AZ IZR. MAGYAR

IRODALMI TÁRSULAT

KIADVÁNYAI.

X.

AZ 1848/49-IKI MAGYAR SZABADSÁGHARCZ ÉS A ZSIDÓK.

BUDAPEST.

1898.

AZ 1848/49-IKI MAGYAR SZABADSÁGHARCZ ÉS A ZSIDÓK.

IRTA

Dr BERNSTEIN BÉLA

SZOMBATHELYI RABBI.

JÓKAI MÓR

ELŐSZAVÁVAL.

BUDAPEST.

1898.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ÉDES ATYÁM EMLÉKÉNEK

AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

Szomorú jelenség volna, ha még a jelenkorban Magyarországon a fölött kellene vitatkozni, hogy az emberi és polgári jogok a haza minden lakójára nézve általánosak legyenek. Ezt megállapítják törvényeink; de még szilárdabbá teszi a közérzület.

Ámde az ész-tan örök szabályain túl, az igazság eszményi fölfogásán fölül maga az életté vált tényállás biztosítja az irott törvények szilárdságát.

Magyarországon a Mózes hitvallás népe, a héber faj mindenkor legbuzgóbb híve volt és maradt a magyar állameszmének, a szabadságnak.

A legnagyobb megpróbáltatás korszakában a 48/9-iki szabadságharcz alatt bizonyította ezt be legigazabban.

A midőn a hazának minden másajkú népfajai, a melyekkel a magyar szabadságát megosztotta, a melynek fiait a jobbágyságból felszabadította,

földeiken urrá tette, — fegyverrel támadtak ellene, — ugyanakkor a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére: — az a héber faj, melyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sánczaiból, az a zsidó nép, mely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget e haza milliói között.

Mégis szerette a hazáját.

Ezen csodálatos hazaszeretetnek nagyszámú adatait találjuk e könyvben összegyüjtve.

Én, a ki e tanulságos multnak dicső és gyászos eseményeit keresztül éltem, az akkori intéző körök közvetlen közelében, csak arról tehetek tanuságot, hogy ezek a rendbeszedett adatok *valódiak*.

A történetirodalom köszönettel tartozik értük az összegyüjtő és rendező kéznek.

A magyar közönség sok megszívlelendő tanulságot fog ezekből meríthetni.

A magyar zsidók előtt pedig ama bibliai tűzoszlopként fog vezetőül világítani követésre méltó elődeik példája.

Üdv az olvasónak!

Budapesten, 1898 augusztus 21-ikén

Dr. Jókai Mór.

BEVEZETÉS.

Évekkel ezelőtt ragadta meg figyelmemet, tanulmányaim közepette, jelen munkámnak tárgya és ugyancsak évek során keresztül gyűjtöttem, a mennyire csak hivatásos elfoglaltságom megengedte, az anyagot számára.

Bátran elmondhatom, hogy kezdettől fogva nem vezetett más, mint az igazi történeti érdeklődés, melylyel hazánk dicső szabadságharczának bámulatos idejével és eseményeivel szemben viseltettem. Midőn pedig ezeket megismertem, azon meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy csak történeti igazságot és hazafias érdeket szolgálok, nem kizárólag felekezeti szempontból, ha a nagy idők történeti irodalmát kiegészítem és megirom a rendelkezésre álló adatok alapján *a magyar zsidók történetét 1848—49-ben.* Erre ugyanis a szabadságharcz történetét tárgyaló nagyobb művek sem fordították mindeddig a kellő figyelmet és ezen körülmény,

ha részben természetes is, minden esetre hézagot mutat fel a szabadságharcz történeti irodalmában.

A magyar zsidók története 1848—49-ben pedig felekezeti és nemzeti szempontból egyaránt nevezetes, mert kézzelfoghatóan bebizonyította, hogy a magyarországi zsidók már akkor beolvadtak lelkileg a magyar állameszmébe, ha nyelvileg még nem is nagy mértékben. Kimutatták odaadó részvétükkel azt, hogy, bár jogokat nem adott nekik a haza törvénye, mert az általános szabadság és a nagy reformok korszaka egyedűl őket hagyta sorompóin kívül, ők Magyarországot édes hazájuknak tekintették, a melyért minden áldozatra készek voltak.

Nem volt szándékom, sem okom, hogy az előadandó tényeket bármely irányban is nagyítsam vagy szépítgessem; tisztán az adatok igazságához ragaszkodtam, lehetőleg tartózkodva a fölösleges reflexióktól és azért talán joggal remélhetem, hogy minden elfogulatlan olvasó és biráló el fogja ismerni munkámnak történeti eredményeit.

Ennek elérése czéljából ugyancsak mulhatatlanul szükségesnek tartottam, hogy adataimnak és állításaimnak forrásairól pontosan beszámoljak és azért szaporodtak a sor alatti jegyzetek meglehetős nagy számra.

Hogy azonban ezen elkerülhetlen tény ne zavarja fölöslegesen az olvasót, rendszerint csakis arra szorítkoztam, hogy a forrás egyszerű megnevezése kerüljön a jegyzetbe és ne a szöveget másként kiegészítő körülmény is.

Sajnos, nem mondhatom azt, hogy az összes, még fellelhető források fölött rendelkeztem; ezt elérni sem időm, sem módom nem volt. Bizonyára nem egy érdekes adatra akadhatni még az ország különböző levéltáraiban és egyéb forrásokban, a melyek munkámat kivánat szerint teljesebbé tehetnék, de mégis azt hittem, hogy az általam feldolgozott anyag teljesen elegendő arra, miszerint monografiám kitűzött czéljának megfeleljen és a maga részéről is hozzájáruljon, a szabadságharcz félszázados jubileumának történeti ünnepéhez.

Forrásaim első sorban az egyes levéltárakban még feltalálható adatgyűjtemények voltak és a következő levéltárak azok, melyeket tárgyamra nézve átkutattam:

Fehérvár városi, megyei és hitközségi; *Győr* városi és megyei; *Komárom* városi és megyei; *Országos levéltár; Pápa* városi; *Pécs* városi és hitközségi; *Pest* városi, megyei és hitközségi; *Pozsony* városi és megyei; *Szombathely* városi és hitközségi; *Vas* megyei; *Veress,*

Kossuth magántitkárának gyűjteménye a M. nemzeti muzeumban; *Veszprém* városi, megyei és hitközségi.

Midőn erről beszámolok, igaz köszönettel és mély hálával kell e helyütt is elismernem azon szíves készséget és előzékenységet, melyet az egyes levéltárak érdemes hatóságai részéről a kutatás megengedése körül tapasztaltam. A mellett azonban sajnosan kellett éreznem azon nehézségeket, melyeket a legtöbb megyei és városi levéltárak rendezetlensége és rossz helyi viszonyai okoznak, hisz tudjuk, hogy csak elvétve akadunk a vidéken oly mintaszerűen rendezett levéltárakra, mint pld. a Sopron városi és Vas megyei.

Másodsorban egykorú források gyanánt szolgáltak az 1848—49-ben megjelent hirlapok, melyek közül a Nemzeti Muzeumban a következőket volt alkalmam átböngészve czéljaimra felhasználni:

Budapesti Hiradó; Figyelmező; Hon és Külföld; A Jövő; Kossuth Hirlapja; Közlöny; Márczius 15; Mult és Jelen; Nemzeti; Nép barátja; Népelem; Pesti Hirlap; Reform; Radicallap.

Továbbá az előző évekből; *Budapesti Hiradó* 1846. és 1847; *Pesti Hirlap* 1846 és 1847; *Hirnök* 1843, 1844 és 1846-iki évfolyamait a magyar nyelvű korlapok közül.

Német nyelvű hirlapokból a következőket: *Opposi-*

tion; Pester Courier; Pester Zeitung; Der Ungar; Der wahre Ungar.

Felekezeti lapok közül, az időből: *Der Orient* (Lipcse); *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (Magdeburg); *Der ungarische Israelit* (Budapest).

A későbbi időből: *Ben-Chananja* (Szeged) és *Magyar Izraelita* (Bpest).

Felhasználtam ezeken kívül, természetesen, a rendelkezésre álló egyéb nyomtatott forrásokat, különösen *Horváth Mihály, Gelich Rikárd* és *Gracza György* történeti munkáit a szabadságharczról, valamint az idevágó monografiákat, a melyek közül különösen Hegyesi Márton alapos monografiáit kell kiemelnem; a miről különben, valamint másnemű utánjárásomról, melyre munkám érdekében utalva voltam, az illető helyeken számolok be.

Végül pedig kedves kötelességet kell teljesítenem, midőn őszinte köszönetet mondok mindazoknak, kik munkám létrejöttében bármi úton-módon segítségemre lenni szíveskedtek. Többek között a Nemzeti Muzeum hirlap-osztálya nagyérdemű őreinek rendkívüli, lekötelező előzékenységükért; *Bleuer Ignácz* honvéd százados úrnak adatok szolgáltatásáért, de mindenek fölött mély hálával eltelve, a nagy idők legnagyobb élő szemtanujának, *dr. Jókai Mór* ő méltóságának, ki ké-

résemre nemcsak oly kegyes volt, hogy munkámhoz előszót írt, tanuságot téve a magyar zsidók mellett, de adataimhoz is szíves volt hozzájárulni nagybecsű jegyzeteivel, a melyeket az illető helyeken talál az olvasó.

Bizonyára nem csak az én csekélységem, de felekezetem hálás köszönetét biztosította ezzel is magának.

Szombathelyen, 1898 augusztus hó.

A szerző.

ELSŐ FEJEZET.

A zsidók jogi helyzete 1848 elején.

II. József császár szabadelvüsége hozta az első fénysugarakat a magyarországi zsidóknak százados sanyargatás és kínzás által nyomorult helyzetébe. A nagyszellemü császár, ki nem lett koronás magyar király, nemcsak német neveket kényszerített a magyarországi zsidókra, de rávezette őket a művelődés útjára is, megnyitva előttük az iskolákat és így csak növelte bennük a vágyat, a megalázó helyzetükből való menekülésre. De alig hunyta le szemeit a nagy császár, a magyar zsidók reményei egy jobb kor következésére szintén eltüntek. Megint várhattak hosszú évtizedeken keresztül, a mi alatt nemcsak nem haladtak a szabadulás útján előre, de ellenkezőleg vissza lettek vetve a régi rabságba, a míg azután újra felhasadt számukra egy szebb jövőt igérő kor hajnala.

Az 1839—40-iki magyar országgyűlés törte át végre a magyar zsidók szomorú életének komor sötétségét és tényleg meg volt benne a jóakarat, hogy elűzze azt teljesen, hogy egyenjoguvá tegye a nem-nemesekkel a magyar társadalom páriáinak egyik szánalomraméltó

részét, a zsidóságot, hogy bevett vallásnak nyilvánítsa a legelnyomottabb vallásfelekezetet, a zsidót. És valóban nem rajta mult, hogy terve nem sikerült. Azt azonban mégis elérte, hogy a magyar zsidóság kissé fölegyenesedett hosszú, sorvasztó görnyedés után, mint a megbéklózott rab, kinek összezsugorodott tagjairól nem vették ugyan le egészen a fájó bilincseket, de néhány lánczszemmel tágabbra eresztették, úgy hogy természetellenes helyzete legalább türhetővé vált.

Az a «dicsőséges» 1840-iki országgyűlés, mint egy hálától áradozó röpirat nevezi,[1]) általában dicső eredményeket ért el, midőn lelkes ellenzéke, élén a haza bölcsével, a körülményekhez képest nevezetes vívmányokat tudott felmutatni. Kiszabadította az ártatlanul szenvedő statusfoglyokat, Wesselényi Miklóst, Lovassy Lászlót és Kossuth Lajost, megvédve ezzel a szólásszabadság drága kincsét; az urbéri törvények enyhítésével egy fokkal feljebb emelte a jobbágyságot addigi alacsony helyzetéből; a hitel- és a váltótörvény megalkotásával hatalmas rést ütött a nemesek kiváltságain. A szabadság magasztos szelleme kezdte ekkor erősen döngetni az önkényuralom korhadt kapuit és úgy látszott, hogy mihamarabb egészen be is dönti.

Midőn e nevezetes országgyűlés szabadelvű irányát már kezdetén kimutatta, a magyar zsidók is reménykedni kezdtek.

[1]) Egy izraelita érzelmei az 1840-iki dicsőséges országgyűlés végeztével, májusban. Ugyanaz németül: Empfindungen eines Israeliten nach dem Schlusse des glorreichen Landtages im Mai 1840. Pest, 1840.

1839 szeptember 15-iki köriratával felhivja ezért is a pesti hitközség a hazai összes hitközségeket, hogy küldjenek minden megyéből két megbizottat, a kik azután helyzetük javítására nézve tanácskozzanak. Ezen gyülekezet, mely az évi november 3., 5. és 6-ik napján tartotta Pesten üléseit, nem végzett ugyan sokkal többet, mint hogy 12 képviselőt választott, kik kizárólag az 1839—40-iki országgyűlés tartamára nyert felhatalmazással eljárjanak a zsidók ügyében, kérvényezzenek az országgyűlésnél, de mégis különös figyelmet érdemel, mert hosszú idő után ez az első országos képviselet, mely majd a következő években megújitva, mint a «Magyarország 's hozzákapcsolt részekbeli izráeliták» képviselete működött 1848-ban is.

A megválasztott képviselők azután 1840, január 15-iki ülésükben elhatározták, hogy kérvényt adnak be az országgyűléshez helyzetük megjavítása érdekében az egyenjogosításért folyamodva és a kérvényt meg is szerkesztették Schwab Löw, pesti rabbi által.[2])

És a magyarországi zsidók ezúttal nem csalatkoztak, legalább az országgyűlés egyik táblájában, a KK. és RR. testületében nem. A márczius 24-iki országos ülésben tárgyalt üzenete a KK. és RR.-nek a zsidók polgárosítása ügyében oly igazi szabadelvű szellemben, oly nemes hévvel kel a zsidók jogainak védelmére, mint azt

[2]) Löw L. Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn. Budapest, 1874. 174 ll. A 12 képviselő volt: Boscovitz J. L. elnök; Basch József, Boscovitz Mark, Diener Sámuel, Hollænder Leo, Löwenstein Mór, Lövy Herrman, Schey Fülöp, Singer M. L., Steinitz Jakab, Ullmann Gábor, Wodianer Sámuel.

az általános szabadság csodás évében, 1848-ban meg sem közelítette a magyar országgyűlés.

«Az emberiség szava int — mondja az üzenet — megadni nekik azon jogokat, melyekkel minden polgárnak birnia kell, a ki a közterhekben részesül; az igazság parancsolja: nyittassék meg a zsidóság előtt a polgári szerzésnek minden forrása, nyittassék meg előtte az iparnak és szorgalomnak minden útja, és önként egybeolvad közérdeke a többi polgártársainak közérdekével, mert a törvénynek egyenlő védelmében részesül; törültessék ki a törvénykönyvből a lealázó nevezet; szüntessenek meg a lealacsonyitó közigazgatási rendeletek, melyek a többi polgárok közül a zsidót számüzve tartják; ne tekintessék úgy mint idegen és jövevény, mint ellenséges alkotó része a polgári állománynak, melytől félni kell, és szeretni fogja azon törvényt, mely elhagyott állapotáról megemlékezett, szeretni azon közállományt, mely őtet elébbi szomorú sorsából kiragadva, többi fiaival egyenlően ápoló karjai közé fogadá; adassanak neki jogok, nyittassék meg előtte az út a tudománynak és vitézségnek külső megkülönböztetései elnyerésére, szüntessenek meg a rendkívüli adózások, és önként, nem kénytelenségből fog vérével is adózni a hazának azon törvények oltalmára, mely reá nézve nem lesz terhelő egyedül, hanem jótékony is, holott mostani állásában a többi polgárokéval, sem közérdeke egy, sem érzeménye a közhaza iránt egy, sem a törvény, melyet véd, előtte egy, a dolog természeténél fogva nem lehet.»

Valóban az igazságot egyszerübben és hívebben kifejezésre juttatni nem lehetett, mint ez üzenet teszi.

A KK. és RR. az emberiesség és a jog szellemében kivánnak eljárni és azért a következő pontokat állapitják meg javaslatuk alapjául:

1) A türelmi adó az ország RR-nek tudta és megegyezése nélkül vettetvén ki, és az ország törvényhatóságának befolyása nélkül szedetvén be, az adózásnak ezen nemét sem az alkotmány fogalmával, általán véve, sem pedig a honi alkotmánynyal különösen megegyeztetni nem lehet; de ezenkívül a mellett, hogy az előbbi századokban a zsidók ellen gyakorlott üldözések emlékét hordja magával, az adóztatás józan elvével is ellenkezik, mert ennek egyedüli alapja a polgári haszon. — Ennélfogva a KK. és RR. azt óhajtanák, hogy ezen úgynevezett türelmi adó szüntessék meg.

2) A polgárosítás eszméje már magában foglalja mindazon jogokat, melyek nem kiváltságosak, — ezeknél kevesebbet adni annyi lenne, mint tágítani ugyan a türelem bilincsein, könnyíteni a zsidók anyagi állapotján, de korántsem éretnék el azon czél, melyet a KK. és RR. a törvény hozatalában kitűzve lenni vélnek, u. m. hogy a zsidóknak, mint polgároknak érdeke minden tekintetben a közállomány érdekével összeolvasztassék; a KK. és RR. tehát kimondatni kivánják azt is, hogy a zsidók a nem nemesek minden polgári jogaiban részesíttessenek.

Ezen üzenet értelmében fogadták el a következő törvényjavaslatot: A zsidó valláson levőkre rendeltetik: 1. §. A türelmi adó eltörültetik. 2. §. A zsidók az ország egyéb nem-nemes lakosai által gyakorlott minden polgári jogokban a magyar szt. korona alatt mindenütt egyaránt részesíttetnek.

De nemcsak a KK. és RR-nél, a főrendeknél is kedvező volt a hangulat a zsidók irányában. Nem szólva b. Eötvös Józsefről, ki a teljes egyenjogusítás igaz híve gyanánt szállott ez értelemben síkra, maga a conservativ-kormánypárti vezér, a lángeszű gr. Dessewffy Aurél is a zsidók érdekében emeli fel szavait: «Zsidó hazánkfiai ügyében valami elhatározó lépést kell tennünk, azt én hosszasan mutogatni feleslegesnek tartom azért, *mivel hála Istennek! úgy tartom, ezen teremben senki sincs, ki ily üdvös czélzatot ellenezne. — Nem osztozom a félelemben, hogy a zsidók felszabadítása nemzetiségünk érdekeit fogja veszélyeztetni. Nem osztozom a félelemben, mert úgy találtam, hogy ezen nemzet könnyen összeolvad a nyelvre nézve azon néppel, melynek közepette él.*

«Azt is hiszem, mihelyt nem lesznek egyesegyedül a kereskedésre szorítva, más élelmi és kereseti ágakra is fogják adhatni magokat és így ebben az egy nemben kevésbbé veszedelmes konkurrensei lesznek a keresztyéneknek.»[3])

A főrendek azonban mégis soknak találták egyszerre a KK. és RR. javaslatát és mivel véleményök szerint «bármely üdvös czélnak elérésére csak a lépcsőnkénti gondos kifejlődést eszközlő módok lennének a legtanácsosabbak s leghathatósabbak», azért eltérve a Rendek kivánságaitól csak azt akarják, hogy *a)* A türelmi adó s a zsidóknak nemesi jószágok haszonbérelhetésétőli eltiltatásuk, mint egyébiránt is csak felsőbb

[3]) Marczali H. A legujabb kor története. Budapest, 1892. 359 l.

rendeleteken alapuló oly szabályok, melyeknek megszüntetése már az ország sérelmei s kivánatai között is sok ízben sürgettetett, eltöröltetni szorgalmaztassék. *b)* Hogy törvény által jelentessék ki, miszerint a zsidók jövendőben az országnak minden városaiban és vidékeiben szabadon lakhassanak. *c)* Hogy a mennyiben különben ügyességöknél fogva alkalmasak lennének, vallásuk mindennemű mesterségi czéhekben és kalmári társaságokbani fölvételüknek akadályul ne szolgálhasson; s valamint ez, úgy *d)* az is törvényesen állapíttassék meg, hogy jövendőben nemcsak jobbágy telkeket, hanem minden sz. kir. vagy kiváltságos városokban is polgári fundusokat szabadon szerezniök lehessen.[4])

Bizonyos, hogy a zsidók addigi helyzetét tekintve, ezen javaslat is nagy haladást jelentett volna, de a bécsi kormány még ezt is sokalta, még kisebb közű lépcsőfokokat kivánt alkalmazni, és azért a főrendek óhajait is leszállítván, egy új javaslatot állapított meg, mely azután törvénynyé is vált és az 1840 : XXIX. törvényczikket képezte.[5]) Hangzott pedig az következőképen:

Addig is, míg a zsidók állapotjáról a törvény bővebben rendelkezik, ezuttal határoztatik:

1. §. Mindazon zsidók, kik ez országban vagy kapcsolt részeiben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek,

[4]) Hirnök, 1840 ápril 2. és 6. száma.

[5]) Törvényerőre való emelkedésének körülményeiről, l. Löw i. h. 179. ll.

ha ellenök erkölcsi magaviseletük tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész országban és kapcsolt részeiben lakhatnak. — Kivévén egyedül az 1791. évi XXXVIII. törvényczikkelyben említett bányavárosokat és azon helyeket, melyekből a bányák és bányász intézetek tekintetéből, törvényes régi szokás mellett, jelenleg is ki vannak zárva.

2. §. A fennálló föltételek mellett gyárakat állíthatnak a zsidók; kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek, és ifjaikat ezekben taníthatják; — azon tudományokat és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdonnevekkel éljenek; a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvbe bejegyeztessenek; továbbá kötelesek:

4. §. Minden oklevelet és szerződéseket a honban és kapcsolt részeiben divatozó élő nyelvben szerkeszteni.

5. §. A mennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az oly városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapíttatik.

6. §. Minden ezen törvénynyel ellenkező törvény, szokás, rendelet vagy határozat eltörültetik, megszüntetik.

Kissé bővebben foglalkoztunk e törvényczikkel és előzményeivel, mert szükséges bevezetésül szolgál a zsidók történetéhez 1848-ban. Mert a míg egyrészt azt látjuk itt, hogy az 1840-iki országgyűlés minden tőle telhetőt megtett a zsidók helyzetének javítására és

egyenjogosításának kérdésével szemben az egyedül helyes és igazságos álláspontra helyezkedett, addig a híres 1848-iki országgyűlés e tekintetben határozott visszaesést, reakczionárius szűkkeblűséget mutat fel, úgy hogy a zsidók jogi helyzetének egyedüli alapja a szabadságharcz kitörése előtt és annak idején, minden haladás kizárásával, az 1840 : XXIX. t.-czikk maradt.

Másrészt pedig ugyancsak e törvényczikk, mely, tudjuk, mennyire távol esik az egyenjogusítás megoldásától és mögötte marad az országgyűlés kivánságának, egyik határozott szülőoka volt azon szomorú üldözéseknek, melyekben egyes városok polgárságának rég visszafojtott dühe végzetes módon tört ki a zsidók ellen, ép a magyar szabadságnak hajnalán, mert bántotta őt a törvényczikknek egyedüli előnyös határozata, miszerint a zsidók minden városban lakhatnak.

A városok ugyanis szűkkörű, nyárspolgári felfogással nem azt vették tekintetbe, hogy a zsidóknak a városba való költözésével az mindenképen halad és emelkedik, hogy gazdasági élete fejlődik, hanem inkább bántotta az, hogy az ő féltékenyen őrzött kiváltságaik csorbát szenvednek.

Meg is kisérlette nem egy város, hogy útját állja a zsidók letelepedésének, vagyis inkább a zsidó kereskedők és mesteremberek versenyének, de sikertelenül.

Pozsonyban pld. a ghetto rácsán kívül 1842-ig csak egy zsidó bolt volt, a mint azonban újak keletkeztek ez után, a jó pozsonyiak azonnal megütköztek rajta. — 1846-ban folyamodik «*a városi czéhmesterek és a polgári kereskedők testülete*» a helytartótanácshoz, hogy a zsidóknak a városban való üzletnyitás és lakhatás ne

engedtessék meg. És bár a helytartótanács több ízben azt feleli, hogy «ha a héber kereskedők a kivánt képességet kimutatják, el nem tilthatók», a mint ez az 1840: XXIX. t.-czikk természetes következménye volt, a czéhmesterek és polgári kereskedők nem tudnak belenyugodni a dolog ilyetén való folyásába, és újra meg újra kérik a zsidóknak a városból való kizárását, utóljára 1847-ben is.

A helytartótanács azonban döntés előtt az ügyre vonatkozó iratokat kéri és nem hajlik a város folyamodására.[6]) Hasonlókép̣ megkisérlették a zsidó mesteremberek kizárását Székesfehérvár, Pest és más városok, de eredmény nélkül [7]), a helytartótanács védi az 1840 : XXIX. t.-czikket.

A zsidók pedig egyelőre jobbnak hiányában, szivesen beérték az új törvény kedvezményével, hisz ez által legalább ki lettek szabadítva a falvak ghettójából és tágabb teret nyertek letelepedésükre, hol nemcsak megélhetésük volt biztositva, de művelődésükre is alkalmat nyertek.

Ha az őket megillető egyenjogositástól el is estek, hálával fogadták azon kegyadományt, melyet a szűkmarkú kormány nekik juttatott és annál mélyebben vésődött be emlékükbe azon lovagias, nagylelkű védelem, melyben az országgyűlés ellenzéke részesítette a zsidók jogát, úgy hogy már ez által is a magyar ügy-

[6]) Pozsony városi levéltár, Fasc. 12, Nr. 764 ad 1845 és a városi jegyzőkönyv 1848, a városi tanács jelentése a kormánybiztoshoz, május 2.

[7]) L. alább 57. l.

gyel forrottak mindinkább össze, a melyet a bécsi kormány szintén elnyomott és valószinűvé válik Löw Lipótnak azon nézete, miszerint a magyarországi zsidók magatartása 1848-ban, a magyar szabadság ügyéhez való hűséges csatlakozásuk, az 1840-iki országgyűlés emlékében leli eredetét.[8]) A magyar zsidók igaz részvéttel kisérték ez óta a magyar ellenzék küzdelmét az ország jogaiért, melyek között az ő joguk is helyet foglalt, a míg az 1847/48-iki országgyűlés onnan ki nem rekesztette. A nagyfontosságú 1840-diki országgyűlés berekesztése után természetszerűen szünet állott be a zsidók egyenjogosítása ügyében, a melyet azonban egy nevezetes esemény tett fontossá és ez volt báró Eötvös József, a magyar Dohm, emberszeretettől sugalmazott essayje a zsidók emancipatiója érdekében. Esemény számba vehető e kis munkálat, melyben fenkölt lélekkel és nemes szívvel küzd a nagy emberbarát azon népért, «mely fegyvereit elveszté és mégis ellenségként üldöztetik; mely hazájától megfosztva, mint test nélkül a kisértet bolyg körül nyugtalan, kínok közt, egy rég mult kor polgára, idegen az élők között, csak gyűlölést, csak ellencket találva, mintha egy nagy átok függne a fején».

Ámde ezután a zsidók ügye elakadt, nem haladt előre és az 1843/44-iki országgyűlés nem tett a zsidók érdekében semmit. Igaz, hogy ezen országgyűlés általában terméketlen volt és «mindabból, mit Széchenyi és utána a haladó párt a polgárok egyenjoguságát illetőleg követeltek, 1844-ig csak édes-kevés vált tör-

[8]) Löw, i. m. 194. l.

vénynyé. Mondhatni, hogy az elért eredmény épen nem állott arányban a reá fordított szellemi munkával és erkölcsi törekvéssel».[9]) A zsidókra nézve azonban már határozott visszaesést jelentett. A zsidók ugyanis kérvényt nyujtanak be az országgyűléshez, «a hazánkbeli összes zsidóság általános felszabadításuk iránt», melyet az 1844 január 13-iki kerületi ülésen mutat be az elnök, de csak jóval később lesz tárgyalva, szeptember 8-án; mindaddig azonban jó ürügyül szolgál, hogy az időközben tárgyalás alatt levő törvényjavaslatokban, a választásokról, a bányavárosokról, a zsidókra vonatkozó intézkedés kihagyassék, hisz ugyis külön törvényben lesz róluk szó.

Midőn pedig a zsidók polgárosításának ügye napirendre kerül, a sok ellenséges nyilatkozat között elhangzott oly igaz és őszinte szó is, mint a következő: «A mai vitatkozást megkezdő megyei követ a zsidóktóli idegenkedést a vallás instituczióiban kereste; bár mikép igyekezzünk a felvilágosultság ezen századában a balitéletekről lemondani; attól menekülni mégis alig tudunk; már *a keresztyén gyermek a zsidók elleni gyűlölségre buzdíttatik, s képes minden kigondolható recriminatiókat elkövetni, gyűlöli továbbá a nép, mert minden vallás tanításban a zsidók gyűlölete s különféle balitélete foglaltatnak;* hogy ezen mételv minél előbb kiirtassék, magának az egyházi rendnek legfőbb feladata, *mert minél inkább terjed a keresztyénekben a zsidóktóli idegenkedés, annál jobban tér el czéljától az isteni vallás, melynek egyik főágazata az, szeresd*

[9]) Marczali, i. m. 362. l.

felebarátodat, mint tenmagadat.» Midőn azonban szavazásra került a dolog, azon javaslat, mely az 1840-iki országgyűlésen 40 szavazattal lett elfogadva, miszerint a zsidók a nem-nemesekkel egyenjoguaknak nyilvánittatnak, most 35 szóval, 13 ellen el lőn vetve.[10])

Így tehát már itt többséget nyer azon ferde álláspont, miszerint a zsidók polgárosítása függ az ő vallási reformjuktól. Kossuth, ki talán személyesen nem volt ellene a zsidók egyenjogusításának, bár nem szállott síkra érdekében a nála megszokott hévvel, szintén e hibába esik.

1844, május 13-án vezérczikkében foglalkozik a Pesti Hirlapban ez ügygyel és kijelenti, hogy a politikai emancipatio ideje ugyan elérkezett, de kimondása előtt a zsidóknak egybehivandó synedrion által vallásukat reformálni kell. Kossuthot e gondolatra talán azon körülmény is vezette, hogy a Napoleon által Párisba összehivott nagy synedrion működéséről helytelen ismerettel birt, mert az ugyan a franczia zsidók egyenjogusításának fentartásával összefüggött, de vallási reformmal legtávolabbról sem foglalkozott. Midőn pedig erre Löw Lipót junius 2-án az egyenjogusítás érdekében emeli fel hatalmas szavát, felveszi ugyan czikkét a Pesti Hirlapba, de folytonos megjegyzésekkel kiséri, melyekben, minden felhozott ellenérv daczára, korábbi téves álláspontjához ragaszkodik.[11])

Az 1844-iki tárgyalások ezen frázisát annál jobban meg kell jegyeznünk, mert azt fogjuk látni, hogy ez

[10]) Hirnök, 1844, szeptember 10.
[11]) Löw, i. m. 183—184. l.

kisértett éveken keresztül és pedig sikerrel, valahányszor a zsidók egyenjogusítása szóba került.

A zsidók azonban új, bántó visszavettetésük daczára sem feledkeztek meg hazafias kötelességeikről és híven törekedtek maguk között a magyarosodást terjeszteni.

E czélnak szolgáltak az időközben alakult iskoláik, valamint több helyen a templomi szószék, midőn Löw Lipót N.-Kanizsán már 1844-ben, Hurvitz Pál pedig Pápán tartottak magyar hitszónoklatokat.[12]) Majd Löw Pápán folytatta ezt és utánzásra talált Aradon is.

Pesten pedig 1843 első negyedében indult meg egy mozgalom az orvostan-hallgatók körében, melynek eredményeként 1844, május 8-án megalakult «*A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő egylet*», mely ingyenes magyar oktatás, olvasó-terem berendezése által, hol hirlapok és könyvtár állott a tagok rendelkezésére, valamint egyleti ovoda felállítása által mozdította elő hathatósan a magyarosodás ügyét. Később felolvasásokat is tartottak kebelében az arra hivatott választmányi tagok és egy évkönyvet is adott ki az egylet «az 1848-iki szökőévre».[13])

Mint minden új vállalatnak, mely még műveletlen talajra lép, a magyarító egyletnek is küzdenie kellett a részvétlenség és közömbösség ellen, de azért folytatva nemes munkáját, sok szépet és üdvöset ért el, míg nem

[12]) Zsinagógai beszédek, Löw Lipóttól, Szeged, 1870. 5. l.

[13]) Első magyar zsidó naptár és évkönyv az 1848-ik szökőévre. Közrebocsátja: A honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet. Első évfolyam. Pest, 1848. 53—90. l.

a szabadságharcz nyugtalan ideje megakasztotta működését.[14])

A zsidók tehát általában szívesen alkalmazkodtak a magyar nemzetnek iránta támasztott jogos követelményeihez és a mint a tények bebizonyították, a zsidótól épen nem kellett az akkor erősödő magyar nemzetiséget félteni, úgy hogy Széchenyi sem itélte meg helyesen a zsidók egyenjogusításának kérdését, midőn azzal odázta el, «hogy a mint a magyar nemzetiség erősödik, mindig kész lesz ujabb és ujabb elemeket is befogadni.»[15])

Az 1844-iki országgyűlési év, a magyarító egyletnek keletkezési éve tehát semmit sem valósított meg a magyarországi zsidók várakozásaiból, de annál többet az 1846-iki, országgyűlés nélküli év.

Nagybecsű eredménynek tekinthető a zsidók ügyének pártfogása oly hivatalos egyéniség részéről, kinek szava állásánál fogva sokszoros súlylyal birt. Ez volt gr. Zay Károly, a magyarországi ág. ev. hitüek egyházi főfelügyelője, a nemeslelkű és fölvilágosodott szellemű emberbarát.

1846 május 6-án, Pozsonyban kelt nyilatkozatában nyiltan síkra száll «a magyarhoni evangelikusok nevében» a zsidók érdekében, kijelentve, hogy egyet nem érthetnek azokkal, kik azt állítják, «hogy a zsidók pol-

[14]) A magyarító egylet választmánya (Elnök dr. Jacobovics Fülöp, alelnök dr. Rosenfeld (később Rózsay) József, titkár Diósy Márton) 1848 jul. 4. körlevélben panaszkodik az egyes községek közömbösségéről. Pesti hitközségi levéltár, Zsp. V. 273.

[15]) Marczali, i. m. 431. l.

gárosítása ellenkezik a keresztyén status eszméjével, mivel annak a szeretet, a feláldozás és a humanitás érzelmeit, miket a keresztyén vallás tanít, s követőiben ébreszt, minden polgárában föltenni okvetlen kötelessége és pedig azért nem értenek egyet, *mert tudják, hogy e tekintetben a zsidó vallás is követőinek érzelmeiről hasonló garantiát nyújt az országnak, mint a keresztyén hit, mert az is a szeretet, a feláldozás és humanitás elveit tanítja . . .*; egyet nem érthetnek azokkal, kik mondják: hogy a zsidók az alkotmányos jogok gyakorlására nem érettek, minthogy a polgári élet és gondolkozásuk tekintetében magokat a többi felekezetektől elkülönzik, és pedig azért nem, mert ezen állításuk természetes következménye, hogy a zsidók az önkénynek maradjanak alárendelve, mintha az önkény szabadságra vezetne és képezné az embert. Valóban különös, az embert sárba tapodták, egészen szennyes, s azért kell őt a műveltebb társaságból kizárni, míg le nem tisztítja magát, de erre tőle a víz és kefe megtagadtatik.»

Majd miután sorra czáfolja a többi kifogásokat, kiemelve, hogy a zsidók «a magyar nemzetiséghezi simulásokról napról-napra dicsőbb, a többi honpolgárokat serkentő példákat mutatnak fel», azon nemes buzgalmat kitüntető, még ma is actuális felszólítással végzi nyilatkozatát: «A felebaráti szeretet ne csak nyelvünkön pengjen, de nyíljék meg annak szivünk is; ne lássák többé a kereszténységben a türelmetlenség hitét, hanem a szeretetnek vallását, így a háladatosság s önérdekük örök bilincseivel híven ragaszkodnak közhasznunkhoz és elnyomatásuk sirjából fognak fejlődni

a törvényhozók homlokát dicsőítő, örökre diszítő koszoruk.»[16])

Természetes, hogy ily igazán előkelő gondolkozás őszinte nyilatkozatára nem maradt el a sötét lelkűek támadása, a minek azonban legalább azon haszna volt, hogy a zsidók ügyét napirenden tartotta és haladását érlelni segítette. A zsidók viszont csak a legnagyobb hálával tartoztak a nagy emberbarátnak nemes buzgalmáért, a mit a pesti hitközség elöljárósága nyilvánosan ki is fejezett.[17])

De 1846 ez erkölcsi vívmánynál egy még fontosabbat, nagyobbat is hozott a magyar zsidóknak, mely történetükben valóban határjelző eseményt képez és a zsidóknak egy rég táplált óhaját teljesítette és pedig: *a türelmi adó megszüntetését.*

Igaz ugyan, hogy a kormány nem mondott le a busás jövedelmi forrásról, a mint azt az igazság és méltányosság megkivánta volna, minden kárpótlás nélkül, de szép összegű váltságdíjat fizettetett magának nemes elhatározásáért, ez azonban a ténynek fontosságán mit sem változtatott. Végre megszabadultak a magyar zsidók azon megalázó, megbélyegző adó elviselhetlen terhe alól, mely már épen száz év óta nyomta vállukat és csak természetes, ha ennek örömére országszerte hálaadó istentiszteleteket rendeztek. Mert bizony nem csak anyagilag terhes, de erkölcsileg meggyalázó volt a türelmi adó, a melyet minden egyéb hadi-, házi- és keresetadón felül kellett a magyarországi zsidóknak

[16]) Pesti Hirlap, 1846 május 12.
[17]) U. o. május 24.

fizetni zsidó voltuk miatt. Ezzel magukon hordták megint a «sárga foltot», a mely őket, most nem ruhájukon ugyan, de mégis a többi honlakosok között megbélyegezte.

Mária Teréziának ugyanis sok pénzre volt szüksége a hosszú örökösödési háboru folytatásához, és a rendkívüli szükséglet rendkívüli jövedelemforrás keresésére utalta, a mire a zsidóság igen alkalmas medium volt mindig.

Már 1744, október 2. helytartótanácsi rendelet azt hirdeti, hogy «miután a zsidók ugyis csak a királyné kegyelméből *türetnek meg*, a míg ő neki tetszik», azért csak természetes, hogy ezért külön adót fizessenek annál is inkább, mert az ország többi lakosai is különösen meg vannak terhelve a háboru folytán.

1746, junius 1-én pedig meghagyja a helytartótanács, hogy a zsidók fejenként két forint adót fizessenek, ha tovább is akarnak Magyarországban és kapcsolt részeiben *megtüretni.*

Minthogy azonban az új adó ilyen kivetése és behajtása sok munkával járt, a megyék pedig általában nem voltak hajlandók annak végzésére, bár a behajtásért 1%-t igért a kormány, azért 1749-ben jobbnak látta a helytartótanács a zsidókkal megalkudni és évi 20,000 frt átlagban megegyezni, a miért ők egyetemlegesen felelősek; önmaguk vetik ki és szedik be az adót és szolgáltatják át a sóhivataloknak.[18])

[18]) A rendelet szavai: Peťatum populum Judaicum alioquin ex clementia solum Regia in Regno usq. suum Clementissimum bene-placitum *toleratum* . . . Az 1746 jun. 1. rendelet

Az első átalányösszeg azonban rövid időközökben jóval fel lett emelve, 1760-ban már 30,000, 1772-ben ötven és 1778-ban már 80,000.[19]) Majd annyira növekedett, hogy a zsidók képtelenek voltak megfizetni, úgy hogy mind nagyobb hátralékok gyültek össze és 1845, október végéig már 13,754 frt 47½ kr. váltó és 2.554,293 frt 4½ pg. volt a hátralék összege.[20])

pedig azt mondja: Ut in hereditario hocce Hungariæ Regno et Partibus eidem incorporatis existentes Judaei omnes, et singuli Masculi, seu Fæminæ conjugati, aut celibes adulti adolescentes Pueri vel Infantes cujuscunque ætatis, vel sexus sint, Magistri, Mulieres, Famuli et Ancilla, Divites et Pauperes nemine excepto prorsus et absq. ulla plane discrimine, *si ulterius etiam protectione Regia frui et in hoc hereditario Hungar. Regno et Partibus eidem incorporatis tolerare desiderant* quilibet ipsorum duos flors . . . indispensabile solvere teneatur. Téves tehát Löw állítása, Busch, Jahrbuch 1847. 90. l. miszerint a türelmi adó 1749-ben lett behozva, csak akkor lett átlagban biztosítva. A türelmi adó történetére más alkalommal szándékunk visszatérni; a reá vonatkozó rendeleteket Vasmegye levéltárából másoltam. Felhasználom itt is az alkalmat, hogy Vasmegye főlevéltárosának, Balogh Gyula úrnak, rendkívüli szívességeért, melylyel a levéltár használatában segítségemre volt, őszinte köszönetet mondjak.

[19]) Löw, Busch Jahrbuch, 1847. 70. l.

[20]) Érdekes képet nyujt ezen adó aránytalanságáról Vasmegye levéltárában őrzött («Zsidó ügy» csomó) «Haupt- und Schluss-Rechnung» 1836-ból, mely szerint a vasmegyei zsidókra 1816, augusztus 1-től 1828, november 1-ig nem kevesebb mint 66,101 frt lett kivetve, a miből azonban 32,245 frt 32 krral hátralékban maradtak, mert képtelenek voltak lefizetni. Igy szintén 1828—1835-ig a rájuk kivetett 34,125 frtból 22,744 frttal. Midőn pedig a megye bizottságot küld ki az ügy megvizsgálására, ez azt javasolja, hogy tekintve a zsidók

Szerettek is volna a zsidók e meggyalázó és végtelenül terhes adótól szabadulni, meg is kisérlették, de hiába. Végre 1846, márczius hó első felében a pesti község meghivására Magyarország és a hozzákapcsolt részek zsidóságának képviselősége 42 megyéből és 10 sz. kir. városból összejött, hogy a nádornak jóakaró biztatása folytán, mint a kihez ez ügyben már a megelőző év junius havában folyamodtak, a türelmi adó megváltása fölött tanácskozzanak, miután a már 1841, augusztus 29-én tartott ez irányú gyülekezet eredménytelen maradt.[21])

El is határozzák, hogy elfogadva a felsőbb helyről kért megváltási összeg quotáját, 1. az 1.200,000 frttól minden község vállalja el a maga összegéért a jótállást; 2. válaszszon a bizottság egy oly igazgató-választmányt, melynek teljes hatalma legyen a kiszabott részletek befizetése felett őrködni és végrehajtást eszközölni a mulasztó községeken; minden község tartozzék a hátralék 10%-ját készpénzben lefizetni, a mi tartélékalapnak maradjon, a 90%-ról pedig adósságlevelet kibocsájtani; 3. a bizottmány nem akarja a fizetést 11 évre halasztani.

A főadósságlevél szerint ugyanis az 1.200,000 frt 11 év alatt törlesztendő és pedig első részlete 6 hó mulva a kibocsájtás napjától, egész évi illetékkel, a többi fél évenkint előlegesen márczius és szeptember 1-én a budai k. főszámvevői hivatalnál.[22])

viszonyait, eszközölje ki a megye a türelmi adó hátralék elengedését.

[21]) Löw, i. m. 195. l.

[22]) Budapesti Hiradó, 1846 augusztus 6.

Erre azután junius 24-iki elhatározással V. Ferdinánd király eltörli a türelmi adót és erről az ország összes hivatalait, valamint a bizottmányt julius 2-án értesíti a kir. kamara elnöke, gr. Széchen.[23])

Ezen a türelmi adó hátralékát, illetőleg megváltását kezelő választmány pedig állandó maradt, mindaddig, míg a teljes összeget le nem fizették és ez szerepelt később, a szabadságharcz leveretése után, a Haynau által kivetett hadi sarcz, majd pedig az iskola-alap kivetési munkálatainál, a mihez ugyancsak a türelmi adó-alap szolgált, a felsőbb utasítás követelése folytán, zsinórmértékül, bár elég helytelenül.[24])

[23]) Löw, i. m. 195. l. közli a rendeletet.

[24]) L. alább 304—305. l. Ez okból helyén valónak találjuk, az összehasonlítás kedveért is, közölni azon kivetési módozatot, mely szerint a türelmi adó megváltásának összege, 1,200,000 frt a magyar zsidókra ki lett róva, úgy mint 1850-ben az 1.000,000 frt iskolaalap. A Budapesti Hiradó 1846 augusztus 6. száma szerint a kivetés a következő volt:

Abauj	14,209.07	Gran (Esztergom)	4,896.06
Arad	17,767.01	Haidu (városok)	5,079.15
Árva	7,313.43	Heves	14,216.46
Agram (Zágráb)	8,105.10	Krassó	4,341.20
Bács	42,407.01	Kőrös (város)	2,703.20
Baranya	13,711.52	Liptau (Liptó)	4,558.24
Békés	2,798.24	Mármaros	23,626.32
Beregh	21,402.31	Nógrád	17,365.20
Bihar	19,635.55	Neutra (Nyitra)	62,678.58
Borsod	21,365.51	Oedenburg (Sopron)	29,931.11
Comorn (Komárom)	11,420.23	Pest	90,186.48
Csanád	4,832.29	Posega (város)	1,085.20
Csongrád	4,076.14	Pressburg (Pozsony)	96,565.09
Eisenburg (Vas)	34,929.13	Raab (Győr)	15,596.54

Így szabadult meg végre a magyar zsidóság a türelmi adó 100 éves igájától, mely valóságos lidércznyomással nehezedett lelkére. Boldogító remények töltötték el erre, mert azt hitte, hogy miután most le van róla véve a Kain-bélyeg, miszerint a magyar zsidók csak *megtűrtek*, de nem polgárok, elérkezett már a várva várt egyenjogositás ideje.

Ámde az öröm korai volt, mert ha tényleg nevezetes vívmány volt is a türelmi adó eltörlése, az egyenjogositás ügye csak oly mélyen volt eltemetve az általános türelmetlenség sötétségébe, hogy még az 1848-ik év általános szabadságának aranysugaras napja sem birta diadalra juttatni.

Sáros	19,394.28	Wieselburg (Moson)	9,067.40
Somogy	9,190.25	Zips (Szepes)	8,266.19
Szerém	719.35	Zemplén	41,072.21
Szabolcs	46,013.54	A szabad városok:	
Szala (Zala)	38,105.17	Buda	5,698.12
Szatmár	29,672.52	Copreinitz (Kapronczа)	604,49
Temes	5,297.45	Caschau (Kassa)	676.68
Torna	3,670.57	Comorn (Komárom)	408.50
Turócz	2,604.48	Fünfkirchen (Pécs)	1,273.37
Tolnau (Tolna)	27,589.39	Güns (Kőszeg)	4,623.40
Torontál	13,007,19	M.-Teresiopel (Szabadka)	4,595.12
Trencsén	37,986.40	Neusatz (Ujvidék)	6,837.36
Ugocsa	2,713.20	Pest	181,313.05
Ungvár	24,301.45	Skalitz (Szakolcza)	1,104.24
Varasd	3,555.56	Szeged	9,074.49
Verőcze	5,205.45	Trencsén	3,798.40
Veszprém	35,280.29	Temesvár	946.48
Weissenburg (Sz.-Fehérvár	8,080.25	Zombor	1,365.17

Továbbá elhatározza a bizottság: 1. Az átvett kötelezettség

A türelmi adó megváltását kezelő választmány a magyarországi s kapcsolt részekbeli zsidók képviselete által azon fontos feladattal is meg lett bizva, hogy állandó gondját fordítsa a magyar zsidóságot most első sorban érdeklő kérdésre, az egyenjogosítás elérésére, hogy annak idején tegye meg a szükséges lépéseket az országgyűlésnél. De bár a választmány megtette a tőle telhetőt, eredményhez nem jutott.

Midőn 1847, szeptember 17-én kiadatott a királyi meghivó-levél — századok óta ezuttal először ismét magyar nyelven — mely az országgyűlés megnyitását november 7-re, Pozsonyba tűzte ki, a magyar zsidók állandó választmánya nem késett a maga részéről a szükséges lépések megtételével, hogy az egyenjogusítás ügye az 1847—48-ik országgyűlésen elintézés alá kerüljön.

Szeptember 23-án körlevelet intéz a vármegyékhez, melyben hivatkozva a türelmi adó eltörlésével ő

teljes kielégítése azokra is átszáll, kik a fizetés ideje alatt lesznek önállók és adókötelesek. 2. Hogy mindazon községeket vagy egyéneket, kiknél végrehajtás lesz szükséges, a jó érzelmű hitfelek megvetése, községi s tiszteletbeli hivatalból való kizárás várja. 3. A rabbikat szólítsák fel, hogy erkölcsi befolyásuk által eszközöljék a rendszabály kivitelét. 4. Azon egyes izraeliták és községek (mint Jászkun kerületben, Bars- s Hontmegyékben), melyek nincsenek bekebelezve, felhivatnak, hogy csatlakozzanak a rendszabályhoz; az így nyert többlet a szegény községek javára iratik. Az orvosok, mint nem adókötelesek, kivétetnek a rendszabály alól.

A bizottság által elfogadott ezen határozatok a kivetési módozattal márt. 10-én a nádorhoz lettek beterjesztve, a ki 5 év alatt kivánja a törlesztést; a bizottság erre is rááll.

felségének nyilvánított véleményére, miszerint a zsidók ezentúl polgárok legyenek, arra kérik a megyéket, hogy a követek utasításába a zsidók egyenjogosítását is fölvenni ne terheltessenek.[25])

Néhány megye, mint Bihar, Borsod s mások az örök váltság, az ősiség eltörlése, a közteherviselés stb. nagy fontosságú reformjai mellé a zsidók polgárosítását is utasításba adták követjeiknek, de többen, mint Székesfehérvár, Szabolcs, Moson, Veszprém ennek ellenkezőjét tették, és azt követelték, hogy «az izraeliták polgárosítását az országgyülésen mindaddig, míg jelen állapotjukban továbbá is megmaradandnak, *hatályosan*

[25]) Sz.-Fehérvár megyei levéltár, I. cs., 2. a körlevél: Tek. Nemes Vármegye megszólítással. Ugyanazon körlevél: Érdemes Szerkesztőség! czímmel a hirlapoknak is meg lett küldve, kérve ezeknek támogatását. Ennek következtében meg is indult a kérdés hirlapi tárgyalása s pld. a Bpesti Hiradó azt közzétéve ezen jegyzetet füzi hozzá: A zsidó ügy vitatásának lapunkat ezennel megnyitjuk, és a pro és contra felvételére ajánlkozunk. A körlevél aláirása pedig: A magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták nevében, a pesti izr. község e végre megbizott elöljárói és az igazgató választmány: Kunewalder Jónás, elnök. Választmányi tagok: Aradmegyéből: Steinitzer Jakab; Beregből: Gottesmann Miklós; Biharból: Eisenberger Dávid; Győrből: Lederer Zsigmond; Nyitrából: Schlesinger Illés; Pest városából: Kassowitz Jakab H., Lackenbacher Jakab. Lövy Herrmann, Pinkasz Adolf, Pollák Mark, Stern József; Pestmegyéből: Helsinger Móricz; Pozsonyból: Pappenheim Herrmann, Singer Mózes; Sárosból: Holländer Leo; Szepesből: Winter Fülöp; Tolnából: Adler D. S.; Torontálból: Basch József; Varasdból: Leitner Fülöp; Verőczéről: Epstein Lipót; Zágrábból: Epstein Salamon.

ellenezzék», külföldi izraeliták bevándorlása pedig mindenképen meggátlandó.[26])

Így szóllott az utasítások többsége és ellentétben az 1839/40-iki országgyűléssel az 1847/48-iki semmi jót sem igért a zsidók ügyére nézve, de sőt az országgyűlés hangulata általában ellenséges volt a zsidókkal szemben. És ezért áll előttünk azon csodálatos tény, hogy a Magyarország államéletében valóban korszakalkotó 1847/48-iki országgyűlés, melyben a magyar nemesség a legdicsőbb csatát nyerte meg önmaga ellenében, midőn önmegtagadással föláldozta addigi kiváltságait, megsemmisitette százados előjogait, elvállalta a közterhek viselését, felszabadította egészen az elnyomott jobbágyságot; hogy az országgyűlés, mely a nagyszerű reformok egész sorozatát vitte keresztül és emelte törvényerőre, az az ugyancsak elnyomott és rabságban sinylődő zsidók iránt szükkeblű, ridegen elutasító volt. Teljesen igaza volt Turócz követének, Justh F.-nek, ki a kerületi ülésben a zsidók védelmére kelt követtársainak kiméletlen és igazágtalan kifakadásaival szemben, midőn azt mondta, hogy «a magyar törvényhozás e részben 1839 óta, az utóbbi tíz év alatt tiz viszzalépést látszik tenni».[25]) Határozottan visszaesés volt azon zsidóellenes szellem, mely az 1847/48-iki országgyűlést az 1839—40-ikinek szabadelvű irányával ellentétben jellemzi.

1848, január havában, a 41-ik kerületi ülésben nyilt először alkalom a telepedési törvény vitájában a zsidók

[26]) Sz.-Fehérvár megyei levéltár, jegyzőkönyv.
[27]) Pesti Hirlap, 1848 január 30.

fölött tárgyalni. És ekkor azon indítványnál, miszerint a törvénybe felvétessék, hogy a zsidókra nézve az 1840: 29 t.-czikk marad érvényben, főleg a városi követek igen gyűlöletes módon mennek neki a zsidóknak. Domokos L. (Bakabánya követe) pl. minden rosszat a világon a zsidóknak tulajdonít, többek közt azt is, hogy ő ama napokban kiraboltatott.

Még erősebben tört ki ez ellenséges hangulat februárban, a magyar honosításról és a külföldiekről szóló törvényjavaslatnál, mely a folyamodót, ha kellő bizonyítványok fölött rendelkezik, vallásra való tekintet nélkül kivánta felvétetni.

Szatmár követe, Kende Zs. a többi közt kijelenti, hogy ő nem gondolna e kitétellel, ha egyuttal a zsidóknak nem nyitna kaput a bejöhetésre. Ő csak a zsidóktól fél; nem bánja, ha Confucius követői, török, görög, hinduk is jönnek be, csak a zsidók maradjanak künn. A pozsonyi követ indítványára azután beveszik a törvényjavaslatba, miszerint «a honban lakó zsidókra nézve az 1840: 29. t.-cz. rendelete fenmaradván, külföldi zsidók se be nem vándorolhatnak, se le nem telepedhetnek».

Hasonló értelemben járt el az országgyűlés, midőn a sz. kir. városok rendezéséről szóló törvényjavaslatnál Bohus J., Arad követe a választói jogra nézve azt indítványozza, hogy «a bevett vallások» qualificatio hagyassék ki. Ez persze nagyon is sok lett volna és Kossuth oda módosította, hogy a város képviselőtestületének legyen joga, egyes izraelitákat, kiket erre érdemesnek talál, választói joggal felruházni.

Többen pártolták a sajátságos indítványt, de a több-

ség hatalmasan kikel a zsidók emanczipácziójának ily részletes behozatala ellen. *Somsich* Pál azon nézetének ad kifejezést, hogy miután a zsidók oly erősek és befolyásosak a hazában, vagy be kell őket olvasztani a nemzet életébe, vagy kiűzni a hazából, harmadik eset nincs, de ily részletes, mellékes intézkedést nem szeret és az ügyet a körülmények fejlődésére akarja bizni.

Sokkal keményebben szóltak mások; a gyűlölségnek fekete iszapjában termett mértéktelen kifakadásokkal gyalázzák a zsidó vallást és a zsidókat. Kölcsey megyéjének, Szatmárnak, mely 1841-ben egész forradalmi módon 12 pontba foglalta követi utasítását, most olyan követje van, a ki a zsidó vallást pogány vallásnak nevezi. Nem mondja, hogy a zsidókat űzzék ki az országból, mert ez kivihetetlen, ha lehetséges volna, ő azt is megtenné, de miután átlátja, hogy a zsidók itt léte oly szükséges rossz, melyet tűrni kell, «szoktassuk őket a civilisatióhoz, ismertessük meg a keresztény vallás elveivel».

Igaz, hogy *Asztalos Pál* rendreutasítja Szatmár követét, ráolvasván, hogy ha ő a zsidó vallást pogánynak nevezi, az pogány türelmetlenség és nem keresztényi szeretet, de az mit sem változtat azon tényen, melyet a Pesti Hirlap tudósítója megállapít, azt irván: «Jellemző dolog, hogy a zsidók elleni, részint igen tulságos s igazságtalan nyilatkozatok nagy tetszéssel fogadtattak.» Igenis jellemző az 1847/48-iki országgyűlésre és ennek megfelelő volt az eredménye is a zsidókra nézve.

Kossuth magában véve különös, de ártatlan inditványát elvetették; *ellene* szavaztak: Pozsony, Nyitra, Sopron, Trencsén, Komárom, Győr, Veszprém, Baranya,

Fehér, Esztergom, Mosony, Tolna, Árva, Bács, Pozsega, Verőcze, Szerém, Abauj, Zemplén, Sáros, Ung, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Csongrád, Csanád, Temes, Torontál, Krassó, Horvátország és utólagosan Hont; *mellette* szavaztak: Vas, Nógrád, Zala, Liptó, Somogy, Zólyom, Pest, Turócz, Szabolcs, Gömör, Borsod, Heves, Bereg, Torna, Bihar, Mármaros, Békés és Arad.[28]) Így állottak a magyarországi zsidók ügyei 1848 márczius elején, így mentek ők márczius 15. elé, lássuk, mit hozott az nekik.

[28]) Pesti Hirlap, 1848 február 24. és márczius 2. Budapesti Hiradó, február 24.

MÁSODIK FEJEZET.

Márczius tizenötödike és a zsidók üldözése.

A forradalmak és rohamos átalakulások hazája, Francziaország, mely a legújabb időkig a vezérszerepet vitte a fölvilágosodás és művelődés minden terén, volt 1848-ban is azon hatalmas tényező, mely az általános szabadságharczokra Európában a lökést megadta. A Párisban kipattant szikra, a februári forradalom, lobbantotta lángra a többi országokban is a hamu alatt rég pislogó tüzet.

A párisi forradalom hire tüzelte Kossuthot felirati javaslatának erélyes követeléseire és ragadta vele az egész országgyűlést; a párisi forradalom hire inditotta a bécsieket a gyűlölt kormány ellen való nyilt fellépésre.

Európaszerte lázongtak a szabadság után epedő kedélyek, a levegő telítve volt mindenfelé a többé nem tűrtőztethető reformszellem páráival, csak a kedvező szélre volt szükség, hogy lecsapódjanak és látható alakban jelenjenek meg az utána sóvárgó lelkek örömére.

A hol pedig a szabadság munkája megkezdődött és

porondra szólította igaz híveit, ott a zsidók mindig megjelentek hívására; beállottak a népszabadság harczosai közé önként, lelkesedéssel, mert tudták, hogy az általános szabadság hamisítatlan szelleme egyedül az, mely az ő sorsukat is emberivé teszi.

A szabadság bajnokai között nem egy zsidó vitt vezérszerepet is. *Párisban* Cremieux Adolf az ideiglenes kormány tagja lett, mint igazságügyminister; *Bécsben* a márczius 13-iki forradalom előmozdítói között első helyen dr. Fischhof Adolf állott, csakhamar a szabadságért küzdők legnépszerűbb embere, majd Mannheimer Noé, bécsi rabbi és Meisels mellett az első zsidó képviselő. Dr. Fischhof intézte az utczákban összegyült néphez az első szabadságszellemű beszédet, utána a magyar származású dr. Goldmark Károly indítványozta, hogy a tömeg a rendek elé járuljon, a hol általános kivánságra újból Fischhof volt a szóvivő. Ám tudjuk, hogy a bécsi márczius 13-iki események előidézésében nagy része volt Kossuth tüzet hányó felirati beszédének, melyet — elég érdekes — a bécsi népnek a Bécsben élő magyar Kálozdi Mór (előbb Kaufmann) fordításában Goldner Miksa vitt a rendek háza udvarába, hol az fölolvastatván, nagy lelkesedésre gyujtotta a bécsieket.[1])

Viszont tény az is, hogy a bécsi márczius 13-iki

[1]) A bécsi márczius 13-ika áldozatai között is volt két zsidó ifju: Spitzer Henrik Károly, technikus és Herschmann Bernát, kik az országház előtt estek el és a márcziusi áldozatokkal közös sírba lettek temetve. L. Oesterreichische Wochenschrift, 1898 ápril 15. 283. l.

váratlan forradalom gyorsabb cselekvésre sarkalta a pozsonyi országgyűlést és előmozdította a pesti márczius 15-ike mukáját.[2])

A pesti márczius 15-ike azonban, a magyar szabadságnak vagy még inkább szabadelvűségnek örökre fényes ünnepe, mely most ötvenedszer tért vissza, nem lett sem a párisi február 22-ike, sem a bécsi márczius 13-ika, mert Pesten nem folyt ama szép napon sem polgár-, sem katonavér, itt véres küzdelem nélkül győzött a szabadság szelleme, mely előtt azonnal porba hullottak a reakczió csatlósai, úgy hogy ellentállás nélkül teljesítették a diadalmas szellem parancsait.

A «márcziusi ifjak» már korán reggel megkezdték dicső munkájukat és megnyerték egy csapásra nem csak az egyetemi ifjuságot, a mi csak természetes volt, hanem a polgárságot is.

Első dolguk volt a szabadság, egyenlőség és testvériség 12 parancsát és ezek méltó bevezetését, a «Nemzeti dal»-t kinyomatni, a mi által a sajtószabadság tényét gyakorlatban mutatták meg.

A míg azonban ennek ügyes munkája a nyomdában folyt, addig a künn várakozó tömeget szóval kellett tartani. Ezt tették gyujtó hatással Degré, Irányi, Vasvári, Jókai, Egressy Gábor és *«egy izraelita vallású fiatal orvos»,* kinek nevét azonban nem jegyezte fel a krónika».[3])

[2]) Horváth M., 25 év Magyarország történetéből. Budapest, 1887. III. k. 362 ll. és Gracza György, Az 1848—49. magyar szabadságharcz története. Budapest, I. k. 137 ll.

[3]) Gracza, i. m. 45. l.

Ámde ha névtelen marad is ama lelkes zsidó fiatal ember, sok más hitsorsosával, kik ugyancsak márczius 15-ének dicső munkája érdekében buzgólkodtak, ki merné kétségbe vonni, hogy azok ép úgy egész szivvel-lélekkel vettek részt a szabadság, egyenlőség és testvériség nagyszerű nyilvánításában, mint bármely más vallásúak? Hisz ép nekik volt különösen okuk az igérkező új korszak hajnalhasadásának örülni, a mely látszólag azt jelentette, hogy igazán «rabok tovább nem leszünk!»

Tény, hogy a zsidók hittek a pesti márczius 15-ike nyilatkozatainak, fogadalmainak és esküinek őszinteségében, boldogító reményeket fűztek szép eredményéhez, hisz a tizenkét pontnak negyedike követelte «a törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben» és valóban úgy látszott, hogy e magasztos elvnek hirdetése most nem üres szó, hogy nem pusztán csalóka álomkép marad, mint eddig többször volt, hanem érvényesülni is fog, át fog menni az állam és a társadalom életébe is.

A zsidók ezt remélték és azért könnyen el is hitték; ezen hitöknek ad lelkes kifejezést «a magyarországi és erdélyhoni zsidók képviseletének», vagy mint az intézők mondják: *kezelő választmányának* márczius 17-iki kiáltványa, mely a magyar zsidókhoz intézve így kezdi szózatát:

«Tisztelt honfiak! Nagy esemény ment véghez; a' mi csaknem mindenütt véres áldozatokba került, a' két testvér és szomszéd fővárosaink dicsőségére legyen mondva, itt a' lakosok egyértelműsége által, békés és törvényes úton vívatott ki; és hasonló siker fog, mint

reméljük, a' magyarok józan és erélyes szabadságszeretete által az egész országban eléretni. . . .

Ezen nagyszerű mozgalomban semmiféle személy-rang- vagy valláskülönbség nem volt és nem is észrevehető; mind a' bátor izraelita tanuló ifjuság, mind a' városok egyéb izraelita lakosai, első pillanattól fogva egybeforradtak az összes népességgel, és egyesek közülök, mint az ideiglenes népválasztmány tagjai ülnek együtt a' városháznál; szintúgy sokan közülök felfegyverkezve, a' bátorságőrben részt vesznek. *Ők magyarok, és nem zsidók, mint külön nemzetbeliek,* mert ők, és mi mindnyájan csak akkor leszünk *külön vallásfelekezet* gyanánt tekintendők, midőn imaházainkban köszönetünket és legbensőbb hálánkat intézzük a' mindenhatóhoz, a' hazára és reánk is árasztott kegyelmeért; de az élet minden egyéb viszonyaiban, minden elkülönzésnek, úgy politikai polgári, mint társaséleti tekintetben meg kell szünni, *és mi csak honfiak, csak magyarok vagyunk,* miután hazánk már minket is kebelébe fogad, és egyéb lakosaival egyenlősít; lám! a mire több mint félszázad előtt a törvényhozás szava csak kilátást nyitott, íme, Istennek hála, valósággá lett.

Szeretett Hitsorsosink! A' zsidó községek ezen dicső esemény folytán, mint zárt testületek létezni megszüntek; nem lesz többé szükségük arra törekedni, hogy a' tagjaik irányában fennálló korlátok megszüntessenek; mert, Istennek hála! az ország minden lakosára nézve csak egy jog, egy zsinormérték leend: valljon t. i. hű, becsületes ember s' magyar-e? A' zsidó községek ezentúl, úgy mint a' pesti község már is

példányával bizonyitja, csupán mint cultus elöljáróságok fognak működni, és egyedül arra lesznek hivatva, hogy e' gondolat tiszta értelmét és helyes felfogását tagjaiknál elősegítsék, s' őket ezen nemzeti mozgalomhoz tiszta szívvel és erős akarattal leendő csatlakozásra buzdítsák, valamint arra is intsék, miszerint magukat se tolakodással, se szertelen lealázkodással ne bélyegezzék, hanem ragaszkodó szeretettel és részvéttel, mérsékelt nyugalommal és illedelemmel viseljék, szóval: jóravaló becsületes honfiak legyenek.»

Miután röviden megemlékezik a zsidó községek további feladatairól, azon igenis vérmes reményeken alapuló véleménynek ad kifejezést, hogy a zsidók egyenjogusítása bizonyára az országgyűlés által is befejezett ténynek lesz tekintve: «Alólirt elnök, miután azon magas tiszteletben részesült, hogy tagja legyen a küldöttségnek, mely az országgyűlésnek és felséges fejedelmünknek a történteket, és a közkivánatokat elébe terjesztendi: ez alkalommal arról is tudomást szerzend, valljon szükséges lesz-e még a magyarországi és kapcsolt részekbeli összes izraelitáknak a többi lakossággali jogegyenlősítése iránt készült petitiót, az országgyülésnek benyújtani, vagy pedig, a mint reményleni lehet, azonnal ki fog mondatni általa azon elv, hogy ezentul polgári és politikai tekintetben csak magyarok lesznek és a vallás semmi akadályul nem fog szolgálni, s így a negyedik pontban érintett törvényelőtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben az izraelitákra is minden megszorítás nélkül terjed.

Legyenek tehát megnyugtatva az iránt, hogy az igazságos kivánataink nyilvánítására és teljesítésére szol-

gáló alkalmas időpont nem fog elmulasztatni, és csak arra fordítsák gondjaikat, hogy kivánatataink nemzeti pártolására minden tagjaik méltók legyenek, és mint már érintők, ne mint külön testület, ne mint zsidók, hanem mint erényes honfiak és mindnyájan mint a köz édes haza egyénei békés renddel, és szerény mérséklettel olvadjanak egybe az összes népességbe.[4])

A zsidók tehát, «kik az ország átalakulását a magok törvényen kívüli, elnyomott állapotára nézve is, a megváltás napja gyanánt üdvözölvén, a mozgalmakat buzgó részvéttel, s meleg rokonszenvvel kisérték»,[5]) készek voltak igaz szivvel-lélekkel alkalmazkodni az új viszonyok követelményeihez, hogy teljesen lerázhassák a régi rabság nyomorának bilincseit.

Joggal várhatták, hogy midőn szabadságot, egyenlőséget és testvériséget hirdetnek a nép és vezérei, akkor őket is részeltessék ennek áldásaiban. És az első lelkesültség mámorában tényleg jutott is nekik azokból valami.

Márczius 16-án a főváros szabadság ünnepet ül, az

[4]) A birtokomban levő kiáltvány magyar és német nyelven van fogalmazva, párhuzamos részekben nyomva. Az aláirása a következő: A kezelő választmány: Kunewalder Jónás, mint elnök. Választmányi tagok: Nyitra vármegyéből: Schlesinger Eliás; Pest városából: Breisach Herrman, Herzfelder Dávid, Hürsch Károly, Kassovitz J. H., Kern Jakab, Lövy Herman, Pinkasz Adolph, Pinkasz Móricz, Pollák Márk, Singer Vida, Schulhof Lipót, Stern József; Pest megyéből: Helsinger Móricz; Tolna vármegyéből: Adler S. D.; Torontál vármegyéből: Basch József; Verőcze vármegyéből: Lakenbacher Jakab. Az aláirások után következik a 12 pont, szintén magyarul és németül.

[5]) Horváth M., i. m. III. 393. l.

emberek «éljen a szabadság», «éljen az egyenlőség» szavával üdvözlik egymást, mint «polgártárst» és midőn az nap «a közcsendi bizottmány» kiegészíti magát, több zsidó is helyet kap benne: Kunewalder János, Keleti Zsigmond, Just Manó, a kik közül — mint hallottuk — Kunewaldert a Pozsonyba induló küldöttségbe is beválasztották.

Ugyancsak az napi kiáltványában a rendre ügyelő bizottmány azt mondja a nemzetőrségbe való felvételre nézve: Minden becsületes ember magát mától kezdve a városházán a bizottmány előtt jelentheti s ennek birálata után fegyvert és ösmertető jelt ingyen fog kapni.[6])

A pesti zsidók nem is késtek a fölszólításnak megfelelni, beléptek a nemzetőrségbe, főleg a zsidó ifjuság, első sorban az egyetemi, ragadta meg újjongással a kedvező alkalmat, hogy fegyveres szolgálatra ajánlja fel magát. Minden a legszebb rendben ment, a lelkes hangulat díszes eredményeket termett.

A vidék nemkülönben csatlakozott a főváros mozgalmához. Petőfi nemzeti dala és a 12 pont ezrenként szállt szerte az országban, mindenütt ünnepet teremtve a szabadság tiszteletére, a hol hirdették és szavalták az egyenlőség és testvériség igéit.

A pesti küldöttség elment Pozsonyba, az országgyülés átvette a 12 pont feliratát tőle, de mintegy féltékenység sugalta ridegséggel bánt a hírhozókkal és Kossuth meglehetős kiméletlenséggel adott kifejezést ezen felfogásnak.

[6]) Gracza Gy., i. m. I. 63. és 67. l.

Bennünket a küldöttségnek zsidó tagja, Kunewalder Jónás érdekel most különösebben, mert hisz azt igérte kiáltványában, hogy tájékozást fog szerezni, vajjon mit kell továbbra a zsidók egyenjogusítása érdekében tenni. Meg is tette ezt, de az eredményért bizony nem jár neki köszönet. Mert ha márczius 17-iki kiáltványa csupa öröm és lelkesedés, telve a legvérmesebb reményekkel, pozsonyi útja után márczius 22-én hitsorsosaihoz intézett szózata ennek egész ellenkezője, csupa lemondás és meghunyászkodás, mondhatnánk határozott elejtése az előbb lelkesedéssel ápolt eszmének. Kunewalder e nyilt levele teljesen szükségtelen volt, de úgy látszik a pozsonyi tájékozódás folytán az intéző körök sugalmazására bocsájtotta azt világgá. Erre vall a nyilatkozat alaphangja és tendencziája; Kunewalder eszköz volt, hogy hitsorsosai megalázását a márcziusi szabadságnapok fényének világítása mellett előmozdítsa. Különben nemsokára ezután bebizonyította, hogy mily szilárd kapcsok fűzik vallásához, mily ragaszkodás felekezetéhez. Hátat fordított neki egészen, mint kislelkű renegáta elpártolt tőle, a ki eddig vezérszerepet vitt ügyeiben.

Hogy az 1847—48-ik országgyülés mily érzülettel volt a zsidók iránt, azt láttuk a márczius 15-ik előtti tárgyalásaiból és határozataiból; hogy ez nem változott semmiben a felelős ministerium kineveztetésével sem, azt bebizonyította, midőn a 12 pont közül ép csak a negyediket nem kisérlette meg megvalósítani, legalább a zsidókra nézve nem: a törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.

És ha a márczius 15-iki lelkesülés mámorában

azt hitték a zsidók, hogy számukra is ütött a megváltás órája, nehány nappal később azt kellett hallaniok az ő képviselőjüktől, hogy «türelemmel párosult várakozásban» kell ügyüket «határtalan bizalommal» a kormány jóakaratára bizni, hogy az majd a jövő országgyűlésen megoldja.

Kunewalder, ki márczius 17-én azt irta, hogy többé bizonyára kérni sem kell, az országgyűlés elfogja határozni a zsidók egyenjogusítását, most, miután tudta, hogy ez nem következik be, erkölcsi nyomást is gyakorol hitsorsosaira, hogy őket minden további lépéstől visszatartsa.

«Legelső, legszentebb kötelessége tehát minden becsületes és helyes gondolkozású magyarnak ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot föntartani segítse. Ki jelenleg csak saját egyéni érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozza veszélybe, *s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyaránt, miként sem ezen, sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat.*

«Általhatva tehát ezen eszmétől, nem találom czélszerűnek, hogy a jelen, az országra nézve oly nagyfontosságú idő perczeiben mi az ügyünket elővegyük; minélfogva is hiszem, hogy szándékaitoknak teljesen megfelelendek, midőn a legünnepélyesebben kijelentem, miként jövendőbeli sorsunkat, s személyünk, ugy mint vagyonunk biztonságát, s bizalommal teljesen, teszszük le a magyar nemzet kezeibe, s hathatós pártfogásukba ajánljuk».

«De ezzel még nem éri be, hanem nyilván, hogy még inkább kedvében járjon az intéző köröknek, melyeknél

tájékozását beszerezte, tovább megy: «Nem bennünket illet most tollat ragadni ez ügyben; azon nemes férfiak majd végrehajtják azt, mire magukat oly nagylelküleg elhatározták, nekünk a dolgok jelen állásánál fogva kötelességünk csak az, hogy annak idején a *legnyiltabb felvilágosítást* adjuk, az eddigelé oly rejtélyes homályban burkolt községi és vallási szerkezetünk felől; valamint az által is, hogy egyrészről a leggyökeresebb reformokat megkezdjük, másrészről pedig, hogy gyermekeinket, kivéve a külön előadatandó vallástant, a nyilvános iskolákban képeztetjük, a legnyomatékosabb bizonyitványt adjuk a felől, miként irányunkban a polgári társaság teljesen megnyughatik.

«Felkérlek tehát benneteket, tisztelt testvéreim arra, hogy tartsátok vissza magatokat mindennemü erőszakos törekvéstől a jog elnyerésére. Ne nyujtsatok be kérelmezvényeket, ne irjatok, hanem várjátok be békével az időt, melyben, ha Isten úgy akarja, s mint én a legbiztosabban reménylem, legközelebb jövőben, ügyünk a polgári társaság közmegelégedésére, teljes világosságba hozatandó, bevégzendő és határozatba menendővé tétetik.»[7])

Hogy ezen reményekre nem sok joga volt, azt megmutatta Pozsony már márczius 20-án, midőn az országgyűlés színe előtt valóságos zsidó-üldözést rendezett.

Szülőoka volt pedig ezen, mint minden más zsidóüldözésnek, az irigység és önzés. A pozsonyi nyárspolgárok rég elfojtott dühvel nézték, hogy az 1840:

[7]) Közölve magyar és német nyelven, M. Zs. Szemle, 1889. 59 ll.

XXIX. törvényczikk folytán a zsidók nemcsak a pozsonyi ghettóban, a várhegyen, hanem magában a városban is nyithattak üzletet és tarthattak lakást is.

Midőn pedig azt tapasztalták,[8]) hogy törvényes uton nem érnek czélt, felhasználják a magyar szabadság pitymallatát arra, hogy önkényesen szerezzék meg önző kivánságuk teljesülését.

Márczius 19-én este demonstrálni kezdenek a zsidók ellen, folytatják 20-án, midőn a csőcselék ostrom alá fogja a várhegyet és azon utczákat a városban, hol zsidók laknak, rendre beverve ablakaikat.

«A csőcselék féktelensége — irja a Pesti Hirlap — fájdalom, támaszt és fölbátorítást talál azon keserű ellenszenvben, mellyel a városi polgárság nagy része a zsidók ellen viseltetik. Sok zsidó kegyetlenül megveretett, mindnyájan ártatlan családaikkal együtt, aggódalom s rettegés közt számlálták a perczeket.»

Másnap délelőtt azután már lopásra, rablásra került a dolog és a zsidók vagyonát vadul pusztították, úgy hogy a zavargás által a követek kerületi ülése is zavarva lett, mire Biró Imre, Bonis és Hunkár követek a főherczeghez küldetnek, hogy «czélszerű rendeletet» kérjenek.

Végre, a városi nemzetőrség tétlenül hagyván fejlődni az üldözést, az országgyülési ifjak erélyes föllépése vetett végett a szégyenletes eseménynek.

A polgárság pedig az nap tartott gyülésében négy pontba foglalja össze kivánságait: 1. Neustadt, izraelita, a helybeli lap szerkesztője, a szerkesztést

[8]) L. fent 15—16. l.

azonnal tegye le; 2. A városi serházban levő izraelita üzletvezető hasonlókép hagyja el hivatalát; 3. A városban lakó izraeliták kiűzessenek; 4. A házalás többé meg ne engedtessék. Az első két pont kivánsága azonnal teljesült, de a másik kettőé a közbejött hatósági fellépés folytán nem. Ezen követelésüknek azután egy hónappal később szereztek érvényt a pozsonyiak, igen emlékezetes módon.

Az országgyűlés tehát tudomást vett a zsidók üldözéséről és a tárgyalás alatt levő, «a városok rendezéséről» szóló törvényjavaslatban az eredeti, szabadelvű fogalmazás helyett, mely a választói jogot valláskülönbség nélkül minden lakosnak megadta, újra «a törvényesen bevett vallásuak» kitételét fogadta el.[9])

Pedig ekkor még Kossuth a zsidók egyenjogusítása érdekében emelte fel szavát és az egyedül helyes felfogásssal világította meg a helyzetet, midőn a következőket mondá: «Ha tanácsosnak tartja a tábla rendelkezéseiben nemcsak a szoros igazságot, hanem a körülményeket is tekintetbe venni, tegye azt nem egyes város, p. o. Pozsony, hanem az egész ország szempontjából. Pozsonyban sajnálatos jelenetek történtek, melyekben

[9]) Helytelen Horváth M. (i. m. 393. l.) azon megjegyzése, hogy ezen törvényjavaslat volt oka a pozsonyi üldözésnek: Pozsony iparosainak előitéletes, alsóbb osztályai, melyek az ügyes izraeliták szaporodtát és gyarapodását a városban már rég kancsal szemmel nézték, nem tűrhetvén, hogy azok e törvény (t. i. a városokról szóló) által velök egyaránt jogosíttatnak, márczius 19-ke és 20-ka estéjén dühös csoportokban támadták meg a zsidók lakait, vagyonukat szétrombolták, személyeiket vad bántalmakkal illették.

szóló meggyőződése szerint Pozsony értelmes polgárainak része nincs; de másrészről Pest küldöttség által kéri a teljes vallásegyenlőséget s ha itt ingerültséget okozna a szerkezet, másutt ismét ingerültséget okozhatna az ellenkező.

Tagadhatatlan tény, hogy mind Pozsonyban, mind másutt szomorító jelenetek történtek, s fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését, s abból csak a zsidó népet látja kizárva. De az előitélet megvan, s annak vakságával, a költő szerint istenek is hiába küzdenek. Szükségesnek látja, hogy külön törvényczikk alkottassék, melyben ki legyen mondva az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás különbséget nem tesz s a ministerium megbizatik, hogy a kiegyenlítés módjait illetőleg törvényjavaslatot készítsen».[10])

Tényleg el is készült egy törvényjavaslat a zsidókra vonatkozólag, mely márczius 24-én már a hirlapokban is megjelent, a mely minden egyébnek nevezhető, csak szabadelvűnek és igazságosnak nem. Hangzott pedig ekképen:

Törvényczikkely a vallásbeli különböző felekezetek polgári egyenlőségéről.

A különböző hitvallások tekintetéből létező jogi és kötelességi külömbségeknek megszüntetése végett, a zsidó valláson levőkre nézve rendeltetik.

1. §. Ő felsége magyar ministeriuma által a zsidó valláson levők belállapotait, kebelökből és egyébb vallásbeliek közül is meghívandó egyének közbejöttével

[10]) Pesti Hirlap, 1848 márczius 24.

megvizsgáltatni s az e tekintetben szükséges reformokra nézve a lelkiismeret teljes szabadságának alapján a legközelebbi országgyülésnek törvényjavaslatot előterjeszteni fog. Addig is

2. §. A zsidó községek polgári tekintetben teljesen megszüntetnek, és annak tagjai a község rendes elöljáróságának minden tekintetben alávettetnek, s illetőleg a községbe teljesen beleolvasztatnak.

3. §. A zsidó és keresztény valláson levők között kötendő vegyes házasságok, a házasságból származó polgári viszonyokra s következményeire nézve, ezennel, mint polgári kötések, tövényeseknek ismertetnek.

4. §. Ily házasságok megyékben az alispánok előtt, a Jász-Kun s Hajdu területeken a főkapitány, a fiumei és bukkari kerületekben a tengermelléki kormányzó, a szepesi 16 városokban és turmezei kerületekben a kerületi gróf, szab. kir. városokban a polgármester előtt nyilvánitandók az által, hogy a házasságra lépők négy bizonyságaikkal a nevezett tisztviselők előtt megjelenvén, házassági szándékukat kijelentsék és a házassági szerződést aláirják.

5. §. Az illető tisztviselő a házassági szerződésre, a házasságnak előtte lett nyilvánításáról a bizonyitványát ráirja, ugyanezen szerződésnek két eredeti példányát a törvényhatóságnak, a törvényhatóság pedig egy példányt a miniszteriumnak fog fölterjeszteni.

6. §. A zsidók és keresztények közt kötendő házasságokból születendő *gyermekek, a keresztény szülő hitvallásában lesznek nevelendők.*

7. §. A belügyminiszter rendelet teend, idegen zsidóknak más országból beköltözését meggátolni.

Ezen törvényjavaslat azonban, mely egészben a leg-kiáltóbb ellentétben áll az 1848-iki reformtörvények szellemével, tárgyalás alá sem lett bocsájtva, a mi, tekintve a benne foglalt rendelkezéseket, a leghelyesebb is volt.[11])

Kossuth megváltoztatta a márczius 23-án kifejezett nézetét a zsidók egyenjogusítására nézve és ez döntő volt.

A márczius 31-iki ülésben, mialatt a független magyar miniszterium megerősítését várták, Kossuth két rövid törvényjavaslatot terjeszt be mind a két hitvallású protestánsok és az óhitű görögök megnyugtatására, mert «a jelen országgyűlés missiójához számítván mindazon lépések megtételét, melyek által a rend és béke fentartása az országban biztosíttassék».

A törvényczikket az általános vallásegyenlőségről ellenmondás és változtatás nélkül elfogadták, de midőn Schnée Lajos a zsidók emanczipáczióját is megpendíti, Kossuth azt feleli, hogy a jelen körülmények között épen azoknak, kik barátai az emanczipácziónak, kivánni kell, hogy ne történjék semmi e részben; mert vannak akadályok, mikkel bizonyos perczekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfaj közül tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének.[12])

[11]) Hogy a törvényjavaslat be sem lett nyujtva az ország-gyűlésnek, azt Löw Lipót, Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn, 185. l. a saját interventiója következményének tulajdonítja; míg Der Ungar, 1848, 1900. l. aug. 16-ról szóló nyilatkozatában igazolja magát, hogy miért helyeselte ő is a törvényjavaslat be nem nyujtását.

[12]) Pesti Hirlap, 1848 ápril 7.

Ezzel azután el volt temetve a zsidók egyenjogusításának kérdése és az 1847—48-iki országgyűlés április 11-én bezáródott a nélkül, hogy a zsidóknak ügyében a legcsekélyebbet tette is volna. A nagy reformtörvények, a népszabadság biztosítékai, szentesítve voltak, de a zsidók ki voltak zárva jótéteményeiből és jogi helyzetük ugyanaz maradt, mint a régi szomorú korszakban, ugyanaz maradt, a mint azt az 1840: XXIX-ik törvényczikk megszabta.

De bár a zsidók egyenjoguságot a haza többi polgáraival nem nyertek, az, a mit Kossuth e mulasztással megakart akadályozni, az bekövetkezett. A zsidók az ország különböző részeiben ellenségeik dühének lettek áldozatává, oly üldöztetéseket szenvedve végig, a milyenek a középkor kellő közepébe is beillettek volna.[13])

[13]) Sajnos tévedés tehát oly alapos iró részéről, mint *Horváth Mihály*, midőn e tényekről szólva azt mondja (i. m. III. k. 462—63. ll.): «Ha ezen sajnálatos események okát keressük, azt feltalálnunk nem lesz nehéz. Az új törvényekben azon elv állíttatott fel, miszerint polgári jogokra és kötelességekre nézve a vallás semmi különbséget nem tesz. Ennek következtében a zsidók is teljesedve látták rég ápolt óhajtásaikat, polgári jogokat nyertek. A szabadság áldásai ekként rájok is kiterjedvén, új polgári kötelességeik tekintetében a legnagyobb buzgalmat kezdték tanusítani. Kik eddig elnyomva s csak tűrve lévén, e jogok és kötelességek gyakorlatának helyétől és alkalmától távol tartózkodának, most buzgalmokban a polgárok közé vegyültek, sőt itt-ott előtérbe is tolongtak. A polgárság némely osztályai pedig szűkkeblüebbek valának a nemesség felvilágosodott osztályánál; s míg magok nagy örömmel léptek be azon jogok gyakorlatába, melyeket

Az a rohamos átalakulás, mely reformjaival új világot tárt fel a nép előtt, mely felszabadította az elnyomott rabszolgákat, lázba hozta a kedélyeket, feltüzelte a szenvedélyeket, melyek azután nem lévén kellően pórázon vezetve, csakhamar tilosba tévedtek. Nemes, tiszta volt a forrás, melyből fakadtak, de sok helyütt mocsárba, iszapba vesztek.

És ha a fékevesztett szenvedélyek valahol valamikor tárgyat kerestek, alkalmas tárgyat martalékul, rátaláltak mindig a zsidóra.

Hisz ez minden időben mindenütt úgy szokott lenni, hogy a korszakalkotó, országokat és népeket megrázkódtató eseményeket, midőn a hirtelen, nagy változás kiforgatja a lelkeket a szokott nyugalomból, első sorban a zsidóság érzi meg, ő lévén a legjobb villámhárító, midőn a zivataros levegő veszélylyel van tele. És a zsidóság egyuttal azon érzékeny iránytű is, mely előre

előbb a nemesség kizárólag élvezett: azokat az elnyomott zsidósággal nem akarták megosztani .... Félelem ébredt tehát most a polgárokban s más városi lakosokban ezen néposztály iránt, mely mind a mellett, hogy velök az új törvény szerint egyenlő jogban részesül, a társadalmi életben mégis nevelése, elvei, szelleme és szokásai tekintetében tőlök magát annyira elkülönzi, hogy ezután is zárt testületet, elszigetelt néposztályt képez, mely több pontban ellenségesen áll szemközt a többi társasággal.»

Nem áll ez egész fejtegetésnek egyetlen állítása sem, ez nem volt az oka azon sajnálatos eseményeknek, nem is lehetett, mert tisztán képzelet szüleménye. Más volt azoknak oka, a testvérietlen gyülölség, a szükkeblű irigység, az emberi gonoszság.

megjelenti a természet vulkanikus kitöréseit; a zsidóság érzi meg legelőbb, midőn az emberiség alsó rétege vad szenvedélyének pusztító láváját készül elontani környezetére.

Magyarországban is a zsidók voltak az első áldozat, mely a szabadság reggelén vérzett és szenvedett, őt követte azután az ország egyes vidékein más osztály is. A magyarországi zsidók érezték első sorban, hogy mit jelent, ha a szabadság, egyenlőség és testvériség csak az ajkakon lebeg, de a gyakorlatban még meg nem érett. A zsidók nem képeztek a magyarokkal ellentétes nemzetiséget, ellenkezőleg törekedtek magyarokká lenni és mégis ő ellenük volt általános országszerte az ingerültség, az ellenszev, mint azt hivatalosan is megállapították. Ezen ellenszenv azonban márcziusban, Pozsonyt kivéve, még nem nyilvánult tettlegesen, csak később nőtte ki magát igazán.

A *soproni* zsidóközség ugyan szintén kénytelen már márczius végé felé panaszra menni Pozsonyba, hogy a város polgársága az ő híveit 3 nap alatt való elköltözésre akarja elitélni, de midőn erre a miniszterelnök Sopron városához erélyes rendeletet meneszt, a városi tanács egészen letagadja a csunya vádat.

Márczius 31-iki üléséből azt jelenti, «hogy adatott be ugyan városkapitányunknál számos aláirással ellátott petitio a zsidóknak városunkbóli kiköltözése iránt oly czélból, hogy ő azt elejbénk terjessze, de hogy időközben sikerült kapitányunknak, a kedélyeket lecsillapitani, sőt a petitio visszavételére is birni».[14])

[14]) Sopron városi levéltár XXVI. fasc. 3715, 3715 *b*. Volt

Pécs városában is nyilvánult azon szándék, hogy a zsidókat «elutasítsák» vagyis, hogy 3 nap alatt elűzzék, de a városi tanács, márczius 27-iki üléséből felszólítást intéz a lakosokhoz, «hogy a már úgyis önkéntesen elköltöző zsidóság irányában a törvény további rendeléseig legyenek azon békességgel, melyet tőlük jelen fontos perczében a nemzet életének a közhaza, úgy törvényes kormányunk parancsszava megkiván».

A tanácsnak dicséretes felhivása azonban — úgy látszik — nem sokat használt, mert 2 nap mulva választmányt kénytelen kinevezni, mely a városban «engedelem nélkül» tartózkodó zsidókat eltávolítsa, nehogy «a mitől méltán tarthatni», a lakhatási joggal bíró hitsorsosok miattuk üldözést szenvedjenek.

A *pécsi* zsidók is panaszra mennek Pozsonyba és a «miniszteri országos ideiglenes bizottmány» rendeletet intéz a városhoz a zsidók érdekében. A tanács a rendeletet kinyomatva szétosztja a városban és intézkedik, hogy a nemzetőrség, esetleg a katonaság is közbeléphessen, ha a zsidókat megtámadnák, bár «miután ezen tanács a csend és rend fentartása végett minden szükséges rendeléseket megtett és a megkérlelő, csillapító módokat is használva kicsapongásokat nem reménylene».[15]) Tényleg nem is fajult el a mozgalom és csak azt bizonyítja Pécs és Sopron példája, hogy a hol a városi hatóság komoly határozottsággal fellépett a za-

pedig akkor Sopronban az 1848. juniusi összeírás szerint 25 zsidó család, 127 egyénnel.

[15]) Pécs városi levéltár, Tanácsi jegyzőkönyv 1602, 1605. és 1703. pontjai.

vargók ellen és nem fütt velök egy követ, ott sikerült is a tüzet keletkezésében elfojtani.

De nem így volt ez a legtöbb helyen és azért hozott az április oly szomorú eseményeket, melyek a magyar szabadság napján sötét foltokat ejtettek. A miniszteri bizottmány látva, hogy több helyen nyiltan fellép a gyülölség és irigység a zsidók ellen, április 3-án rendeletet ad ki, melyet minden megye alispánjának megküld, meghagyva neki, hogy ismerje kötelességének a következőket: 1. Hogy a zsidók elleni előitélet vagy ellenszenv megszüntetésére munkáljon, miután nincs most arról szó, hogy ők a legközelebbi országgyűlésen hozandó rendeletig új jogokat gyakoroljanak, hanem hogy eddigi jogaikban ne háboríttassanak. 2. Eszközölje, hogy a vagyon- és személybiztonság meg ne sértessék, felelőssé tévén minden károkért azt, ki azt megtámadja. 3. Használja fel a nemzetőrséget arra, hogy ez megtéve kötelességét, biztosítsa mindenkinek szabadságát. 4. Figyelmeztesse komolyan a zsidókat, hogy mindent kerüljenek, a mi ellenük ingerültséget okozhatna.[16])

A rendelet tehát meg volt és pedig igen szép, kenetteljes bevezetéssel ellátva, de eredménye bizony nem mutatkozott.

Két nappal a rendelet kiadása után egyszerre két nagy város cselekedett ellenére: *Székesfehérvár* és *Szombathely*.

«Székesfehérvár sz. kir. városban — így hangzik a városi jegyzőkönyv 1079. pontja — 1848. ápril 5-én

[16]) A rendelet közölve: M. Zs. Szemle, 1884, 413. l.

reggeli 9 órakor a városház udvarán tartatott népgyűlés alkalmával — egy pár ezerre menő közönség a városház udvarán és csarnokaiban egybegyülvén, számosan követelték, hogy a zsidók ügye iránt tanácskozás tartassék, mi is megtörténvén, közel harmadfélóráig tartó ingerült vitatkozás után a népgyűlés elhatározta, hogy azok *három nap alatt,* azaz f. hó 9-ig a városból kimenjenek s az falragaszokkal közhirré tétessék s ezzel a népgyűlés eloszlott».

A népgyűlés határozatát csakhamar foganatositották is és még az nap, szerdán, április 5-én este — mint dr. Zipser Mór, a fehérvári hitközség akkori rabbija és az eset szemtanuja irja[17]) — meglepetve olvasták a fehérvári zsidók falragaszokról, hogy a várost három napon belül, különbeni életveszély mellett, el kell hagyniok.

A zsidók a kinos meglepetésből felocsudva küldöttséget menesztettek Pozsonyba, hogy az országgyűlés két táblájának közbenjárását kikérjék, de ott süket fülekre találtak. Látszólag ugyancsak eredménytelen volt egy másik, egyidejü küldöttség útja, mely Pestre

[17]) Jewish Chronicle, 1851, 250. ll. és 259. ll.: A scene from the hungarian war in 1848. Described in its true colours, by an eyewitness. Aláirva Zipser M. Pulszky F. Életem és korom, Bpest, 1884, I. k. 305. l. megemlékezik e czikkről, de több tévedéssel ezeket irja: «. . . Angolhonban éltem, mint menekült, midőn 1850 a londoni Jewish Chronicleban egy levél jelent meg Magyarországból, melyben egy névtelen zsidó elbeszélte az esetet és engem a tengerentúli hitsorsosainak ajánlt.» A Chronicle e ritka évfolyamát Ehrlich M., rohonczi rabbi úr volt szíves rendelkezésemre bocsájtani.

ment az országos bizottmányhoz, hogy segélyt kérjen, mert — Zipser szerint — Pesten nem birta kérelmük egy férfiunak cselszövényeit legyőzni, melyek ellenök irányultak; e férfiu az alsó osztályok gyülöletét és a közönség hangulatát a zsidók ellen szította, azt remélve, hogy így hivatalt nyer a városnál.

A mozgalom inditó oka itt is csak az volt, mint másutt. A város polgársága, főleg a czéhek, rossz szemmel nézték, hogy az 1840: XXIX. t.-cz. folytán a zsidók szabadon letelepedhettek a városban és míg a törököknek Magyarországból való kiüzetése óta zsidók nem lakhattak Székesfehérváron, 1841-ben már mintegy 20 család kis községet is képezett ott.[18])

1844-ben küldöttséget is menesztettek a fehérváriak Bécsbe, azt kérve, hogy zsidó mesteremberek ne telepedhessenek le ott. De a többi hozzájuk csatlakozó várossal együtt őket is elutasították kérelmükkel.[19]) Most azután, 1848 átalakulásában, elérkezettnek látták az időt, hogy önmaguk biráskodjanak ez ügyben és a zsidókat rövid úton kiűzzék.

A zsidók pedig látván, hogy gyors segélyt nem remélhetnek, miután rabbijuk tanácsára még egy újabb küldöttséget is menesztettek Pestre, pénteken, április 7-én eltávoztak a városból, mert a népgyűlés által kitűzött határidő utolsó napja szombatra esett; de hátrahagyták összes vagyonukat, mit magukkal nem vihettek és menekültek a közeli falvakba. Csak Zipser

[18]) Dr. Steinherz, J. A székesfehérvári zsidók története (1840—1892). Bpest, 1895. 7. l.

[19]) Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Pest, 1848. 246. l.

rabbi maradt betegsége folytán, nejével együtt, a városban.

A miniszteri bizottmány azonban még sem marad tétlen! Felvilágosítást kér Fehérvár város hatóságától. Midőn ezt megkapta, még az nap, április 7-én rendeletet intéz az alispánhoz, melylyel Pulszky Ferenczet nevezi ki teljhatalmu biztosnak, mint a kinek «Székesfehérvár városa és annak minden lakosai és nemzetőrei engedelmeskedni szoros és mulhatlan tisztüknek ismerjék».[20])

Pulszky vasárnap, április 9-én népgyűlést tart ott, miután előtte való nap Moórról katonaságot rendelt be, mindazonáltal inkább személyes bátorsága és tapintata, meg «mindent legyőző ékesszólása» fékezte meg az egybegyült tömeget, mint a csekély fegyveres erő, melyre támaszkodhatott.

«A népgyűlés folytában — mondja a városi jegyzőkönyv 1129. pontja — felolvastatott a miniszteri országos ideiglenes bizottmánynak Pesten ápril 7-én 189. sz. a. e városhoz intézett hivatalos parancsa, miszerint Pulszky Ferencz ur a min. bizottmány tagja teljes hatalommal felruháztatik a törvényes szabadság és rend érdekében átaljába és különösebben az izraeliták személy és vagyonbátorságának teljes biztosítására intézkedhetnék .... Miután a min. megbizott úr e hivatalos parancs olvasását félbeszakító rivalgást tiltólag megszüntette és meggyőződésre ragadó éleselméjü szónoklattal előadta, hogy a törvény tiszteletében alapszik egyedül a polgári társaság biztos létezése — és hogy a

[20]) A rendelet általam közölve: M. Zs. Szemle, 1894. 508. l.

fennálló törvényeket sem magányosok, sem testületek, sem népgyűlések meg nem változtathatják, hogy a törvényeket változtatási vagy megsemmisítési jog csak az országgyűlés köréhez tartozik, egyszersmind kimutatta azután, miszerint okokkal támogatott kérelmezéssel a miniszteriumhoz járulva, a törvény változtatási kivánatát e város közönsége előadhatja, f. hó 5-én tartott népgyűlésnek 1079. sz. a. határozatát az izraeliták iránt, mint az 1840 : XXIX. t.-czikkbe ütközőt megszüntettnek és megsemmisítettnek kijelentette azon nyilvánítással, hogy a törvénytelenség melletti izgaztók, vagy a csend és béke háborgatására lázítók a következésekért vagyonukkal és személyükkel felelősek».[21])

Pulszky fellépésének meg volt a hatása és a zsidók még az nap délután visszatértek a városba és lakásaikba.

Nem ily simán folyt le a zsidók ellen irányuló u. n. ellenszenvnek megnyilatkozása *Szombathelyen.*

Itt április 4-én megtámadták a zsidók lakásait, üzleteit és kifosztották azokat, pinczéiket feltörték és a bennük levő bort, pálinkát kifolyatták; a zsidó templomot megrohanták, belsejében mindent elpusztítottak, a tóratekercseket kiragadva a frigyszekrényből összevagdalták és a kutba dobták, «s nem remélt szerencsének tekinthető, — mondja maga a városi jegyzőkönyv — hogy kisebb nagyobb, de életveszély nél-

[21]) Sz.-Fehérvár városi levéltár, 1848 fasc. Pulszky, i. m. 304. l. Élénken kiszínezett leirásában több helytelen adatot hoz fel. L. czikkemet: A szfehérvári zsidók történetéhez, M. Zs. Szemle, 1894. 460. ll.

küli sebzéseken kívül a *lázadásban* egy élet sem esett áldozatul».

Mindez pedig miért történt? Mert «a zsidó néposztály iránt a nép kebelében régóta élő ellenszenv sőt gyülölség, melyet *az 1840: XXIX. törvényczikk*, úgy a zsidók vallási és társadalmi különcz szokásaik, s ingerlő önviseletök napról-napra emeltebb fokra csigázott, dühöngő rombolásban tört ki».

Ime, kiczifrázva ugyan, de világosan bevallja a városi tanács, hogy az 1840: XXIX. t.-czikk fölcsigázta a zsidók ellen való gyülöletet és ezt akarta most a polgárság bebizonyítani.

Érteni fogjuk a haragot, ha tudjuk, hogy Szombathely városa privilegiált városnak tartotta magát, mert, úgy mond — midőn 1790-ben egy protestáns ügyvédet, ki ott házat akar venni, elutasit — «II. Maximilian Római Tsászár és Magyarországh királyának még 1567-ik Esztendőben emanalt kegyelmes Privilegiumában fundált régi szokása volt ezen városunkban, hogy az más, mint-sem Igaz Római Catholica Hiten levők, nem tsak ezen határban levő fundusoknak birása meg nem engedtetett, de az Városi községbe vagyis Purgerségre sem vétettek be.»[22]

Tehát protestánst sem türt meg a határában, annál kevésbbé zsidót. Azt azonban megtette, hogy egy-egy zsidónak bérbe adta boltját nappalra, de lakást nem engedett nekik egész a XVIII. század végeig. Valahányszor, még e század huszas éveiben is, egy zsidó letelepedésért folyamodik és a megye

[22]) Szombathely városi jegyzőkönyv, 1790 ápril 24. 4. sz.

támogatja, a város kitartóan küzd ellene és így 1838-ban összesen csak *két zsidó kereskedő és két zsidó orvos* lakik a városban, de az utóbbiak csak azon reverzalis mellett, hogy semmiféle kereskedést nem folytatnak és haláluk után utódaik incolatusságra számot nem tarthatnak, az elsők pedig csak azon föltétel alatt, hogy *«semmiféle kereskedést, mely a Polgárság Jussához való, el ne kezdjenek».*[23])

Képzelhető, mennyire fájt a város polgárságának, vagyis inkább a czéheknek és a polgári kereskedőknek, midőn az 1840 : XXIX. t.-cz. keresztül törte a privilegiumot és a városnak kénytelen-kelletlen meg kellett engedni, hogy a zsidók ott szabadon letelepedhessenek, ha a kellő bizonyítványokkal el vannak látva. A zsidók természetesen fel is használták a jogot és 1848-ban már 45 család, 289 lélekkel tartózkodik Szombathely városában. De hát azért volt 1848 a szabadság éve, hogy a zsidókat szabadjon üldözni és kiűzni. Midőn tehát április 4-én az első teendőt elvégezték Szombathelyen is, április 5-én népgyűlésen elhatározzák a másodikat is. Nevezetesen, hogy «1. a f. évi Szt.-György-napon túl nemcsak városunkból, de a szomszéd Szt.-Márton és Perént helységekből, úgy a szőkeföldi tel-

[23]) Szombathely város jegyzőkönyve 1687—1840, melynek a zsidókra vonatkozó sok, érdekes anyagát más alkalommal akarjuk bővebben feldolgozni. Két szerződést, melyet a város boltjaira nézve 1718-ban és 1747-ben rohonczi zsidókkal kötött, közöltem: M. Zs. Szemle 1893, 280. l. Köszönetemet kell ezuttal is lerónom Szombathely város főjegyzője, Czedera Gyula úrral szemben, ki a levéltár használatában a legnagyobb készséggel járt kezemre.

kekről s minden kivétel nélkül eltávolíttassanak. 2. hogy annál fogva minden ház- és telekbirtokos annyiszor a mennyiszer fizetendő ezer pg. frt kötés terhe alatt *örökösen* kötelezze magát: miként Szt.-György-nap után zsidó egyént házába vagy bárminő telkére lakóul s haszonbérlőül be nem fogad, sőt az eddigleni szerződvényeket is megsemmisítve, e határidőn túl házából s telkeiről haladéktalanul elutasítandja; 3. hogy jövőre a zsidók által üzetni szokott házaló kereskedés is, a város, Perént és Szt.-Márton körében eltiltassanak».

Hogy pedig a hozott határozatok végrehajtása is biztos legyen, aláirási ivet nyitnak meg, melyen a birtokosok a kivánt kötelességet elvállalják. Minthogy azonban a várossal szorosan határos Perént és Szt.-Márton nagyobbrészt püspöki birtok volt, Szőkeföld pedig a Batthyány herczegé, először is a püspök ő Méltóságához mennek az aláirási ivvel, ki is azonnal aláirja, és azután Bécsbe küldik Batthyány herczeghez, ki szintén rá áll a kivánságra, bár aggodalmát fejezi ki ezek után a közbátorság fentartása tekintetében.

Ugyancsak egyidejüleg egy bizottságot is kineveznek, mely az összes zsidókkal való szerződéseket bekérve és átvizsgálva, «azok keletkezési idejét s a haszonbérleti éveket, a bérlők és birtokosok neveivel együtt rendes lajstromba foglalva még Szt.-György-nap előtt a tanácsnak fölterjessze».

Látjuk tehát, hogy elég alaposan járnak el tervük végrehajtásában, úgy mint alapos volt a pusztításuk ezt megelőzőleg. De hol volt a nemzetőrség a zavargás alatt? A támadók és fosztogatók között, mondja az április 10-iki miniszteri rendelet, mely az elszomorító

események után Vas-, Zala-, Veszprém-, Sopronmegyékbe és Sopron, Kőszeg, Ruszt városokba Széll Józsefet és Csányi Lászlót nevezi ki teljhatalmu biztosoknak.[24])

A kormánybiztosoknak volt is dolguk elég, mert a szombathelyi példa, ha nem messzebb, de Vasmegyében több helyen követésre talált és a közbiztonság komolyan veszélyeztetve volt.

Április 24-én azután a kormánybiztosok személyesen megjelennek Szombathely város gyűlésén, «hű színekkel adák elő azon szennyfoltot, melyet az érintett botrány az egész haza szine előtt városunkra boríta, fájdalommal említék: hogy épen azon osztály, mely több százados elnyomatás igájából szabaddá lőn, s elrablott természeti jogainak élvezetéhez jutott: egy másik osztály természeti jogainak féktelen letaposására indult»; a zsidóknak bárminemű bántalmazását április 17. miniszteri rendelet alapján eltiltják, az április 5-iki népgyűlés határozatait megsemmisítik és intik a népet, hogy törekedjék a reája hárult szennyet lemosni, a városnak addigi szeplőtlen hirét az ország s közvélemény széke előtt helyreállítani. És ime, «minden nyugott hangulattal lőn fogadva», végzi a jegyzőkönyv jelentését.[25])

Ezzel azután el volt intézve a sajnálatos ügy, kártéritésről azonban szó sem lett; a zsidók önmaguk kö-

[24]) A rendelet *Veszprém* városi levéltárban: A nemzetőri jegyzőkönyv 265. sz. alatt.

[25]) Szombathely városi levéltár; Jegyzőkönyv 1848. 1127, 1131, 1144, 1146. és 1175. pontjai.

zött rendeznek gyűjtést, hogy a szegényeket, kik a zavargás által mindenüket elvesztették, fölsegítsék. Ugyszintén maguk erejét kell megfeszíteni, hogy templomukat helyreállítsák, míg azután 1852-ben alaposan kijavittatják.[26])

Egész más módon indul, mint Szombathelyen és általában a vidéken, de ugyanolyan eredményre jut a zsidók üldöztetése *az ország fővárosában.*

Itt is főleg az iparosok, a mesteremberek zúgolódnak a zsidók ellen, mert szeretnének versenyüktől szabadulni; hisz 1846-ban folyamodtak is a helytartótanácshoz, hogy zsidók a czéhekbe ne vétessenek fel, a mi által azt érték el, hogy a zsidóknak meg lett engedve, külön ipartestületek alakítása. Most pedig az iparosok nagy része igen megérzi a czéhek kiváltságainak zsarnokságát, a munkaszabadság korlátozását és míg a higadtabb része az elégedetleneknek megelégszik azzal, hogy a kormánynál kérvényez, addig a szenvedélyesebb rész erőszakkal akarja érdekeit kivívni, «a czéhládákat elfoglalni s megégetni, az élelmes zsidóságot pedig megrohanni s kiűzni, s több ilyféle kicsapongásokra vetemedni».[27])

A mozgalom úgy indul meg, mintha egy mai heves szocziálista vezér vezetné. Április elején falragaszok láthatók az utczákon, melyek «kenyeret a népnek!» kiáltással kezdődnek és beszélnek a szegényekről, a

[26]) Szombathely hitközségi jegyzőkönyv 1848 május 1.; 1852 január 1.

[27]) Horváth Mihály, Magyarország függetlenségi harczának története. Genf, 1865. I. k. 34. l.

nyomorultakról, a kiknek érdekeiről megfeledkeztek a reform-mozgalmak vezetői. Előbujnak a külvárosok, a csatornák különös alakjai és a muzeum előtt gyülekeznek, hol azután a bujtogatók vagyonfelosztásról, a gazdag háziurak kegyetlenségéről szónokolnak. De ekkor még a csendbizottmány, főleg *Nyári Pál* erélyes fellépése elnyomja a gyülevész nép kitörését. A hamu alatt azonban tovább izzott a tűz, a lázítás folytatódik és pedig új eszközökkel, a zsidók ellen, mint a kik minden bajnak okai.[28])

Április 19-én a muzeum téren egy obscurus ügyvéd tart u. n. népgyűlést és ez kivánságait 3 pontba foglalja: 1. Hogy a házbért a háziurak egy negyedre engedjék el, mert az izgalmas időkben nem volt kereset. 2. A munkások helyzetének javítása. 3. Az összes zsidók kiűzése, kik 1838 óta itt letelepedtek.

Most a városház elé vonulva előadják kivánságaikat az ott ülésező bizottmánynak, melynél, természetes, az első két pont nem talált pártfogásra. Mi volt egyszerűbb, mint a figyelmet egészen a harmadikra, a zsidókra terelni és ez tényleg sikerült is.

A csőcselék feltüzelve a zsidók ellen tartott izgató beszédek által megrohanta a Terézvárost, hol a zsidók nagy része lakott és elkezdte őket fosztogatni, rabolni és tettleg bántalmazni.

Az ú. n. népggyűlésből pedig egy kérelmet adnak be a miniszteriumhoz, mely már nem szól a házbér elengedéséről, hanem azt kivánja, hogy: 1. Zsidók a nemzeti őrseregbe föl ne vétessenek, az eddig fölfegy-

[28]) Gracza, i. m. I. k. 256—258. l.

verzettektől pedig fegyvereik elszedettessenek. 2. Az 1838 óta Pesten a törvény kijátszásával letelepedett zsidók kiparancsoltassanak. 3. Klein Ármin, az «Ungar» szerkesztője botrányos kikeléseért fenyíttessék meg.[29])

A zsidó hitközség elöljárói védelemért folyamodnak a miniszteriumhoz, ez azonban lanyhán veszi a dolgot. Kossuth ugyan azon nézeten volt, hogy a «kravallokat» a legerősebb eszközökkel, szükség esetén ágyúval is elnyomja, de a többi miniszterek leszavazták.[30])

Gr. *Batthyány* miniszterelnök beszédet tart a zendülő tömeg előtt, hogy lecsillapitsa; természetes, minden siker nélkül. A zsidóknak kérelmét viszont csak akkor teljesíti, midőn az elöljárók beleegyeznek abba, hogy a zsidók a nemzetőrségből kizárassanak.[31])

Végre a megjelent katonaság véget vetett a csőcselék garázdálkodásának, miután az munkáját jól végezte; másnap pedig megjelenik egy miniszteri rendelet, mely kijelenti, hogy: 1. A tegnapi zavargások folytatói, előidézői ellen bűnvádi vizsgálatot rendelt. 2. A bűnösök kötelesek a kárt és költségeket megtériteni. 3. Fölszólítja a közönséget, hogy óvakodjék a rendzavarástól.

A papir türelmes volt 1848-ban is és megtette szolgálatát, az idő pedig haladt és a zsidók vele még nagyobb zavarok elé.

A pozsonyiak nem felejtették el, hogy márczius 23-án

[29]) Budapesti Hiradó, 1848 április 25. Der Ungar, 1848 április 21.

[30]) M. Zs. Szemle 1888, 563. l. Hochmuth Abraham, Heilprin Mihályról czikkében, ennek nevében idézi ezt, mint Szemere Bertalannak Párisban ő előtte tett nyilatkozatát.

[31]) L. alább 96—97. l.

nem érték el czéljukat, nem űzhették ki a zsidókat a városból, csak a miniszterium felejtette el.

Pedig nem szabadott volna elfelejtenie, hogy a kellő óvintézkedéseket megtegye, épen Pozsonyban, hol legelőször tört ki a féktelen irigység dühe a zsidók ellen. Ott, hol az országgyűlésen április elején oly beszédek hangzottak el, melyek maguk is merénylet voltak a szabadság eszméje ellen és bizonyára csak rossz befolyással voltak a népre. Április 6-án a kerületi ülésen például, *Kassa* követe egy ottani népgyűlés azon kivánságát adja elő, hogy a törvényhozás kényszerítse a zsidókat azon aggodalmak eloszlatására, melyek vallásuk titkai iránt általánosan léteznek; míg ezt nem teszik, semmi politikai jogokban ne részesüljenek, ha pedig nem teljesítik, űzessenek ki az országból, jelesül pedig a sz. kir. városokból.[32])

A főrendeknél ugyancsak az nap gróf Berényi János oly indítványt tesz, mely visszavezet bennünket a legsötétebb önkény korszakába, nevezetesen «hogy minden keresztényi adósság zsidókra nézve megszünjék, azaz, hogy multra nézve semminemű adósságot magyarországi keresztény honpolgár zsidóknak visszafizetni köteles ne legyen», vagy ha ezt nem lehetne, akkor a magyar hitelbank létesítésére szükséges 10 millió a zsidókra rovassék ki.[33])

És míg az országgyűlésen ily expectoratiók voltak napirenden, addig a városban azon hír jár körül, hogy «majd csak akkor tör ki valódilag az ingerültség a zsi-

[32]) Budapesti Hiradó, 1848 ápril 8.
[33]) U. o. ápril 12.

dók ellen, ha az országgyűlés eloszlik».[34]) Hogy pedig a hír nem volt alaptalan, azt megmutatták a pozsonyiak április 23-án.

Délután mintegy száz, polgárok és mesterek által e czélra kirendelt mesterinas kezdi a zenebonát és köréjük csoportosul azután a tömeg, mely estig több ezerre szaporodik. A katonaság megkiserti a tömeg széjjelverését, de igen kevés ahhoz és a parancsnok maga is menekül az agyonkövezés elől. Éjjel azután folyik a rablás, pusztítás; a zsidók összes üzleteit és lakásait, melyek a várhegyen kivül a városban voltak, kifosztják, rombolják és a zsákmányt szertehurczolják. A zsidók menekülnek a városból a várhegy ghettójába, melynek kapuját bezárják; oda azonban nem is megy a tömeg, de annál jobban folytatja dulását még másnap délelőtt is a városban. A zsidó iskolát teljesen lerombolja, úgy hogy csak falai maradnak meg; a zsidó temetőt is megháborítják, az őrt elűzik és sírköveket döntenek ki. A nemzetőrség nem hogy fellépne a rablók ellen, de inkább a polgárokkal egyetemben támadja a tanácsot, hogy miért nem tiltja ki a zsidókat a városból. «Az öszvegyülekezett Tanács fájdalommal volt kénytelen tapasztalni, hogy a felfegyverkezett polgárság közbenjárására, a midőn a zsidók védelme vagyon szóban, számot tartani nem lehet.» Azért tehát, így mentegeti magát jegyzőkönyvében: «minden esetre méltán félt nagy vérontás s egyébb végveszély elhárítása végett saját felelősségére nézve magát Isten nevében feláldozva, e' Város Tanács addig is, míg főbb határo-

[34]) U. o. april 13.

zat érkezend, azon határozatot hozta, hogy a zsidók személyeikkel és boltjaikkal a belvárosból az előbbi lakhelyükre, várallyai vödriczi, újvidéki külvárosba, a rácson belőli térre 24 óra alatt átköltözni tartozzanak». Ez persze megtörtént, a mi által azonban a zsidók a várallyán annyira összezsufolva laktak, hogy — mint a kiküldött városi és megyei orvosok jelentik — ragályos betegség kitörésétől lehetett tartani. Miután még a tanács határozata ki lett hirdetve és a tömeg czélját különben is elérte, a csend helyreállott.

A zsidó község előljárói a szerencsétlenség után azonnal a miniszteriumhoz fordulnak orvoslásért és április 25-ikén meg is hozzák a belügyminiszter azon rendeletét, miszerint Tarnóczy Kázmér, Nyitramegye alispánja kormánybiztossá neveztetik ki, hogy a Pozsonyban elkövetett «rabló merényt» megvizsgálja. Tarnóczy tehát megjelenik, vizsgálatot indít, 120 rabot és 110 tanút kihallgat, az elitélteket a város költségén Komáromba szállítja, különben pedig a tanács végzését, a zsidók kitiltására nézve, helybenhagyja. Helybenhagyja, mert, úgymond, az üzletnyitás nem esik az 1840. 29. törvényczikkben foglalt szabad kereskedés alá és viszont nem kételkedik abban sem, hogy a városi tanács nem gyűlöletből, hanem nagyobb baj elkerülése végett távolította el a zsidókat a városból egy időre. A tilalom alól csak azokat veszi ki, kik már 1840 előtt birtak a városban lakással vagy üzlettel.

A városi tanács kérelmére néhány nap mulva elrendeli a miniszterium a rögtönitélő biróság feállítását, majd jóváhagyja a kormánybiztos rendelkezéseit és ezzel az ügy májusban már el van intézve.

A zsidók, eltekintve az elrablott holmik visszatérítésétől 6170 frt 17 kr. értékben, a mit kocsiszámra hordtak össze a városházához és részben a kipuhatolt tulajdonosoknak visszaszolgáltattak, részben elárvereztek, kárpótlást nem nyertek. Pedig káruk óriási volt, nem egy jutott az üldözés által koldusbotra, de midőn 136,488 frt 39 kr. vp. összegig kimutatott káruk megtérítését kérik a szabadságharcz leveretése után, a rendes biróság útjára lesznek utasítva.

Windischgrätz ugyan 1849 ápril 2-án elrendeli, hogy a megelőző évi zsidóüldözés ügyében gr. Zichy Ferencz vizsgálatot indítson, de ez el lett onnan helyezve és nem foganatosíthatta a rendeletet.

Kárpótlást tehát nem nyertek a pozsonyi zsidók, de azon elegtételt megérték, hogy már 1849-ben, majd 1850-ben folyamodnak a pozsonyi polgárok a városhoz, hogy helységeiket zsidóknak adhassák bérbe.[35]) Midőn a pozsonyi zsidóüldözésnek — melynek részletei valóban borzalmasak voltak, mi csak nagy vonásokban ismertettük a szomorú eseményt — hire ment, bizonyára minden józan gondolkodású embernél megdöbbenést idézett elő. A hirlapok a legnagyobb felháborodás hangján irnak az esetről, felfogva annak kínos jelentőségét. «A sors úgy akarta — mondja a Buda-

[35]) Az esetre vonatkozó bő források: Pozsony városi levéltár, Jegyzőkönyv 1848 április 24—május 1. Továbbá fasc. 6, 318 *q*, 318 *w*; Pozsony megyei levéltár: Acten des Pressburger Judenkravalles, k. k. Staatsanwaltschaft Pressburg ad III, 1/96, 1850. Ezeken kívül a hirlapok: Budapesti Hiradó, április 25—28.; Pesti Hirlap, április 28—30.; Der Ungar, április 24. és junius 14.; Pester Zeitung, április 27—29.

pesti Hiradó — hogy Magyarország újjászületésének napjai ne jegyeztethessenek e nemzet évkönyvébe foltok nélkül. Szabadságunk meg van fertőztetve, még pedig a legszennyesebb úton».

A Pesti Hirlap április 3-án így fakad ki: «Végre tehát értesítve vagyunk a pozsonyi boldogtalan eseményekről. Irtózatosak azok; az ember feje ég, és fellázad kebele, midőn a pozsonyiaknak a zsidók elleni harczáról olvas. Ah, uraim, ne nevezzétek azt zsidók elleni harcznak, mert valósággal vagyon elleni harcz, magyarul mondva, rablás volt. Szemtanúink vannak, kik oly polgárokat, kiket ő szerint úri embereknek neveztek, ragadmánynyal terhelkezni láttak az osztálygyűlölség harczában!

«Osztálygyűlölség! Mily bűnös szó; és még ez csak birna értelemmel. De rablás: ez elviselhetetlenül gyalázatos. Pozsony meggyalázta a nevünket; megbecstelenítette magát; népe osztálygyűlölet czíme alatt rabolt; s tetteiket örök undorodással fogják hirdetni minden nyelveken.

«Ez nem elég. A büntető igazságot példásan ki kell szolgáltatni. Kormánybiztosul Tarnóczy, mint halljuk, oda van küldve már. És a kormánybiztosnak nem kell, nem szabad addig kijönni a bűnnek e földéről, míg elégtételt nem ad a nemzetnek, melynek földe meggyaláztatott. Merjünk igazságosak lenni!»

A kormánybiztos igazságosztásáról már hallottunk, mélyebb nyomokat nem igen hagyhatott, mert mint rendesen ily eseteknél, az igazi bűnösök, az értelmi szerzők és bujtogatók kikerülték a büntetést és legfölebb azoknak vak eszközeit érte az utol.

A vészes ragály pedig terjedt a közben tovább Pozsony- és Nyitramegyében. *Bazin* kiűzi az összes zsidókat,[36]) *Nádas* pusztítja és kirabolja a zsidók lakásait és templomát;[37]) *Szereden* április 27. és 28-án oly irtózatosan folyik a rablás, hogy keresztények javait sem kimélik, a zsidók pedig családjaikkal az erdőbe kénytelenek menekülni, míg végre 29-én katonaság állítja helyre a nyugalmat.[38])

Kisebb-nagyobb mértékben ismétlődött ugyanez más városokban is és a belügyminiszter megteszi a magáét, kiterjesztvén a pozsonyi kormánybiztos hatáskörét *Nagy-Szombat, Bazin, Modor és Szt.-György* városokra, annál is inkább, mert ott «a rombolások és dulások nem csak az izraeliták ellen követtettek el, hanem a tisztviselők is meg lettek támadva».[39])

Nem sokára még nagyobb hatáskörnek örvendhetett Tarnóczy Kázmér kormánybiztos, midőn május 1-én a szabadság évében elkövetett zsidóüldözések betetőzése, koronája lett feltéve, *Vág-Ujhelyen.*

A város és a környék 6—7 falujának tót lakossága végezte ott a szép munkát, midőn 20 órai vandalismus után az egész község, 600 zsidó családnak vagyonát, hosszú fáradságuk eredményét, teljesen tönkre tette

[36]) Pozsony megyei levéltár; a pozsonyi kravall iratai között többek között Mandl Ignácz urasági orvos panasza Bazinból, hogy őt is családjával együtt kiutasították, kéri visszahelyezését.

[37]) Budapesti Hiradó, április 27.

[38]) Pesti Hirlap, május 7.: szeredi tudósítás április 30-ról.

[39]) Pesti Hirlap, május 4, Szemere belügyminiszter rendelete április 25-ről.

és jómódúakból, gazdagokból egy nap alatt koldusokat csinált. A falusiak többször távoztak jól megrakodva a zsákmányolás színhelyéről, hogy újra visszatérve folytassák munkájukat.

De ez nem volt elég, embertelen kegyetlenségeket is elkövetnek a garázdálkodók. Egy ártatlan kisdedet anyja karjában vernek ágyon, beteg nőket és aggokat kórágyukból vetnek ki, a kik közül egy öreg ember azonnal meghalt, egy nő megtébolyodott, többen súlyosan megsebesülnek. A fanatikus tömeg, melylyel bujtogatói elhitették, hogy *«a császár parancsára»* dolgoznak így, a ki nagy pecsétes levélben meghagyta a zsidók kiűzését, nem kimélt senkit és semmit, a mi zsidóé volt; a mit pedig elvinni nem tudott, azt elpusztította.

A zsidók kára Vág-Ujhelyen egy keresztény szemtanu szerint, ki a károsultak részére az emberi irgalomhoz fordul, 2.000,000 frt lehetett, lévén Vág-Ujhely nagy kereskedelmi hely, hol az ottani és a környéken lakó zsidóknak nagy gabona-, bor- és gyapju-raktáraik voltak.[40])

A támadó tömeg ellen egy 60 zsidó nemzetőrből álló csapat, Hofmann Jakab hadnagyával az élén, megpróbálta a küzdelmet felvenni, de nem soká birta, mert a városi nemzetőrség látható sem volt. Katonaság nem lévén

[40]) Aufruf! Zur Unterstützung der durch einen unerhörten Kravall an den Bettelstab gebrachten zahlreichen Israeliten von Neustadtl a. d. Waag. Von Carl Paltauf, königl. Postexpeditor zu Neustadtl a. d. Waag. A derék emberbarát a külön foliora nyomtatott felhivást, ill. leirást elárusítja az üldözöttek javára.

kéznél, a zsidó nemzetőrök kis csapatja, miután több tagja megsebesült, kénytelen volt visszavonulni és ezzel teljesen szabad lett a tér a rablóhorda működésének. Míg azután másnap délelőtt Trencsénből érkeztek nemzetőrök, kik szétverték a rablókat és 92-őt el is fogtak közülük.[41])

Joggal mondja a Budapesti Hiradó e szomorú tények hirére: «Borzasztó időket élünk — ma-holnap, ha ez így fog menni — valóságos communismusnak esünk a torkába.»

A kormány, nem mondhatjuk, hogy ártatlan lett volna a dolog ilyetén elfajulásában. Mivelhogy nem volt elég erkölcsi bátorsága, hogy a társadalmi reactio ellen, mely az igazi szabadság megdöntésére irányult, a legszigorúbb eszközökkel fellépjen, azért nőtt az mindig nagyobbra. Csak úgy mint a politikai reactio, mely szivesen látta a felekezeti harczot és majd azután a nemzetiségek lázadását szította, hogy Magyarország önállóságát aláássa, teljesen elhatalmasodott, mire a magyar kormány nyilt háborúba mert vele szállani. A kormány nem lépett fel elég erélylyel a vészes merényletek ellen, melyeknek a zsidók áldozataivá váltak, nem tett előzetesen semmi óvóintézkedést, bár akkor még föltétlenül rendelkezhetett a katonasággal és így történhetett meg, hogy április 23-ika után Pozsonyban, május 1-e volt lehetséges Vág-Ujhelyen. Post festum azután elküldte a kormánybiztost, hogy vizsgálatot indítson, a minek értéke mindig kétes maradt.

Vág-Ujhelyre is elment Tarnóczy, de eljárása oly

[41]) U. o. és Budapesti Hiradó május 6. és 13.

lanyha és késedelmes volt, hogy a vágújhelyi zsidók panaszra mennek Pestre a miniszteriumhoz.

A magyarországi s kapcsolt részek zsidósága képviseletéhez fordulnak, a melynél irásban is beadják sérelmeiket, hogy az szorgalmazza ügyüket. A miniszterekhez elmennek küldöttségileg, de ott bizony nem találnak barátságos fogadtatásra, ellenkezőleg sértő szemrehányásokkal és azon jellemző kifakadásokkal illetik őket, hogy a kormánynak fennállása első hónapjaiban «mindig a zsidókkal van dolga»![42])

Természetes ilyen körülmények között, hogy a szerencsétlen vágujhelyi zsidók nem sok elégtételt nyertek és volt okuk pusztulásuk évfordulóját még soká emléknap gyanánt megülni, midőn imájukban a legigazságosabb biróhoz fordulhattak, mint a ki egyedül védte ügyüket.[43])

De még Vág-Ujhelynél tovább is terjedt a zsidók üldöztetése és a környék többi városaiban is kitör, mint *Szakolczán, Turán, Pöstyénben, Lubinán, Hrusson, Bosáczon és N.-Tapolcsányban,* míg azután Trencsén-

[42]) Budapesti hitközség levéltára, Zsp. V.: Protocoll der Vertretung sämmtlicher Israeliten, 1848, 12. Juni és Einhorn J. Die Revolution und die Juden in Ungarn. Leipzig, 1851. 97. l. Ő volt a küldöttség szónoka.

[43]) Vág-Ujhelyi izr. hitközség jegyzőkönyve, mely héber nyelven irja le az üldözés lefolyását és azon határozatot örökíti meg, miszerint évenként Niszan hó 29. napján, a midőn visszatértek elpusztított lakhelyeikbe, istentiszteleten megemlékezve a szomorú időkről, az 1, 2, 18, 30, 31, 46, 107, 118, 121, 124. és 142. zsoltárt imádkozzák a megmenekülés emlékére.

megyében is fel lett állítva a rögtönitélő biróság.[44]) Hogy pedig elejét lehetett volna venni e szégyenletes eseményeknek, azt bizonyítják egyes városok, hol ez tényleg megtörtént és valósággal jól esik hallanunk az egyes hireket, hogy némely városi elöljáróságok és a mi ép oly fontos, katholikus és más felekezetű papok teljesítik szent kötelességüket és részben felvilágosítás, részben pedig erélyes fellépés által meggátolják a gonosz szándék kivitelét, hogy a félrevezetett nép megfeledkezve emberi méltóságáról, vadakként pusztítson.

A hálás zsidó községek pedig mindenütt, a hol ezen kegyben részesültek, nyilvánosan, hirlapilag mondanak ezért köszönetet, mint *Rajecz, Szenicz, Csacza és Biltse* zsidó lakosai,[45]) vagy más vidéken *Verbó* és viszont másfelé *Komárom, Érsekujvár* és *Czegléd* zsidó községei.[46]) Ez utóbbi helyen ugyanis szintén két falragasz jelenik meg május 2-án; az egyik a zsidók ellen ingerli a lakosságot, a másik pedig a városi tanács ellen, ha a zsidók kiűzését el nem rendeli. A tanács azonban nem feledkezik meg kötelességéről, ellentáll az izgatók kivánságának és jelentést tesz a megyei hatóságnál is.[47])

A mint látjuk tehát kisebb-nagyobb eltéréssel mindenütt az országban kifejezésre jutott a zsidók ellen irányuló gyűlölet, ha nem is vetemedett mindenütt egyformán kárhozatos tettlegességre, de megnyilatko-

[44]) Bp. Hiradó, május 2. Der Ungar 951. l.
[45]) Pester Zeitung, 1848 május 3, 5, 6. és 26., junius 4.
[46]) Der Ungar, jun. 4.
[47]) Pest megyei levéltár; Megyei jegyzőköny, 1848 május 3.

zott, ha ablakbeverésben és demonstrálásban nem, első sorban abban, hogy az alakuló nemzetőrségből kizárták a zsidókat majd kivétel nélkül.[48])

A magyar független kormány pedig nálam nem tudta kellő szigorral elnyomni a zsidók üdöztetését, ép úgy nem tudott vagy nem akart útjába állani a zsidók erkölcsi megalázásának sem. Sőt akarva vagy nem akarva a zsidók ellenségeinek malmára hajtotta a vizet, késedelmezése vagy hallgatása és egyes rendeletei által is.

Ilyen volt a többi között a belügyminiszterium azon rendelete, mely április végén és némi módosítással május közepén elrendeli a zsidóknak országos összeirását, mert a legföllebb két hónap alatt végrehajtandó összeirás, a mellett hogy nagyon is emlékeztetett a régi szomorú időkre, midőn a zsidókat külön össze kellett irni a türelmi adó czéljaira, össze kellett irni, mint idegen népfajt, tényleg is alkalmat szolgáltatott a zsidók kisebb-nagyobb fokú bántalmazására. Így *Pesten*, az izraeliták összeirására kirendelt bizottmány maga elé rendeli azokat, a mit a miniszteri rendelet bizonyára nem czélzott és minthogy vannak oly «makacs izraeliták», kik nem jelennek meg a bizottság előtt, a tanácstól ezeknek karhatalommal való elővezettetését kéri, a mit az el is határoz.[49]) A rendelet szép szavakkal lép ugyan fel, de nem jól választották meg kibocsájtásának idejét és semmi esetre sem volt igazolható, ha igazán a zsidók javát akarta.

[48]) L. a következő fejezetben.

[49]) Pest városi levéltár; Rendőri iratok, S csomag, 370. sz.

«A közrend-, a személy- és vagyonbátorság megtámadtatott, — kezdi Szemere pathetikus rendelete — az erkölcsi életnek legszentebb támasza, a vallásnak ürügye alatt, és pedig több helyen és pusztító erőszakkal. A valódi hazafinak szive sajog ily események szemléletén; a valódi keresztyénnek érzete búba merül a felebaráti szeretet ily kialvásán, a gyűlölet és vallásdüh e felingerlődésén.

«Kik polgári és vallásbeli kötelességüket gondtalanul megszegik, azok megölői egyszersmind a fiatal szabadságnak, melynek arany gyümölcseit csak a béke, a rend érlelheti meg. A szabadság, az egyenlőség csak úgy állhat fenn, ha a törvényadta jog mindenkinek irányában tiszteltetik és mindenki ellen oltalmaztatik. . . .

«A vakbuzgóság elsőben az izraeliták ellen indíttatott meg; félni lehet, hogy az más vallásbeliek ellen is irányoztatnék. Ennélfogva egyfelől az alaptalanul felizgatott kedélyek megnyugtatására, másfelől a törvény paizsa alatt szerzett jogoknak biztosítása végett mindenekelőtt az izraeliták iránt általános és egyenlő intézkedésekre van szükség országszerte.

«Miután pedig az 1840 : 29-ik t.-cz. határozza meg a zsidók telepedhetési módját;

«miután továbbá országos tisztem nem e törvény megváltoztatása, hanem lelkiismeretes és szigorú végrehajtása;

«miután végre az említett törvény elleni visszaélések iránt bejelentett panaszok kellően és minél előbb orvoslandók:

«ezennel rendelem:

1. A hatóság e rendelet vételétől számítandó öt nap

alatt egy, vagy a körülményekhez képest több bizottmányt nevezend, mely a törvényhatóság határában létező zsidókat családonként, minden hozzátartozóikkal pontosan összeirandja.

«2. Az illető bizottmány a tapasztalandókat a ·/. alá mellékelt minta szerint, lajstromba iktatandja; és a kimutatott hatósági engedélyt, mint minden szükségest, gyűlölet, kedvezés, előitélet nélkül, az emberi és felebaráti szeretet igazságos érzetében, lelkiismeretesen fogja bejegyezni.

«3. Azoknak, kik az összeirás alkalmával, az engedélyező okirat valóságos birtokában nem volnának, előmutatására elegendő határidőt szaband.

«4. A befejezett összeirást, észrevételeivel egyetemben, megyékben az illető bizottmánynak, városokban a rendes közgyűlésnek mutatandja be, mely azt, végrehajtás és intézkedés *előtt*, nekem azonnal megküldendi.»[50])

A rendelet tehát azzal, hogy a zsidók letelepedési engedélyét kivánja felülvizsgáltatni és idegen meg külföldi rovatot állapit meg összeirásuknál, bár alapjában bizonyára üdvös czélt akart elérni, a kedélyek lecsillapítását, továbbra is napirenden tartotta a zsidók elleni izgatást és ezeknek izgatottságát csak fokozta.

Igaz, hogy némely városok azon czím alatt kezdték zsidóellenes mozgalmukat, hogy számos zsidó engedély nélkül lakik kebelükben, mint azt pl. *Pécsnél* láttuk,[51]) vagy *Pápa* mutatta, midőn május elején elhatározza,

[50]) Nemzeti, 1848 május 25., Bpesti Hiradó, 1848 május 27.
[51]) L. fent 54. l.

«hogy a régibb idő óta lakhatási engedelem nélkül itt lakó izraelitáknak e városból csak a f. évi Szt.-Mihálynapra leendő kiutasításukba belegyez, s így ezek rögtöni kimenetelét nem kivánja», persze nem a zsidók iránt való kiméletből, hanem azért, a nehogy a házbirtokosok károsodjanak «a rögtöni kikisértetés esetében fizetetlen maradandó árendára nézve»;[52]) a belügyminiszter által kiadott összeirási rendelet azonban korántsem volt alkalmas az ily jogtalan törekvések megtörésére. Daczára annak, hogy 4. pontjában intézkedés előtt bekéri a lasjtromokat, Pesten az összeiró bizottság mégis elhatározza, hogy az összes jogtalanul itt helyütt tartózkodó izraeliták *öt* osztályba soroztassanak; és pedig *első osztályba* azon vidéki izraelita egyének, kik nőtelenek; rendes magános lakással nem birnak, és lakási vagy tartózkodási engedelemmel felruházva nincsenek; és ezek a városból *azonnal elutasítandók.*

Második osztályba soroztatnak azok, kik jóllehet nősek és rendes lakással birnak, azonban biztos keresetmódjukat, becsületes és józan magaviseletüket igazolni nem képesek; ezek köteleztetnek egy hét, legfeljebb egy hó léforgása alatt e várost elhagyni.

A harmadik osztályba soroztatnak, kik huzamosbb idő óta laknak e városban, keresetmóddal és rendes lakással el vannak látva, de lakhatási joggal nem birnak; ezen egyéneknek f. évi Szt.-Jakab-napig engedtetik e város kebelében tartózkodni; szabadságukban hagyatván, mikép a lakási jog minélelőbbi megnyerését szorgalmazhassák.

[52]) Pápa város jegyzőkönyve, 1848, 633. pont.

A *negyedik osztályba* azok, kik az 1840-ik év előtt is huzamosbb ideig laktak itt, és rendes keresetmóddal vannak ellátva; valamint azon egyének is, kik a lakhatási jogot legújabb időben megnyervén, a lakási díjat mind ekkoráig le nem fizették; mely egyének a t. közgyűlésnek e városbani lakhatási jog elnyerése végett ajánltatnak.

Végre *ötödik osztályba* soroztatnak, kik valamely helybeli lakosnak valóságos szolgálatában léteznek.

Hogy általában mily kevéssé volt igazolt az «idegen» zsidók ellen való zúgolódás, eléggé bizonyítja többek között Pest példája, hol 15,000 zsidó között összesen 224 úgynevezett «jogtalanul itt tartózkodó izraelita egyén» volt, a kik közül a kijelőlt I. osztályba, tehát a bizottság szerint azonnal kiutasítandó, csak 15, a II.-ba 41, a III.-ba 42, a IV.-be 64 és az V.-be 62 tartozott.[53])

Fehérmegye, sármelléki, csákvári és bicskei járásban lakó 3462 zsidó egyén között összesen tizenegynek nincsen lakhatási engedélye, azok között is egyik már 70 év óta lakik helységében, a második pedig 42 év óta és 8 évig mint káplár szolgált a 19. sz. magyar ezredben.

Ugyanott *Lovasberény* városa pedig azt jegyzi meg, «minekutána községünkben külföldiek nem laknak, sőt 30 év óta belföldieknek (t. i. zsidóknak) sem engedtetett meg itt a letelepedés, ennélfogva a külföldi rovatot elhagytuk.[54])

[53]) Pest városi levéltár, Rendőri iratok 1848—49. 12 cs. 604. sz. Az eredmény röviden közölve volt a hirlapokban is; Pesti Hirlap, május 26.

[54]) Szfehérvár megyei levéltár, VI. fasc. 1215.

Ugyanakkor *Szombathely* városában tartózkodó 289 zsidó lélek között 3 német, 3 cseh, 1 lengyel, 1 morva származású, a többi pedig magyar és magaviseletük kivétel nélkül — mint az összeirás mondja — jó. A mellette levő *Sz.-Márton* faluban 171 zsidó lélek van, a kik 1 lengyel, 1 morva és 1 német kivételével mind magyar születésűek.[55])

Hogy viszont mily furcsa esetekre vezetett ezen öszszeirási és kiutasítási eljárás, azt a sok közül élénken világítja meg azon jelentés, mely szerint «*Löw* Löbl zsidó, ki morvaországi születésű, engedelem nélkül tartózkodik itt, visszaküldendő hazájába». Miután azonban kitűnt, hogy az a «Löw Löbl zsidó» *Löw Lipót* volt n.-kanizsai, majd pápai rabbi, ki már 1844-ben magyar hitszónoklatokat tartott, belátták, hogy nem utasítható ki.[56])

Az összeirások pedig és az azokról szóló jelentések még hónapok mulva is foglalkoztatták a városokat és megyéket, semmiesetre sem a kedélyhangulatok nyugalmának előnyére. Igy pl. *Győr* városa augusztus 1-én tárgyalja az illető jelentést és azt határozza, hogy «ha az Izraeliták honlakossága alatt a külföldi Izraelitáknak e hazában letelepedése értetik, azon esetben a város közönsége az eddig e hazában lakozó Izraelitákon kivül még idegenekkel is ezek számát szaporítani nem

[55]) Vas megyei levéltár, Zsidó ügy fasc.

[56]) Országos levéltár, Vegyes 1848. 6. sz. Sajnos, ez összeirások a legtöbb megyei levéltárban hiányoznak s így bizonyára rendkívül sok érdekes adataikból csak a felhozottak fölött rendelkezünk.

akarja és külhoniaknak befogadását egészben eltiltatni véleményezi, ha pedig a honlakosság alatt a már e hazába lakozóknak lakhelyek változtatása 's e haza más vidéken letelepedése értetik, azon esetben addig is, mig a keresztények és Izraeliták között a testületekre és czéhekre nézve a viszonyok törvény által lesznek rendezve, az Izraelitáknak egyedül csak azon foglalkozásokat, melyek mindenkinek megengedve vannak, u. m. nyers termékekkeli kereskedést kivánja megengedtetni, s ezt is csak az e honba született vagy lakozó és becsületességökről bizonyítványnyal ellátottakra nézve. — Birtokszerzés tekintetében őket továbbra is az 1840: XXIX. t.-cz. korlátai közt akarván tartatni».[57])

A magyarországi zsidók tehát, mint láttuk, márczius 15-ike után nem a szabadság, egyenlőség és testvériség élvezetébe jutottak, hanem szomorú szenvedések korába és ha elképzeljük helyzetüket, mely az országban lábra kapott, valósággal középkori zsidóüldözések folytán csak vigasztalan, reménytelen lehetett, megfogjuk érteni, hogy kétségbeesésükben mentőeszköz után kapkodtak, lett legyen az bár szalmaszál is.

Ilyen mentőeszköz gyanánt tűnt fel sokaknak: *az Amerikába való kivándorlás eszméje.*

Május első felében megalakul Pesten «*a központi kivándorlási egylet*», mely «*fölszólítás Magyarország zsidóságához az Amerikába való kivándorlásra*» czímű kiáltványában némi joggal festi a legrikitóbb színekkel azon végtelen nyomort, melyet az üldözések előidéztek. «Mindenki számára Európában ütött a szabadság órája,

[57]) Győr város jegyzőkönyve, 1848. 2797. pont.

szól a kiáltvány, csak mi egyedül, Magyarország zsidósága nyögünk a régi elnyomatás alatt és még mindenfelé üldöztetünk szégyen és gyalázattal; vagyonunk el lesz lopva, rabolva, pusztítva, a csőcselék naponta életünket fenyegeti, sokan testvéreink közül a vak gyűlöletnek áldozataivá lettek, itt Pesten, úgy mint több községben összecsődült a csőcselék gyilkos fegyverekkel ellátva; mint elátkozott bűnösöknek kerülnünk kell a napvilágot, éjjeleket halálos félelemben töltünk el, látnunk kell gyermekeink, nejeink, testvéreink, öreg szüleink rettegését és nem szabad mozdulnunk; mintha kiskorú eszelősek volnánk, elragadták tőlünk a törvény által megengedett fegyvereket és elrabolták utolsó jogunkat, a jogot saját életünk megvédésére.»[58])

Ideiglenes bizottságot választ az egylet,[59]) melynek feladata legyen: 1. Az összes szükséges adatok megszerzése, melyek az Amerikába való letelepedésre vonatkoznak. 2. A kivándorlók összes szükségleteinek és foglalkozásainak összeirása. 3. A szegény kivándorlók számára segély szerzése. 4. Időről-időre működéséről jelentést fog tenni.

A fölszólítás, a mint az adott viszonyok között csak természetes volt, sok helyütt viszhangra talál és a bizottsághoz számosan fordulnak kérdésekkel a kivándorlás módjára, költségeire és időpontjára nézve.

[58]) Der Ungar, 1848 május 19. Az utolsó pont czéloz azon miniszteri rendeletre, mely április 25. elszedette a pesti zsidóktól a fegyvereket. L. alább 97. l.

[59]) A bizottság tagjai voltak: Dr. Jakobovits, Dux, Dr. Joffe, Einhorn, Dr. Mandello, Kobler, Neumann, Flesch, Hirsch.

Erre a bizottság köriratban felel, tudatva az érdeklődőkkel, hogy a költség Pestről Brémán keresztül New-Yorkig 130 frt, onnan az Unio belsejébe 100 frt. Egy 40 személyből álló gyarmatnak pedig szüksége van földterület, barom stb. megszerzéséhez 10,000 frtra, így tehát minden egyesnek legalább 500 frttal kell birnia.

A szegények közűl felveszik azokat, kik vagy a földmíveléshez értenek, hogy így a többinek utmutatással szolgálhatnak, vagy pedig mesteremberek.

Felhívja a körlevél egyuttal mindazon községeket, hol kivándorló-bizottság alakult, küldjenek junius 3-ra képviselőt Pestre közös tanácskozásra, miután az első csoport már juniusban utnak induljon, a második pedig jövő tavaszszal következzék.[60])

A tervet, ugy látszik, egész komolyan vették és a központi kivándorló egylet mellett egy fiók-egylet is alakul és pedig, a mint az könnyen érthető: *Pozsonyban.*

Ez május 19-én «*A pozsonyi izraeliták között alakult kivándorlási társaság előleges értesítvénye*» nyilt levelét teszi közzé, melynek élére azt irja: Mottó: Mindenütt, hol nevemet említed, hozzád jövök s megáldlak. (Mózes II. 20. 21.) Miután elmondja, hogy mi inditja őket arra, miszerint oly statusnak ajánlják anyagi s szellemi erejüket, «mely politikai alkotmányánál és egyes tagjainak műveltségénél fogva, felfegyverkezett férfiaktól a fegyvert el nem ragadja, védtelen teremtéseket nem üldöz, törvényeket nem gyaláz, hanem a szó nemesb értelmében a szabadságot érti, fel-

[60]) Der ungarische Israelit, 1848, szerkeszti Einhorn J. 62. l.

fogja és foganatosítja is», a mely állam alatt az éjszak-amerikai egyesült státusokat érti, valóban megható naivsággal folytatja: «A pozsonyi izraelita kivándorlók, ősi vallásukhoz erősen ragaszkodván, keblökben magyar hazájuk iránti szeretetőket, a kegyelet érzelmivel hűen érzendik, azt gyermekeik szivében felélesztendik és ápolandják; s a mennyiben az ujonnan elvállalandó kötelességeik megengedik, uj hazájukban is a magyar nyelvet és nemzetiséget magok közt szorgalmasan terjesztendik. E végre egy comissarius bizatott meg, hogy Magyarországból Hamburgon át új letelepedési helyükre könyveket, zeneműveket és képeket szállítson».

A pozsonyi kivándorló társaság törlesztési kölcsönt akar felvenni és ajánlatokat kér a társaság irodájába (Korn könyvárusnál a várhegyen), hol a föltételek, a társaság viszonyai és határozatai betekinthetők. Fölvesz kebelébe tagokat más községekből is, hogy azután mind a pesti középponti kivándorló társasághoz csatlakozzanak. Sőt szabadelvüségükben odáig mennek, hogy kijelentik, «ha keresztény testvéreik akarnának hozzájuk szegődni, szívességre és emberszeretetre számíthatnak».

Már ezen előleges jelentés végén a jószívű hitsorsosokhoz fordulnak, hogy a szegény kivándorlók támogatására pénzzel, fehérneművel, élelmi szerekkel járuljanak közre.[61])

Majd junius 10-én egy hosszú kérelemlevélben fordul a társaság hitfeleihez, melyben elmondja, hogy

[61]) Budapesti Hiradó, 1848 május 20. Teljesen közölve a felhivás.

12,000 frt alaptőkéje van, de miután tagjai között félig és teljesen vagyontalanok is vannak, segélyért esedezik, hogy szándékukat megvalósíthassák. Az adományokat a pozsonyi, vagy Pesten és környékén Schwab L. pesti főrabbihoz kéri.[62])

A míg azonban a kivándorlás eszméje az elkeseredés első hevében sokakat megragadott, hisz a jogos önvédelem sugallata ösztönözte izgatott kedélyüket erre, addig a kivitel nem volt a kezdet várakozásainak megfelelő és igaza lett, legalább részben, azon röpiratnak, mely már május végén azt irta tuláradó dagályosságában: «*Mi nem megyünk Amerikába*; és ha a rablók a városokból és falvakból elűznek bennünket, a gyáva zsiványok vérrel és verejtékkel szerzett vagyonunkat elprédálják, úgy az erdők barlangjaiba fogunk menekülni, gyökerekből táplálkozni, de még sem fogunk gyáván kivándorolni és drága, szeretett hazánknak hátat fordítani, mert szegény Magyarországot veszély fenyegeti és még azok is, kik kenyerén híznak, alávaló ellenségeivé lettek.»[63])

Tényleg junius havában összesen 2 család és 8 fiatal ember kelt utra, hogy új hazát keressenek Amerikában, és állitólag még 10 tagot készitett elő a társaság az útra, de tovább nem is jutott.

[62]) Der Ungar, 1848. Wegweiser 561. l. Aufruf an die Israeliten. Aláirva: Die Pressburger Auswanderer-Gesellschaft: Philipp Korn, Director; S. L. Schlick, Cassier; Mór Strausz, Secretär.

[63]) Der Ungar, 1848, 992. l. A röpirat czíme: Wir gehen nicht nach Amerika, wir werden hier bleiben! Von Alex. Herzfeld.

A pozsonyi kivándorlási társaság, mely 70 tagból állott, szintén nem igen haladt tovább a tervezgetésnél. 12 tagot elküldött ugyan, hogy tanulmányozzák az amerikai viszonyokat, de többet nem hallunk expeditióiról.

Szeptember 3-iki nyilt levelével sürgeti a pesti bizottságot, hogy küldje be a kivándorlók számára gyűjtött összeget, és már ez is mutatja, hogy juniustól szeptemberig nem igen értek el számbavehető eredményt. *Néhány héttel később pedig a kivándorló társaság igazgatója nem utrakelésre, hanem a tótok és horvátok elleni harczra szólítja a pozsonyi zsidókat és a kivándorló társaság helyisége nem az Amerikába szándékozók, hanem az önkéntes magyar seregbe lépők jelentkezésére szolgál.*[64])

És bár joggal panaszkodhattak a magyarországi zsidók, hogy míg a régi kárhoztatott elnyomatás korszakában legalább rendezett viszonyok áldását élvezhették, meg voltak védve erőszakos támadások ellen, addig az új, egekig magasztalt szabadság ærájában ki lettek szolgáltatva az «előkelő és alantos csőcselék önkényének»; joggal hangoztatták: Márczius 15. igéreteiből nem kaptunk mi eddig semmit, nem tapasztaltunk eddig sem szabadságot, sem egyenlőséget és legkevésbbé testvériséget;»[65]) és ugyanakkor irta *Vörösmarty* is: «Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenűl, a szenvedéseiben örök zsidót. Annyi

[64]) L. alább 143. l.

[65]) Der Ungar, junius 10.: Was wir gewonnen haben! Von einem Juden.

bizonyos, hogy a zsidó sohsem gyűlöltetett inkább, mint most, az egyenlőség szent neve rá nézve sohse volt rémítőbb hazugság, s hogy ezt igen jól felfogták azok, kik izgatásaikat a szabadság szentsége ellen ezen vad gyűlölet alapján kezdették meg;»[66]) a magyarországi zsidók mindennek daczára a magyar ügy pártjára állottak az egész országban és kapva kaptak az alkalmon, hogy az önkéntes seregekbe, majd a nemzetőrség és a honvédség soraiba beállhassanak, hogy kiküzdjék maguknak az elvitázhatlan jogot a magyar hazára és mint a következő fejezetekben ki fogjuk mutatni, el is érték ezt teljesen.

[66]) Pesti Hirlap, 1848 junius 4.

HARMADIK FEJEZET.

A nemzetőrség és a zsidók.

Egyik első megnyilatkozása a nemzeti függetlenségnek és szabadságnak volt, mint Francziaországban és Ausztriában is, a nemzetnek fölfegyverkezése, a *nemzeti őrsereg* megalakítása. Márczius 15-ének fényes napja után, mely a fővárosban lejátszódott és a vidéken is élénk viszhangra talált, országszerte megkezdődött a nemzeti őrsereg szervezése, hisz a 12 pont között az ötödik ez volt.

A tulajdonképeni kiinduló pontja a nemzetőrség megalakításának azonban mégsem márczius 15.; mert már egy nappal előbb hangsulyozzák a KK. és RR. hirlapilag is közzétett nyilatkozatukban, hogy «a bizonytalan jövendő előgondoskodást igényel, és azért választmány küldetett ki törvényjavaslat készítésére, mely által a belnyugalom és béke, az élet és vagyon biztosítása, a honpolgárok védpaizsa alá állíttassék, és e czélból *nemzeti őrsereg* életbe lépjen».[1])

[1]) Budapesti Hiradó, 1848 márczius 16.: Nyilatkozata a követi karnak küldőihez.

Már akkor telítve volt a levegő izgatottsággal, hisz a franczia forradalom híre lázba hozta a kedélyeket és csak természetes volt, hogy Magyarország sem fog elmaradni a szabadságért való küzdelemben.

Igaz, hogy márczius 15-ike Pesten oly fönséges méltósággal folyt le, mint hasonló esemény sehol a világon és nem volt közvetlen szükség a fegyveres beavatkozásra, de azért a jövő biztonsága sürgősen követelte a kellő intézkedések megtételét.

Azért is a városok, élükön a fővárossal és nyomukban a törvényhatóságok, nem várva be az országgyűlés törvénykezési eljárását, megkezdték márczius második felében a nemzetőrség szervezését, a mi azután a róla szóló törvényjavaslat tárgyalására nézve is befolyással volt.

Midőn ugyanis némelyek a követek közül az egész törvényjavaslat megalkotása ellen szóltak, Kossuth és mások is azzal érveltek mellette, hogy a nemzetőrség tulajdonképen már létezik és csak törvényesíteni kell, de ezt okvetlen, mert a nép nem adja ki szép szerével kezéből a fegyvert.[2])

A független magyar miniszterium ugyanis a csodálatos szorgalommal megszerkesztett harminczegy törvényjavaslat között beterjesztette az 1848: XXII. törvényczikket képező javaslatot is: «A nemzeti őrseregről», de ennek tárgyalása még márczius végén sem volt befejezve és csak április 11-én lett a többivel egyetemben szentesítve, az utolsó pozsonyi országgyülés ünnepélyes berekesztése alkalmával.

[2]) U. o. mártius 24, a mártius 22-iki kerületi ülésből.

Ezen fontos törvényczikknek bennünket különösen érdeklő pontjai a következők:

«A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása, az ország polgárainak őrködésére bizatik; e tekintetből, míg a legközelebbi országgyűlés kimerítőleg rendelkeznék, a nemzeti őrsereg alakítására nézve következők határoztatnak:

1. §. Minden honlakosok, kik városokban vagy rendezett tanácscsal ellátott községekben, 200 pengő forint értékű házat, vagy földet, egyéb községekben féltelket, vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot kizáró tulajdonul birnak, vagyha ily birtokot nem birnak is, de 100 pengő forint évenkinti tiszta jövedelmük van, húsz éves koruktól ötven éves korukig — ha gazdai hatalom alatt nincsenek — a nemzetőrseregbe beirandók és fegyveres szolgálatot tenni tartoznak.

3. §. A nemzetőrségi fegyveres szolgálatra kötelezetteken kívül, az illető megyei, kerületi, városi vagy rendezett tanácscsal ellátott községi hatóságok, a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fentartásában érdekletteknek, s e kitüntetésre méltóknak itélnek.

4. §. A nemzetőrségből kirekesztetnek, oly egyének, kik rablás, lopás, csalás, hitszegés, gyujtogatás, vagy gyilkosság miatt büntetve voltak».[3])

Fontosak e pontok reánk nézve azért, mert a qualificatiót állapítják meg, melynek alapján valaki a nemzetőrségbe besorozható vagy a minek folytán abból

[3]) 1847/48-ik évi országgyűlési törvényczikkek. Második hiteles kiadás. Budapest, 1874.

kizárandó. És bár kifogás emelhető a törvényczikk ama határozata ellen, mely censushoz köti a nemzetőri qualificatiót, nem kevésbbé nem eléggé szabatos fogalmazása ellen, azt azonban belemagyarázni nem lehet, hogy a zsidókat eleve ki akarta volna belőle zárni.

És bár az 1847—48-iki országgyűlés korántsem mondható zsidóbarátnak, eléggé bebizonyította azt, mégis midőn a qualificatio pontjánál a rendek között eltérő vélemények forogtak fenn, egy sem említette fel a zsidókat, hanem az egyik párt tágnak tartotta a qualificatiót, azt hozván fel, hogy ez által félni kell attól, miszerint «a honvédelem olyanokra is bizatik, kik a hon iránt eléggé érdekelve nincsenek», nevezetesen, hogy a nép zöme felfegyvereztetik és esetleg a nemesség, az aristokratia ellen fordulhat.

Egy másik párt joggal szüknek tartotta a qualificatiót, mert — ugymond — kimondani nem lehet, hogy a szegény ember ne legyen a közbiztonság barátja, és a csend és béke fentartása érdekében áll annak is, kinek más birtoka, mint személye nincs, végre is nemcsak a nagy urak és gazdagok szeretik a hazát.[4])

Ámde az, hogy a rendek ily eltérő nézetekkel birtak a nemzetőri qualificatióra nézve és nem tudtak az igazán szabadelvű álláspontra helyezkedni, miszerint a nemzetőri szolgálat semmi qualificatióhoz ne legyen kötve, mint az Francziaországban történt, azért volt különösen sajnálatos, mert hatással volt a közvéleményre, vagy ha akarjuk megfordítva, kifejezése volt annak és ezen körülmény a gyakorlatban mint

[4]) Budapesti Hiradó, i. h.

egyenetlenkedést, testvériatlenséget okozó széthúzás nyilvánult.

És valóban, mint a dicső márczius 15-ének egyenes meghazudtolása mutatkozik be, rövid napokkal a lelkesen hirdetett szabadság, egyenlőség és testvériség ünnepe után, az egyetértést, polgári békét biztosítandó nemzetőrség.

«Valamint egyenruhájuk, ép oly tarkák voltak nézeteik is feladatukra nézve — mondja egy szemtanu a pestiekről – és a kasztszellem nem engedte, hogy a magasztalt egyenlőség és testvériség érvényre jusson. A főváros vagyonosabb polgárai csak mint lövészek, huszárok és draganyosok soroztatták be magukat, csakhogy boltos segédeikkel és a gyári munkásokkal, kiket köznemzetőröknek neveztek, ne legyenek kénytelenek egy sorban és csatarendben állani.

«*Budán* a ministerialis hivatalnokok külön századot képeztek és minden más embernek az abba való belépését megtagadták. Pesten Pulszky parancsnoksága alatt egy ugynevezett blouseos-csapat képződött, mely műveltség és vagyon által akart tündökölni és ebbe csak ügyvédek, orvosok, költők és hirlapirók fogadtattak be.

«Még egy ugynevezett *halálfej-csapat* sem hiányzott, a mely egyébiránt, daczára a keresztbe tett embercsontoknak és halálfejnek, a melyekkel csákója díszítve volt, épen nem látszott valami rémületesnek. Többnyire táblai jegyzők és ügyvédek voltak az eltorzított Hollós-Mátyás-féle fekete legió harczosai. *Egészen elkülönítve a többiektől volt az izraelitákból képzett század Tancsics Mihály alatt,* ki azt tüntetésül a polgárság

ellenében állította fel, mely az izraelitákat a nemzetőrségbe való belépéstől makacsul eltiltotta».[5])

Bizonyos, hogy ez nem volt az egyenlőség és testvériség azon szelleme, melytől a zsidók jót várhattak volna. Ez csakhamar be is bizonyult, mert a mint tudjuk, a pesti polgárság sem elégedett meg a zsidókkal szemben való ama negativ szerepléssel, hanem tettleg is üldözte őket és ez alkalommal történt, hogy április 19-én a fölbujtott nép gyűlésében elfogadja többek közt azon határozatot, miszerint folyamodásban kéri a miniszteriumot, hogy 1. a nemzetőrségbe belépett izraelita ifjaktól a fegyverek azonnal elvétessenek; 2. Izraeliták a nemzetőrségbe be ne léphessenek.[6])

Bántotta tehát a zsidókra féltékeny népet még az is, hogy ők külön nemzetőri zászlóaljba sorakoztak, melyet egy Fekete Antal nevű medikus toborzott,[7]) mert a márczius 17-én megalakult nemzetőrség lajstromából a zsidókat könyörtelenül törölte a polgárság.[8])

A zsidó ifjak zászlóaljának vezérletét azután Tancsics Mihály, kit a márczius 15-ike szabadított ki börtönéből, fogadta el márczius végén, ha nem is ő állította fel a csapatot, mint Gelich mondja.

Ámde az ilyen egyéni példa, elszigetelve állván, nem sokat nyomott a latban, a közvélemény nem értette

[5]) Gelich Rikárd, Magyarország függetlenségi harcza 1848/49. Budapest. I. k. 24. l.

[6]) L. fent 65. l.

[7]) Gracza, Az 1848/49. magyar szabadságharcz története. I. 66. l.

[8]) Lord József szemtanu elbeszélése; Pesti Napló, 1898 márcz. 15. Tárcza.

még a márczius 15-iki elveket, sőt maga a kormány sem tudott erélyesen ellentállani az utcza mozgalmának, mert a helyett, hogy mindjárt kezdetben elvágta volna utját az olyan gyűlölködő vállalatnak, mint a hozzá beérkezett április 19-iki folyamodvány kivánsága volt, helyt adott neki.

Egy április 22-iki miniszterelnöki rendelet ugyanis,[9]) bár kénytelen elismerni, hogy «az 1848 : XXII. törvényczikk világos rendelete az lévén, hogy *minden honlakosok*, kik bizonyos qualificatióval birnak, a nemzeti őrseregbe beirandók s fegyveres szolgálatot tenni tartoznak s ezen kötelesség teljesítése iránt kivételeket semmi osztály, sem semmi vallás tekintetéből nem tesz, a miniszterium tehát a törvény világos rendeletétől el nem térhet, — tekintettel azonban Budapestnek jelenleg felizgatott állapotát, minden ingerültség eltávoztatására a miniszterelnök, a zsidó község elöljáróinak saját kérelmére, a zsidókat ideiglenesen a nemzetőrségi szolgálattól felmenti, fenmaradván azoknak kötelessége, ha a közcsend és rend helyreáll, a nemzetőrségi főhadikar bármikori fölhivására a törvény rendeletének eleget tenni». Hogy a hitközség elöljárói tényleg kérték a felmentést, azt *Einhorn E. Ignácz,* a későbbi államtitkár Horn Ede, az események szemtanuja, oda igazítja ki, hogy ezt az elöljárók csakis gróf Batthyány határozott követelésére tették. Midőn

[9]) M. n. muzeum: Veres Antal (Kossuth magántitkára)-féle gyüjtemény, 173. sz. 1848 ápr. 22. minisztertanácsi jegyzőkönyv. Ez különben az egyetlen adat, melyet a kis gyüjteményben találtam.

ugyanis ők az utczai zavargások ellen védelmet és karhatalom kirendelését kérték, Batthyány miniszterelnök csakis az említett követelés teljesítése mellett vélte azt megadhatónak. Az elöljárók tehát beadták a zsidókat megalázó kérelmet, de megjegyezték, hogy erre felhatalmazva nincsenek.[10])

Igy tehát a zsidóknak a nemzetőri szolgálat alól való «ideiglenes» felmentése miniszteri rendelettel lett szentesítve és pedig az ország fővárosában. De a miniszterelnök még tovább is ment és egy *április 25-iki rendelettel* meghagyja Rottenbiller Lipót, nemzetőri főparancsnoknak, hogy a minisztertanácsnak április 22-én a zsidók nemzetőri szolgálata tárgyában hozott határozatának következtében a pesti zsidóktól a fegyvereket azonnal szedesse be és további rendeletig őrizet alatt tartassa.[11])

Ilyen előzmények után nem meglepő többé Pest város közgyűlésének határozata, melyet április 27-én hoz, midőn a miniszterelnöknek rendeletét tárgyalja. A tanács, magáévá téve a rendre ügyelő bizottmánynak végzését, azon kérdésre, vajjon a zsidók bennfoglaltatnak-e az 1848 : XXII. t.-cz. 1. §-ban nevezett honlakosok között, kik a nemzetőrségi szolgálatra kötelesek, a miniszterelnöki rendelet kijelentésével szemben azt feleli, hogy «miután e törvényczikk semminemü jogokat nem ad, hanem csak kötelességeket s terheket ró azokra, kik intézkedése alá tartoznak, jelentő bizott-

[10]) Einhorn, i. m. 87. l.

[11]) A rendelet megvan: Pesti hitközségi levéltár, Zsp. V. 260. sz. a.

mány tekintve azt, hogy minden jognak van megfelelő kötelessége és viszont illoyalitást és méltatlanságot látna abban, ha az izraelitákra, kik eddigelé semmi polgári és politikai jogokban nem részesültek, 's kik ilyenekkel mindaddig üdvösen fel sem ruháztathatnak, mig akkorig makacsul követett separatistikus elveiről s életmódjokról lemondva oly lépéseket nem teendnek, melyek folytán a nemzetbe teljesen beleolvadnak, jelen állásukban terhek rovatnának, ennélfogva jelentő bizottmány, az izraelitákat a nemzetőrségi, habár nemes, de mégis terhes szolgálatokra kötelezetteknek nem véli, s ezen kötelezettség alól őket még azon esetben is fölmentendőnek tartja, ha a törvényhozás az izraelitákat az idézett tvczikk 1. §. említett honlakosok között benne értette volna is, mert e bizottság sz. kir. Pest város polgáraiban elegendő erőt vél létezni arra, hogy a nemzeti őrsereg szent hivatásához képest a személyes és vagyonbátorságot, közcsendet és belbékét önmaguk föntartsák».[12])

Az idő azonban nagyobb úr volt a városi tanácsnál és midőn Jellachich betörése után a háboru terére kellett az országnak lépnie, akkor — sokkal később mint más városokban — Pesten is megtörik a türelmetlenség jege és a nemzetőrségbe beveszik a zsidókat.

Október 10-én örömmel jelenti a «*Kossuth Hirlapja*»: «Végre készül Pest lemosni egy foltot eddigi viseletéről, mondhatnók az egyetlent, értjük a zsidók iránti türelmetlenséget. Eddig zsidó nem lehete nem-

[12]) Pest városi levéltár: Közgyűlési jegyzőkönyv 1848. 6510. pont.

zetőr, nem volt neki szabad magát, s keresztény felebarátját, vagy vagyonát védeni.

«A törvény ezt megengedé, sőt parancsolá, de tiltá embertelen türelmetlenség, és sötét butaság. A pesti nemzetőrség tisztikara gyűlést tartott, s elhatározá, a zsidókat a pesti nemzetőrségbe befogadni. Hála ezért nekik az emberiség nevében. Léptessék életbe mielőbb a szép határozatot!»

Életbe is léptették, a zsidók be lettek osztva a nemzetőrségbe és pld. a terézvárosiak vasárnap, november 19-én tették le a nemzetőri esküt a József kaszárnyában, hol ez alkalommal Karácsonyi Guidó őrnagy lelkes beszédet tartott,[13]) a ki pedig még egy hónappal előbb makacsul vonakodott felvételüket eszközölni.[14])

De nemcsak Pesten zárták ki a zsidókat a nemzetőrségből két nappal márczius 15. után és tagadták meg az egyenlőség elvét, mihelyt zsidóról volt szó, hanem a főváros után az egész országban, minden vidékén.

Pozsony, régi hagyományához hiven, az elsők egyike volt e téren. Már márczius 19-én, midőn az ép alakuló nemzetőrségbe nehány lelkes zsidó ifju is be akar lépni, a pozsonyi népség egy kis zsidóüldözést rögtönöz, mely azután az országgyűlés színe előtt szépen megnövekedik.[15]) Első dolga volt a pozsonyi tanácsnak a zavargás kezdetével, miszerint falragaszon hirdesse, hogy «minden ingerültség elkerülésére» a zsidók a nemzetőrségbe föl nem vétetnek.

[13]) Kossuth Hirlapja, nov. 22., Der Ungar, nov. 21.

[14]) Der Ungar, okt. 3. és 24.

[15]) L. fent 45. l.

De maguk a pozsonyi zsidók is, elejét akarván venni a zavargás elfajulásának, másnap márczius 20-án egy nyilatkozatot tesznek közzé, szintén falragaszokon, mely így hangzott: «Mi alólirottak ezennel kijelentjük, hogy legtávolabbról sincs szándékunkban, és nem is volt, a helybeli érd. polgárság belegyezése és önkénytes hozzájárulása nélkül magunknak bármely kitüntetést vakmerően kivánni. Hogy ezt bebizonyítsuk, kieszközöltük, hogy mindazon izraeliták, kik tudtunk szerint besoroztattak, visszalépjenek. És csakis, ha az érd. polgárság kivánságaival összhangban lesz, leszünk a legnagyobb örömmel készen, hogy teljes erőnkből részt vegyünk a közbiztonság fentartásában.»[16])

A megalázkodás azonban, mint bebizonyult, nem használt semmit, a zsidók üldözése kitört már ekkor és még inkább egy hónappal később.

Majd mikor Jellachich menekülésében Bécs felé törekedett és Magyar-Óváron táborozott, a pozsonyiak pedig azt gondolva, hogy a bán hozzájuk akar ellátogatni, készülődtek ellene, felszedetvén a hajóhidakat is, a zsidók meglnt felajánlják szolgálatukat z nemzetőrség parancsnokának Justinak és fegyvert kérnek.

Ez azonban kitérőleg válaszol, hogy előbb tanácskozást kell tartani az ügyben és azután fog rendelkezni. Ezt azonban megtenni elmulasztotta.

És mégis, midőn ezután nehány nap mulva, október 8-án a Pozsonyban táborozó *Knöhr* ezredes cserben hagyva a magyar ügyet csapatjával elmenekült Marcheggbe és ennek kiderültekor a városban riadót fúj-

[16]) Közölve: Orient, 1848, 119. l.

tak, hogy a nemzetőrség és minden fegyverfogható nép fölkeljen, a zsidók közül többen, *bár a jom-kippur nagy napja volt,* kaszával vagy egyéb fegyverrel ellátva megjelentek a főtéren, a hol azután még a pozsonyi nyárspolgárok is megéljenezték őket. Ezeket besorozták a különböző nemzetőrségi zászlóaljakba, és egy ideig őrszolgálatot teljesítettek, főleg a zsidó városrészben.[17])

Ámde ez nem soká tartott. Deczember 18-án bevonult Windischgrätz Pozsonyba, másnap proklamáczióval hirdeti, hogy a várost ostrom állapotba helyezi és a nemzetőrséget feloszlatja.[18]) A császáriak nem is hagyták többé el Pozsonyt, kezükben maradt a szabadságharcz végeig.

De sajnos, nemcsak Pozsony, a német város követte a pesti példát, hanem más nevezetes, tiszta magyar városok is ridegen visszautasították a zsidókat, midőn ezek kész örömmel akartak a nemzetőrségbe belépni, sőt kérelmeztek is e tekintetben mély alázattal.

Így tesz *Komárom* izraelita hitközsége, mely már márczius 21-én folyamodványt intéz a város tanácsához, és abban elmondja, hogy «ezen nemes városban lakozó izráelita községnek a magyar hon iránti vonzalmát holt betükben rajzolni fölöslegesnek tartván, ellenben azt a cselekvés terén, tettleg annyival nagyobb mértékben kimutatni készek lévén, alázatosan kinyilatkoztatjuk, hogy a körülményekhez képest a belső rend

[17]) Der Ungar, Neue Folge, 278. l. Pozsonyi levél — Lenhósy-tól.

[18]) Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste und Proclamationen etc. Ofen, 1849. I. 33. l.

és csend fentartására, sőt a magyarhont kivülről fenyegethető veszélyeknek elhárítására községünknek minden egyes tagjai s egyetemben egész községünk is vagyonával és életével áldozni elhatározta».

Kéri ennélfogva a tanácsot, hogy az alakitandó nemzetőrségbe való belépést a zsidóknak is engedje meg, mert ők készek minden áldozatra és ezt be is akarják bizonyítani.[19])

A városi tanács azonban márczius 23-án tartott nyilvános közgyűlésén tárgyalás alá vevén a zsidó község folyamodását, azt határozza, hogy «jelen súlyos viszonyokban minden, az ingerültségre szolgáltatható ok szorgosan kerülendő lévén — a közgyűlés az izraeliták ellen oly nagy mértékben mutatkozó ellenszenv miatt a folyamodók kérelmét *jelenleg* teljesíthetőnek nem látta».[20])

Midőn azután nem sokára a nemzetőri törvény értelmében össze kellett irni a szolgálatra kötelezetteket és így a zsidókat is, a következő csodálatos határozatra érzi magát a tanács késztetve: «Azon ingerültségnek, mely a lakosság közt a miatt tapasztaltatik, hogy a nemzeti őrsereg összeirására kiküldött választmány a zsidókat is ugyanazon összeirási lajstromra feljegyzi, lecsillapítására, e választmánynak meghagyatik, hogy

[19]) Komárom városi levéltár, 248. köt. 15. sz. Aláirva: Tekintetes nemes Tanácsnak alázatos szolgái a helybeli izraelita közönség és annak nevében: Grünfeld Gábor, mk. Lövy Jakab, mk. Dr. Grünwald, mk. Sönwald Kálmán, mk. Moritz Weisz, mk. Weisz Leopold, mk. A kérvény másolatát Dr. Schnitzer Ármin komáromi főrabbi úr szívességének köszönöm.

[20]) U. o. Városi jegyzőkönyv, 1848 mártius 23. 775 *a*.

a nemzeti őrseregre képességgel biró zsidókat *külön lapra* irassa be!»[21])

Hogy azonban mikor sorozta be őket, arról nincs adatunk; de bizonyos, hogy midőn az ellenség első izben fenyegette a várost, midőn a hős bán október 2-án Moórról Kisbérre vonult vissza és onnan akart Komáromra rontani, vagyis legalább *irásban* felszólította Komárom várának parancsnokát, Majthényi alezredest, hogy adja fel a várat, különben romhalmazzá löveti a várossal együtt,[22]) bizonyos, hogy akkor elült a belső viszály és a zsidók is be lettek sorozva a nemzetőri védők közzé.

A komáromihoz hasonló elbánásban részesült *a zsidó hitközség Veszprémben,* hol márczius 20-án fogtak hozzá a nemzetőrség megalakításához. Itt pedig a qualificatióra nézve némely tekintetben szabadelvüebbek voltak az akkor még ismeretlen nemzetőrségi törvénynél, mert azt határozza «a nemzetőri egyesületi tanácskozmány», hogy «tagja lehet (a nemzetőrségnek) *minden rend és rangkülönbség nélkül* az értelmiség és vagyon alapján minden okleveles, minden hivatalnok, tanitó, tanuló, szépművész, házbirtokos, kézműves, ki legalább egy legénynyel rendesen dolgozik, ki ingatlan vagyonnal, földdel, szőlővel 's a többi bir, ki önálló kereskedést űz, legalább 1000 vfrt erejéig, kinek boltja 's benne legalább 500 vfrt értéke van, birtokos, nemesek és polgárok, 's ezeknek atyai hatalom alatt levő legalább tizennyolcz éves fiaik».

Midőn azonban április 4-én a zsidó hitközség igazán

[21]) U. o. május 8. tartott közgyülésből, 921 c.
[22]) Gelich, i. m. I. 233. l.

hazafias és lelkes folyamodványban arra kéri a nemzetőrség alakításával megbizott választmányt, hogy vegye be a zsidókat is a nemzetőrségbe, annál is inkább, miután közülök sokaknak fekvő birtokuk is van a városban és ők igérik, hogy az őrseregnek szégyenére nem fognak válni, hogy a fegyverekről maguk gondoskodnak és azonfelül a nemzetőrség költségeihez is készek hozzájárulni; egyben kijelentik azt is, hogy ők a hamis hirek ellenére készek ünnepeiken is szolgálni, «mert — úgymond — úgy vagyunk meggyőződve, hogy Istenünkhöz ájtatosabban nem imádkozhatunk, mint mikor a Haza iránti tartozó kötelességünkben pontosan eljárunk»,[23]) akkor a város nyilvános közgyűlése a már ismeretes «ellenszenven» kívül más okot is talál a felajánlott áldozatkészség visszautasítására.

Azt mondja ugyanis: «Miután a folyamodó zsidóknak jelen folyamodásbeli kivánságuk az ország törvényeivel megegyeztethető nem volna — ámbár a folyamodók közül a Választmány által többen ezen polgári jog élvezésére, ezzel járó kötelességek teljesítésére megéretteknek tapasztaltatnak, — nem akarván mindazonáltal a törvény rendeleteit megelőzni, sem a nép között a zsidókra nézve mutatkozó ellenszenvnek táplálékot adni, jelen körülmények között kérések el nem fogadtatván, az őrség közé föl nem vétetnek; mind az által nem kérve 's nem igényelve, ha ezen nemzeti őrsereg költségei fedezésére valamely summával járulni kivánnak, elfogadtatni rendeltetett».[24])

[23]) Veszprém városi levéltár, 1848. iratcsomó.
[24]) U. o. Közgyűlési jegyzőkönyv, április 4, 22. pont.

Figyelemre méltó a város okoskodása már azért is, mert az országos törvényre nézve az idő szerint igaza volt és egyuttal azt is bizonyítja, hogy ha a kormány a zsidók teljes egyenjogusítása érdekében a kellő erélylyel lépett volna fel, nem talált volna általában leküzdhetetlen akadályokra.

A veszprémi zsidók pedig a városi közgyűlés elutasító végzése által sem engedték magukat elriasztani és miután a választmány legalább adományukat elfogadni rendelte, néhány nap mulva 402 frtot küldenek neki pengő pénzben, hogy ezt a nemzetőrség felszerelésére fordítsa.

Teszik pedig ezt egy gyönyörű levél kiséretében, mely hazafiságuk szép bizonyítéka gyanánt megérdemli, hogy teljes szövegében közöljük:

«Tekintetes Választmány! A' hazaszeretet, ha egyszer élő lény lelkében gyökeret vert, azt csak az idő tépheti ki onnét. Ezen érzet az, melly kebleinket folyton tüzeli arra, hogy hazánkért életünket adni csak kedves kötelesség. A' mostani veszélyes időben pedig, midőn látjuk, hogy körülöttünk trónok omlanak össze, királyok koronájoktól megfosztva, földönfutókká lesznek, lehetetlen, hogy a' haza iránti hő szeretet mindenkit fegyverbe öltözni ne lelkesítsen. Ezen érzettől áthatva valánk nehány nappal ez előtt a' Tekintetes választmány előtt — de szivünk mélly fájdalmára férfiu kezünktől, melly hazánk ellenségei ellen fegyvert ragadni mindég készen áll, a' haza védelme, vagyon és személybátorság fentartása megtagadtatott.

«De ha elkövetkeznék édes hazánkban is a viszályok ideje, midőn elszánt akaratra s' férfiu bátorságra leend

szükség, egy szó kellend csak s' mi Veszprémi Izraeliták vetélkedve fegyverzendjük fel magunkat édes hazánk javának előmozdítására.

«Most pedig, midőn a tér, melly cselekedetekben gazdag leendett, elzárva van, kérelmünk abban összpontosul: hogy a' Tek. Választmány az itt ·/. alatt kitett pénzösszeget, mellyet az őrsereg előleges költségének fedezésére öszveszedénk — engedje meg, hogy a legszentebb helyre — a haza oltárára letehessük.»

Erre azután a választmány azt határozza, hogy szivesen fogadja a zsidók ezen hazafias áldozatát, és akkor, mikor veszély fog lenni, felfegyvereztetni is fognak.[25])

És a lelkes veszprémi zsidóknak nem is kellett igen soká várakozni, hogy hő óhajuk teljesedésbe menjen és részt vehessenek a nemzetőrségben.

Május havában már egész Veszprémmegyében folyik a törvény szabta nemzetőrségi összeirás. Junius 2-án már az összeirási lajstromok be vannak szolgáltatva és a zsidók mindenütt benne vannak.

Előfordult itt is egy-egy helységben, hogy a lakosság nem akart a zsidókkal együtt összeirva lenni és azokat külön lajsromba vették, de viszont a pápai négy járás egyikének jelentése szerint másutt meg az ellenkezője történt, hogy a nép kivánta a zsidók besorozását és ha voltak is néhányan, kik ellene szóltak, azokat — mondja a jelentés — «fölvilágosítással meg-

[25]) U. o. A levél április 10-ről van keltezve, aláírása: a Weszprémi Izraelita közönség. U. o. Nemzetőrségi jegyzőkönyv 2. sz.

nyugtattuk és így eljárásunknál figyelmet érdemlő akadályra nem találtunk».[26])

Sajnos, hogy ezen összeirások nem maradtak mind fenn, és így a besorozott izraeliták számát nem állapíthatjuk meg azon jegyzékből, mely a veszprémmegyei nemzetőrök általános «Egybesummázatát» mutatja.

Veszprém városának «a zsidók őrseregi összeirása» bár szintén hiányos, mégis azt bizonyítja, hogy a zsidók az egész városi nemzetőrségnek legalább is *egy hatod* részét tették.[27]) Hogy pedig ezek a szolgálatban részt is vettek, azt mutatja «a veszprémi nemzetőrség létszámának jegyzéke» 1849 julius 8-ról, a mely szerint három században a többiekkel vegyest 84 zsidó volt, a tizedes és egy hadnagy is, közöttük többen, kik az első összeirásnál még nem lettek felvéve vagy betegek voltak, a mint ez a két névjegyzék összehasonlításából kitűnik.[28])

Ott voltak a zsidó nemzetőrök is 1848 juliusban és később a Dráva mellé mozgósítottak között[29]) és midőn

[26]) Veszprém városi levéltár; jegyzőkönyv 1848 junius 2. 556. pont és az ott levő jelentések.

[27]) U. o. 1848. irátcsomóban 3 szelvény, melyre a zsidó nemzetőrök első, második és harmadik osztálybeliek vannak följegyezve és pedig összesen 97. Ámde a városi nemzetőrség *négy* osztályba volt sorozva és állott összesen 654 főből, hiányzik tehát a zsidók negyedik osztálya és ezzel legalább is $^1/_6$ részét képezték az egésznek.

[28]) U. o.

[29]) U. o. Laistroma azon egyéneknek, kik a négy századból önként és sorshuzás folytán a 2-ik kiindulásra mentek; köztük zsidók: Glück Jakab, Kramer József, Fischer Ignácz és

októberben újra Jellachich ellen küldendő csapatokról van szó, és pedig az otthon maradt nemzetőrökből és népfölkelőkből, az állandó bizottmány, minden esetleges félreértés elkerülése végett külön is hangsúlyozza, hogy a nemzetőrök közé az izraeliták is sorozandók, mert úgymond — elég érthetetlenül — «a jog kötelességgel jár és viszont».[30])

Veszprémmegye második nagyobb városa, hol 1848-ban már épen 100 éves zsidó község volt, *Pápa* szintén megkezdi májusban a nemzetőrség összeirását, de a zsidókat ekkor sem akarja felvenni.

Minthogy azonban tudja, hogy a nemzetőri törvény értelmében ez kötelessége volna, elhatározza, hogy haladék nélkül folyamodik a miniszteriumhoz oly értelemben, miszerint, tekintve azt, hogy a zsidók iránt való ellenszenvnek *némi* jelei a városban is tünedeznek, mentse fel a miniszterium a várost attól, «hogy az izraelitákat a keresztény nemzetőrök közé beirni és besorozni kényteleníttessék.»[31])

Szeretné tehát a zsidókat a nemzetőrségből nemcsak ideiglenesen, de teljesen kizárni az «ellenszenv» miatt; pedig erre épen Pápán nem volt oka, hisz csak némi

Politzer Arnold. Ezek csak a 2-ik századból valók, a többiből természetesen hasonlókép mentek többen, de a jegyzék hiányzik. A Dráva mellé indulás ugyanis, a megyei jegyzőkönyv aug. 2., 1510. pontja szerint így történt: A nemzetőrök $^1/_3$ julius 7., második $^1/_3$ aug. 8., a harmadik $^1/_3$ szept. 7. indult, egyik a másik fölváltására.

[30]) U. o. Az állandó Bizottmány 1848 okt. 10-iki űlésének jegyzőkönyvi kivonata.

[31]) Pápa város jegyzőkönyve, 1848, 644. pont.

jelek tünedeztek ez irányban és tudjuk, hogy e jelek egész Veszprémmegyében igen enyhe természetűek voltak.

Különben nem sokára maga a városi tanács czáfol rá önmagára és akkor megint egy kis furfanggal könynyít lelkiismeretén.

Midőn ugyanis junius végén arról van szó, hogy Csányi László kormánybiztos parancsa folytán a megyei nemzetőrség egy részének a Dráva mellé kell mennie a fellázadt nemzetiségek ellen, akkor szöget üt Pápa város tanácsának fejébe a kérdés, vajjon a zsidók kihagyassanak-e most is? Erre aztán elhatározza, hogy nem! Besorozandók a zsidók is, sőt a Dráva mellé is elküldendők, «nehogy ezek, kik szeretett honunk jótéteményeit és boldogságait leginkább élvezik a haza javára szolgáló alkalmakban a haza megmentésére czélzó gondokban túlterhelt keresztényektől elkülönözve kéméltessenek!»[32])

A megokolás elég eredeti. Hogy miben látta Pápa város tanácsa, miszerint a zsidók élvezik leginkább a haza jótéteményeit, az kissé rejtélyes. Talán abban, hogy egyenjogusítva nem lettek és az ellenszenvnek csak némi jelei mutatkoztak ellenök?

Az eredményre nézve azonban ez mellékes; a pápai zsidók besoroztatnak a nemzetőrségbe és annak mintegy *negyed részét* képezik.[33]) Midőn pedig juliusban a pápai nemzetőrség is mozgósíttatik a Dráva mellé, a zsidók igen szép számmal vannak képviselve benne.

[32]) U. o. junius 26. 823. pont.
[33]) Kossuth Hirlapja, 1848, 275. l.

A tiszteken kívül, kik között természetesen egy zsidó sem volt, hisz a nemzetőrség a törvény értelmében a kapitányig maga választotta tisztjeit, a tiszteken kívül 318 főből álló hat szakaszban 89 zsidó volt, kiknek nevei, miután hat heti távollét után visszatértek, jegyzőkönyvbe lettek iktatva a többiekével egyetemben, hogy «életök s saját értékjük föláldozásával is Hazánk védelmére használt készségőket a késő maradék emlékül láthassa».[34])

A mozgósított nemzetőrök között volt Lőw Lipót pápai rabbi is, ki a sellyei táborban buzdító szavával tüzelte fel hiveit, sőt onnan Szigetvárra is átment egy vendégszónoklatra.[35]) Vele volt hű barátja Feitel Móricz orvos és a zsidó iskola három tanítója: Bläuer Ignácz, Ehrenfeld Lipót és Szinger Manó, a kik közül Bläuer Ignácz a Dráva mellől visszatérve, beállott a honvédséghez és a schwechati ütközettől kezdve végig részt vett a szabadságharczban, a melyből mint százados távozott Komárom vára feladásánál.[36])

[34]) Pápa város jegyzőkönyve, aug. 3. 962. pont és aug. 24. 944. p.

[35]) Az Isten velünk vagyon. Tábori beszéd, tartatott Selyén, 1848 julius hóban. Azonnal megjelent nyomtatásban Pápán, «a pápai nemzetőröknek, nagyrabecsült vitéz társának» ajánlva. L. Zsinagógai beszédek. Löw Lipóttól. Szeged, 1870. 92. l.

[36]) L. alább 165. l. Már 1848-ban megjelent egy olvasókönyve, melyben Löw Lipótnak az 1847/48-iki országgyűlés bezártakor Pápán tartott beszéde is fel van véve. A könyv czíme: Olvasókönyv. Oskolák számára. Szerkeszté Blajer Ignácz, néptanító. Kiadta Berger Jónás, 1848.

Látjuk tehát, hogy a szükség rövid idő alatt megváltoztatta a pápaiak nézetét is a zsidó nemzetőrökre vonatkozólag és midőn beszéd meg elv helyett tettre került a dolog, elfogadták a zsidók szolgálatát, csak úgy mint egyebütt. Sőt egy nemzetőri kapitány később annyira türelmes lett irányukban, hogy tekintettel a pápai zsidók szigorú vallásosságára, egy pénteken, midőn a gyakorlatról haza mentek, megkérdezte a zsidókat, vajjon másnap, szombaton is akarnak-e megjelenni a gyakorlatra? És midőn némelyek szivesebben vették felmentésüket, meghagyta, hogy a dobszóra csak azok jöjjenek el közülök, a kik akarnak.[37])

A pápaihoz hasonló eljárást látunk *Szombathelyen* is; május végén még kihagyják a zsidókat a nemzetőri összeirásból, sőt az alispán útján a miniszterhez is fordulnak, hogy hagyja jóvá az «ideiglenes» kihagyást, illetve adjon a zsidókra nézve határozott utasitást, de már egy héttel utóbb összeirják és be is sorozzák őket.

Számuk ugyan nem volt nagy, mert hisz a városban csak 1840 óta lakhattak zsidók és így a 405 főből álló nemzetőrségben csak 22 zsidó található,[38]) de bizonyos, hogy ezek száma később önkéntesek által jóval szaporodott.[39])

[37]) Kossuth Hirlapja, szept. 22.

[38]) Szombathely városi levéltár: A nemzetőrséget alakító bizottmány jegyzőkönyve, 1848 május 27. 6. pont, junius 10. 15. p. és a nemzetőrök lajstroma.

[39]) A vasmegyei levéltárban őrzött zsidók összeirásában 1848-ról ugyanis 5 ifju neve mellett is azon jegyzet áll: önkéntes nemzetőr; közöttük Grünwald Bernát, «8-ik diák», most nyug. osztálytanácsos.

Nagyjában ugyanilyen jelensegeket tapasztalhatunk más városokban is, csak itt-ott vegyül a sablonszerű eljárásba némi változatosság.

Győrben is megalakul a nemzetőrség már április elején, de ebbe zsidókat be nem vesznek. Midőn pedig ezt valaki egy hirlapban elitélőleg szóvá teszi, «a közbátorságra állandóan ügyelő bizottság» késztetve érzi magát arra, hogy czáfolatot küldjön be a lapnak, miszerint az említett dolog nem bizottsági határozat alapján történt, mert arra még nem is került a sor és így a tudósító méltatlanul gyalázta a bizottmányt.[40]) Mindazonáltal midőn *májusban* a törvényrendelte összeirás lett foganatosítva, akkor is kihagyják a zsidókat és csak *juliusban* határozza el a városi tanács a nemzetőrség kapitányának hozzájárulásával, hogy a zsidók is besorozandók és azonnal kiállítandók.[41]) Érdekesebb lefolyása volt ezen kérdés eldöntésének *Székesfehérvárott.*

Itt a julius 17-iki tanácsülésben szintén kiindulva abból, miszerint az 1848: XXII. törvényczikk a nemzetőri kötelességre nézve vallási különbséget nem tesz, elhatározzák a zsidók «elkülönített jegyzékének» elkészítését, de azután «ellenszenv tapasztaltatván» elmellőzik őket.

Történt pedig ez a nemzetőrség megkérdezése után,

[40]) Győr városi levéltár, tanácsi jegyzőkönyv, 1848 mártius 31. 1574. sz. és Bizottsági jegyzőkönyv 11. sz. Az illető hirlap a «Hazánk» volt, melynek ápr. 21. számában jelent meg a közlemény.

[41]) U. o. május 3. 2006. sz. és julius 12. 2464. sz.

annak magatartása következtében. Midőn ugyanis a parancsnok julius 30-án a városi nemzetőrség 12 századját a vásártérre összegyűjtve nyilatkozásra hivta fel, vajjon a zsidókat be akarják-e fogadni vagy nem? *öt* század *nem*-mel, *hét* pedig *igen*-nel szavazott.

De még mielőtt az eredményt kihirdették volna, egy század meghasonlott önmagával az ügyben, egy pedig, mely előbb ellenezte, most kivánta a besoroztatásukat. Igy tehát a határozott többség a zsidók felvétele mellett volt, a tanács besoroztatásukat mégis felfüggesztette, míg a nemzetőrség parancsnoka, Hamvasy Emér azt inditványozta, hogy sorozzák a zsidókat azon századokba, melyek őket befogadni akarták.[42])

A viszonyokat eléggé jellemző ez eljárás folytán az összeirt 59 zsidó nemzetőr Székesfehérvárott csak hosszabb várakozás után találta meg helyét, hol hazafiui kötelességét a nemzetőrség révén teljesíthette.[43])

A megye egyéb helységeiben azonban már jóval előbb megtörtént összeiratásuk akadály nélkül, és némely városban igen szép számmal voltak. Így p. o. *Lovas-*

[42]) Szfehérvár városi levéltár: Tanácsülési jegyzőkönyv, julius 17. 2673. és 2851. sz. Továbbá a nemzetőrség jelentése a közgyűléshez, augusztus 2.

[43]) U. o. Névsora a sz. kir. Fehérvár városban lakó azon Izéaelitáknak, kik a nemzeti őrseregbe besoroztathatnak. A legidősebb Stern Ábrahám 50 éves, a legifjabb Fischer Ferdinánd és Grosz József 21 éves. Fischer Ferdinánd később honvéd lett s főhadnagyságig vitte. Egy másik nemzetőri lajstromban is több zsidó találtatik: Stern Móricz, orvos; Goldziher Adolf, Stern Herrmann, Stern Salamon, Stein Herrmann, Blumenstrauss Emánuel.

berényben az összes 411 nemzetőr között 62 zsidó, köztük egy alhadnagy, Friedmann Vilhelm és — a mi elég furcsán hangzik — 6 «izraelita zenész».

Moórott az összes 448 nemzetőr között 43 zsidó volt köztük több időn felül önkentesen, mint Rosenthal József nagykereskedő, a ki 61 éve daczára beáll a rendes nemzetőrségbe.

A falvakban és kisebb városokban szintén számarányuknak megfelelően vannak képviselve: Felcsuthon 7, Csabdon 7, Adonyban 6, Velenczén 5, Tabajdon 4, Ercsiben 2, Mártonvásáron egy boltos és egy okleveles sebész, Etyek, Bodmér, Érd helységeiben 1—1.

Nem kevésbbé érdemes a feljegyzésre, hogy Batta községben, a jelentés szava szerint, Bleier József izraelita nem mutatott ellenszenvet a nemzetőri besorozás ellen, Lendler Lázár Boltos izraelitának pedig kedve van hozzá, míg Kozárovics Mátyás igen lármás ellenszenvű és soknak, kik nem zsidók, nincs kedve vagy ellenszenves a nemzetőri szolgálat.[44])

Voltak azonban városok, hol nem tartott oly soká mint Székesfehérvárott, míg a zsidók a nemzetőrségbe bejuthattak.

Így *Arad* volt a sz. kir. városok közt az első, mely már junius 10-iki ülésében elhatározza, hogy a zsidókat a nemzetőrségbe besorozza és néhány hét mulva az összeirt 120 közül nyolczvanat fel is esketnek, úgy hogy megtörtént azon nevezetes dolog, miszerint «a zsidó

[44]) Szfehérvár megyei levéltár, V. fasc. 1034. és 1144. sz. továbbá: VI. fasc. 1357, 1362. és 1363. sz.

nemzetőrökkel egy sorban szolgált — tíz aradi minorita is»; sőt a 24 lovas nemzetőr között is van Aradon három zsidó [45]). Ugyanezen időben jelentik *Lugosról* és *Kaposvárról* a zsidóknak a nemzetőrségbe való felvételét;[46]) míg *Pécs* junius 23-iki tanácsülésében tudomásul veszi a kebelében alakult «magyar gyalog és vadász őrhadak» azon határozatát, miszerint a zsidókat, kik pedig ez iránt folyamodványt nyujtottak be, kérve felvételüket, nem kivánják soraikba felvenni.

«A kebelbeli izraeliták erről a kapitányi hivatal által értesitendők», mondja ki a tanács egész hivatalos formában és ezzel az ügyet elintézetnek tartja, természetes, csak egyelőre.[47])

Nem kell tehát mindezek után csodálkoznunk, ha azt halljuk, hogy p. o. *Nagyváradon* juliusban három városrészben befogadják a zsidót nemzetőrnek, míg a negyedikben, az u. n. újvárosban, hol főleg svábok laknak, nem akarják bevenni.[48]) De még érdekesebb jelenség is észlelhető Nagy-Váradon. Midőn Mészáros hadügyminiszter julius 4-iki rendeletével sürgeti az ottani nemzetőrség felszerelését, hogy szükség esetén az alvidékre induljon, a polgárság egy része jobb

[45]) Der Ungar, 1848, 1117. és 1297. ll. Továbbá Lakatos Ottó, Arad története. Arad, 1881. 126. és 129. l. és Márki Sándor, Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. Arad, 1895. II. k. 2. r. 556. l. Lovas nemzetőrök voltak: Spiró Ármin, Steinitzer Mór és Weisz Fülöp.

[46]) Der Ungar, 1059. l. és Der ungarische Israelit, 1848, 113. l.

[47]) Pécs város jegyzőkönyve, 1848, 2789. és 2855. sz.

[48]) Der Orient, 1848. 278. l.

szeretne állandóan otthon maradni és a julius 9-iki városi gyűlésen, midőn a rendeletet tárgyalják, egy valaki azon indítványt teszi, mely pártolókra is talál, miszerint *először is a zsidók küldessenek az ellenségre;* még pedig oly formán, hogy miután a zsidók tisztségekre nem érdemesek, tisztek az utolsó tizedesig, mind keresztények legyenek.

Csak ha a zsidóság nem lenne elegendő, akkor másodsorban küldessék a fiatalság, a nőtlen emberek és csak végső esetben a házasok. Az indítvány azonban, többségben lévén a józan elem, nem lőn elfogadva.

A zsidók tehát elmentek a nagyváradi nemzetőrségben vegyest a másvallásuakkal és ugyancsak Nagy-Váradon történt, hogy a szemptember elején kiállítandó nemzetőrség számára zászlóalji főorvost is választanak és a választás zsidóra esik. Grosz Albert orvos személyében egyeznek meg, a kit különben már 1848. május elején Beöthy Ödön főispán tiszteletbeli megyei orvossá nevezett ki és a ki elmenvén a zászlóaljjal egész 1849. január végéig az alvidéki táborban marad. Ott időközben a kulai tábori kórházat is szervezi és csak hadügyminiszteri rendeletre távozik onnan, hogy Erdélybe menjen az oda kinevezett kormánybiztos Beöthy Ödön mellé és pedig ez utóbbi nejének folyamodványára, hogy a kiváló férfiut betegségében gyógykezelje, miután baját már ismeri.[49])

Sátoralja-Ujhelyen mintegy 100 zsidó nemzetőr

[49]) Hegyesi Márton, Bihar vármegye 1848/49-ben. N.-Várad, 1888. 74. és 93. lap. A kitünő monografia közli a Grosz Albert főorvosra vonatkozó eredeti okmányokat is.

volt besorozva, a kik azután Kassa felé kivonultak, midőn szükség volt rájuk. Közöttük Frenkel József káplár és Friedlieber Albert őrmester, a ki e minőségén kívül még mással is szolgált a nemzetőrségnek, egy kurucz dallamra énekelendő nótával, a melynek dalolása mellett vonultak ki.[50])

A legtöbb helyen tapasztalt sértő visszautasításokkal szemben különösen érdekes ily adat, valamint oly hír is, hogy *Nagy-Becskereken* már öt év óta szolgálnak zsidók a polgárőrségben és most az abból alakított nemzetőrségben; vagy hogy *Nagy-Károlyban* a lovas nemzetőrségnél a zászlótartó zsidó.[51])

Megemlítésre méltó ugyancsak az is, hogy többek között *Bezdán* (Árvamegyében), a tekintélyes számú nemzetőrség kapitánya, Loschitz Vilmos, zsidó[52]) vagy hogy midőn *Szegeden* egy csapat 50 éven felül levő egyénekből alakult nemzetőrség, u. n. öregek csapatja, az kapitányává, három jelölt közül, Kohn A. kereskedőt választja és zászlójának felszentelésénél ennek neje viseli a zászlóanya tisztségét.[53])

[50]) Singer Izraél tanító úr szíves közlése szerint az első szakasz így hangzott:

Harczra fel, magyar nép, védeni szép hazád,
Fegyverre ki csak ép, irtani ki gazát,
Kaszával, kapával mehetsz, ha nincs egyéb,
Kapával, baltával, ha az sincs, jó a csép;
Gyáva az ellenség, csakhogy száma nagy,
Tied a vitézség, mutasd, hogy magyar vagy!

[51]) Der Ungar, 895. l. és Neue Folge 765. l.

[52]) Nagy József tanító úr szíves közlése.

[53]) Der Ungar, u. o. 353. l.

Az eddig tárgyalt, legnagyobb részben levéltári adatok alapján tehát bátran állíthatjuk, hogy a zsidókkal szemben az eljárás, midőn a nemzetőrségbe való fölvételükről volt szó, rövidebb vagy hoszszabb ideig, az egész országban egyformán türelmetlen volt.

A zsidók mindenüt örömmel kivántak eleget tenni a törvény rendelte ez uj kötelességüknek, sőt, mint láttuk, hazafias lelkesedéssel kérve-kérték besoroztatásukat alázatos folyamodványokban, de a gyülölet és ellenségeskedés rossz szelleme, mely velük szemben főleg a városokban uralkodó volt, ridegen visszautasította, kimélet nélkül földig alázta a zsidókat, miután a legfelsőbb hatóság, a miniszterium sem védte meg őket ezen erkölcsi üldözés ellenében, bár a szentesitett törvény megkövetelte volna azt.

Csak midőn a haza veszélye mindig nagyobb meg nagyobb lett, midőn a nemzetiségek nyilt ellenségeskedésben törtek ki és fegyverüket fölemelték a magyar nemzet puszítására, midőn a szerbek, az oláh móczok embertelen kegyetlenséggel kezdték meg irtó háborujokat, akkor megnyiltak a nemzetőrség sorai a zsidók előtt is, de akkor azután mindenütt.

A zsidók pedig daczára az általános, megalázó visszautasításnak nem állottak duzzogva félre, hanem midőn a nemzetőrség bezárta kapuit előttük, akkor tömegesen léptek be az első hívásra az önkéntes seregekbe, a mint azt a következő fejezetben fogjuk kimutatni.

Majd midőn az állandó nemzetőrség szólította fel őket, a «köteles» szolgálatra, egy perczig sem vona-

kodtak, jogukat igénybe véve hazafiui kötelességüknek megfelelni.[54])

És mihelyt ezt valahol tehették, megtették készséggel; feledve a multat egyedül a haza veszélyét tekintették. «Mutassuk meg, mondja egy lelkes zsidó felhívása hitsorsosainak, mutassuk meg, miszerint nemcsak szóval, hanem tettel is szeretjük a hazát. Ne vonakodjunk most a nemzeti őrseregbe vagy a nemzeti sorkatonaságba beállani, mivel előbb be nem vettek. Aljas káröröm volna ez».[55])

Nem is éreztek ilyent a magyar zsidók, hanem a mennyire a nemzetőrség 1848 második felében szervezve volt, részt vették soraiban mindenkép.

Sulyt kell pedig vetnünk ezen történeti tényre azért

[54]) Nem áll rendelkezésünkre az egész országra vonatkozó orrások tömege, lehetetlen lévén ez több okból, de nem is szükséges a felhozottak további bizonyítására. Hogy tényleg besorozták azután, mikor szükség volt, a zsidókat a nemzetőrségbe is mindenütt, az kétségbe nem vonható.

Álljon itt még nehány adat: A hivatalos Közlöny jelenti Esztergom augusztus 31-ről, hogy a megyei közgyűlés kimondta a határozatot: «a zsidók is kiállítandók». Ugyancsak e lap adja hirül Szatmármegye augusztus 31. üléséről: Bejegyezhetőnek találtattak mindazok, kiknek nemzetőrségi képességök van — a zsidókat sem véve ki — habár a nem egyenlőn készített összeirásokban nem lennének is. Gyöngyösről november 5-ről pedig azt jelentik (Der Ungar, 1848), hogy a nemzetőrség kivonulásakor a zsidók különösen kitünnek és rabbijuk, Lippe, lelkesítő szónoklatot intéz hozzájuk, melyet azután a nemzetőri kapitány, F., magyarra lefordítva is fölolvasott a nemzetőröknek.

[55]) Pesti Hirlap, 1848 május 24.

is, mert a nemzetőrség, mint állandó és mozgó, egyik fontos tényezője lett az általános honvédelemnek és az idő folyamán megalakult honvéd zászlóaljaknak magvát ez képezte, a mely, ha mindjárt kezdetben haladék nélkül szerveztetik, még nagyobb szolgálatot tehetett volna.

Mert tény az, hogy a magyar független kormány első hónapjaiban nem fogott elég erélylyel a nemzetőrség megalakításához, nem hitte, hogy oly közel a veszély és csakhamar oly nagy szükség lesz a hazának akár félig kiképzett katonákra.

Ily káros lanyhaságnak volt kifolyása az is, hogy a minisztertanács április végén ráállott a zsidóknak a nemzetőrségből való, bár ideiglenes kizárására és általában nem állott ellen a legszigorúbb eszközökkel minden törekvésnek, mely a nemzetőrség teljes kiállítását és fölszerelését megakadályozta vagy hátráltatta.

Joggal koczkáztatja azért is Gelich tábornok azon véleményét, miszerint «a Batthyány miniszterium minden körülmények között jobban cselekszik, ha a korona tekintélyére támaszkodva mindjárt eleinte erélyesen lép fel a belzavargások ellen és szilárdabb alapon szervezi a honvédelem azon tényezőjét, mely a haderő végletekig menő szaporítását minden további szentesítés nélkül megengedte volna, t. i. a nemzetőrséget».[56])

Azon bámulatos idő azonban, mely a magyar nemzet és kormányának erejét oly varázsszerű gyorsasággal fokozta, a mint azt előbb senki elképzelni se merte

[56]) Gelich, i. m. I. k. 355. l.

volna, az kipótolta a nemzetőrség szervezése körül elkövetett mulasztásokat is és ez, valamint a más nevek alatt szereplő haderők nemcsak megfeleltek a rájuk háramló feladatoknak, de nem remélt, csodás eredményeket értek el, a miben a magyarországi zsidóknak is megvolt teljes osztályrészük.

NEGYEDIK FEJEZET.

Önkéntessereg, honvédség, népfölkelés és a zsidók.

1848 szeptember 26-án «Figyelmeztetés» jelent meg a nemzetőri tanács részéről, mely arra volt hivatva, hogy a hevenyében fölállított nemzeti hadtestek elnevezésének felcseréléséből vagy hibás meghatározásából származó zavarokat megszüntesse. Mert ugyanis részben a magyar kormány, részben a helyi hatóságok egymás után szerveztek különféle csapatokat, melyek természetszerűen csak az egységes hadsereg részeit képezhették, de melyek önálló alakításuk és elnevezéseik által az egységet semmiképen sem mutatták és mozdították elő.

«Mindenféle félreértés mellőzése tekintetéből» tehát a figyelmeztetés öt csapatnemet állapít meg. 1. Az állandó nemzetőrség, mely az 1847/48. XXII. törvényczikk értelmében alakult. 2. Önkéntes nemzetőrség, mely az állandóból kiválva külön csapatokban indul az ellenség ellen. 3. Honvéd zászlóaljak, melyeknek emberei toborzás utján lettek összeállítva. 4. Szabad csapatok, melyek alakulásukkor külön nevet vesznek fel, pl. Hunyadi vadászok, Zrinyi szabadcsapat stb. 5. Nép-

fölkelők.[1]) Ezen csapatnemek közül mi a megelőző fejezetben az elsővel, az állandó nemzetőrséggel foglalkoztunk. a melynek hivatása a törvény értelmében tulajdonkép csak a belbéke, a nyugalom és közcsend felett való őrködés lett volna, de a rendkívüli idő, mely az ország önvédelmi harcza folytán beköszöntött, áttörte e tekintetben a törvény korlátait.

Az állandó nemzetőrségről szólva kimutattuk, mikor és mily módon jutottak a zsidók annak soraiba, hogy azután személyes szolgálattal vegyenek részt annak feladatai teljesítésében.

Midőn ugyanezt akarjuk megtenni a többi csapatnemekre nézve, még inkább érezzük, mint ott, a rendelkezésre álló kútforrások elégtelenségét és hézagos voltát, a mely körülmény egy és mindenkorra lehetetlenné teszi, hogy teljes mértékben felderíthessük a zsidóknak a különböző csapattestekben való tényleges részvétét.

De áll ez tulajdonképen nemcsak a zsidókra, hanem általában a haza összes lelkes védőire nézve 1848-ban.

Mert az az ezer veszélytől környezett és számtalan teendővel túlhalmozott hazai kormány és közigazgatás nem lehetett a szabadságharcz lázas idejében azon helyzetben, hogy a honvédelem eszközlőiről pontos, irott okmányokat szerezzen és hagyjon meg az utókor részére.

A háboru szünetlen izgalmai közepette, még ha a kellő hivatalos közegek és a kipróbált kormányzási szervezet meg is lettek volna, a minthogy tényleg

[1]) Gelich, i. m. I. k. 335. l.

nem voltak, akkor is az irásbeli szolgálat csak a legszükségesebbre szorítkozhatott volna.

A minden rendelkezésre álló erőket megfeszítő önvédelmi harczok alatt még a csapatok létszámának meghatározása sem sikerült a hadügyminiszteriumnak, mert hiába sürgette az egyes közegeknél az illető beadványokat, ezek csak igen rendetlenül érkeztek be.

Még rosszabbul állott a tisztek, különösen pedig az alsóbb rangú tisztek létszámának megállapitása, miután nemcsak a hadügyminiszter, de a csapatparancsnokok is neveztek ki vagy bocsátottak el mindennemű tiszteket.[2])

A honvédek sorozási jegyzőkönyvei pedig, ha ilyenek készültek, a törvény értelmében ugyan «két párban» voltak vezetendők, de a zavaros időben vagy még inkább a szabadságharcz leveretését követő önkényuralom idejében elvesztek vagy — könnyen megfogható okokból — szándékosan meg lettek semmisítve, úgy hogy csak ritkán akadunk a levéltárakban azoknak teljes példányaira.

Nem különben áll a dolog a csapatok veszteségének megállapításánál, melyek a kellő adatok hiányában soha sem lesznek pontosan meghatározhatók, mert a veszteségi lajstromokat az egyes csapattestek nem küldték be az illetékes helyre, a miért is e tekintetben mindig is hiányos marad az oly dicső harczoknak története.[3])

Már azért sem foganatosíthatta volna a független

[2]) U. o. II. k. 363. ll.
[3]) U. o. 437. l.

magyar kormány, ha különben rákerült volna sor, azon nemes szándékát, hogy az elesett honvédek emlékét egy emlékszobron vagy aranytáblán megörökíti, mert hiába követelte egy 1849 május 28-iki kormányzói rendelet újra a vezérektől, a csapatparancsnokoktól és az összes polgári hatóságoktól az elesettek kimutatását, eredményre ez már nem vezethetett.[4]) Ha tehát így áll a dolog a haza önzetlen védőire nézve 1848—49-ből általában, nem lehet az másként a zsidókra nézve sem.

De hát vajjon miért is volna érdekünkben felkutatni azokat a bedugult forrásokat, hogy felderítsük tartalmukat? Mi bir bennünket arra, hogy törekedjünk kimutatni azt, hogy hazánk szabadságharczában a zsidók, mint harczosok tényleg becsületesen kivették részöket? Hát nem természetes-e az, ha a hazát veszély környezi, akkor minden fia egyaránt föltámad védelmére? Kell-e vajjon kimutatni, hogy a magyar katholikusok vagy reformátusok milyen részt vettek ama örökké dicső harczokban? Hisz a hazának nincsen vallása és jog szerint nem tekinti az soha a felekezetet, ha fiairól van szó.

Ámde, a mint valaki felvetheti e kérdéseket, úgy mi bizonyítékokkal utalhatunk arra, miszerint igaz, mindez így van, a míg nem a zsidóról van szó, mert ezt mindenütt és mindig külön mértékkel mérték és mérik még ma is.

A zsidótól meg akarják tagadni, hogy mint katona is igazán megállja helyét, hogy bátran tud küzdeni

[4]) U. o. 423. l.

hazája érdekében a csatatéren is! Ez indított csak nem régiben is egy berlini egyletet arra, hogy hiteles adatok alapján kimutattassa, mily elismerésre méltó módon viselkedtek és mily érdemeket szereztek maguknak a zsidók e század nagy háborúiban minden ország részéről Európában.[5])

Midőn pedig mi a magyar zsidókról akarjuk kimutatni, hogy mily dicséretes módon vettek részt az 1848-iki szabadságharczban, nem czélunk polemizálni oly férczművel, mely a magyar nemzet legnagyobb fiát, *Kossuth Lajost* sárral dobálja meg és a zsidókról aljas gyűlölettel szól, azt akarván elhitetni, hogy ők a függetlenségi háborúban tettleg részt sem vettek, mert — úgymond — «a zsidóból lehet kém, kit pénzzel megfizetnek, de hőstettekre, melyekkel martirhalált is szenvedhet, zsidó nem vállalkozik, de nem is arra való»,[6]) hanem az elfogulatlan hazafit akarjuk meggyőzni arról, miszerint a magyar zsidók 1848—49-ben vérükkel váltották meg azon kétségbevonhatlan jogukat, hogy a magyar haza egyenjogú fiainak tekintessenek mindenben, mert akkor, a midőn még teljesen ki voltak zárva az ország polgári jogaiból, sőt hónapokig vészes üldözéseknek voltak kitéve, midőn idegennek lettek tartva a hazában és mindenképen megalázva, akkor ők Magyarország szabadságáért, csorbítatlan egységeért, termé-

[5]) Nathan, S. P., Die Juden als Soldaten. Herausgegeben von dem Comité zur Abwehr feindlicher Angriffe. Berlin, 1847.

[6]) Szedlák Mátyás, Leleplezések a magyar szabadságharcz és a magyar emigráczió köréből, 1848—1861. Budapest, Szt.-Gellért könyvnyomda. 29. l.

szetes jggaiért csakúgy síkra szállottak, mint a teljesen egyenjogú, a hazának nem csak terheiben, de jótéteményeiben is részesülő más vallásuak.

Körülbelül összeesik e szempontunk, melynek jogosságát a gyakori, sajnos tapasztalotokon kívül ép a zsidók 1848-iki történetének eddig tárgyalt részei is igazolják, egy másik szemponttal, a midőn *Kertbeny K. M.*, ki minden félremagyarázás elkerülése végett jónak látja magáról megjegyezni, hogy ő ősrégi, magyar katholikus családból származik — a midőn Kertbeny a magyar szabadságharcz-számüzöttjeinek jegyzékét összeállítva oda teszi, a hol ezt tudja, az «Isr.» megjegyzést, mert — ugymond — még mindig van egy párt, mely azt akarja elhitetni a világgal, hogy «az 1848—49-iki fölkelés» csak «a magyar kaszttól» indult ki és általa lett folytatva, de nem volt általános a lakosság minden rétegében.[7])

El kell tehát ismertetnünk véglegesen azt, hogy 1848-ban, a magyarok ezen egyik legdicsőbb harczában nem vett részt a szerb, oláh, horvát nemzetiség, de igenis részt vett teljes mértékben a zsidó felekezet, mely a magyar nemzet ügyével azonositotta magát.

A mint már azonban megjegyeztük, nem lehet e kimutatásunk teljes és egységes, de hiányos, mozaikszerü volta mellett is oly érdekes és becses adatokat nyujt, melyek állításunkat hitelesen igazolják, miszerint a zsidók, mint önkéntesek, mint honvédek és mint nép-

[7]) Kertbeny, K. M., Alphabetische Namenliste ungrischer Emigration 1848—1864. Brüssel und Leipzig, 1864. 95. l. Nachwort.

fölkelők számarányukhoz képest, de sőt azon felül is teljes mértékben kivették részüket a magyar szabadságharcz dicső küzdelmeiből!

Midőn a magyar független miniszterium a maga egészében kezdett kiábrándulni a bécsi reakczió sötét üzelmeire nézve és látta, hogy mily veszély fenyegeti a hazát déli határán első sorban, a horvátok nyilt pártütése, a szerbek és oláhok ellenséges mozgolódásai által, rendes katonaság pedig alig áll rendelkezésére, mert hiába sürgeti a magyar ezredeknek a hazába való visszarendelését, akkor elhatározza, hogy a magyar néphez fordul nemzeti hadsereg előállítása végett.

Már 1848 május 16-án tehát egy kiáltványt bocsájt ki gróf Batthyány miniszterelnök és Baldacci ezredes, a nemzetőrség főparancsnokának aláirásával a «Hazafiakhoz», mondván: «Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak. A törvényparancsolta nemzeti őrseregen felül szükséges haladéktalanul egy tízezer főből álló rendes nemzetőrség felállítása. A' haza nevében szóllíttatnak tehát fel mind azon honlakosok, kik e' rendes nemzetőrségbe, az ország zászlaja alá, a királyi trón, haza és alkotmány védelmére belépni kivánnak, hogy magukat a' következő hadfogadó (Werbung) helyeken bejelentsék».[8])

Egy önkéntes sereg toborzását rendeli tehát el a magyar kormány, melyet egyelőre rendes nemzetőrségnek nevez, és ezért az összes honlakosokhoz fordul, a kikhez, bár nem polgárok, a zsidók is tartoznak.

Ezek tényleg kapva kapnak az alkalmon és beálla-

[8]) Birtokomban levő eredeti kiáltvány.

nak az önkéntes nemzetőrségbe, midőn még az állandó nemzetőrség sehol az országban be nem veszi őket soraiba.

Az így önkéntesekből toborzott 10 zászlóalj 1848 junius 15-én már tisztekkel is el van látva és habár hiányosan, de föl van szerelve.[9])

A pesti zászlóaljnak, mely nem sokára a Dráva mellé ment, majdnem egy harmada zsidó, kik megmutatták mily örömmel szentelik életüket a hazának, bár rövid idővel előbb kizárták őket a «törvényparancsolta» nemzetőrségből.

Ezen önkéntesekhez junius 22-én, a rokkantak palotájának udvarán, Schwab Löv, pesti rabbi lelkesítő avató beszédet intéz, azt mondván többek közt nekik:

«Testvéreim! a haza hiv benneteket igazának, becsületének, osztatlan egységének védelmére! Rajta hát, kövessétek hivó szavát örvendező szívvel, lángoló buzgalommal, bajt és halált megvető bátorsággal!

«Bizonyuljatok Magyarhon igaz fiainak, úgy mint a hős Makkabeusok méltó utódainak. Legyetek kitartók a küzdelemben, rettenthetlenek a veszedelemben, bátrak a harczban, emberségesek a győzelemben, mértékletesek és szerények a nyugalomban! Négy dolog az, mire figyelmeztetlek benneteket: Ti önként és szabadon választottátok hivatástokat — az ügy, melyért küzdötök, igaz, szent ügy — magatartástoktól függ becsületetek, mint zidóké — életetek és sorsotok Isten kezében van».[10])

[9]) Gelich, i. m. I. k. 76. és 77. l.
[10]) Der Orient, 1848, 276. l.

És tényleg bizonyos az, hogy a többi között különösen fontos feladatként háramlott ezen első önkényteseknre, hogy megmutassák tetteik által, mily megokolatlan volt a zsidóknak sértő visszautasítása a nemzeti őrseregnél.

Hogy pedig a legszebb reményekre jogosítottak fel első sorban a pesti önkéntesek, azt nemcsak a jelentkezők nagy száma mutatta, hanem azon igazi lelkesedés és öröm, melylyel a zászló alá sorakoztak és mely oly szép és felemelő példában is nyilvánult, a milyen azon csodálatos időben sem sok volt, mint *Utasi (előbb Strasser) Vilmosé, ki a fölhivás után néhány napra életével együtt, 10,000 frtnyi vagyonát is felajánlotta a haza oltárára, azon felül, hogy mindennel maga látja el magát.*[11])

Pesten kívül még Pozsony, Kassa, Miskolcz, N.-Károly, N.-Kálló, Debreczen, Gyula, Szeged, Eger, Zala-Egerszegh, Szombathely, Fejérvár, Kaposvár, Szegszárd, Pécs, Győr, Komárom, Veszprém, Jászberény, Kun-Szt.-Miklós voltak kijelölve, mint fogadó helyek, a fennebb említett kiáltványban, de N.-Várad nem, a mint azt egy akkori, állítólagos toborzó képzeli.[12])

[11]) Pester Zeitung, 1848 május 26.; Der Ungar, május 27. Allgemeine Zeitung des Judenthums, 1848, 260. l.

[12]) Szedlák, i. m. 15. l. állítása, a mely alkalmat arra használja fel, hogy megjegyezze, ott volt Nagyvárad ifjuságának színe-java, de zsidó egy sem, pedig Nagyvárad Buda után volt azon ghetto, hol legtöbb zsidó lakott. Hogy mennyire jogosult támadása a nagyváradi zsidók ellen, bizonyítja az, hogy odavalók a honvédseregben becsülettel megállták helyüket, többek között, a kikről tudomásunk van: Csatáry-Grosz Lajos, száza-

Hogy pedig a zsidók mindenütt egyaránt siettek az önkéntes csapatokba beállani már az első izben, azt bizonyítja az egyes fenmaradt adatokból való következtetésünkön kívül egy kiváló szemtanunak szavahihető állítása.

Klapka György, tábornok, Komárom hős védője, azon tényt bizonyítja, hogy a zsidók közül mindjárt az első 10 zászlóalj alakításánál sokan jelentkeztek.

«Én — úgymond — a 6. (veszprémi) zászlóalj alakításával voltam megbízva és emlékszem, hogy azon 800 ember között, a kikből zászlóaljunk állott, majd egy 12-ed rész zsidó volt. Ép oly számosan voltak a 3. (szegedi) zászlóaljban találhatók, a kik közzé főleg a Bácska zsidósága állott.

Sok zsidó volt a 4 (győri) és a 9. (kassai), úgy mint a többi zászlóaljak legnagyobb részében.»[13])

Fehér vármegyében, több helységnek egykorú összeirása szerint, szintén beállanak a zsidók az önkéntes nemzetőrök közzé. Így *Nyéken* és *Petendi pusztán* az összes 47 egyén közül 17 zsidó; *Baracskán* 14, köztük egy tizedes és egy orvos; *Dunapentelén*, május 29-ikén 11 «héber nemzetőr», kiknek héber volta a polgári állás rovatában van kitüntetve.[14])

Aradon május 30-án a zsidó község — a mint ez

dos; Teitelbaum Sámuel, Paskusz Jakab, hadnagyok; Dr. Grosz Albert, Grosz Frigyes, főorvosok; Bleier Jakab, Grosz Gerzson, Schwarcz József, őrmesterek; Singer Henrik, tanító, kezelő tiszt; Schwarcz Ábrahám és Móricz, tizedesek; Frank-Fodor Jakab, Rosenfeld Bernát, közhonvédek.

[13]) Klapka levele, közölve Egyenlőség 1897 okt. 10.

[14]) Szfehérvár megyei levéltár, V. fasc. 1034. és 1144. sz.

számos helyen történt — mint ilyen állít 14 önkénytest a maga kebeléből és kötelezi magát arra, hogy őket a három éven át, a mennyi időre a toborzás szólt, ellátja ruhával és élelemmel.[15])

Pakson ugyancsak a zsidó község 10 embert állít és a 20 frt foglaló pénzt (Handgeld) is maga fedezi; ezekhez még 6 ifju csatlakozik a községből, midőn az ottani összes önkénytesek száma 108.

Bonyhád alig 300 családból álló zsidó községe 36 embert adott a maga részéről, sőt itt német parasztok zsidó ifjakat fogadnak maguk helyett az önkéntes sereg részére.

Hasonlókép csatlakoznak e csapathoz — ottani jelentés szerint — zsidók D.-Földvár, Bölcske, Tolna, Szekszárd, Simontornya, Görbő, Dombovár, Faád, Högyész és Gyönk helységeiből.[16])

Szombathelyen a csekély számú zsidók közül 5 ifju áll be önkéntesnek, köztük egy, ki akkor «8-ik diák», Grünwald Bernát, most nyug. ministeri tanácsos.[17])

Mert különösen a zsidó ifjak azok, kik siettek az önkénytesek közé, mert bántotta őket az addigi megalázó visszautasítás és égtek a vágytól megmutatni, hogy ők is tudnak a házáért lelkesedve küzdeni. Meg voltak győződve, hogy ha ezt bebizonyítják, lefegyverzik a rosszakaratot, el fognak tünni a zsidó ellen emelt

[15]) Reform, 1848, 162. l.

[16]) Der Ungar, 1848, 1329. l. és Nemzeti, julius 9.

[17]) Vasmegyei levéltár, zsidók összeirása. Az 5 ifju volt: Farkas Samu, Hofmann Zsigmond, Grünwald Bernát, Salamon Miksa, Mayer Lipót.

vádak és számukra is fölvirrad az egyenjoguság kora. Ezen természetes gondolatmenetnek ad találó kifejezést egy öreg honvéd-hadnagy, Hoffmann Adolf, a mint az az ő ifjui lelkében is élt annak idején:

«1848-ban a vészkiáltás, mely Magyarország rónáin és bérczein végig hangzott, hogy a haza veszedelemben van, hogy jön a német és hozzák a rabbilincset a szabadságot szerető magyar nemzet lábaira, engem a szegény, nyomorban sinlődő bochert (ifjut) is fölvillanyozott. Én ugyan mostoha gyermeke voltam e hazának, megfosztva minden polgári és politikai jogtól, lenézve, megvetve, de én szerettem hazámat. Az a mély fájdalom is, melyet a kiküszöbölés, a páriaság okozott, megszentesítette nekem azt a földet, mely bölcsőm volt és majdan sírom is lesz; és siettem, vittem fiatal életemet a haza oltárára, hogy ha kell azt fel is áldozom és sorakoztam a többi lelkesült fiatalsághoz, azon zászló alá, melyre a legszentebb eszme volt irva: szabadság, egyenlőség, testvériség.

«Nekem akkor egy kecsegtető reményem, egy szép fiatalsági álmom volt! Így okoskodtam, hogy ha mi, már a magyar sereg győzni fog és a zászlóra irt szent eszmék, melyeket a nemzet fakadó szellemi virágai: Jókai, Petőfi, Vasvári stb. proklamáltak, megvalósulnak, a zsidók, a jogtalan zsidók is szabadokká lesznek, mert egy szabad nemzet nem tűrheti, hogy az ő kebelében rabszolgák sinlődjenek. Fölcsaptam tehát honvédnek a 19-ik zászlóaljban, mely Lőcsén alakult.»[18])

[18]) *Hoffmann Adolf*, nyiregyházi lakos, nyugdijas honvédhadnagy úr levele. L. róla alább 156. l.

Mert bizony nemcsak az első tíz zászlóalj toborzásakor sereglettek, az első lelkesedés tüzében a zsidó ifjak az önkéntes csapatokhoz, hanem később is és így a különféle önkéntes és szabadcsapatokban, melyek 1848 második felében vagy később alakúltak, mindenütt találunk zsidókat; sőt, a mi elég nevezetes, Heller Samu, most nyugdíjas honvéd Sékesfehérvárott, ki a szerencsétlen moóri csatában jelen volt, később egy guerilla csapatban szolgált, mely számára ő a győri fogházakból vitte ki az elbocsátott fegyenczeket.

A többi között számos zsidó volt a *Zrínyi Miklós szabadcsapatban,* mely Pesten alakult és már az ozorai ütközetben (1848 okt. 7.) kiváló sikerrel állotta ki a tűzpróbát. Ezek közül él még N.-Becskereken Salzberger Mór tizedes, ki később a moóri csatában Jellachich fogságába esett ezernél több társával, de miután Győrből szerencsésen megszökött, valóságos regényes küzdelmet folytatott, míg bujdosva a Bácskában újra a magyar sereghez jutott és abban a szabadságharcz végeig harczolhatott; a fegyverletétel után az osztrák seregbe sorozták. — Most csekély nyugdíjat élvez.[19])

A szabolcsi önkéntes csapatba augusztus végén, egy szombati istentisztelet után 15 zsidó ifju áll be, kik felesketésük után csapatjukkal szintén nem sokára tűzbe mentek a horvátok ellen Ozoránál.[20])

Hány zsidó ifju hagyta oda, csak úgy mint más vallásu társaik, foglalkozását, hogy fegyvert fogjon a haza

[19]) Magántudósítás.

[20]) Kisfalvi-Klein Jakab honv.-hadnagy úr szíves közlése.

védelmére és hány hagyta oda tanulmányait, hogy a könyvet karddal cserélje föl!

A sok közül említsük meg dr. Hübsch Adolfot, ki 18 éves korában Budán tartózkodik és az ifju lelkesedés hatalmától űzve beáll önkéntesnek. Végig harczolta a szabadság háboruját hadnagyi rangig emelkedve. Világos után egy ideig bujdosott, majd tanulmányait folytatva rabbi lesz és New-York egyik zsidó községének papja gyanánt fejezi be tevékeny életét, miután kiváló hirnevet szerzett magának.[21])

Csak természetes e szerint, hogy midőn novemberben a pesti egyetemen katonai kurzus nyilik meg, a zsidó egyetemi ifjak tódulnak oda, úgy hogy a résztvevők egy ötödét teszik ki, a mint azt Török István képviselő deczember 10-én az országgyűlésen jelenti, a midőn azért tör lándzsát, hogy «a magyar hadi tanodába» a zsidó ifjak is felvétessenek. Alkalmat adott neki erre a magyar hadi tanoda költségvetésének tárgyalása, a midőn is a dijazandó lelkészek sorából hiányzott a zsidó. «A sorjegyzékből a zsidó vallásuak lelkészét kihagyva látom, — mond Török — miből azt következtetem, hogy ezen intézetben azon vallásbeli növendékek talán föl sem vétetnek, s ezért szólalok fel. Emlékezik a Képviselőház, hogy midőn Bécset legyőzték, a győzelmeseknek minden sok bajaik mellett az volt egyik első teendőjük, hogy az izraelitákat minden teher alól, mely őket kizárólag nyomta, felszabadítsák.

[21]) Dr. Wise, M. J. Rev. Dr. Adolph Huebsch, late Rabbi of the Ahawath Chesed Congregation, New-York. Az adatokat Dr. Weisz Miksa collegának köszönöm.

Ezt a mi izráelitáink igen jól tudják, kiknek dicsőségére legyen mondva, a hon megmentésének érdekében igen sok lelkesedést tüntettek ki, s méltán jogosítvák arra, hogy honvédelmi intézvényeinknél tekintetbe vétessenek. Nem szólok emancipationalis, hanem csak politikai tekintetből, és azon véleményben vagyok, hogy a honvédelmi intézvényeket minden esetre azok irányában, kik ügyünk iránt rokonszenvvel viseltetnek, a legszélesebb alapra kell fektetni; mert különben is lehetnek az izráeliták között oly tehetségek, mellyek ha a kiműveléstől elzáratnak, csak a hazának válhatik kárára».

Mészáros hadügyminister erre kijelenti, hogy csak a tehetség és nem a vallás lesz mértékadó a felvételnél, de nincs kifogása az ellen sem, ha világosan kiteszik, hogy az izraeliták is felveendők. Minthogy azonban a szavazás után kitünik, hogy a ház határozatképtelen volt, el lett az ügy halasztva és többé nem kerülhetett napirendre.[22])

A zsidó ifjak csatlakozása az önkéntesekhez ismeretes volt tehát a közvéleményben is és erre utal a «Népelem» már juliusban egyik vezérczikkében, midőn az egyenjogusítás elodázása történt. Miért nem egyenjogusítják a zsidókat? «Avagy gyáváknak mutatkoztak-e a zsidók? Nem vettek-e a legélénkebben részt minden mozgalomban, mellyet a nép az önkény ellen tesz? Féltek-e a fegyvertől, midőn a nemzetőrséget összeirták? Nem mutatkozik-e részükre kedvezőbb arány az önkéntesek között akár melly hitfelekezetnél?

[22]) Közlöny, 1848 deczember 11.

Folyt-e ujabb időben a közügyért magyar vér, hol zsidó vérrel nem keveredett volna?»

Ez elvitázhatatlan tény, melyre joggal hivatkozhatunk, ha részleteit nem is mutathatjuk ki források hiányában. Pedig a zsidóknak országos képviselete, mely addig hiába küzdött az egyenjogusításért, gondolt arra, hogy föl kellene jegyezni a fontos adatokat, mert szüksége lehet rá. Midőn tehát julius 31-iki körlevelében buzdítja a hitközségeket, hogy tagjaik mindenütt, a hol a zsidókat felszólítják, hogy a nemzetőrségbe vagy az önkéntes seregbe lépjenek be, ne késsenek egy pillanatig se a fölszólításnak eleget tenni és járuljanak készségesen a haza védelméhez minden áldozattal, hogy ez által is megczáfolják azon hazug vádat, miszerint a zsidók a haza veszélyével szemben részvétlenek; akkor egyuttal fölkéri a községeket, hogy jelentsék be neki minél elébb, hány zsidó lett a községből a nemzetőrséghez vagy az önkéntesekhez besorozva.[23])

Hogy a községek megfeleltek az országos képviselet intentiójának, még mielőtt a fölszólítás hozzájuk érkezett, azt láttuk már a fennebbi példákból, de hogy kérésének, a besorozottak bejelentésére nézve, eleget tettek-e, arra nézve nincs adatunk; több, mint valószinű, hogy nem.

A zsidók mindenütt a magyar ügy pártjára állottak, de bizony nem gondoltak azzal, hogy részvétük részleteit följegyezzék az utókor számára.

Távol állottak attól, hogy jogos kivánságaik addigi

[23]) Pesti hitközség levéltára, Zsp. V. 266. sz.

megtagadásáért árulással fenyegettek volna, vagy hogy ilyennel legkevésbbé is czimboráljanak.

Tudták ezt a lázadó nemzetiségek és első sorban a köztük lakó zsidókat üldözték. Így pl. *Ujvidékről* is menekülniök kell, mert nem a móczokkal tartottak, hanem magyar érzelműek voltak.[24]) *Zentán* a szerbek a zsidó község jó részét, valamint rabbiját Ullmann Iszert felkonczolták. Ugyancsak ilyen sorsra juttatták a látogatóban ott időző adai rabbit, Heilprin Jakabot; a hires ó-budai rabbi Münz Mózes fiát, Münz Jakabot és mindazon zsidókat, kik nem menekültek idejekorán a vérszomjas rablók elől.[25])

A ravasz *illyr propaganda* pedig, mely a közös magyar haza ellen törve, egy nagy délszláv birodalom alkotásáról álmodozott, fellázítván a horvátokat és a magyarországi szlávokat, a zsidókra is kivetette hálóját.

Midőn látta, hogy ezek a nemzetiségi vidékeken is mindenütt a magyar seregbe állanak, fölszólítást intéz a *bács-, torontál-, csongrád- és aradmegyei* zsidókhoz, a maga részére akarván azokat hódítani. «Mi mindig azt láttuk, úgymond felszólításuk, hogy a zsidó minden eljárásában okosnak mutatkozott, annál inkább csodálkozunk a ti mostani viselkedéstek fölött, midőn ellenünk, az illyrek ellen akartok fegyvert fogni.

[24]) Der Ungar, 1848, 1169. l.

[25]) Kohn S. zentai rabbi úr szíves közlése. A zentai hitközség ma is őrzi a magyar ügy e vértanuinak emlékét, fölemlítvén neveiket az ünnepi haszkárában, valamint évenként tartott gyászistentiszteletén (sebat 9-én).

Mi csatol benneteket a magyarokhoz? Mi indít benneteket oly nagy buzgalomra, hogy az önkéntes csapatokba álljatok? Talán a pozsonyi husvét? vagy az a nemes bánásmód, melylyel Pesten találkoztatok? . . . Előbb elnyomtak, kizártak benneteket a nemzetőrség soraiból és most fölszólítanak, hogy fegyvert ragadjatok ellenünk. Vigyázzatok! Legközelebb, ha már nem kelletek többé, újra reátok kerül a sor!»[26]) Ámde a zsidókat nem tántoríthatta meg semmi a magyar hazához való hűségben, az illyr propaganda csábítgatása, daczára ügyes fegyvereinek, eredménytelen volt; a zsidók kitartottak a magyar ügy mellett mindvégig és bizonyára nem a nemzetiségekkel való együttműködés miatt sarczolta meg Schlick tábornok 1849 augusztusban az aradi zsidókat 10,000 frt és 1700 kartács ércjéig.[27])

És míg arról senki sem fog adatot szolgáltathatni, hogy a zsidók a szerbekkel vagy oláhokkal paktáltak volna, azt hitelesen tudjuk, hogy pl. Aradon a város első ostrománál, 1848 októberben egy zsidó, Schwarz Ignácz timár vezényelt a császáriak ellen egy hat fontos ágyút és midőn deczemberben, a császári dsidások előnyomulását Kun János tartotta vissza, hogy az alatt a honvédek visszavonulhattak, a hősies munkában Chorin Samu honvéd sietett az öreg tüzér segítségére.

Vagy hogy 1849 februárban Joannovics őrnagyot a Szép-utcza végén, Aradon, egy izraelita pinczér lőtte le

[26]) U. o. Proclamation der illyrischen Propaganda an die Juden in Bács, Torontál, Csongrád und Arad.

[27]) L. alább 289. l.

a lováról, a mire azután a vezére vesztett osztrák sereg hanyatt-homlok futásnak ered. És bizonyos az is, hogy ugyanaz időben Rosenberg Károlyt, az aradi hitközség jegyzőjét nem osztrák érzelmei miatt szúrták le a granicsárok.[28])

És a zsidóknak a nemzetiségekkel szemben tanusított hazafias magaviselete ismeretes volt az országban, a minek a hírlapok kifejezést is adnak. «Avagy az újabb időben — irja a «Népelem» juliusban, a zsidókról szólva — midőn hazánkban minden nemű nemzetiség mozogni kezdett a magyar nemzetiség gyöngítésére, mozgott-e ő is? Úgy-e igen! De a magyar nemzetiség mellett, mellyhez tartozónak vallja magát s melynek nyelvét úgy magáévá tette, mint egy idegen ajkú osztály sem hazánkban. *Az alvidéken, hol a lázadó horvátok nekik teljes szabadságot és jogegyenlőséget igértek, hajtottak-e szavaikra? Nem maradtak-e a magyar pártbeliek mellett jó és rossz sorsban velük osztozók?*»

Az illyr propaganda tehát a magyarországi zsidókra nem számithatott, de annál inkább a különböző nemzetiségekre, a melyek között, mint a bécsi kamarillának engedelmes eszköze szép sikerrel folytatta aknamunkáját. Majd azután a fondorkodás teréről átlépett a nyilt ellenségeskedés mezejére, elérvén azt, hogy a horvátok 1848 szeptember 11-én betörtek Magyarországba és ellentállás nélkül nyomultak elő Székesfehérvárig. Ekkor azután ezen sz. kir. város, mely néhány hónappal előbb oly ellenséges módon bánt el zsidó

[28]) Lakatos Ottó, Arad története. Arad, 1881. I. k. 146—171. l.

lakóival, hogy azokat határából el akarta űzni, nem válogatja védőit vallás szerint, hanem szeptember 15-iki közgyűléséből felhivást bocsájt ki a lakossághoz, melyben azt mondja: «Fegyverre hazafiak mind, a kik csak elbirjuk azt és csatoljuk magunkat össze más fegyveres hazafiakkal.»[29])

Akkor együtt harczolt Fehérmegyének minden fegyverfogható népe, nemzetőrök, önkéntesek és népfölkelők, köztük természetesen a zsidók is, a kik e czélra már előbb össze lettek irva.[30]) És azon több *kálozdi* lakós között, kik a bán csúfos veresége és megszökése után, Róth és Philippovics seregét éltök koczkáztatásával feltartóztatták, úgy hogy azt Perczel tábornok egészen elfoghatta, ott volt Spitzer Dávid is, ki joggal osztozkodott bajtársaival a honvédelmi bizottmány köszönetében.[31])

Ugyancsak más megyékből is jöttek oda nemzetőrök, önkéntesek és népfölkelők, főleg Tolna- s Pestmegyéből, a kik azután derekasan helybenhagyták a horvátokat, úgy hogy a bán fegyverszünetet kért, a mely meg is lett kötve. Az erre vonatkozó tárgyalásoknál magyar részről egy abonyi zsidó, Fispán Ignácz is szolgált, mint parlamentair.[32])

[29]) Birtokomban levő kiáltvány.

[30]) Szfehérvár városi levéltár. A népfölkelők lajstromában a zsidók «izr.» jegyzettel kitüntetve, 53 évesek, úgy mint 18—19 évesek. Ugyancsak több zsidó található azon jegyzékben, mely «összeirása azoknak, kik szükség esetén az általános népfölkeléshez járulni tartoznak.» A nemzetőrségről l. fent 112. l.

[31]) Közlöny, 1848, 689. l.

[32]) Vajda Béla N., A zsidók története Abonyban és vidékén. 75. l.

A horvátok betörésének hírére különben az egész országban erélyesebb lett a harczi készülődés, mindenfelé alakultak önkéntes zászlóaljak. A sok közül felemlíthetjük, hogy *S.-A.-Ujhelyen* a horvátok ellen induló önkéntes csapat toborzásakor a zsidó község 18 embert állított saját költségén, s kiket azután a hitsorsosok egész tömege kisérte át Sárospatakra a zászlóaljhoz, harczi dalok éneklésével.[33])

Pesten azt hitték, hogy oda is eljön a hős bán és a védekezéshez láttak. És akkor a zsidóság, a legszigorúbb vallásosságú is, együtt dolgozott szombaton is a város többi lakóival a sánczok készítésén és ők — mint Horváth Mihály írja — «kiket a polgárság a nemzetőrségben nem tűrt maga mellett, e sérelmök daczára is külön, csaknem ezerre menő zászlóaljat gyűjtöttek keblökben».[35]) Vagy a mint egy szemtanu írja: «és ott hányták a sánczot Buda alatt urak és mesterlegények, tanuló ifjak és ősz principálisok, finom hölgyek és szolgálók, papok és *zsidók*, jobb és balpárti követek, egymásnak adván kézről-kézre a földdel telt kosarat.»[35])

[33]) A dal egyik szakasza így hangzott:

El kell menni a horvátokra
Kaszabolni őket sorra,
Rajta tehát, a ki merész,
Mutassa, hogy magyar vitéz.

Singer Izraél tanító úr szíves közlése; többre azonban, sajnos, nem emlékezik.

[34]) Horváth Mihály, A függetlenségi harcz története. Budapest, I. k. 468. l.

[35]) Idézve Gracza, i. m. II. k. 228. l.

Most a veszély közelsége elnémította a belső gyűlölködést és kiegyenlítette a korábbi ellentéteket.

A fővárosi hatóság is azon határozatát hirdeti október 2-iki felhivásában, «hogy Pest városa összes harczképes férfiait minden kivétel nélkül felhivja a haza védelmére». És a népfölkelők ne is külön csapatokban induljanak, hanem a nemzetőrségi zászlóaljakhoz csatlakozva. Azon idő alatt pedig, míg a fölfegyverkezett nép vissza nem érkezik, minden kereskedés és üzlet beszüntettessék és köteles mindenki családja minden fegyverfogható tagjával a kitűzött helyen a táborba való indulásra megjelenni.[36])

Így tehát a pesti zsidók, bár külön sorakozva, egyesülhettek más vallású polgártársaikkal és bár ezuttal nem került a sor a harczbaindulásra, a jég meg volt törve és néhány hét mulva a pesti állandó nemzetőrség is megnyitja sorait a zsidók előtt.[37])

Jellachich azonban nem jött Pest ellen, hanem Bécs felé vette egérutját.

Október elején *Magyar-Óvárnál* táborozott és a pozsonyiak azt hitték, hogy oda is ellátogat; de csak leveleket váltott az ott állomásozó Knöhr ezredessel, ki ép azon napokban nyomta el a Nyitra- és Trencsénmegyékben kitört tót lázadást.

Ezen, az összes nemzetiségi mozgalmak között a legártatlanabb lázadás és a horvátok ellen való készülődés alkalmat szolgáltatott a pozsonyi zsidóknak is, hogy hazafias érzelmüket nyilváníthassák.

[36]) A felhivás közölve Gelich, i. m. I. k. 232. l.

[37]) L. fent 98. l.

És valóban csodálatos játéka a sorsnak, midőn a Pozsonyban lefolyt üldözések folytán keletkezett *kivándorlási egyletnek elnöke,* Korn Fülöp tesz közzé szemptember végén egy lelkes felhivást, mely így kezdődik: «Pozsony zsidai fel a lázadás ellen!!! A hazát rabló hordák sujtják, a szomszédos megyék lakóit lázadók támadták meg, bujtogatók járják be a közel fekvő helységeket és lázítják a tudatlan tót népet a magyarok és magyarérzelműek ellen.» Azt ajánlja hitsorsosainak figyelmébe, hogy a magyarok az ő igaz barátaik, hisz a márcziusi üldözés alkalmával is az országgyűlési ifjak védték meg őket a pozsonyi német polgárokkal szemben, azért tehát mindannyi, a ki csak fegyvert forgatni képes, csatlakozzék a «pozsonyi izraelita önkéntes sereghez», a mely czélból a kivándorlási egylet helyiségében lehet jelentkezni.[38])

A fölszólítás szép eredménynyel járt és mintegy 200 zsidó önkéntes jelentkezik, hogy október 13-án a többiekkel együtt a köpcsényi táborba induljon. Ámde hogy a zsidókat minden hazafias buzgalmuk sem védte meg egyes fekete lelkűek rosszakaratával szemben, azt a pozsonyiak sajnosan tapasztalták. Midőn ugyanis a népfölkelők parancsnoka, Pauer jelenti a népfölkelő vezérnek, v. Pergeltnek, hogy a zsidó önkéntes csapat is csatlakozik hozzájuk, ez haragra lobbanva nyilatkoztatja ki, hogy ő oly «szemét népet» nem vezet és csak egy szavába kerül, egy második husvéti kravall lesz készen.

A népfölkelők parancsnoka azonban ezuttal lovagia-

[38]) Der Ungar, 1848, 3528. a Pressburger Zeitung nyomán.

san magáévá tette a megsértett zsidók ügyét és lemondott tisztéről. Erre azután Ujházy kormánybiztos közbenjárása folytán mégis ő lett a győztes és a fölkelő vezér hagyta oda állását.

A megalázott zsidók nagy része azonban ez alatt elszéledt és csak kisebb fele ment a táborba és vett részt azután a szomorú kimenetelű svechati ütközetben.[39]) Toborzójuk, Korn Fülöp pedig később a német legióba áll be és mint annak századosa küzdi végig a szabadságharczot.[40])

Lehetséges ugyan, hogy hasonló zavaró esetek egyebütt is előfordultak, de általában azt tapasztaljuk, hogy a veszély növekedtével elült a meghasonlást és viszályt okozó sötétség szelleme, mert a hazának fegyveres karokra volt szüksége és pedig mindig többre.

Az október 6-iki bécsi forradalom és annak következményei ugyan elvonták egy időre az osztrákok figyelmét Magyarországról, egyelőre nem intéztek támadást ellene, de annál bővebben kijutott belőle az üldözött hazának később.

Most csak Simunich rontott be október 13-án észak Magyarországba, hogy azután hirét véve a bécsi eseményeknek gyorsan Morvaországba vonuljon és onnan

[39]) U. o. Neue Folge 275. l. Pozsonyi levél Lenhósytól és Pester Zeitung, 1848 okt. 18., pozsonyi tudósítás okt. 14. A nagy idők egyik tanuja, Dr. Rémayi S. D., volt legionista, beszéli Zum 13. März cz. czikkében (Oesterreichische Wochenschrift, 1848 márcz. 11.), hogy ő s részt vett a pozsonyi zsidók által alakított önkéntes csapattal a schwechati ütközetben.

[40]) L. alább 326. l.

Bécs felé vegye utját. Az ő ellene induló mozgó nemzetőrségbe a szucsáni zsidók önként beállanak és saját költségükön látják el magukat mindennel.[41])

A magyar kormány pedig, illetve szeptember eleje óta a honvédelmi bizottmány fölhasználta az így nyert két hónapot arra, hogy a már előbb megkezdett, de nem elég gyorsasággal folytatott szervezését a honvédseregnek siettesse.

Az országgyűlés, mint tudjuk, julius 11-én Kossuthnak szívetjáró beszéde folytán közfelkiáltással adta meg a haza megmentésére kért 200,000 ujjonczot, de bizony ezeknek kiállítása nem ment oly könnyen, mint azt a föllelkesült képviselők gondolták és tényleg nem is lett a végösszeg elérve egész az ideig, míg nem vége volt már mindennek, mikor már a magyar hadsereg a sötét emlékű Világos elé jutott.[42])

Az ujonczozási törvény, mely a megajánlott honvédségről, illetve «a magyar hadseregről» szólott, csak hosszadalmas vita után lett az augusztus 22-iki ülésben végleg elfogadva. Ezen törvényczikk már előrelátóbb volt, mint annak idején a nemzetőrségről szóló és nem csak «minden honlakosról» szólt általában, hanem 11. §-a világosan kimondja: «A most megajánlott ujonczállítás alá esik Magyarországnak s a kapcsolt részeknek minden állandó lakosa, ki életének 19-ik évét betöltötte, sors- és *valláskülönbség nélkül*».

Minthogy pedig ezenfelül 18. §-ában azt is megszabja, hogy a megváltás vagy helyettesítés semmi szín

[41]) Der Ungar, i. h. 294. l.

[42]) Gelich, i. m. II. k. 85. l.

alatt sem engedtetik meg, minden kétséget kizáróan áll azon tény, hogy a honvéd-ujjonczozásnál a zsidókat csak úgy besorozták, mint a más vallásuakat.

A törvény világos rendelkezése hatott mindenütt és pld. *Veszprémmegye* szeptember elején kihirdeti az ujjonczozási törvényt és egyuttal a hadkötelesek összeirására 12 bizottmányt rendel, a melyek állanak «a járásbeli szolgabirói esküttt, a helység birája s az anyakönyvek szükséges volta tekintetéből az illető lelkészekből és *rabbiból*».[43])

Két hónappal később pedig arról értesíti a megyei állandó bizottmány a veszprémi zsidó községet, elkövetvén egy kis kegyes, talán öntudatlan hazugságot, miszerint «a kiállítás mindenütt minden polgári különbség nélkül és az országban elhatározott jogegyenlőség alapján a 19 éveseknél kezdendő».[44])

A törvény tehát meg volt, végrehajtása is megkezdődött, ha nem is ment általában könnyen és nem is lehetett mindenütt pontos, mert a fősegédforrás, az anyakönyvek nem voltak addigelé teljes rendben vezetve.

De majd nem is volt ezekre szükség; midőn a viszonyok mind válságosabbá váltak és a haza veszélye nőttön nőtt, a rendkívüli idő rendkívüli eljárást kivánt és a haza sorsát intéző körök meg is tették a magukét, valóban csodával határos működést fejtvén ki a szent ügy érdekében.

[43]) Közlöny, 1848, 458. l.

[44]) Veszprémv. hitközségi levéltár, V. fasc. 19. sz. az állandó bizottmány nov. 13-iki ülésének jegyzőkönyvi kivonata.

Szeptember elején kezdik meg az ujonczozást és végén már 30 zászlóalj volt felállítva; a mellett, a hol ujonczozás nem volt foganatosítva, ott egyre folyt az önkéntes és szabad csapatok toborzása vagy a szükség szerint a népfölkelés szervezése.

Hogy ily körülmények között az ujonczok szabályszerü összeirása, az összeirásoknak a hadügyminiszterhez való felterjesztése és így törvényes folytatása elhagyta az előirt utat, az csak természetes.

Azért tehát nem várhatjuk azt, hogy rendes ujonczozási lajstromokból tünjék ki a zsidó ifjak törvényszerinti besorozása, mint pld. Pápa városáéból, hol novemberben 19—22 éves zsidó ujoncz 39 volt, a kiket felesketésük alkalmával Löw Lipót buzdít a haza odaadó szolgálatára lelkesítő szónoklatával;[45]) vagy Komárom városának szeptember 6. és 8-iki összeirásából, hol 12 különböző születéshelyü, egy cseh- és egy morvaországi zsidó ujonczot találunk.[46]) De még olyan tudósításokra sem igen jutott idő, mint, hogy Budán deczemberben a zsidó ifjak pontosabban jelennek meg sorshuzás czéljából a kitűzött időben, mint a más vallásuak és 14 lesz közülök besorozva; a mire azután a Kossuth Hirlapja azt jegyzi meg: «piruljon el a budai keresztény polgár a budai zsidó előtt».[47])

Mikor az ellenség már a haza szent földjét tiporta,

[45]) Veszprém megyei levéltár, 1848. iratcsomó. Löw szónoklata: A szélvészben hajózók. Az ujonczokhoz intézett buzdítás. Tartatott Pápán, 1848 november hó 26-án. L. Zsinagógai beszédek, Löw Lipóttól, 109. ll.

[46]) Komárom városi levéltár, 1848. iratcsomó.

[47]) Kossuth Hirlapja, 1848 deczember 16.

vészt hirdetve és hozva reája, akkor nem lehetett a formákat betartani, nem volt idő törvény szerinti eljárásra, de nem is volt meg a szándék, a katonáknak vallás szerint való osztályozására; a fődolog az volt, hogy ember legyen a talpán és kész a hazáért síkra szállani. A zsidók pedig mindenütt megtették ezt és nem lettek többé visszautasítva sehol. Sőt volt eset arra is, hogy a hol a törvény szerint nem volt közöttük ujjoncz, ott is állítottak ilyent.

Pécs zsidó községe 3 ujonczot ajánl meg 1848 novemberben, a kiket saját költségén fogad, bár a városi tanács elismeri, hogy «a kebelbeli izráelita közönség családjaiban a törvény értelme szerint összeirás alá eső ifjak jelenleg nem találtattak».[48])

És azok között, kiket a hazának vészkiáltása a messze idegenben is meghatott, úgy hogy életük kockáztatásával, a katonai fegyelem semmibe vételével, ezer meg ezer veszélylyel daczolva siettek a haza segítségére, azok között is volt nem egy zsidó.

Egy ilyen vitézről megemlékezik egy akkori napló október 11-ről, elbeszélvén a következőket: «Néhány napra ezután Csillag (Stern), egy zsidó születésü fiatal huszártizedes 85 emberrel kisérlette meg a szökést (Rahoniczból). De a vakmerő vállalat balul ütött ki, mert a csapatot, 14 ember kivételével elfogták és le-

[48]) Pécs hitközségi levéltár. Pécs sz. kir. város 1848. évi november 27. tartatott Tanácsülés jegyzőkönyvének kivonata. Ugyancsak ott: egy nyugta 60 frtról, 1848 nov. 9. kiállítva Kohn Imre által, ki azt a községtől felvette, mert katonának állott be kivánatára. Decz. 1. pedig Velner József zsidó ujonczot adja át a község a városnak, hogy azt Pestre szállítsa.

fegyverezték. *Csillay* valami módon megmenekült s haza érkezvén, a Hunyadi huszárok közé állt».[49])

Bizonyos, hogy nem ő volt az egyedüli zsidó hős ily merész vállalkozással, ha nem is ismerjük mind; ilyen volt a többi között Steiner Ferencz, abonyi zsidó ifju is, ki szintén nem féltve életét, átszökött a császáriaktól a magyarokhoz.[50])

Weiner Jakab, bellatinczi (Vasmegye) lakos, nyugdíjas honvéd az 5-ik Radetzky-huszárezredben szolgált Milánóban, midőn az ottani lázadás folytán 1848 márcziusban onnan menekülve 46 társával egyetemben, Sumits őrmester vezetése alatt dezertált és Salzburgon, felső-Ausztrián keresztül hazaérkezett, hogy ő is a hon védői közé állhasson. Meg is állotta helyét azok között egész a háboru végeig és többször kitüntetve magát, czimzetes őrmesterig vitte.

Midőn azután javában folyt a magyarokra nézve sok áldozattal és sok dicsőséggel járó hadjárat, ott vették az ujjonczokat és önkénteseket, a hol kapták; el is hihetjük Görgey szavára, hogy «legkisebb gondunk is nagyobb volt annál, hogy azt fürkésszük, közülünk vajon ki-ki melyiknek, a római pápának, Calvinnak, Luthernek avagy Mózesnek tanai szerint imádja-e a közös Egy magyar Istent, a kinek nevében, a kiben bízva fegyvert ragadtunk mindnyájan».[51])

[49]) Virág Lajos nádor-huszár naplója, közölve Gracza, i. m. I. k. 434. l.

[50]) Vajda Béla, i. m. 76. l.

[51]) Görgey Arthur tábornok úr szíves levele hozzám, 1898 február 12.

Mert valóban fegyvert fogott akkor mindenki, a ki csak birta és a ki a magyar hazáért érezni és hevülni tudott, hisz elküldték anyák fiaikat, hitvesek férjeiket, menyasszonyok vőlegényeiket, hogy a harczmezőn ontsák, ha kell, vérüket a hazáért; akkor, midőn serdülő, iskolás fiuk is megragadták a nehéz fegyvert, hogy ők is üthessenek egyet a haza ellenségén, kerüljön az bár életükbe!

És a zsidók, kiknek faji tulajdonsága, hogy könnyen lelkesülnek, sőt könnyen tulárad lelkesülésük, e téren hátramaradtak volna? Bizony nem! És ha a sok rendkívüli esetből csak egy-egy juthat ma már tudomásunkra, érdemes azokat feljegyezni.

Freudenberg Márk, most kir. ker. tanácsos Szabadkán, a hatodik gymnasiumi osztályba járt, midőn a szabadságharcz kürtje riadót fujt. Daczára gyenge testalkatának beáll a honvédek közé, és midőn mint alkalmatlant visszautasítják, nem nyugszik addig, míg Mészáros hadügyminister külön engedélyét ki nem eszközli, hogy ő is honvéd lehessen. Belép a földvári zászlóaljba, melylyel a hires tiszaföldvári csatában, hol az elesettek között a hivatalos kimutatás szerint Mayer Mózes és Rosenfeld Lipót önkéntes is volt, továbbá a szenttamási ütközetben vesz részt. Majd a 17-ik honvédzászlóaljba lép át, mint tizedes és a keresztúri csatánál, hol egy hadi kaland folytán az ellenség háta mögé került csapatjával, volt alkalma magát kitüntetni, a minek folytán Klapka hadnagygyá nevezte ki.

Mint ilyen részesült azon szerencsében, hogy a Jászberénybe érkező Kossuth lakása előtt a díszőrséget

képezte csapatjával. A tápióbicskei csata után 1849 április 4-én a sebesültek részére rögtönzött kórház felállításával volt megbízva; majd résztvett Budavár ostrománál is, hol az ő százada szabadította ki az ott fogva tartott huszárokat és ejtette foglyul a megsebesült Henczit. Azután a dicsőségre következett a szomorú veszteségek sora; egész Világosig jutott, de már mint osztrák fogoly.[52])

Pollák Mór, szegedi lakos, 16 éves korában, bár szintén alkalmatlannak találtatott, lépett be 1849 február elején a 41. zászlóaljba, majd a 93. zászlóaljhoz kerül és juliusban a kormány sürgönyét viszi a szepességbe, onnan Szegedre választ hozva őrmesterré lett előléptetve, majd Aradon szolgál mint hadnagy a 136. zászlóaljban.[53])

Vagy Horn (Einhorn) Antal E., ki a márczius 15-iki pesti eseményeken lelkesül mint 14 éves gymnasista, 1849 juliusban, miután Haynau bevonult Pestre, beáll ő is honvédnek és részt vesz a szőreghi és temesvári csatákban, hogy azután a rövidesen bekövetkezett vég után besoroztassék a császári seregbe.[54])

A sok lélekemelő példa között is kiválik Springer Izsák, sz.-udvarhelyi hitsorsos, kinek hét fia harczolt a szabadságért, a hét Springer testvér: Dani, Dávid, József, Juda, Mór, Salamon és Samu.

Springer Mór, most fogarasi lakos, nyugdíjas honvédhadnagy, huszár szabadcsapatnál szolgált Bem táborá-

[52]) Bácskai Ellenőr, 1896 január 19.

[53]) Magánértesülés.

[54]) L. alább 325. l.

ban, részt vett az erdélyi dicső harczokban és a fehértemplomi csatában kitüntetve magát, ezüst érdemkoszorút kapott.

Ugyszintén e kitüntetést szerezte meg magának Dani fivére, ki b. Kemény Farkas, vezérőrnagy megbizottja volt és mint hadi kém tesz kitünő szolgálatokat. József most Bocskai néven él Budapesten, mint tizedes szolgált.

Samu és Salamon Udvarhelyt laktak, már meghaltak, míg Dávid, fejérvári lakos és Júda Medgyesen tartózkodik.[55])

Jegyezzük fel mint nemes példát azt is, hogy Fischer Jónás, pápai lakost, menyasszonya Pserhofer Anna buzdította, hogy a honvédek közé állva küzdjön a hazáért; elment, megtette kötelességét. Most Bécsben él.[56])

Ott is voltak a zsidók a magyar táborokban kezdettől fogva mindvégig és nem is mindig az utolsók között. «Mindjárt a hadjárat kezdetén, irja Klapka György, vitézűl és kitüntetéssel harczoltak és később is, egészen a háboru szerencsétlen kimeneteléig és a világosi katasztrófáig.

Sokan közülök elestek a különböző csatatéreken, nagy részök tisztekké lépett elő, kik közül sokan még ma is élnek. Többeken a zsidó tisztek közül a csatatéren bebizonyított vitézségükért a katonai érdemrenddel lettek kitüntetve».

És hozzá csatlakozik Görgey Arthur fővezér tanu-

[55]) Fogarasi tudósítás.

[56]) Beck Ignácz úr szíves közlése Pápáról.

bizonysága, midőn zsidó katonáiról azt állítja: «Nem emlékszem, hogy védelmi harczunk egész tartama alatt — valaha — akár hivatalos jelentést, akár privát tudósítást vettem volna olyat, mely szerint bármely fegyvernemű csapathoz tartozott zsidó honvéd közlegények, al- vagy főtisztek kisebb mértékben feleltek volna meg honvédő kötelességüknek, mint akármely más vallású bajtársak».

De nemcsak erre nem emlékszik, hanem arra is emlékezett, midőn a zsidó honvédekről kérdezték véleményét, hogy «ezek fegyelmezettségben, személyes bátorság és szívós kitartásban — tehát minden katonai erényben — derekasan versenyeztek többi bajtársaikkal.

És miután az osztrák és orosz főhadakkal a honvédsereg épp azon része — a gyászos végű temesvári csatát kivéve — mindig és nem minden jó siker nélkül állott szemben, melyet én vezéreltem, bátran konstatálhatni, hogy a többi önállóan működött magyar vezérek tapasztalatai sem lehettek e tekintetben az enyémnél kedvezőtlenebbek».[57])

Bizonyára nem; ime, nehány példa az általános vélemények igazolására:

Bogsabányán, azok között, kik elsőknek rohantak fel a torlaszokra Weisz Ignácz zsidó közőr is ott volt.[58])

Budavár visszavételénél a megsebesültek között voltak a Közlöny melléklapja szerint: Lebovics Dániel,

[57]) Klapka és Görgey levelei, közölve Egyenlőség, 1897 október 10, valamint Görgeynek hozzám intézett levele.

[58]) Közlöny, 1848 november 18.

Lövy József, Schwarcz Izsák és Spitzer József, persze azokon kívül, kik könnyebb sebeket kaptak.

A szabadságharcz ezen egyik legdicsőbb fegyvertényénél, hol bő alkalom nyilt a kitünésre, Kisfalvy-Klein Jakab is kivált a sok közül.

Már augusztus végén, 1848-ban lépett be a szabolcsi önkéntes csapatba, melyből később a 48. zászlóalj egy százada lett alakítva; részt vett az ozorai, majd a svechati ütközetben, később a szerencsétlen moóri, a diadalmas isaszeghi csatában; Budavár ostrománál mint őrmester megy társai előtt golyózápor között a várfalig és minthogy az olasz katonák köteleket bocsátottak le, a melyeken felkapaszkodhattak, sikerült a várba behatolniok.

A siker napjának délelőttjén léptette elő *Aulich* tábornok, vitézsége jutalmául, hadnagygyá.[59]) Ugyancsak «Budavár elfoglalásánál Ballagi (Bloch) Károly hadnagy karját a bástyára felhágás közben keresztül lőtték». (Jókai).

A branyiszkói szoros hős támadói közül, mert Guyon tábornok 5000 embere mind valódi hőssé vált ott, él Budapesten szegényen *Ledermann Márk.*

Hirsch Lipót közvitéz mentette meg Palánkánál a honvéd-zászlót, a miért gróf Dessewffy századosa katonái előtt háromszor megölelte.

Ugyancsak ő Isaszeghnél megsebesülve elesett és az ellenség huszársága keresztül vágtatva rajta, betörte oldalát. Váczott operálták a katonai kórházban és még ma is szenvedi akkori sebének következményeit.

[59]) Most nyugdijas honvéd-hadnagy; magánértesítése.

Hoffmann Adolf, nyiregyházi lakos, nyugdíjas hadnagy egy keresztény társával együtt mentette meg Bátori Schultz Bódog honvédtábornokot az 1849 április 4-iki bicskei csata után, hogy a megáradt Tápió mocsarába nem veszett lovastul.[60])

Részt vett többek között a tápióbicskei, isaszeghi, váczi és az április 19-iki nagysallói döntő ütközetben, mely a magyarok diadalával végződött.

Ez utóbbiban két sebet is kapott és úgy kitüntette magát, hogy Barta Endre kapitánya által ajánlva, hadnagyi rangra emeltetett.

Schauer Adolf, hadnagy és Pollák Izidor, tüzér, az aradi zsidó honvédek közül, viselt dolgaik jutalmául arany éremmel lettek kitüntetve.[61])

Weisz Ágoston százados, egy ideig Pétervárad parancsnoka, a vitézségi éremmel volt kitüntetve;[62]) mint magánzó halt meg 1890 november 25-én Komáromban.

Aranyi-Goldner Károly, huszárőrnagy; 1848 augusztus 28-án Écskánál, a Bánságban parancsnokló Kiss Ernő előörseivel, még mint főhadnagy, verte vissza a szerb lázadókat; október 13-án mint százados, ugyancsak a zichifalvi őrség élén a közel táborozó szerb csapatot kergeti szét. A szerencsétlen végű vizaknai csatában, melyet Bem vívott Puchner tulnyomó ereje ellenében, ő is el lett fogva s Nagy-Szebenbe internálva,

[60]) Pesti Hirlap, 1884 január 22.

[61]) May Sámuel nyug. főhadnagy úr értesítése Aradról.

[62]) Mikár Zsigmond, Honvédnévkönyv. Budapest, 1891. Komárommegyei honvédegylet.

a honnan egy hónap mulva szabadult ki, midőn Bem márczius 11-én ritka dicsőséggel bevette Nagy-Szebent. Május 5-én már mint őrnagy Oraviczánál megtámadja 800 emberével az 1300 főnyi osztrák őrséget és kemény harcz után beveszi a várost. Az utolsó ütközet, melyben részt vett, a szászsebesi volt 1849 augusztus 1-én, azután pedig nem sokára — külföldre menekült.[63])

Aranyi-Goldner Mór százados, Czibakházánál, 1849 februárban gróf Leiningen tábornokot mentette ki egy merész támadás által a fogságból.[64])

Dallos-Singer Elek, őrnagy. A 48-as mozgalmak a Bánságban találták, a hol már juniusban a szerbek ellen harczolt. 1848 októberben főhadnagy, deczemberben százados lett a harczi tettek mezején.

Két század honvéd élén két ágyúval védte Biharmegyének Záránd fele eső részét s 1849 január elején visszaverte az oláhok támadását.

Résztvett Bemnek februárban vívott szászvárosi szuronyharczában és az innen visszavonuló fővezér seregét fedezte. Résztvett a piskii csatában, az oláh Janku elleni harczban és a juniusban alakult 136. zászlóalj parancsnoka lett őrnagyi rangban. Az aradi törvényszék halálra itélte, de kegyelemből 15 évi várfogságra lett átváltoztatva büntetése. A kiegyezés után honvédségi szolgálatba lépett és mint alezredes ment nyugalomba.[65])

De vajjon ki tudná tárgyunk ez oldalát illető érde-

[63]) Gracza, i. m. V. 1393. l. L. alább 317. l.

[64]) Klapka fent idézett levele.

[65]) Gracza, i. m. V. 1401. l.

kes és emlékezésre méltó részleteit összehordani, ma 50 év után, midőn az idő annyit elnyelt a dicső idők történetéből és oly teljesen, hogy az többé fel nem ásható.

A midőn még lehetett volna az adatokban duskálni, évtizedekkel ezelőtt, nem kereste senki; hosszú ideig tanácsosabb volt eltitkolni, elfelejteni azokat és mi most csak egyes kivételesen megőrzött vagy véletlenül felszinre kerülő adatokra utalhatunk, mintegy állításaink illusztrálására. Ehhez járul hozzá érdekes adataival Mikár Zsigmond, honvédegyleti titkár úr egy becses levele, melyet Bleuer Ignácz honvédszázados úrhoz intézett és melyet itt úgy általános megjegyzései, mint különösen részleteinek kedveért teljességében közlünk:

«Megkerestél engemet az iránt, hogy közölném véled: mit tudok én magyar zsidóinknak az 1848—49-iki szabadságharcznak nevezett önvédelmi hadjáratunkban tanusított részvételükről?

«A megkeresés felette megtisztelő tetőlled, és jogosult is két irányban: 1. mert csakugyan számosan vettek részt, s ha tekintetbe veszszük azt, hogy a zsidók, — mint olyanok — a társadalmunkban számot nem tettek, annyival inkább figyelmet érdemel a kérdés; 2. jogosan fordulhattál csekélységemhez, mert fel kellett tenned, hogy mint azon egyén, ki közel 40 éve szakadatlanul foglalkozom az említett évekbeli harczosok, ma már «öreg honvédeknek» nevezett egyéni dolgaikkal, a legbővebb alkalmam is lehetett «a zsidókról kizárólag is» a legtöbb megjegyezni valót — legalább is — emlékezetemben megtarthatnom.

«De hát valljuk meg őszintén, ki foglalkozott komolyan ezzel — mint valamely önállóságra számító dologgal? Avagy mit tapasztaltál erre nézve első sorban róllam, egyebet, mint azt, hogy valahányszor egy-egy zsidóval ismerős lettem, olyannal, ki 1848—49-es sorainkban harczolt, nem-e bizonyos megelégedéssel, talán örömmel, s megnevezve őt különösen, mint zsidót, mutattam be egykori bajtársainknak.

«Sőt állíthatom, de hallhattad is, hogy honvédegyleteink megalakításától (1867. tavaszán) a mai napig fentartottam az elvet, hogy a budapesti honvédegyletben, melylyel a honvédügyet kezdeményeztem, mint a honvédegyleteink központjában is, hogy a lehetőség szerint mindig legyen a választmányban vagy bizottságokban egy-két zsidó volt kombattans.[66])

«Mindezzel azonban, ha jeleztem is annyira, hogy a zsidóság részt vett az 1848—49-es honvédségünben, s hogy hazafias értelmiségünk, főleg pedig az említett évekbeli honvédek a volt zsidó honvédtársakat értékük szerint appreczíálni tudták, ugyannyira, hogy e téren a zsidók részéről soha sehol, a legcsekélyebb panaszt sem lehetett eddig hallani, s nem is képzelem, hogy honvédegyleteink keretében eziránt valahol alkalom vagy ok mutatkozhatott volna; mégis csak nagyon távolról sem közelíthetem meg — a magam szerény felfogása szerint legalább — azt a pontot, a melyen határozott állítással

[66]) 1891-ben, Mikár Zsigmond, Honvéd-Névkönyv szerint az orsz. központi bizottságban voltak zsidók: Lévay Henrik pénztárnok; Bleuer Ignácz, százados, rendes tag; Menczel Adolf főhadnagy, Óváry Lipót, tűzmester, póttagok.

mutathatnék a számra, hogy megközelítőleg legalább: ennyien vagy annyian voltak a sorainkban.

«*Tény azonban az, tagadhatatlan tény, hogy a honvédségünkben volt zsidók között — a saját számarányukhoz képest — több volt a kiváló egyén, mint aránylag a más népfajokból.*

«Érdemes lett volna, hogy legalább is mióta honvédegyleteink fennállanak, erre nézve jegyzetek tétettek volna, ha egyáltaljában van ennek a dolognak valamely értelme vagy értéke; ma azt kimeríteni s mint valamely tökélletes tartalmu adatot összeállítani, tökélletesen lehetetlen, de talán hiányzik is hozzá a magasabb czél, mert említett évekbeli örökké emlékezetes honvédségünk vallási vagy népfaji dolgokkal absolute nem foglalkozott.

«Soha testvériesebb összefüggés valamely hadseregben nem létezhetett, mint az az 1848—49-iki honvédségben meg volt!

«Számarányban nem örömest szóllok a dologhoz, mert találkoztam egyénekkel, kik számos ezrekre szeretik tenni a volt zsidó honvédek létszámát, a mi egyáltalában nem állhat;[67]) annyival érdemesebb egyénileg foglalkozni a dologgal.

«Kezdem ennélfogva saját ezredemnél — 9-ik huszárezrednél — a melyben összesen 3 egyént ismertem. Goldberger Samu főhadnagy, Friedmann Mór őrmester

[67]) Hogy nem oly alaptalan azok állítása, kik több ezerre teszik a zsidó honvédek számát, azt bizonyítja e fejezet; csak természetes azt nem tudjuk megállapítani, hogy mennyi az a több ezer.

(zsinórverő) és Schönfeld Samu, szintén őrmester. Szóllok az egész ezredről azért, mert megjövén 1848 kora elején az ezredhez a rendelet, hogy a tavasz folytán az a hazába fog helyeztetni, az ezredes az ezredet tetőtől-talpig újjá öltöztette, a mi végből 130 mesteremberrel Austerlitzbe lettem rendelve, hol pár hónap alatt el is készülvén, május hó 2-ik felében Trencsén szép völgyén át be is vonultunk a hazába.

«Említett munkálkodásom alatt az ezred mindannyi 8 századából volt egy-egy káplár, s ez a társaság nekem alkalmat nyujtott az egész ezred viszonyairól teljes tudomást szerezhetnem, s így Friedmann strázsamesterről elmondhatom, hogy p. o. a nagy lovassági összecsapásnál vetélkedve egy másik őrmesterünkkel (német ember és vívómester volt, mielőtt ezredünkbe lépett, a hol azonnal őrmesteri rangban fogadtatott) pár perczig egy helyen álltak s a köröttük forgó német lovasoknak kinek jobbról kinek balról tapogatták meg a füle tövét, míg aztán maguk is a már jó távol *Moór*-ban futó huszártársaik után indulva a német strázsamester irigy dühből a zsidónak háborut üzent; a másik strázsamester (Schönfeld Samu) végigharczolta a hadjáratunkat s besoroztatván aztán közkatonának az I. számu huszárezredbe ott megint összejöttünk és a Schönfeld Samu csakhamar megint visszanyerte rangját.

«A Goldberger Samu pedig nemcsak mint katona, de késősbben mint hazafi is kiváló volt. Midőn 1849 februárban Görgei Arthur hadserege a Rozsó felé elfutamodott gróf Schlick hadtestét megközelítette, G. S. főhadnagy lett kiküldve félszázaddal Schlick távol-

ságáról biztos tudomást hozni; feladatát úgy oldotta meg, hogy huszárjaival az egész éjjelen át addig száguldott, míg bizonyitékul az ellenfél utóvédjéből egy gróf Civalart ezredbeli dzsidást fogott és reggel magával hozta.

«A lezajlott hadjárat után a derék fiut közkatonává sorozták egy gyalogezredbe, gyakori leveleket váltottunk, állapotát, vagy talán még inkább a közállapotokat annyira szivére vette, hogy a bécsi katonai tébolydába jutott, hol 1852-ben, midőn a hadsereg központi lovardájában vettem részt, s megint láttuk egymást, irigyelt, de nem örömest látott a megváltozott arany zsinórzatú öltönyben. Én azon év végével haza búcsuztam, ő meg ott maradt, nemsokára azonban — édes anyja levele szerint — szive megtört, kiszenvedett.

«*Ez a vitéz lett volna az egyedüli, ki az említett 9-ik huszárezredből — a főtiszti kar ajánlatára — érdemjellel leendett vala kitüntetve, de az sem teljesedett be;* pedig az az erzed nem volt az utolsók közzül való!»

Hogy az a vitéz főhadnagy mennyire megérdemelte volna a kitüntető érdemjelet, bizonyítja a felhozott eseteken kívül még a következő is, a melyről a hivatalos lap tesz jelentést: «Goldberger 9-ik huszárezredbeli főhadnagy a *Szent-Márton* melletti ütközet alkalmával az elszéledt lovasságot jeles vezénylői gyorsasággal össze- és fölállítván, ezen csapatjával a gyalogságunkat üldöző két kozák osztályt nemcsak visszatartá, hanem tettemes veszteséggel vissza is nyomta, mi által a részünkről nagyobb veszteséget megakadályozá, mely hősies tettét, s hazája iránti lángszerelmét nevezett

főhadnagy urnak dicső elismeréssel bocsátjuk tudomására a közönségnek.»[68])

«Ismertem — szól tovább a nagyérdekű levél — másutt is hadjáratunk alatt zsidó honvédtársakat, de nem sokat. Így az I. honvédzászlóaljból, mely Pesten alakult, az egész hadjáraton át láttam Klopfstock Mórt, gyönyörű szép 18—19 éves fiatal volt; egy alkalommal egy ágyú gázolván rajta keresztül, nyomorékan került haza, itt nyomorog a fővárosban.

«Többet ismertem a 14-ik honvédzászlóaljban, mely szintén Pesten alakult, névszerint: Becsági (Ehrenzweig) Miksát, ki századosi rangig felvitte; a két Perlgrund fivért, mindkettő őrmester, s ugyanabban a zászlóaljban volt Hazay-Hauser Lipót, ki mint nyugalmazott főhadnagy ma is még Budapesten él, ugyszintén a két Weisz fivért, mindkettő csonkakaru.

«Többekkel ismerkedtem meg, mindenesetre a hadjárat után, a honvédigazolások folyamata 30 éven át bővebb alkalmat nyujtott rá.

«Így Aradon él Tiszti Lajos kiváló hirlapszerkesztő, ki ugyan már, mint tudom, nem zsidó, de 14 éves zsidógyermek gyanánt lett Sátoralja-Ujhelyen honvéd s mint tüzér végig küzdte a hadjáratot; ugyancsak Sátoralja-Ujhelyen halt meg Jung Simon, mint nyugdijas, egykori honvédhadnagy.

«A biharvármegyei honvédegyletből származott fel a fővárosba Grosz-Csatáry Lajos, ki az 1848—49-es honvédségben századosi rangig felvitte, most a magyar

[68]) Közlöny, 1849 julius 15. Aláirva: Hadügyminister helyett Szabó Imre, ezredes. Budapest, junius 28. 1849.

államvasutak igazgató orvosa gyanánt a miniszteri tanácsosi rang tiszteletét élvezi. ««Bémet, erdélyi hadjárata alatt, mint hadsegéde, egy orozva történt támadás alkalmával, személyes vitézségével megmentette. Herculesi erejű!»» (Jókai).

«De ki nem ismerné Csemegi (előbb Nascher) Károly nevét, ki az országnak egyik első jogásza; 1848—49-ben az egész hadjárat alatt nemzetőri őrnagy gyanánt vett részt. Ennek testvére Csemegi Ignácz 1849-ben főhadnagy, a jelenlegi honvédségből kapitányi rangban van nyugdíjazva.

«A fővárosban élt Grosz Henrik, volt honvédségi élelmezési őrnagy, ennek öcscse Grosz Mór, úgy Egyessy Vincze és Teitelbaum Albert élelmezési századosok, mindhárman a mily szegényen mentek 1848-ban a honvédségbe, ép oly szegényen jöttek 1849. végével abból vissza.

«Hasonlókép Szakács József, volt főhadnagy, ki nyomorában leginkább egy katholikus plébánosnál talál támogatásra, a ki alatta, mint altiszt szolgált és midőn ezen plébános évek előtt országos képviselővé lett választva, ő látta el a kellő pénzerővel, hogy kettőjük számára illendő lakást tarthatott és együtt laktak.

«Kiváltak annak idején az orvosi pályán Kunewalder Zsigmond, ki törzsorvosi rangig felvitte; Adler Károly, Bleucher Lipót, Deutsch Bernát és Goldner Miksa, mint százados és főhadnagyrangbeli főorvosok.

«Vannak ezeken kívül; kik fegyverrel a kézben szolgáltak és ott emelkedtek törzs és főtiszti rangra. Így Goldner-Aranyi Károly, huszár őrnagy, Singer-Dallos

Elek, őrnagy, ki a jelenlegi honvédségből mint alezredes ment nyugdíjba[69]); a hires Bettelheim-Gajáry Antal huszárkapitány[70]) Kövy Zsigmond tüzérszázados, kinek a csatatéren vitte el az ellenség golyója egyik lábát.

«Dr. Halasy Vilmos, ki mint egykori hadnagy Veszprémben a honvédegyletnek tisztes elnöke.

«Komárom vára hadseregéből megemlítendő Holleander Leó, ki élelmezési főbiztos gyanánt, őrnagyi rangban teljesítette hazafias szolgálatait és Bleuer Ignácz százados, ki az utolsó levélbeli tudósítást vitte Komárom várából Görgey Arthur tábornokhoz és onnan Görgey válaszát vissza is hozta.[71])

[69]) L. fent 157. l.

[70]) «Ennek a vitéz kapitánynak mind a két fia: Ödön és Géza a magyar képviselőháznak több év óta tagja». (Jókai). Egy másik Bettelheim, Vilmos, aradi könyvkereskedő, oly maga készítette falragaszokkal és gyalázó képekkel izgatott az osztrákok ellen, hogy azok a hivatalos jelentés szerint (Orsz. levéltár, Helytartótan. 15. sz.) «an Frechheit und Zügellosigkeit» felülmulták a forradalom hasonló irányu termékeit. L. A Jövő, 1898 jan. 21.

[71]) *Bleuer Ignácz százados*, mint pápai néptanító ment el nemzetőr gyanánt a Dráva mellé és miután onnan visszatért, beállott a honvédséghez (L. fent 110. l.), a melynek soraiban küzdött a svechati ütközettől kezdve Komárom vára feladásáig. Miután egy ideig bujdosott, majd szülőhelyén N.-Kállóban hivatalnokoskodott a szolgabiróságnál, később a pesti Foncière biztosító társaság főhivatalnoka lett. Felekezete érdekében tollával is működött, 1865-ben jelent meg füzete: A zsidók, Lessing után (vígjáték egy felvonásban) Onossy név alatt, hogy a magyar zsidók egyenjogusítása ügyének szolgáljon. Fordította francziából Flórián után «Eliezer és Naftali»-t és a «Magyar Izraelita»-nak is munkatársa volt.

«Nem nagy azoknak száma, kiket itt felsoroltam, vannak és voltak bizonyára még sokan, kik az egykori babérkoszorus honvédségben, ki fegyverrel a kézben, ki más minőségben teljesítette hazafiui kötelességét, s mondhatom részemről — bőséges tapasztalat alapján — hogy a hadjárat végével a legjobb visszaemlékezéssel térhettek abból vissza, mert a fegyvertársak a legjobb indulattal szólottak róluk minden alkalommal és szóllanak jelenleg is, ha szóba jönnek.»

Ime, a nagy idők egy résztvevő szemtanujának rövid visszaemlékezése is csak azt bizonyítja, hogy sok figyelemre és feljegyzésre méltó adat veszett el számunkra az 1848—49-es zsidó honvédek történetéből.

Ámde az, a mit mi csak halovány fénynyel világíthatunk meg, a magyar zsidóknak a magyar szabadságharczban való odaadó részvétét és bámulatra ragadó viselkedését, az a maga elevenségében ismeretes volt a magyar független kormány előtt, mely Szegeden, a nemzetgyűlés teljes feloszlása előtt, egyhangulag kimondta a zsidóknak egyenjogusítását, elismerve azon kiváló vér és vagyonáldozatot, melyet ők a magyar haza és szabadság érdekében habozás nélkül meghoztak, mint azt Szemere Bertalan valósággal glorificáló beszédében kifejezésre juttatta;[72]) és ismeretes volt a magyar közvélemény előtt is, minek a hirlapok legnagyobb része váltakozva ad kifejezést.

«Nézzünk körül — irja az egyik a zsidók egyenjogusításáról szólva — legközelebb ügyeinken. A nemzet szabadságáért és függetlenségeért vívott egyetemes

[72]) L. alább 261—252. l.

harczban talán a zsidók nem vesznek részt? Sőt inkább. Az első felhivásra teljes készséggel sereglettek ők zászló alá, s folytonosan növelik a zászlóaljak számát, annyira, hogy némely helyt a magyartól különvált osztályokból aránylag legtöbb ujonczot szolgáltattak a harczi síkra. A jogokban részesített rácz, oláh és horvátokkal ellentétben velünk csatázik most azon országnak szabadságáért, melytől ő jó helyett gúnyt és terhet nyer . . . és láttunk fajokat, vallásfelekezeteket a haza ellen harczra kelni — a zsidó hivünk maradt. És láttunk nagy urakat, fővezéreket, kik születésüket megtagadva, becsületüket eldobva — saját véreik ellen kardot ragadtak, vagy elárulták rokonaikat s magát a hazát is, de a zsidó hivünk maradt, sőt legbuzgóbb frigyesünk!»[73])

És joggal irhatta, e közismeretű tényekre való tekintettel, Einhorn Ignácz a szabadságharcz vége felé a Pesti Hirlap hasábjain, midőn Komárom várában valami Halasi Ede úr, apró pénzre lévén szüksége, elfogat egy nehány előkelő zsidót az ottani hitközség tagjai közül, és azoknak kiváltása által szerzi meg szükségletét, joggal irhatta nem palástolható keserüséggel: «Valóban ez új, de furcsa és geniális mód a vett rendeletek teljesítésére.

«Igaz ugyan, hogy önnek nagy előpéldája Windischgrätz szintugy értett a nagy mesterséghez, de ő legalább előre figyelmeztetett, és — *örömmel és büszkeséggel mondjuk — ő neki teljes igazsága volt minket legszigorubban büntetni.*

«Mert «rebellisek» voltunk a szó legtágabb értelmében,

[73]) A Jövő, 1848 deczember.

szövetkezünk a mindent felforgató párttal. De önt, ki és mi jogosította fel a zsidókkal ily módon bánni?

«Olvassa ön a Közlönyt s más lapokat, az adakozók legnagyobb része zsidó. Vizsgálja meg vitéz honvédeink seregeit, s látni fogja, hogy ezeknek hatodik része izraelita fiakból áll, ámbár a zsidóság Magyarország egész lakosságának csak hatvanadik részét képezi, hogy tehát aránylag a zsidók kebeléből tízszer annyi katona állíttatott ki a szabadságharcz mezejére, mint bármely népfaj kebeléből!

«És ilyen hazafias eljárásnak ez legyen a jutalma.»[74])

Einhorn Ignácz (később Horn Ede), ki mint a pesti izraelita reformegylet lelkésze, szóval és tettel igen élénk részt vett 1848-nak mozgalmaiban és a szabadságharcz vége felé, mint tábori pap volt jelen Komáromban, természetesen különös figyelemmel volt saját felekezete viszonyaira és határozott állításának alapját személyes tapasztalat képezte, habár a védelem hevében talán némileg tullőtt a czélon.

Végtelenül sajnálandó azonban, hogy akkor pontos feljegyzéseket nem eszközölt e tekintetben és így későbbi munkájában is, melyet a magyar zsidóknak a függetlenségi harczban való szerepléséről irt, csak hozzávetőleges becslésre, általános, ellen nem őrizhető véleménynyilvánításra szorítkozhatott, midőn a zsidó honvédek számát 20,000-re teszi, azon következtetést fűzve a számhoz, hogy miután a magyar hadsereg legnagyobb létszáma 1849 tavaszán is csak 175—180.000 volt, az egész lakosság 10 millió lévén, a

[74]) Pesti Hirlap, 1848 junius 27.

zsidók pedig 2—300.000, a zsidók tehát a lakosságnak harminczad, a seregnek kilenczed részét képezték.[75])

Ámde föltéve és megengedve, hogy Einhorn általánosságban mozgó becslése jóval túlmegy a valóság határain, épen úgy a vele egybehangzó nézet, melyet Kossuth ugyancsak a szabadságharcz folyamán Jászberényben, a lakása előtt levő díszőrséget vezénylő zsidó hadnagy, Freudenberg Márk[76]) előtt nyilvánított, azt mondván a zsidó honvédekről: «húszezren vitézül harczolnak hadseregünkben»;[77]) vagy ha még Korn Fülöp, honvédszázadosnak 1852-ben irt véleményét, míszerint 10,000-nél több zsidó harczolt a vitéz honvédségben[78]) sem tudjuk ma bebizonyítani, az mit sem változtat azon elvitázhatatlan tényen, hogy a magyarországi zsidók 1848—49-ben tényleg nemcsak a köteles ujonczok számát állították ki, a mit semmi esetre sem engedtek el nekik, hanem ép úgy, mint a többi magyar érzelmű felekezetüek, önkéntesen, igaz lelkesedéssel szállottak seregesen táborba a haza védelmére.

Ezt bebizonyítanunk, úgy hiszszük, teljesen sikerült eddigi adatainkkal és most ez állításunk illusztrálására felsorolt részletek kiegészítéseül közöljük azon jegyzékét az 1848—49-ik évi zsidó honvédeknek, melyet a rendelkezésünkre álló elégtelen eszközök felhasználásával sok utánjárás mellett összeállíthattunk. Talán fölös-

[75]) Einhorn J., Die Revolution und die Juden in Ungarn. Lipcse, 1851. 116. l.

[76]) L. fent 151. l.

[77]) Bácskai Ellenőr, 1896 január 19.

[78]) Korn Ph., Die neueste Chronik der Magyaren. Hamburg und New-York, 1852. II. k. 102. l.

leges is külön hangsulyozni, hogy e jegyzék legtávolabbról sem tarthat igényt a még most is elérhető teljességre sem, mert ez több okból lehetetlen volt, ép úgy, mint nem lehetett teljes azon «Honvédnévkönyv», melyet Mikár Zsigmod, a budapesti honvédegylet titkára az összes hivatalos segédforrások felhasználásával összeállított az 1890-ben még élő honvédekről; mert mint maga mondja előszavában, a nagy munka elé tornyosuló akadályok a legfáradhatlanabb utánjárás mellett sem voltak egészen legyőzhetők és míg p. o. a munka nyomtatása alatt is jelentkeztek sokan régi igazolványaikkal, addig «számos egyén maradt még el a beiratkozástól». Azóta is folyt nyolcz éven át a honvédigazolás és bizonyára nem csekély azok száma, kik egyáltalán nem jelentkeztek. Mi egyéb forrásokon kívül főleg Mikár munkáját használva fel czéljainkra, bizonyos, hogy csak hiányos jegyzéket nyujthatunk.[79])

[79]) Hirlapi felszólításainknak, hogy a 48-as honvéd-hitfelek adataikat munkánk számára beküldjék, volt ugyan némi, nem ritkán igen figyelemreméltó eredménye, de korántsem a várakozásnak megfelelő. Ennek bizonyára egyik főoka, hogy az öreg honvéd-hitfeleink nagy része nem igen foglalkozik ujságolvasással; idegenek pedig csak elvétve vették figyelembe kérelmünket, hogy az adatszerzésre buzdította volna őket. Igy tehát az egyes városi és megyei monográfiákon kívül főleg *Mikár Zsigmond. Honvéd-Névkönyv*, az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891. volt főforrásunk. Minthogy pedig az, természetszerűen, a honvédek vallását nem jelöli meg, mi az egyes egyletek tagjai közül a zsidóknak vélt honvédek neveit kiirva, az illető honvédegyletek székhelyén lévő rabbi urakat kértük fel levélben annak igazolására, vajjon a feljegyzettek tényleg zsidók-e

Hogy pedig a 48-as honvédség százezreiből fenmaradt nevek összeállítása is kétségtelenül bir értékkel, az nem szorul bizonyításra.

«Majd a késő nemzedékek előtt — mondja Degré Alajos a honvéd-névkönyvről szólva,[80]) — mikor az 1848—49-iki honvédség tettei legendaszerüen fognak hangzani, egyik-másik dédunoka előveszi e könyvet s dobogó szívvel keresi fel benne ősatyjának nevét, sőt a történetiróknak is módjukba esik itt-ott böngészni benne.»

Történeti értéke is van, az bizonyos, de még inkább hazafias, és a mi szempontunkból felekezeti érdeke

vagy nem? Vajjon vannak-e azokon kívül még ott zsidó honvédek?

Igaz köszönettel és hálával kell elismernünk azon szíves készséget, melylyel az igen t. kartárs urak — egy-kettő kivételével — gyakran sok fáradság és utánjárás mellett, kérésünknek megfeleltek, úgy hogy fáradozásunk nem volt hiábavaló és az ország minden részéből nyertünk biztos adatokat 48-as honvéd-hitfeleinkre nézve. Nagyobb, részben leküzdhetetlen nehézségbe ütközött ez Budapesten — nem így Budán Dr. Goldberg Ráfáel kartárs úr szíves közbenjárása folytán — úgy hogy ott csak azokat vehettük fel, a kikről egy vagy más úton kétségen felülinek tudjuk zsidó voltukat. Már ezért is bizonyos, hogy itt, eltekintve az előttünk ismeretlenektől, sok hitsorsos-honvéd neve kimaradt jegyzékünkből, mert kilétüket határozottan meg nem állapíthattuk. Jó része a felsoroltaknak bizonyára nincs már az élők között, de miután erre nézve elég adatunk nem volt, nem jegyeztük fel. Többen, a szomorú idők szomorú jele, elhagyták vallásunkat a szabadságharcz után következő években, ezeket felvettük, de nevüket * jelöltük meg.

[80]) Mikár Zsigmond, Honvéd-névkönyv, IX. l.

a honvédnevek összeállításának, mert csak felemelő hatással, lelkesítő buzgalommal töltheti el a késő unokákat is, ha «a bábérkoszoruzott honvédség» soraiban rábukkannak az övéik nevére, kik példaadással szolgálhatnak nekik a hazaszeretetben, a haza iránt köteles áldozatkészségben. Azért is nem lényegtelen, ha egy-egy név felkutatásával és megörökítésével szaporíthatjuk jegyzékünket, hisz nem egyéni érdeket van az hivatva szolgálni, hanem általánost, a midőn az ősöknek hazafiui érzelmeiről és érdemeiről tesz tanubizonyságot.

Midőn pedig a mi, alább következő jegyzékünkön végig tekintünk, megállapíthatjuk azon érdekes tényt, hogy a magyar zsidók, kik hazánkban évszázadokon keresztül ki voltak teljesen zárva a katonai pályáról, hisz törvény értelmében pénzzel kellett megváltaniok a tényleges szolgálatot, kik tehát nem voltak a katona hivatására nevelve és szoktatva, mégis egyéni kiválóságuk és rátermettségük által méltó helyet biztosítottak maguknak a dicső 48-as honvédség körében.

És ép szabadságharczunkban, midőn úgyszólván varázsütésre termettek elő, mint a mélység titkos rejtekéből, a harczra kész magyar csapatok és seregek, a midőn tehát nem a katonai kiképzés és gyakorlat, hanem a veleszületett képesség, a természetadta ész és tehetség volt az egyéni bátorságon és lelkesedésen kívül a mértékadó, valóban nem kicsinylendő fontossággal birt a zsidóknak e tekintetben bebizonyított faji tulajdonsága, mely egyedül képesítette a magyar zsidókat is arra, hogy a háborúban döntő befolyással biró tisztikar

számára oly kiváló mértékben szolgáltattak hasznos anyagot.

Vezérlő egyéniséget a harczot intéző táborkar részére nem szolgáltathattak a zsidó honvédek, erre hiányoztak az összes előföltételek, csapatparancsnokot is csak néhányat,[81]) de a nélkül, hogy túlzott következtetésekbe akarnánk bocsájtkozni, azt be kell látni minden elfogulatlanul itélőnek, hogy a szabadságharcz folyásában nevezetes tényezőt képeztek a zsidó honvédek, a zsidó honvédtisztek is, ha nem nagy számuknál, úgy egyéni sulyuknál fogva.

Mindezek után eleget mond maga az összeállított névsor, a mely ime itt következik:

[81]) Két csapatparancsnokról, Aranyi Károly és Dallos Elek őrnagyokról lásd fent 156—157. l.; a többi őrnagyról közelebbet nem tudunk. Az azonban, a mit több alkalommal, utoljára az Egyenlőség, 1897 okt. 17. számában, Dannenberg Ede parancsnokról olvashattunk, nem bir történeti alappal. Sehol sem találtunk reá nézve megbizható adatot és már Einhorn (i. m. 118. l.) megjegyzi, hogy bár a külföldi lapok is sokat beszélnek egy dúsgazdag generalisról, ki Amerikából bejött volna a magyar seregbe, Dannenberg Ede, az nem áll. Dannenberg igaz magyar születésü, nagykanizsai, de Éjszak-Amerikában élt és ott a magyarok érdekében működött, a minek eredménye azonban az amerikaiak enuncziácziója a magyarok iránt és a magyar emigránsok kedvező fogadtatása, csak a szabadságharcz leveretése után nyilvánult meg.

Névsora az 1848/49-iki zsidó honvédeknek.

Őrnagyok:

Aranyi-Goldner Károly, Budapest.
*Csemegi-Nascher Károly, kuriai biró, Budapest.
Dallos-Singer Elek, nyug. alezredes, Budapest.
Grosz Henrik, Budapest.
Holländer Leó, Eperjes.
Neumann József, Pápa.
Reinfeld Dénes Dániel, emigrált.
Tausz M., Zala.

Századosok:

Aranyi-Goldstein Márk, Pécs.
Arányi-Goldner Mór, Pécs.
*Becsági-Ehrenzweig Miksa, Budapest.
*Bettelheim-Gajáry Antal, Arad.
Blau Bernát, Budapest.
Bleuer Ignácz, magánzó, Buda.
*Csatáry-Grosz Lajos, államv. igazg. orvos, Budapest.
*Csemegi Ignácz, nyug. honv. őrnagy, Budapest.
Egyessi Vincze, élelmezési sz., Budapest.
Fekete Dániel, Budapest.
Frankl Jakab, Budapest.
Fraynd, lengyel, emigrált.
Grósz Mór, Nagy-Várad.
Hirschmann Aradról, Bécs.
Holländer Gyula, Debreczen.
Keller N., emigrált.
Kohn-Pap Vilmos, Arad.
Korn Fülöp, Pozsony, emigrált.
Kornstein Ignácz, Ungvár.
Kövy-Stein Zsigmond, tüzér, emigrált.
Krausz Károly, Arad.
Lövy Bonyhád, megh. 1885., Pápa.
Lülei Manó, lengyel, emigrált.
Mandel N., emigrált.

Schlesinger N., emigrált.
Stern Samu, Budapest.
Weisz Ágoston, péterváradi parancsnok, vitézségi érem, Komárom.
Zerffy-Hirsch Gusztáv, emigrált.

Főhadnagyok:

Bánki-Lövinger J., volt kerületi orvos, Buda.
Báthory Ignácz, emigrált.
Buxbaum Mór, Budapest.
Eisenstädter-Vasvári Ignácz de Buziás, Temesvár.
*Finály Henrik, e. t., Kolozsvár.
Fischer Ferencz Ferdinánd, vállalk., Sz.-Fehérvár.
Glück Zsigmond, Budapest.
Goldberger Samu, Budapest.
Hatsek Ignácz, m. kir. térképiró, tüzér, Budapest.
Hazai-Hauser Lipót, ügynök, Budapest.
Horovitz Adolf, Arad.
Jellinek Jakab, F.-Stubnya.
Kaufmann Lipót, Arad.
Kern Gyula, Budapest.
Leitner Henrik, ügynök, Budapest.
Lustig Adolf, munkamester, egészségügyi oszt., Arad.
Márványi Jakab, nyugd., Ungvár.
May Sámuel, nyugd., Arad.
Menczl Adolf, bizt. felügyelő, Budapest.
Neumann Ármin, Budapest.
Oppenheimer Mór, Budapest.
Rotics Mihály, N.-Abony.
Schlesinger Adolf, Budapest.
Szakács József, Budapest.
Weisz Antal, Budapest.
Weisz József, Budapest.
Winter József, Ungvár.

Hadnagyok:

*Bloch-Ballagi Károly, Bpest.
Békessi-Friedlieber Mór, S.-A.-Ujhely.
Böhm Móricz, N.-Abony.
Brauner Sámuel, Turkeve.
Bruck Jakab, korcsm., N.-Szombat.
Chorin Henrik, Budapest.
Diamantstein Jakab, Bpest.
Eisler N., Sz.-Fehérvár.
Ehrenwerth Salamon, Budapest.
Fekete Alajos, Budapest.
Fischer Adolf, Budapest.

Fleischner-Forrai Samu, mérn., Gyülvész.
Fogel Adolf, magánzó, N.-Károly.
Frank Salamon, Budapest.
Freudenberg Márk, kir. ker. tanácsos, Szabadka.
Fürst Albert, Budapest.
Grosz Ignácz, Budapest.
Grosz Vilmos, Budapest.
Groszmann Kálmán, mezőg., B.-Szt.-György.
Grünfeld Henrik, üzér, Sikárló.
Grünfeld-Zöldesi Lajos, Budapest.
Grünfeld Vilmos, Budapest.
Halassi Vilmos dr., orvos, honv. egyl. elnök, Veszprém.
Hartmann Adolf, Arad.
Heim József, Fehértemplomnál elesett, Versecz.
*Helfy-Heller Ignácz, Bpest.
Hoffmann Adolf., ker. nyugd., Nyiregyháza.
Hoffmann Dávid, Budapest.
Hübsch Adolf dr., rabbi, New-York.
Hübsch Ede, emigrált.
Jung Sámuel, nyugd., S.-A.-Ujhely.
Klein Bernát, Budapest.
Klein Henrik, alkusz, Budapest.
Klein-Kisfalvy Jakab, nyugd., Budapest.
Kövi-Stein Albert, tüzér, emigrált.
Leopold József, sóhivatali szolga, Komárom.
*Lévay Henrik báró, Budapest.
Mandl Lipót, Budapest.
Mangold Ignácz, alkusz, N.-Becskerek.
Mogyoródy-Kaiser Adolf lovag, emigrált.
Neumann Samu, Budapest.
Paskusz Jakab, Debreczen.
Perlgrund Dávid, tábori kórház, N.-Várad.
Pollák Farkas, élelmi tiszt, Győr.
Pollák Sámuel, Detta.
Pinkász Márton, Budapest.
Popper Adolf, irnok, Gyula.
Popper Lipót, Budapest.
Propper Mór, Debreczen.
Rockonstein Lipót dr., rabbi, Bukarest.
Rosenblüth Sámuel, Arad.
Rózsaági-Rosenstock Ignácz, min. titk., Budapest.
Schauer Adolf, tüzér, arany éremmel kitünt., Arad.
Schlesinger Ferdinánd, emigrált.
Schönwald M., korcsm., Szt.-Örzsébet.
Schultheisz Károly, Budapest.
Schwarcz Ignácz, Arad.
Schwarcz Sámuel, N.-Károly.

Specht Lipót, keresk., Versecz.
Specht Vilmos, keresk., Versecz.
Spitzer Lajos, Budapest.
Springer Mór, nyugd., ezüst koszorúval kitüntetve, Fogaras.
Stern Albert, Budapest.
Stern Bernát, czipész, Budapest.
Stern Mór, keresk., Köbölkút.
Teitelbaum Antal, Budapest.
Teitelbaum Sámuel, N.-Várad.
Veltner Lajos, Ungvár.
Völgyi-Schönthal Vilmos, Arad.
Waldmann Náthán, Temesvár.
Weiser Samu, magánzó, L.-Szt.-Miklós.
Weisz Ignácz, Arad.
Wodianer Béla, Budapest.

Törzsorvosok:

Kálozdy-Kaufmann Mór dr., emigrált.
Kunewalder Zsigmond, Budapest.
Langer Ignácz N., emigrált.

Főorvosok:

Adler Károly, Budapest.
Bleucher Lipót, Budapest.
Brachfeld Mark, Budapest.
Bruck N., Budapest.
Deutsch Bernát, Budapest.
Engl Herman dr., N.-Kanizsa.
Epstein Dávid, Budapest.
Erdensohn-Erdei Dávid, városi főorvos, Szolnok.
Farkas Dávid, Budapest.
Glaser Károly, Uj-Kigyós.
Glück Ignácz, Buaapest.
Glück Izidor dr., emigrált.
Goldner Miksa, Budapest.
Grosz Albert, tsz. orvos, N.-Várad.
Grosz Alajos, D.-Földvár, Bécs.
Grosz Alajos, Budapest.
Grosz Frigyes, m. főorvos, N.-Várad.
Grünwald Adolf, Komárom.
Gyöngyösy Vilmos dr., t. m. főorvos, Szombathely.
Herz Vilmos dr., Bécs.
Herzfelder Sándor dr., Arad.
Hirsch Armin, Arad.
Morgenstern Henrik, Arad.
Pikler Adolf, orvos, Tokaj.
Politzer Illés, kat. kórház ig., N.-Várad.
Pollák Jakab, Zombor.
Scheffer Sámuel, Budapest.

Schlesinger Lajos, v. orvos, T.-Szt.-Miklós.

Winkler József, orvos, Király-telek.

Alorvosok:

Adler Samu, Budapest.
Adliczer Antal, emigrált.
Ascher N., emigrált.
Fleischer József, Budapest.
Grünwald Dávid, Komárom.
Heller Gyula, orvos, Szlaniczó.
Herczeghy-Fürst Móricz, emigrált.
Kállai Manó dr., orvos, Oravicza.
Krieser Jakab dr., orvos, Beszterczebánya.
Popper Alajos dr., Debreczen.
Popper Ármin, orvos, Pozsony.
Schindler N. dr., emigrált.
Schön Leó dr., Szepes-Váralya.
Weisz József, Budapest.

Tábori lelkészek:

Einhorn E. Ignácz (Horn Ede), Budapest.
Löw Lipót, főrabbi, Szeged.

Őrmesterek:

Adler Lipót, házaló, Rajka.
Baig Ignácz, nyugd. Párkány.
Beimel Samu, földb., Herencsény.
Berger Samu, Budapest.
Berkovits Izráel, Deés.
Blau Adolf, Budapest.
Blau Ignácz, Budapest.
Bleier Jakab, koldus, N.-Várad.
Bogdán Jónás, szeszgy., Gyöngyös.
Breszlauer Lipót, Német-Palánka.
Deutschländer Lázár, Bpest.
Fehér-Weisz Ignácz, Rimaszombat.
Fischer Adolf, kalapgy., Budapest.
Fischer Ignácz, Budapest.
Flesch Ábrahám, napszámos, Apatin.
Fried Ferdinánd, Arad.
Friedmann Mór, Arad.
Galiczenstein Adolf, Arad.
Goldmann-Aranyosi Dávid, Arad.
Goldstein Hermán, Budapest.
Grósz Gerzson, N.-Várad.

Grósz Mózes, Budapest.
Grünberger Samu, Budapest.
Grünhut Antal, Budapest.
Gutmann Sándor, v. tanitó, Gyöngyös.
Haas Jakab, Budapest.
Heller Mór, Sz.-Fehérvár.
Herczfeld Adolf, Budapest.
Hirschl Antal, Budapest.
Holländer Albert, Arad.
Huber Herman, ker. isk. tan., Szabadka.
Kastl Bernát, Szerajevó.
Kastl Henrik, nyugd., Som.-Csurgó.
Klein Ferencz, házaló, Gyöngyös.
Klein Gábor, Debreczen.
Klein Mór, kávés, Szeged.
Klein Samu, földb., Erdőd.
Kohn Albert, házaló, H.-M.-Vásárhely.
Kohn Károly, Budapest.
Kohn Vilmos, Budapest.
Kohn Zsigmond, Ács.
Krieser Vilmos, nyugd., Szeged.
Krieshaber Mór, orvos, Orosháza.
Kronstein János, aranymüves, Szeged.
Kunstädter Móricz, Budapest.
Lefkovits Leó, Eperjes.
Leimdörfer Ede, Budapest.
Leitner Ignácz, Győr.
Lipsitz Ignácz, borügynök, Keszthely.
Lipsitz Sándor, iparos, Keszthely.
Lord Gáspár, Budapest.
Mendl Antal, Budapest.
Mocsáry-Schlesinger Manó, Győr.
Neumann Jakab, egyházfi, Turdosin.
Neumann Sándor, Budapest.
Neumayer József, keresk., Budapest.
Neuwirth Sámuel, Budapest.
Nussmayer József, Szolnok.
Oestreicher Dániel, Budapest.
Ováry Lipót, orsz. levéltáros, Budapest.
Perlgrund M., Budapest.
Pollák Mór, Szeged.
Reichlinger Zsigmond, keresk., Kistelek.
Roth Benedek, altiszt, Pápa.
Róth Ede, Arad.
Rótschild Simon, nyugd., Budapest.
Rótschild Simon, mag., K.-Palugya.
Schlesinger Adolf, Budapest.
Schlesinger Mór, Győr, Bpest.
Schönfeld Samu, Budapest.
Schvarcz Antal, Budapest.
Schwarcz József, N.-Várad.
Schwarcz Sándor, vállalk., Ar.-Maróth.
Schweiger Mór, alkusz, H.-M.-Vásárhely.
Singer Henrik, tanító, N.-Várad.

Singer Lajos, Arad.
Steiner Mátyás, Győr.
Stern Jakab, Temesvár.
Stern Salamon, Budapest.
Spieszer Simon, Budapest.
Spitzer Jakab, Temesvár.
Teitelbaum Mór, Budapest.
Tenner Adolf, Arad.
Tenner Ignácz Pál, Arad.
Ullmann Mór, esztergályos, Peér.
Ungár Frigyes, Budapest.
Ungerleider Zélig, Budapest.
Vogel Ármin, Arad.
Weisz A. Manó, altiszt, Veszprém.
Weisz Dávid, altiszt, keresk., Veszprém.
Weisz Dávid, keresk., Veszprém.
Weisz Jakab, negyedm., Zombor.
Weinberger Samu, Ungvár.
Weinberger Simon, H.-M.-Vásárhely.
Weiner Jakab, nyugdijas, Bellatincz.
Werner József, tűzmester, Arad.
Wosner Simon, Budapest.
Zwillinger Mór dr., jár. orv., Szucsán.

Tizedesek:

Altmann József, Kótaj.
Altmann Manó, Dombrád.
Angyal-Engl Dávid, Paks.
Blau Albert, Ujfehértó.
Blau Henrik, Budapest.
Blau Lázár, vállalk., Bpest.
Braun Lévi, N.-Szőllős.
Brust Jakab, Arad.
Brüll József, Győr.
Buchwald Lajos, Bezdán.
Dembicz Vilmos, orvos, Ó-Moravicza.
Deutsch Dávid, Budapest.
Deutsch Dávid József, Temesvár.
Ehrlich Mór, Budapest.
Elias Adolf, Budapest.
Epstein Izráel, Budapest.
Färber József, Budapest.
Feldmann Mátyás, keresk., Máté-Szalka.
Fischbaum Mózes, Szt.-Miklós.
Fischer József, Ungvár.
Fischer Mór, Budapest.
Flesch Simon, házaló, Ó-Moravicza.
Fried Lipót, Budapest.
Friedmann Lipót, Arad.
Fürst Mór, Szabadka.
Goldschmied Samu, Budapest.
Goldner Mór, szabó, Szabadka.
Goldstein Ignácz, Budapest.
Grosz Jakab, Győr.
Grosz József, Budapest.
Grünberger Sándor, szolga, Koppány.

Grünfeld Bernát, Budapest.
Grünhut Dániel, nagykeresk., Budapest.
Heimann Károly, Debreczen.
Hoffmann Dávid, Bittse.
Hoffmann Henrik, Budapest.
Klein Ignácz, Budapest.
Klein Lázár, Budapest.
Klein Jakab, Zombor.
Klein Márkus, szobaf., Makó.
Kohn Illés, nőszabó, Kula.
Kohn Ignácz, Budapest.
Kohn Károly, Budapest.
Koch Dávid, Zombor.
Königstein Samu, Szetjehó.
Krieshaber Károly, Pancsova.
Ländler Ignácz, Budapest.
Langer József, Libetbánya.
Ledermann Adolf, S.-A.-Ujhely.
Lemberger Miksa, Budapest.
Levy Samu, Budapest.
Lilienberg Mór, Arad.
Löw Emánuel, Arad.
Löwy Albert, szatócs, Borzsony.
Neumann Márk, Arad.
Oestreicher Simon, Budapest.
Perlgrund Samu, Budapest.
Pollák Ármin, Budapest.
Pollák Mór, T.-Szt.-Márton.
Princz Ignácz, szabó, Szeged.
Raab Sándor, Budapest.
Reif Manó, Kis-Czell.
Reich Adolf, Bezdán.
Reichard Mór, keresk., S.-A.-Ujhely.
Rosenberg Farkas, Budapest.
Rosenberger Izsák, földbirt., Libetbánya.
Bosenfeld Sándor, Arad.
Rosenthal Adolf, Budapest.
Ruhmann Mór, házaló, H.-M.-Vásárhely.
Salzberger Mór, alkusz, N.-Becskerek.
Salczer Lipót, Budapest.
Silberstein Herman, Budapest.
Singer Ignácz, Budapest.
Schlesinger Adolf, Arad.
Schlesinger Jakab, Tarnócz.
Schlesinger Lajos, Budapest.
Schreier Adolf, keresk., Szabadka.
Spitz Jónás, Miskolcz.
Spitz Lajos, ker., Rakottyás.
Spitz Lajos, Miskolcz.
Spitzer József, Lovasberény.
Springer-Bocskai József, Budapest.
Steiner Vilmos, H.-M.-Vásárhely.
Steiner Illés, üveges, T.-Szt.-Márton.
Stern Jakab, házaló, Szeged.
Schnábl Gyula, keresk., Oravicza.
Schönfeld Samu, Budapest.
Schwarcz Ábrahám, N.-Várad.
Schwarcz József, Szeged.
Schwarcz Márkus, Szombathely.
Schwarcz Móricz, N.-Várad.
Stekkermann Simon, szabó, Munkács.

Täneczer Soma, czipész, A.-Kubin.
Tandlich Rudolf, pék, Turdosin.
Tirnauer Ignácz, Budapest.
Tyroler Soma, fényképész, A.-Kubin.
Weisz Ábrahám, Nyitra.
Weisz Adolf, Budapest.
Weisz József, Budapest.
Weisz Márk, Budapest.
Weisz Samu, órás, Ungvár.
Wetterstein Jakab, Budapest.
Wolf Ferdinánd Mózes, Szerb-Keresztúr.

Közhonvédek:

Abelesz Dániel, Budapest.
Abelesz József, Budapest.
Adler Béla, Budapest.
Adler Vilmos, Versecz.
Augenstein Lipót, Budapest.
Bauer Lipót, Budapest.
Baumgarten Ignácz, Arad.
Baumgartner Mór, házaló, B.-Gyarmat.
Berger Fülöp, Tata.
Berger-Hegyvári Miksa, Esztergom.
Berger Samu, Budapest.
Berkovits Béni, szabó, Nyir-Bogdán.
Bernát József, Apahid.
Beck Jakab, Budapest.
Blau Albert, Budapest.
Blau Lipót, Budapest.
Blumenstock Jakab, Budapest.
Blumgrund S. T. dr., j. orvos, Krassó.
Boschán Lipót, nyugd., Baja.
Bonyhád Lujzi, Pápa.
Breuer Lajos, Arad.
Brill Jakab, Pápa.
Bruck Samu, korcsmáros, N.-Szombat.
Chorin Béla, Budapest.
Chorin Ferdinánd, Budapest.
Chorin Zsigmond, Budapest.
Danzinger Mór, rendőr, K.-Várda.
Derera N., Temesvár.
Deutsch Ábrahám, házaló, Szabadka.
Deutsch Adolf, Budapest.
Deutsch Dávid, mag., zászlóvivő, Smikenez.
Deutsch József, Budapest.
*Deutsch József, fényképész, Gyöngyös.
Deutsch Lipót, keresk., Versecz.
Deutsch Miksa, Pápa.
Deutsch Simon, Oravicza.
Eisenberger N., Oravicza.
Elbogen József, Debreczen.
Engel Jakab, koldus, S.-A.-Ujhely.
Engel Sándor, Tapolczafő.
Engel Salamon, ker., Versecz.

Engel Rudolf, nyugd., Vukovár.
Engelbaum Mór, Budapest.
Epstein Samu, Budapest.
Erdensohn Bernát, keresk., Szeged.
Fábián Samu, Arad.
Feldmann Jakab, Budapest.
Flesch Jakab, Oravicza.
Flesch Sámuel, Arad.
Fleischner Fülöp, Budapest.
Fleiszig József, N.-Kikinda.
Fleischmann Mátyás, földb., Liptó.
Fischer Ignácz, elesett, Trencsén.
Fischer József, korcsm., Komárom.
Fischer Jónás, Pápa, Bécs.
Fischer Lipót, Ada.
Fischer Lipót, Budapest.
Fischer Sándor, Kéthely.
Frank Bernát, Budapest.
Frank-Fodor Jakab, N.-Várad.
Frank Samu, nyugd., Nyiregyháza.
Frankl Bernát, Budapest.
Freud Bernát, H.-Váralja.
Friedmann Adolf, Budapest.
Friedmann Adolf, Arad.
Friedmann Ignácz, Budapest.
Friedmann József, Budapest.
Friedmann József, mészáros, Vitka.
Friedmann Manó, Eperjes.
Friedmann Lőrincz, S.-A.-Ujhely.
Friedmann Samu, Budapest.
Friedbauer Adolf, Győr.
Friedländer Jakab, Budapest.
Friedlieber Samu, S.-A.-Ujhely.
Fried Samu, Budapest.
Frisch Ignácz, Budapest.
Frölich Ignácz, S.-A.Ujhely.
Frölich Sándor, Arad.
Fuchs Farkas, Szolnok.
Fuchs József, Pápa.
Fuchs József, Agasztyán.
Gelbmann Ignácz, Miskolcz.
Glück Adolf, Arad.
Glück József, Arad.
Gold Ábrahám, Budapest.
Gold József, Pápa.
Goldberger Herman, Bpest.
Goldberger Jakab, S.-A.-Ujhely.
Goldberger-Arany Márton, Arad.
Goldberger Vilmos, Budapest.
Goldmann N., pozsonyi, emigrált.
Goldner Antal, Budapest.
Goldschmied Ignácz, Pápa.
Goldschmied Izráel, Budapest.
Goldstein Adolf, Budapest.
Goldstein Bernát, T.-Szt.-Márton.
Goldstein Ignácz, Arad.
Goldstein Ignácz, Versecz.
Goldstein Károly, Budapest.
Grosz Bernát, Budapest.
Grosz Ignácz, Budapest.
Grossmann Jakab, korcsm., Szep.-Kályava.

Grossmann Miksa, N.-Konyát.
Grün Adolf, lengyel, Budapest.
Grün Mór, Budapest.
Grün Salamon, Eperjes.
Grünbaum Ábrahám, rongysz., M.-Kövesd.
Grünbaum Ármin, Budapest.
Grünbaum Bernát, T.-Szt.-Márton.
Grünbaum József, Győr.
Grünbaum Mór, Pápa.
Grünberg Mór, Budapest.
Grünfeld Bernát, Arad.
Grünfeld Mór, Budapest.
Grünhut Miksa, T.-Szt.-Márton.
Grünstein Manó, Budapest.
Grünwald Lipót, Budapest.
Guttmann Jakab, napsz., Topolya.
Guttmann József, Budapest.
Guttmann Sándor, Budapest.
Haas Jakab, Pápa.
Hauser József, Budapest.
Hay Izráel, N.-Abony.
Hartstein Herman, Ungvár.
Hercz Dávid, Szolnok.
Herczeg Miksa, Pápa.
Herczeg Márkus, Bogajevo.
Herczenberger József, Arad.
Herczog Adolf, Miskolcz.
Herczog József, Arad.
Herskovits József, Budapest.
Hecksch Jakab, Orsova.
Heller Samu, nyug., Sz.-Fehérvár.
Hirsch Lipót, nyugd., Bpest.
Hirsch Lipót, Miskolcz.
Hirschler Miksa, emigrált.
Horn E. Antal, iró, Budapest.
Horn Jakab, N.-Bittse.
Hornhauser Farkas, kávés, Kolozsvár.
Hochfelder Joachim, mészáros, N.-Bittse.
Hoffmann Mór, Budapest.
Hübsch Ferdinánd, N.-Bittse.
Immerblum Dávid, T.-Szt.-Márton.
Justitz Bernát, Hőgyész.
Kaufmann Albert, N.-Károly.
Kaufmann Ede, rongyász, Mohács.
Kern Fülöp, Budapest.
Kern József, Paks.
Klein Ábrahám, Budapest.
Klein Albert, Budapest.
Klein Bernhard, Budapest.
Klein István, Arad.
Klein József, keresk., Kistelek.
Klein József, Szécsény.
Klein Lipót, Szabadka.
Klein Márkus, Várpalota.
Klein Márton, világtalan béna, Miskolcz.
Klein Sándor, Budapest.
Klein Samu, Arad.
Klein S., T.-Szt.-Márton.
Klein Vilmos, Oravicza.
Klingenstein Adolf, Budapest.
Klopfstock Samu, Budapest.
Koch Dávid, ügynök, Szabadka.
Kohn Ábrahám, Budapest.

Kohn Adolf, Budapest.
Kohn Adolf, Arad.
Kohn Dávid, bérlő, N.-Bittse.
Kohn Dávid, Budapest.
Kohn Dávid, Zala-Egerszeg.
Kohn Fülöp, Győr.
Kohn Ignácz, Budapest.
Kohn Károly, Torna.
Kohn Lipót, Budapest.
Kohn Márkus, Miskolcz.
Kohn Mór, Budapest.
Kohn Miksa, Budapest.
Kohn Mihály, Pápa.
Kohn Samu, Budapest.
Kohn Simon, Budapest.
Kohn Vilmos, Budapest.
Klopfstock Mór, Budapest.
Krámer Lajos, Arad.
Lang Antal, N.-Boly.
Lang Jakab, Budapest.
Lautner Ábrahám, N.-Abony.
Lax Mór, T.-Szt.-Márton.
Léderer Ignácz, Budapest.
Lederman Mark, Budapest.
Lefkovits Mór, Budapest.
Lichtmann Bernát, Nyir-Máda.
Lichtenstein Herman, Sárbogárd.
Lichtig Neumann, Budapest.
Loch Henrik, Arad.
Löffler Ignácz, Budapest.
Löwy Lajos, Budapest.
Löwy Lipót, T.-Szt.-Márton.
Löwy Jakab, T.-Szt.-Márton.
Löwy József, Vág-Ujhely.
Löw Náthán, Budapest.
Lukács-Löwinger Mór, Szeged.
Lusztig Fülöp, Budapest.
Magyar N., Oravicza.
Márványi Herman, Ungvár.
Markovits Gáspár, Darócz.
Markstein Jakab, Siófok.
Mayer Gusztáv, Arad.
Müller Ignácz, Budapest.
Müller József, Budapest.
Müller Károly, ház., H.-M.-Vásárhely.
Müller Móricz, Budapest.
Müller Mór, Budapest.
Náthán Izrael, Petrozsény.
Neubauer Béla, Körmöczbánya.
Neubauer Rafael, N.-Bittse.
Neufeld Mór, Budapest.
Neumann Adolf, Budapest.
Neumann Antal, Budapest.
Neumann Lipót, Budapest.
Neumann Samuel, Ujpest.
Neustadtl Vilmos, polg. isk. tan., Versecz.
Neuwelt Mór, Osi.
Nussbaum Mór, N.-Szölgyén.
Offner József, Budapest.
Oppenheimer Mór, Arad.
Paskusz Gábor, Tolmács.
Perl Dávid, Budapest.
Petyán Henrik, Arad.
Pick Herman, Gyöngyös.
Pollák Imre, földm., Pacsa.
Pollák Ignácz, Budapest.
Pollák Izidor, aranyérem, Arad.
Pollák Ignácz, Kolozsvár.
Pollák József, Budapest.

Pollák Móricz, Budapest.
Pollák Mayer, Budapest.
Pollák Samu, Budapest.
Pollák Sámuel, szolga, H.-M.-Vásárhely.
Pollacsek Ármin, Budapest.
Pollacsek József, Nyiregyháza.
Pollacsek László, házaló, Czegléd.
Preis Jakab, Budapest.
Reich Mór, Budapest.
Reitmann József, Nyitra.
Riesz Mór, Budapest.
Rosenberg Jakab, Pápa.
Rosenberg József, Budapest.
Rosenberg Lajos, Budapest.
Rosenfeld Albert, Csongrád.
Rosenfeld Bernát, Budapest.
Rosenfeld Bernát, földm., N.-Várad.
Róth Adolf, Libetbánya.
Róth Bernát, kávés, Ungvár.
Róth Jakab, bérlő, Zádorfalva.
Róth Samu, házaló, Szeged.
Rotter Mór, Budapest.
Rosenstein József, Szekó.
Schäffer Adolf, Budapest.
Schenner Miksa, elesett a temesvári csatában, N.-Abony.
Scheinberger Miksa, keresk., N.-Kikinda.
Scheinberger Ignácz, aranym., T.-Szt.-Márton.
Schiff Mór, Budapest.
Schiffmann József, Budapest.
Schindler Antal, lovag, emigrált.
Schlesinger Antal, Győr.
Schlesinger Dávid, Páka.
Schlesinger Joachim, N.-Bittse.
Schlesinger Kálmán, keresk., Versecz.
Schön Fülöp, S.-A.-Ujhely.
Schön Náthán, Budapest.
Schönberger Sámuel, Bpest.
Schönfeld Károly, N.-Kőrös.
Schönfeld Sándor, Eger.
Schöntag Salamon, Budapest.
Schiller-Szinessy S. M., e. tanár, Cambridge.
Schwarcz Ármin, Budapest.
Schwarcz Béni, szabó, N.-Kikinda.
Schwarcz Dávid, Budapest.
Schwarcz Fülöp, S.-A.-Ujhely.
Schwarcz Jakab, Versecz.
Schwarcz József, napszámos, Bököny.
Schwarcz Mór, Budapest.
Schwarcz Simon, Bikszád.
Schwarcz Simon, F.-Gyarmat.
Schultheisz Dávid, Budapest.
Schustek Jakab, N.-Bittse.
Schustek Joachim, N.-Bittse.
Salamon Ignácz, Hatház.
Seligmann Henrik, Budapest.
Singer Antal, Budapest.
Singer Herman, napszámos, Harkány.
Singer József, Budapest.
Singer Ignácz, Arad.
Singer Károly, házaló, H.-M.-Vásárhely.

Singer Lőrincz, H.-M.-Vásárhely.
Spitz Adolf, Budapest.
Spitz Mór, T.-Szt.-Márton.
Spitz Sándor, T.-Szt.-Márton.
Spitzer Adolf, Arad.
Spitzer Dávid, Gyula.
Spitzer Dávid, Budapest.
Spitzer Ignácz, szűcs, Temesvár.
Spitzer Herman, Budapest.
Spitzer N., szabó, emigrált.
Spitzer Salamon, Jóka.
Spitzer Vilmos, elesett Szt.-Tamásnál, Bezdán.
Springer Dani, ezüst koszorúval kitüntetve, Brassó.
Springer Dávid, A.-Fehérvár.
Springer Juda, Medgyes.
Springer Jakab, Budapest.
Springer Salamon, Udvarhely.
Springer Samu, Udvarhely.
Stelczner Farkas, rongyszedő, D.-Földvár.
Stengl Mór, Mátészalka.
Steinberger József, keresk., Köztelek.
Steiner Bernát, szolga, Várna.
Steiner Ferencz, N.-Abony.
Steiner Jakab, Eger.
Steiner Ignácz, Budapest.
Steiner József, Győr.
Steiner Lipót, Budapest.
Steiner Mór, Szécheny.
Stern Adolf, Budapest.
Stern Ábrahám, Budapest.
Stern Dávid, szabó, Makó.
Stern Ignácz, Budapest.
Stern Izráel, Ar.-Megyer.
Stern Jakab, Budapest.
Stern Jakab, N.-Dém.
Stern Márk, Budapest.
Sternberg Adolf, Budapest.
Sternberg Ármin, Budapest.
Strasser Adolf, Hőgyész.
Strausz Jakab, T.-Szt.-Márton.
Tauber Dávid, Budapest.
Tänzer Bernát, Budapest.
Teitelbaum Samu, Budapest.
Trencsin Dániel, Budapest.
Trepper Mór, házaló, Gyöngyös.
Ullmann Herman, napszámos, Berczel.
Vértes Sándor, szabó, Szeged.
Wéber Sándor, szatócs, Szeged.
Weisz Adolf, Hőgyész.
Weisz Ferencz, Sz.-László.
Weisz Herman, Budapest.
Weisz Joachim, Nyitra.
Weisz Jónás, Arad.
Weisz Jónás, Ungvár.
Weisz Ignácz, Hőgyész.
Weisz Izráel, Budapest.
Weisz Mór, Budapest.
Weisz Márton, Csongrád.
Weisz-Fehér Rudolf, Arad.
Weisz Sándor, Budapest.
Weisz Sámuel, kürtös, Arad.
Weisz Sámuel, tan., F.-Abony.
Weisz Salamon, Székeskút.
Weisz Zsigmond, Szeged.
Weinberger Adolf, keresk., Ungvár.

Weinstein József, S.-A.-Ujhely.
Weiner József, szücs, Bella.
Weinmann Mór, Ungvár.
Weiler Samu, Szt.-Péter.
Weltlinger Jakab, szabó, Vasvár.
Weltmann-Világfy Pál, S.-A.-Ujhely.
Wessel Antal, Tata.
Wigdor Izsák, Deés.
Wilhelm Mór, szatócs, Monor.
Wolner Jakab, Baja.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Adományok a haza oltárára és a zsidók egyéb szolgálatai.

Alig kezdte meg a független magyar kormány hivatalos működését, gondoskodott róla a bécsi kamarilla, hogy ne legyen az zavartalan. Föllázította a nemzetiségeket a magyar haza ellen és próbára tette a magyar vitézség hatalmát. Ez azonban megmutatta, mire képes hazaszeretete, a szabadság iránt való lelkesedése és midőn porondra szólította a bel- és külellenség, kiállott, a tulerővel szemben is elég dicsőséget aratva nemzetének.

De nemcsak a honfiak kardjára volt szüksége a hazának a vész idején, nemcsak a patakonként ömlő véráldozatra, hanem, a mi ügyének vitelére nem kevésbbé volt fontos, ép oly mértékben kellett igénybe vennie a polgárok vagyoni áldozatát.

Hisz a független kormány pénzügyminisztere, ugyancsak a kamarilla jóvoltából, összesen 506,105 frt 24 krt talált a magyarországi állami pénztárakban, midőn tárczáját átvette, mert az osztrák kormány jó eleve

gondoskodott arról, hogy a míg szabadon gazdálkodhatott, kézre kerítse Magyarország folyó jövedelmeit. És mi volt az ott talált félmilliónyi összeg azon óriási szükséglettel szemben, melyet az ország közigazgatása és hadi állománya igényelt? Miként szerezte volna meg a magyar kormány a mindig növekedő szükségletek fedezetét, midőn már az első hónapjaiban kitört nemzetiségi lázadások folytán fennakadt az adó behajtása és egyik új jövedelmi forrása, a földadó helyes megállapítása is lehetetlen volt kataszter hiányában?

Nemzeti bankot is akar felállítani, a mint az mulhatatlanul szükséges volt, de honnan vegye az érczalapot a kibocsátandó bankjegyek számára? És ekkor, mint oly gyakran a nagy időkben, Kossuth inspiráczíója segített a bajon. A haza polgáraihoz kell folyamodni rendkívüli segélyért, nem fog azok lelkesedése az áldozattól vonakodni! És Kossuth nem is csalatkozott várakozásaiban. 1848 május 19-iki fölszólításában a hazafiakhoz fordul a kormány, «hogy midőn most a hazát vész fenyegeti, tegyék a haza oltárára vagyonuknak is valamely részét s adjanak a hon védelmére, kitől egyébként nem telik, kölcsönkép pénzt vagy egyéb oly vagyont, mit könnyen pénzzé lehet fordítani». Ugyanakkor a belügyminiszter is egy terjedelmes rendeletet meneszt a megyékhez, városokhoz és kerületekhez, hogy öt-öt tagú bizottságokat nevezzenek ki, melyek a nép között a gyűjtést eszközöljék, elfogadva ajándék vagy kölcsön gyanánt pénzt és pénzértékűt. «Szóljanak a szívhez, az észhez, s ép úgy zörgessenek a szegény, mint a dus ajtaján, mert a hazának egyenlőkép fia mindenki». És akkor megkezdődik országszerte

a magyar hazafiság megnyilatkozása, melynek áldozatkészsége kifogyhatatlan volt azután majd másfél éven keresztül! A haza esdő szavaira kinyiltak, nem az erszények, hanem a szivek és nem volt oly szegény hazafi, ki ne örömmel tette volna le filléreit a haza oltárára, ki boldognak ne tartotta volna magát, ha adományait a hon védelmére fölajánlhatta.

És a zsidók? Résztvettek-e ők is e hazafias áldozásban? Igenis, résztvettek, a mint az csak tőlük tellett! Avagy képzelheti-e valaki, hogy midőn általános közgyűjtésről van szó, a zsidókat kifogják hagyni? Hisz a non olet elve mindig és minden időben kiterjedt a zsidó pénzre, hogy szivesen elfogadták és vissza nem utasították sehol. A nemzetőrségben nem akartak a zsidóval együtt szolgálni a polgárok, de pénzét elfogadták a nemzetőrség fölszerelésére; példa rá a többi közt a veszprémi eset.[1])

Midőn pedig a bizottságok gyűjteni mentek az egész országban, tényleg zörgettek mindenkinek ajtaján, szegénynél és gazdagnál egyaránt, valláskülönbség nélkül és a zsidók mindenütt készséggel nyujtják filléreiket és forintjaikat a haza oltára számára a többi polgárokkal egyetemben, a mit azután az illető város az egész helység nevében juttat el rendeltetési helyére. Ezt bizonyítják az egyes levéltárakban megőrzött adakozási lajstromok, ezt a hivatalos lapnak kimutatásai, hol a zsidók és a más vallásuak adományai összevetve jelennek meg.

Azért tehát lehetetlen volna, ha akarnánk is, a mint

[1]) L. fent III. fejezet 105. l.

azt szükségesnek nem tartjuk, kimutatni, hogy az állam kincstárába begyűlt nehány millió frt adományból, mennyi volt a zsidóké! De azt kimutathatjuk, hogy a zsidók tudták 48-ban is, hogy nekik mindenképen többet kell tenniök, hogy elismerésre találjanak, nekik jobban ki kell tünni, mint más vallású polgártársaiknak és azért, a mellett, hogy az egyes helyeken a közös gyűjtésnél adakoztak, külön is elviszik áldozataikat egyesek és hitközségek vagy társulatok a haza védelmére.[2])

És azok a kapzsinak tartott zsidók nem is az utolsók között vannak, hanem előlhaladnak a legjobb példákkal, úgy hogy joggal mondja egy szemtanu: «És ha önkéntes áldozatra tesz fölhivást a haza, a zsidóság sohasem marad hátra. Példákat tudunk, hogy a középszerü vagyonú zsidó ugyanazon helységben többet áldozott önkéntesen nem rég is a haza oltárára, mint dúsgazdag földesura».[3])

És bizonyára jellemző, hogy a fölhivás után nem sokára, már junius első napjaiban, a pesti hitközség, vagy mint a hivatalos kimutatás mondja, *«a pesti izraelita társulat» a legnagyobb összeggel szerepel az áldozók között és 50,000 frtot ad kölcsön az államnak a mellett, hogy tagjai között gyűjtést rendezve*

[2]) Ezt bizonyítják az adakozási lajstromok, hol a nevek külön ki vannak tüntetve, pl. Komárom város közös gyüjtésénél minden kerületben ott vannak a zsidók is, igaz kisebb összegekkel és külön a község, mint ilyen adományával és kölcsönével. Igy a szfehérvári, Veszprém megyei levéltárban és a Közlönyben számtalan helyen.

[3]) A Jövő, 1848 decz. 12.

julius 1-ig már 30,227 frt 30 kr. *kölcsönt* és 7585 frt 30 kr. és 405³/₄ lat ezüst *ajándékot szolgáltat be a kincstárnak.*

De még többet is tesz ugyancsak *a gyűjtés kezdetén, leszedi templomaiban a tóra ékszereit* és 856 lat ezüstjét felajánlja a haza oltárára, ugymint *a pesti chevra-kaddisa = Szent-Egylet* 1193 lat ezüstjét. Azontul még hónapokig állandó a gyűjtés a pesti hitközség tagjai között, a kikhez sorakoznak tehetségük szerint a budai és ó-budai községek, valamint a vidéken, egyesek úgy mint testületek.

Nem vállalkozhatunk arra, hogy ezen adományok összegét, főleg az egyesekét, legyenek bármily tekintélyesek is,[4]) kimutassuk, csupán arra szorítkozunk, hogy mutatóba felsoroljuk azon zsidó testületek és községek áldozatait, melyeket a hivatalos lapnak, a Közlönynek hiányos kimutatásaiból összeszedegettünk.

Hiába, a pénzre szükség volt, nagy szükség, de a pontos kimutatásra nem volt idő.

[4]) Hogy egyes zsidók mily összegekkel voltak képviselve az ország külömböző vidékein, arra ím' találomra néhány példa: Pesten adományaikon kívül kölcsön czímen: Ullmann Móricz örökösei 3770 frt 11 kr.; Weltkugel Simon 2000 frt; Kanicz Manó 994 frt 14 kr.; Kern S. Enok és fia 300 frt; Lackenbacher Jakab 300 frt; Kassovitz J. H. 100 frt és 100 lat ezüst; Koppel L. M. 100 frt és 100 lat ezüst; Wodianer S. 1000 lat ezüst; Lövy Herrmann 400 lat ezüst; Boscovitz J. L. és társa 730 lat ezüst stb. N.-Becskereken: Eisenstädter Simon keresk. 500 frt. D.-Földváron: Engel és Korn izr. kalmár társaság 200 frt; Kohn Mihály és Reich Jakab izr. kalmárok 180 frt stb. stb.

Ajándékképen adtak rövid hónapok alatt:

Aszódi izraeliták 156 frt 58 kr; bethleni zsidók 20 frt; bodrogközi kerületben levő izraeliták 163 frt 19 kr; budai izr. község 364 frt 12 kr; ó-budai izrael. község 399 frt 07 kr; dereglyei izraeliták 189 frt 82 kr; egervárosi izr. község 201 frt; földvári izr. czéhbeli mesterek 50 frt; geszthelyi és szerencsi kerületben levő izraeliták 43 frt 13 kr; kolluthi izraeliták 26 frt; komáromi izraelita község 511 frt 30 kr; nagykőrösi izr. község 25 frt 44 kr; losoncz-tugári héber asszonyok 31 frt 40 kr; mádi izraeliták 300 frt; mihályi izraeliták 319 frt 10 kr; moóri izraelita község 93 frt 30 kr és 1 arany; paksi izraelita község 101 frt 04 kr; pécsi izraelita község 60 frt 44 kr; pesti izraelitákból álló társaság 1250 frt; rákóczi kerületi izraeliták 68 frt 22 kr; szásztói izraeliták 222 frt 23 kr; szügyi izr. község 2 frt; tokaji kerületi izraeliták 203 frt 02 kr; tétényi izraelita község 32 frt 30 kr; ujhelyi izr. község 447 frt 05 kr; várpalotai izraeliták 220 frt 22 kr és Szinger Péter főrabbi 5 latos ezüst pohár; hódmező-vásárhelyi izraeliták 48 frt 40 kr; veszprémi izraeliták 368 frt 12 kr és 1 arany tű, 1 arany gyűrű 1 ezüst kanál.

Kölcsönképpen ugyanazon idő alatt adtak:

Bethleni izraeliták 20 frt; borsodmegyei izr. község 1200 frt; budai izrael. község 421 frt 10 kr; ó-budai izr. község 537 frt 40 kr; földvári izr. község 185 frt; győrfalvi zsidók 9 frt; högyészi izrael. község 200 frt; komáromi izrael. község 500 frt; lengyeltóti izr. község 95 frt 40 kr; nagyszentmiklósi izr. község 250 frt; neográdi izraeliták 1000 frt; ötsi izraeliták 20 frt; paksi

izraelita község 421 frt 10 kr; pesti izr. szabó testület 500 frt; szegzárdi izrael. község 80 frt; ujhelyi izraeliták 274 frt 10 kr; nagyváradi izraelita község 1071 frt 49 kr; verpeléti izrael. község 100 frt.

Természetes, hogy ezen összeállítás csak elenyészően csekély részét nyujtja azon összegnek, melyet a magyar zsidók az ország minden részében az ország többi lakosaival vetélkedve és azokkal közös czím alatt felajánlottak. De végül is kevésbbé van okunk e téren a források elégtelenségét és hiányosságát fájlalni, mint a megelőzőleg tárgyalt személyes és fegyveres részvételnél, mert azt még ellenségei sem tagadhatják meg a zsidóktól, hogy vagyoni áldozatokat hoz, ha kell; sőt azt vetik a szemére, hogy csak ezzel akar szolgálni, úgy mint általában, ha arról van szó, hogy zsidók a szabadságharczban részt vettek, sokan első sorban és kizárólag az anyagi részvételre gondolnak.

Bizonyos is, hogy e tekintetben sem maradtak hátra a zsidók, de legalább is kiállták a versenyt más vallású polgártársaikkal és jellemző erre nézve, mint hasonultak azokhoz minden tekintetben, a következő példa:

Deésen (Erdély) különböző gabonanemüeket ajándékoztak: Jakab Amsel 20 vékát, Jakab Áron 30 vékát, Friedmann Izsák 10 vékát, Kopel Sándor 10 vékát, Ábrahám Márton 3 vékát, Mayer Jakab 20 vékát, Ábrahám Jakab 10 vékát.

A honvéd tüzérség részére Salamon Dávid szinyei bérlő egy paripát, Hirsch Ignácz, Láposról egy paripát, Hirsch Salamon, régenfalvi egy kanczát, Mayer Salamon egy lovat ajándékozott.

Érdekes példa ugyanott Hirsch Dávid, Mátyás

Áron és Simon hitfeleké, kik mint a szamosujvári rabok élelmezésének haszonbérlői 3 önkéntesnek napídijait igérték meg 1848 julius 18-tól 1850 deczember végéig és pedig oly formán, hogy a kifizető hivatal havi 12 frtot vonjon le az ő járandóságukból.[5])

Hasonló ehhez, midőn Békés-Csabán Breier testvérek ajándékképen 3 évre, havonként fizetendő 36 forintot ajánlanak fel.[6])

És nevezetes, hogy azok a nyereségvágyó zsidók kölcsöneiket rendesen azon megjegyzéssel adták különböző időtartamra, hogy «kamat nélkül.» A végeredményben persze ez mellékes volt, ép úgy mint a kölcsön és ajándék közt való különbségtétel, mert a magyar kormány — sajnos — nem jutott azon helyzetbe, hogy igéretét beváltsa és kamatokat fizessen vagy még adósságát is törlessze, hisz ellenkezőleg a haza veszélyének növekedtével mindig új meg új kölcsönöket, illetve adományokat vett igénybe, melyek nélkül a háboru költségeit képtelen lett volna ideig-óráig is fedezni. A szabadságharcz leveretése után pedig, természetes, hogy nem számíthattak a hazafias hitelezők arra, hogy az absolut kényuralom tekintettel legyen a «rebellis» magyar kormány által elvállalt kötelezettségekre és helyette teljesítse azokat. Hisz a pesti hitközségnek még a hadisarczba sem akarta beszámítani az általa kölcsön adott 50,000 frtot.[7]) Csak a komáromi kapitu-

[5]) Friedländer Gyula úr, ottani lakos szíves közlése levéltári adatok nyomán.

[6]) Közlöny, 1848 julius 13.

[7]) L. alább 306. l.

láczió feltétele folytán volt kénytelen a komáromiaktól a magyar állam által 1849 julius 20-án felvett 200,000 frtnyi kölcsönt, melyhez az ottani zsidók kerek 13,000 frttal járultak, 1849 októberben visszafizetni.[8])

A lelkes adakozók vagy hitelezők azonban nem is törődtek az eshetőségekkel és adtak, a míg adhattak, midőn a haza veszélyes helyzete megkivánta és közöttük a zsidók kezdettől fogva a harcz végéig mindenütt megmutatták áldozatkészségüket. A hol szükség volt, és bizony ama vészes időkben igen sok helyen meg volt az, az önkéntesek, népfölkelők vagy honvédek felszereléséhez segédkezet nyujtani, ott a zsidók sem maradtak el. Így p. o. *Székesfehérvárott* az önkéntes nemzetőrök és a népfölkelés számára, *Tokajban, N.-Mihályban* a a honvédzászlóaljak fölszereléséhez adakoznak, úgy mint egyebütt. Lustig nevű nagykereskedő maga 250 font ólmot golyók készítéséhez, hogy minél több legyen az ellenség számára.[9])

Midőn pedig a háboru mindjobban szedte áldozatait és nőttön nőtt a sebesült honvédek száma, nem csekély gondot okozott az illetékes köröknek a készületlenség és eszközök hiánya folytán különösen súlyos feladat, a sebesült vitézek ápolása és a nélkülözhetlen szerekkel való ellátása. Így tehát újból a honfiak és honleányok áldozatkészségére apellál és pedig nem hiába.

És a hol katonai, tábori kórház volt, a hol sebesültek

[8]) Komárom városi levéltár, 1848. iratcsomó. A kölcsönt-adók névjegyzéke és a visszafizetés részletei.

[9]) Szfehérvár városi levéltár, 1848. iratcsomó és Közlöny, 1849. 291; 310, 466. ll.

számára valamit gyűjtöttek, ott nem hiányoznak az adakozók között a zsidók sem.

Ott vannak a *liptói* magyar sereg számára fehérruhát adakozók között, úgy mint a *Féltorony* és *Nezsider* helységekben felállított tábori kórház felszereléséhez hozzájárulók, a *lajthai* tábor részére, a *debreczeni* tábori kórházban levő sebesültek számára élelmezést, fehérruhát és ágynemüt gyűjtők és adakozók között.

Ott találjuk őket a hivatalos kimutatásokban, melyek arról számolnak be, hogy kik járultak hozzá a *N.-Károlyban* felállított katonai kórház felszereléséhez, kik adakoztak a *naszódi* és *beszterczei* kórházakban sinlődő honvédek, kik a *miskolczi* kórházban levő és kik a Budavár ostrománál megsebesült honvédek részére.[10])

De nemcsak az elkerülhetlen kötelességszerű adakozásokról értesülünk, melyektől a zsidók el nem zárkóztak, de valóban szép és nemes példákról tudunk, midőn zsidó férfiak és nők lelkes buzgalommal feleltek meg az önkéntesen elvállalt gyűjtési hivatásnak, a mint azt, legalább a hivatalos lap kimutatásaiban, sem igen sűrűn találjuk. Langsfeld Fülöp pld., a pesti zsidó nők között három hét lefolyása alatt 249 ing, 194 gatya, 42 lepedő, 39 harisnya, 10 mellény, 10 font tépet, 3 kendő, 3 hálósipka, 4 szalmazsák, 10 polya, 21 lábravaló tekintélyes gyűjteményét szedi össze és szolgáltatja be a katonai kórház számára.[11])

Hasonlót végeznek Pollákné és Spitzerné asszonyok,

[10]) Közlöny, 1848 deczember 17. és 19.; 1849. 216, 244, 474, 478, 486. ll.

[11]) U. o. 1848 november 24, 29. és decz. 17.

ugyancsak kizárólag hitsorsosaik között rendezve gyűjtést és dr. Stahly ezredorvosnak beszolgáltatnak 490 inget, 180 gatyát, 154 lat tépetet, 27 polyát, 12 törülközőt, 1 vég vásznat, 6 lepedőt s több apróságot.[12])

Vagy pedig Kunewalder Józsefné és Eleonora, Grünhut Sarolta, Róth Mári, Vaisz Józsefné, W. Z. Popper asszonyok és Fischhof Dávid, «kik Pestnek ostromállapotjában a magyar hadseregbeli sebesült harczfiak számára lassanként gyűjtögetett fejér ruhanemű és tépet készleteiket dr. Hrabovskinak a hadsereg nevében tett egyszeri felszólítására, olly mennyiségben küldték a radikál kör épületébe, hogy a helybeli kórházak szükségletén kívül a komáromi várban fekvő sebesültek számára is szép mennyiséget lehetett már ebből elküldeni.

Följegyzést érdemel különösen Fischhof Dávid szegényes zsidó, azon nemes tette, hogy ő még a bitorlók itt létében mind maga, mind a fölszólított ismerősök által készített tépetből és ruhaneműekből ernyedetlen buzgósággal annyi készletet gyűjtött össze, hogy már eddig a körbe szekérszámra nehányszor szállított illyeket».[13])

Vagy Einhorn Ignácz, a pesti izr. reform. társulat lelkésze, ki községe hölgyei között gyűjt a Budavár ostrománál megsebesültek részére és tekintélyes ruha és egyéb szerek készletét szerzi be.[14])

Tény, hogy a zsidók megtették e téren is kötelessé-

[12]) Der Ungar, 1848 deczember 3. 475. l.

[13]) Pesti Hirlap, 1849 május 26., tehát 5 nappal Budavár visszafoglalása után.

[14]) Közlöny, 1849. 538—39. ll. 59 ing, 49 gatya, 17 harisnya,

güket, egyenkint és községenkint, ha nem is lett ez külön az ő nevük alatt feljegyezve, a mit a hazafias jóltevők bizonyára nem is kivántak.[15])

Még az a Haynau által loyalisnak tartott *pozsonyi zsidó község*, melyet ez érdemeért a hadisarcz alól is kivett,[16]) az is, közvetlen Windischgrätz bejövetele előtt, a mikor tehát még nem volt állandó osztrák uralom alatt, Csányi László kormánybiztos felszólítására 167 ing, 172 gatya, 17 lepedő, 9 zsebkendő, 7 kapcza, 15 font tépet, 1 pár harisnya, 4 nyakkendő, 158 polya, 7 törülköző nem megvetendő összegét szolgáltatta a sebesült honvédek részére.[17])

Általában azonban nem is vártak a zsidók a fölszólításra, hanem felhasználtak minden alkalmat, hogy szívük sugallatát követve kifejezésre juttassák áldozatkészségüket a magyar haza irányában.

És így pld. a harcz kezdetén — irja Jókai — «egy derék zsidó polgártárs (a nevét elfeledtem, de az egykorú hirlapokból előkereshetitek) maga kétezer duplapuskát vásárolt föl Stájerben s ingyen adta oda a hirtelen alakult nemzetőrségnek»,[18]) ép úgy a harcz vége

37 sebkötő, 31 hálósüveg, 15 lepedő, 6 kendő, 1 nyakravaló, 9 párnahaj, 1 dunnahaj, 6 párna, 1 hálóköntös, 5 törülköző, 9 pokrócz, 5½ font tépet és több vászondarab.

[15]) Igy találjuk Közlöny, 1848 nov. 26.: Hunfalvi izr. község 27 drb ing, 26 gatya; decz. 30. Boscovitz Manóné 24 pár fehérruha, 18 pár gyapju kapcza; 1849 márcz. 23. szegedi hitközség 40 pár fehérruhát ad.

[16]) L. alább 295. l.

[17]) Közlöny, 1848 decz. 27.

[18]) Magyar Hirlap, 1897 okt. 5. «A nemzeti színű sapka.»

felé «Herczberg Simon, pesti nagykereskedő 33 olasz, lengyel és német ellenséges fogolynak, kik május 28-án (1849) a' magyar alkotmányra Debreczenben felesküdtek, fejenként 20 pfrtot osztott ki».[19])

De bár rendkívül fontosak, sőt nélkülözhetetlenek voltak ezen kegyes adományok, midőn a magyar állam pénztárai üresek voltak, a háboru okozta kiadások folyton rohamosan növekedtek és a rendes úton lehetetlen volt előteremteni mindazt, a mire a rendkívüli viszonyok közt szükség volt, úgy hogy tényleg csak a hazafiak önkéntes áldozatkészsége segíthetett, még fontosabb és nagyobb horderejű volt azonban azon személyes szolgálat, melyet a sebesültek ápolása és gyógyítása megkívánt és melyet jórészt zsidó orvosok végeztek.

Ismeretes tény, hogy mindenütt első sorban az orvosi pálya volt az, mely a zsidóknak a tudományok terén megnyílott, úgy hogy zsidó orvos volt elég, midőn még zsidó ügyvédről nem is hallunk; hozzájárult az is, hogy bizonyos faji hajlam is az orvostudomány felé terelte a zsidókat és számosan szentelték annak magukat. Így hazánkban is a múlt század vége óta nyitva állott az orvosi pálya a zsidók előtt és tény az, hogy a szabadságharczban, katonai szolgálatban az orvosok nagy része zsidó volt, a kiknek áldásos működését nem lehet általános szólamokkal méltatni; hisz ha valahol, úgy a háború vészes idejében megbecsülhetetlen állami és emberbaráti szempontból az orvosnak, ezer meg ezer esetben igazán életmentő működése.

A zsidó orvosok, bátran állíthatjuk, megfeleltek azon

[19]) Közlöny, 1849 junius 17. A hadügyminister köszönete.

rendkívül súlyos és nagy feladatnak, mely ép a szabadságharczban, az egészségügyi intézmények hiányos volta folytán kétszeres súlylyal nehezedett rájuk és társaikra.

Nem egy zsidó orvos emelkedett kiválósága folytán a harcz folyamán törzsorvosi rangra, számos volt közöttük a főorvos és kórházigazgató.[20])

Ilyen többek között Grosz Albert, ki a n.-váradi nemzetőrség főorvosa gyanánt ment el a Bácskába és ott a kula-verbászi kórházat szervezte és igazgatta, míg nem felsőbb rendeletre Erdélybe kellett mennie.[21])

De nemcsak a közvetlen orvosi szolgálatban voltak a zsidók hazafias eszközök a sebesült honvédek bajának enyhítésére, hanem általában az egészségügyi osztály vezetésében, hol az egyéni ügyességre és nem ritkán a kereskedői jártasságra volt szükség, midőn a nagy mennyiségben szükségelt szerek bevásárlásáról, rendezéséről és a különböző kórházak és harczterek számára való elszállításáról volt szó.

Igy pld., midőn egy egyszerű kézműárú kereskedő, Szegeden eladva üzletét Pestre megy, hogy a huszárokhoz álljon be, Lustig Adolf, jelenleg tekintélyes aradi polgár, véletlenül találkozik két orvos ismerősével, dr. Reiner főorvos és dr. Herz Vilmos alorvossal, ezek nagy örömmel viszik Lukács Sándor kormánybiztoshoz, a ki azután az V-ik hadfelszerelési osztályba munkabiráló mesternek, főhadnagyi ranggal nevezi ki.

Ezen hadfelszerelési osztálynak volt ugyanis feladata,

[20]) L. fent 164. l. és a névsor összeállítása 176. l.
[21]) L. fent 116. l.

hogy a központból az összes magyarországi kórházak és harczterek számára kötszereket és tépetet szállítson, a mi a fennállott viszonyok között bizonyára nem volt csekélység.

Midőn azután a kormánynak Pestről Szegedre kellett menekülni 1849 julius elején, a kormánybiztos megparancsolja a munkamesternek, hogy főbelövetés terhe alatt 24 óra alatt az összes hadfelszerelési eszközöket ugyanoda szállítsa. Az egészségügyi osztály munkásai azonban ellene szegülnek a parancsnak, ők nem akarnak az ellenség elől menekülni, de Kossuth ékesszólásának sikerül, mint sok más, a kivánt eredmény elérése.

A hadszerek nagy rakománya elindul Szegedre, de alig ért oda, már tovább kellett vándorolnia Aradra, hol végre a várba kerül, a midőn már azonban nem volt messze a világosi katasztrófa.[22])

Ime tehát, ott voltak a zsidók az adományozók között és az egészségügyi szolgálatot teljesítők között, csak úgy, mint más felekezetű polgártársaik, gyakran az első sorban, de ott voltak egy hasonlókép kiváló fontosságú téren, hol úgyszólván egyedül uralták a helyzetet, de bizonyára a többséget képezték és ez volt a különböző szállítások terén!

A magyar hadsereg szállítói legnagyobbrészt zsidók voltak, a mi nem is igen lehetett másként, miután a kereskedelem majdnem teljesen zsidó kézben volt. Ezen a téren voltak a leginkább nélkülözhetetlenek és teljesítettek is rendkívüli szolgálatokat. Mert élelem és ruha

[22]) Lustig Adolf úr szíves levele nyomán.

hiányában a legvitézebb hadsereg is elveszti erélyét és halad a demoralizáczió biztos lejtőjén lefelé.

A magyar hadsereg nem létezett, midőn az ország a háboru örvényébe lett kergetve, annál kevésbbé létezett a hadsereg számára szükséges kellékek bőséges készlete. Hiányzott minden, a mire egy hadseregnek nemcsak háboruban, de békében is szüksége van.

Midőn az első 10 zászlóalj önkéntes 1848 május-juniusban fel lett szerelve, a félhivatalos Pesti Hirlap ilyen megjegyzésekre érzi magát kényszerítve: «Egy pár szót kell mondanunk az önkéntesekről. Ezek közül sokaknak valóban botrányt keltő ruházatuk van. Ha meggondoljuk, hogy e bajon könnyen segíthetni és kell is segíteni, mert nemcsak az æsthetikai érzést sértik a rongyos ruhák és szennyes pongyolák, hanem minden művelt embernek vissza kell retteni ily társaságtól; be kell vallanunk, hogy az e fölött őrködő hatóságnak a legkülönösebb fogalommal kell birnia a mi jövendőbeli nemzeti hadseregünk szelleméről és katonai tisztaságáról».

Tény, hogy könnyebb volt összetoborzani a zászlóaljakat, mint azokat a megfelelő ruházattal és felszereléssel ellátni. De eleinte még csak ment valahogyan. A nagyon is érezhető fegyverhiányon segített a Pesten, a Valero-laktanyában berendezett nagy fegyvergyár; a ruhának való szövetet még lehetett jó pénzért külföldről kapni.

A magyar független kormány e tekintetben is a helyzet magaslatán állott. Ruházati bizottságokat és telepeket létesített Pesten és 1848 október elejétől kezdve az új intézetek rohamosan működtek, úgy hogy a had-

sereg fölruházása és fölszerelése rendesen folyt. «Mindaddig míg a közlekedés a külfölddel meg nem volt szakítva, az anyagok előállítása nem volt bajos, ekkor még a gácsi posztógyár is megkettőztetté igyekezetét».[23])

Ámde, midőn már itt volt az ellenség minden oldalról és a határok el voltak zárva, minden másként lett. Az országban magában, ipara nem lévén, készlet nem igen volt található, külföldről pedig csak életveszélyes csempészet utján lehetett kisebb-nagyob mennyiségű árút behozni, a mihez pedig szükség volt a zsidóknak az évszázados foglalkozás által kiélesített kereskedői, vállalkozó szellemére és ha úgy tetszik, furfangjára.

Ekkor azután a zsidók megfizethetetlen szolgálatot teljesítettek a magyar hadseregnek, szállítva számára mindent, a mit kapni lehetett, ruházatot, felszerelést és élelmet. «A zsidók nélkül honvédeinket sem ruházhattuk volna», — mondta Jókai midőn ez ügyről szólt velem és ő a szemtanúnak tapasztalata alapján beszél.

Ha pedig azt mondja valaki, hogy egyedül a nyereségvágy üzte a zsidókat e nehéz szolgálatra, nos, föltéve, de meg nem engedve, hogy igaza van, vajjon azért kevésbbé volt nélkülözhetlen és megbecsülhetetlen azon eredmény, mely a magyar hadsereg harczképességének egyik első föltétele volt? Bizonyára nem.

Jól tudta ezt az osztrák helytartók mindegyike. Windischgrätz azért jelenti ki 1849 február 11-iki proklamácziójában, hogy miután tudja, hogy főleg a zsidók a «rebellisek» szállítói, azért minden zsidót, kit ilyen vétségen rajtakapnak, haditörvényszék elé állíttat és a

[23]) Gelich, i. m. I. k. 273—274. l.

rája kiszabott büntetésen felül illetékes hitközsége, minden egyesért 20,000 frt sarczot fizet.

Természetes, hogy nyilt is alkalma fenyegetését beváltani; több zsidó szállítót rajtakapván bűnös szándékán, elitél 10—12 évi várfogságra és a pesti, ó-budai községekkel fizettet a bűnös tagokért 20—40,000 frtokat.[24])

És ha a szabadságharcz leveretése után Haynau és a katonai parancsnokság állandóan azt hangoztatja a zsidókra kivetett hadisarczról szóló rendeleteiben, hogy a magyar zsidók büntetést érdemelnek, mert «a Magyarországban levő izráeliták legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által előmozdították az ottani forradalmat, *mely az ő közreműködésük nélkül soha sem nyerhetett volna oly kiterjedést*»,[25]) úgy természetes, hogy nem érthetjük e nyilatkozatot a fegyveres szolgálatra, melyben a zsidók számarányuknál fogva, minden buzgalmuk mellett, csak megfelelően kis mértékben vehettek részt, de igenis lefoglalhatjuk a magyar hadsereg zsidó szállítói számára.

És bizony nem egy kereskedő zsidó játszott életével, csakhogy a magyar hadsereg részére szállítást eszközölhessen, különösen, midőn a változó hadiszerencse folytán egyes városok és vidékek gyakran hirtelen kerültek osztrák kézre, mely azután a «felforgató párttal szövetkezőket» kiméletlenül üldözte.

Hogy kik voltak névszerint azok, kik a magyar ügyet e téren igazán pótolhatlanul szolgálták, vagy a kik

[24]) L. alább 270. és 271. l.
[25]) L. alább 295. l.

ezért különféle üldöztetésen mentek keresztül, azt megállapitani nem tudjuk. Hisz a szállítók személye természetszerűen mellékes és jelentéktelen volt, számunkra is csak egyes esetekben, a különös körülmények folytán lehetne érdekes és említésre méltó, mint pld. Hermann Adolf, ki az 50-es években menekülni akart Amerikába és nejével, meg 7 gyermekével együtt a tengerbe veszett.[26])

Hogy pedig ugyancsak akkor, midőn a szállítás oly nehéz és veszélyes foglalkozás volt, nem is kecsegtetett valami rendkívül biztos haszonnal, a mely a hazafiui lelkesedést és buzgalmat pótolta volna mindenkép, azt be fogjuk látni, ha tudjuk, hogy a magyar kormánynak nem volt elég pénze a szükségletek fedezésére és csak a kibocsájtott papirpénzre, mint biztosíték nélküli kölcsönre volt utalva, úgy hogy Pestről Debreczenbe téve át székhelyét, 1849 január elején, alig várta, hogy a bankjegysajtó megkezdhesse ott is működését és kimentse a zavarból.

Ezen papirpénz ellen pedig már Windischgrätz meg-

[26]) Följegyezhetjük a veszprémmegyei levéltár adatai szerint, hogy Beck Lajos, pápai lakos, izr., szállított kenyeret 1849 májusban a Pápán, Szombathelyen, Lazin, Teszéren, Devecserben, Vásárhelyen és Városlődön állomásozó lovasság és gyalogság részére. Ugyanazoknak zabot, szénát és szalmát Szauer József és Stern Sámuel pápai lakosok. Vagy előbb: Altstetter Salamon és Manovill Márton veszprémi zsidók a dunántuli nemzetőrségnek kenyeret 1848 szept. Ugyanakkor a fehérváriaknak Goldschmied Ignácz és társai, a mit azután a horvátok foglaltak le, persze fizetség nélkül. (L. Fejérvár városi levéltár, 1848.)

kezdte a harczot, míg Haynau végleges legyőzetés után egy rendeletével értéktelenné tette, anyagi tönköt és esetleg még börtönt hozva birtokosaira.

Windischgrätz 1849 márczius 6-iki rendeletével eltiltja az 5 és 100 frtos magyar jegyeket a forgalomtól és elkobzásukat parancsolja meg; négy nappal később pedig az 1 és 2 frtos jegyekre nézve rendeli ugyanezt, bár ezeket hajlandó 8 napon belül osztrák jegyekre becserélni, miután azoknak megfelelő érczalap volt letéve. Ezen rendszabályoknak azután meg volt azon káros következménye, hogy a kereskedelem pangott és míg a pesti kereskedők, hol Windischgrätz honolt, a magyar bankókat nem akarták elfogadni, addig a vidékiek az osztrák bankóval bántak így.

Mindezen zavarok azonban első sorban csak a császári sereget érintették, de a magyart nem, az kapott azért mindent, a mire szüksége volt.[27]) De sőt a magyar pénz nehéz ügyében is segitségére voltak a zsidók a kormánynak, a midőn értették annak forgalomba hozatalát, a mint azt Windischgrätz magyar nyelvű félhivatalosa szemükre is veti a következő ékes szózatával: «Hát Izraél fiai, kik Kossuthnak legtevékenyebb s legbuzgóbb satellesei, *financziális tervezői, pénzváltói, huszasok escamoteurjei voltak,* — ezen egykori leggyalázatosabb eleven plakátok s a dynastiának piszkolói és gyalázói, nem részesíttettek volna Kossuth édesgető careszeiben?»[28])

Tény, hogy a zsidók, mint ügyes kereskedők és szál-

[27]) Gelich, i. m. III. k. 141. és a kk.
[28]) Figyelmező, 1849 márczius 27.

lítók is megtették hazafiui kötelességüket; ha a mellett hasznot is húztak üzletükből, az csak természetes. De bizonyos az is, hogy míg a magyaroknak szivesen állottak rendelkezésre, addig az osztrák sereg elől ők is csak úgy szöktek, elrejtve készleteiket, mint a többi lakosok. Mert a hová jöttek a császári csapatok, «a raktárak és *boltok* vagy üresen állottak, vagy el voltak zárva. Minden készlet eltünt, mihelyt egy-egy császári hadosztály valamely községbe ért, s aztán ismét előkerült».[29])

A zsidók általában a magyar haza ügyeért lelkesedtek, azt támogatták tőlük telhetőleg, azért terjesztettek a magyar győzelmekről hireket, gyakran nem is a szomorú valóságnak megfelelőt, azért lettek a magyar hadseregnek ügyes kémei, a mint azt Windischgrätz rendelete bűnükül felrója.[30]) Így pl. Weisz Jakab, abonyi zsidó, a hirnök szerepét vitte, midőn a magyar kormány a Tiszán túl tartózkodott, hogy a császári hadak állásáról pontosan értesítse. Eisachsen osztrák parancsnok ezért 25 bottal akarta büntetni, de tévedésből öcscsének, Weisz Simonnak jutott e jutalom.[31])

Magyar érzelmüket mutatták ki a zsidók a függetlenségi nyilatkozat alkalmából is, a midőn ünnepélyes istentiszteleteket tartanak és az öröm közepette adományaikkal emlékeznek meg azokról, kik a haza függetlenségeért küzdve sebesülnek meg.

[29]) Gelich, i. m. III. k. 147. l.

[30]) Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste und Proclamationen, 44. l.

[31]) Vajda, A zsidók Abonyban és vidékén. 77. l.

Így *Pesten,* május 27-én, vasárnap, istentiszteletet tartanak, hol Schwab főrabbi lelkes beszédén kívül a jelen levő Besze János képviselő, a híres népszónok is szót emel, kijelentve, hogy a zsidók egyenjogosítása be fog következni, már nem soká késhetik.

Most persze Schwab Lőw nem fenyegetések által volt kényszerítendő arra, hogy hiveit a függetlenségért lelkesítse, úgy mint Windischgrätz parancsánál, midőn kénytelen volt a hitközség tagjait a császári sereg sebesültjei számára való adakozásra felhivni, midőn azt kellett mondania: «Annyi zsidó önérzetem nekem is van, mint bárkinek közületek, de most meg kell hajolnunk a határtalan erőszak előtt.» Most úgy mint a többi felekezet, ő is szivesen tart a városi hatóság felszólítására ünnepélyes istentiszteletet.[32])

Ugyanakkor a reformált izraelita-társulat is ünnepel imaházában és 115 p. frtot gyűjt az alkalommal a Budavár ostrománál megsebesültek részére.[33])

Mezőtur városában is adakoznak a zsidók a függetlenségi ünnep örömére,[34]) úgy mint *Veszprémben,* hol Lőw Lipót pápai főrabbi tartja az ünnepi beszédet és a hol megtörtént azon valóban ritka eset, hogy midőn Lőw elkezdte szónoklatát a templomban jelen levő keresztények lekapták süvegeiket és utánuk a zsidók is, úgy hallgatván végig a beszédet.[35])

[32]) Pester Zeitung, 1849 május 31.

[33]) Pesti Hirlap, 1849 junius 4.

[34]) Közlöny, 1849 junius 29.

[35]) Löw, A szegedi zsidók, 196. l. A veszprémi zsidók gyüjtésének jegyzéke, Veszprém városi levéltár, 1849. iratcsomó.

Arad vármegye május 13-án tartotta a függetlenségi nyilatkozat ünnepét a csalai erdő alatt levő mezőn, a hol külön sátor volt verve a róm. katholikusok, ev. reformáltak, gör. keletiek és a zsidók számára. Mindenikben ünnepet tartottak és hirdették a szószéken egymást felváltva magyarul, németül, szerbül és románul a függetlenségi nyilatkozat jelentőségét.[36])

A szabadságharcz leveretése után Lőw, úgy mint Schwab is több heti fogság által lettek emlékeztetve ezen függetlenségi beszédjükre.[37])

Schwabról és Lőwről különben már előbb is láttuk, mint használták fel állásukat és ékesszólásukat a magyar ügy érdekében; de bizonyos, hogy rajtuk kívül minden hozzáértő zsidó pap megtette ez irányban kötelességét. Így a többi között Lippe, gyöngyösi rabbi, ki harczba induló nemzetőröket buzdítja, vagy Perls Mayer bonyhádi rabbi, ki szt. edényeit odaadja szavának nyomatékául a haza javára és Becher Gábor Mayer, rabbihelyettes Köttsén, ki czin-szédertálját adja oda ágyugolyó öntésére és maga is elmegy a táborba, résztvéve a Dráva melletti és bácskai csatákban.[38])

A magyar táborban azonban nem voltak állandón zsidó papok, a mint kellett volna lenniök, miután a magyar kormány vagy a hadsereg vezetősége csak igen későn gondolt *zsidó tábori papok* kinevezésére. 1849 juniusban Görgey elkéreti Vajda százados által Lőw

[36]) Márki Sándor, i. m. 584. l. Az aradiak rabbija akkor Steinhardt Jakab volt.

[37]) L. alább 287. l.

[38]) L. fent 119, 129. és 148. ll. és Szögyi G. Vilmos, Családunk fája 10. l.

Lipóttól, a Veszprémben tartott beszédjének kéziratát, mert — úgymond — tábori lelkészt akar kinevezni.[39]) Klapka pedig ugyancsak 1849 augusztusban nevezi ki Komáromban, Einhorn Ignáczot tábori lelkészszé, miután az Haynaunak Pestre való bevonulása után Szegedre és az országgyűlés feloszlása után Komáromba ment.

Hogy pedig a zsidó felekezet, mint ilyen, hivatalosan nem lett tekintetbe véve a kellő időben és alkalommal, az csak következménye volt azon mulasztásnak, melyet a magyar kormány a zsidók egyenjogosításának elodázásával elkövetett.

És a független magyar miniszterium sem tartotta eléggé fontos feladatának azt, hogy a zsidók egyenjogosítása ügyében eljárjon, csak midőn már hatalmi létének végéhez eljutott 1849 julius 28-án. És ez eljárásnak kifolyásaként nem is találunk zsidó hivatalnokokat magasabb rangban, pl. a miniszteriumban egész a függetlenségi nyilatkozat utáni időkig. Csak azután kerültek oda egyes kiváló férfiak, kik tehetségükkel ugyan már valamely úton addig is szolgáltak a magyar ügynek, de hivatalos működésben bizonyára többet tehettek volna.

Így Barnay Ignácz, ki a pesti hitközségnél volt alkalmazva és tevékeny részt vett már 1844-ben a zsidók közt földmivelést és kézművességet terjesztő egylet körében, valamint 1846-ban a magyarító egyletben, 1849 juniusban kerül a belügyminiszteriumba, elmegy vele Szegedre is és Világos után Pestre jön.

[39]) Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók, 196. l.

Itt Podolsky rendőrfőnök előtt kell jelentkeznie, a ki miután Barnay egy rögtönzött fogalmazványban igazolását megirta, azt jegyezte meg: «Azt meg kell hagyni a rebelliseknek, hogy embereiket meg tudták válogatni.»

Mint a Ferencz József-rend lovagja és a pesti hitközség nyugalmazott titkára halt meg 1878 május 27-én.[40])

Diósy Márton a miniszterelnöki hivatalban nyert titkári állást, Heilprin Mihály pedig, ki szóval és tollal egyaránt szolgálta a magyar szabadság ügyét, népgyűléseken, czikkekben és költeményekkel, melyek közül különösen kiválik a «*Kaszához, ki magyar*» czimű, 1849 juniusban a belügyminiszterium irodalmi osztályában működik, mint fogalmazó.[41])

[40]) Reich Ignátz, Beth-El, III. Band, I. Heft. 135. ll.

[41]) Vasfi és Kertbeny: Hangok a Multból gyüjteményében. Lipcse, 1851. — Ugyanezen költemény németül: Nationallieder der Magyaren. Uebersetzt von Vasfi (Dr. Eisler) und Benkő (Kertbeny). Braunschweig, 1852.

A lelkes költemény így hangzik:

Kaszához, ki magyar!
Honunkba ellen ront,
Kaszához, ki magyar!
Megmenteni a hont.
Már rég pusztítanak,
És mink csak aluvánk;
Hát addig várjunk-e
Míg romban lesz hazánk?
A szomszéd háza ég,
S mi mégsem ébredünk:
Fel hát! fel! keljünk mind,
Hisz még segíthetünk!
Ha meg nem menti senki más,
Megmenti honját a kaszás!

Kaszához, ki szabad,
És lánczot nem szeret;
Hisz lánczot hoz reád
És békót ellened.
A zsarnok' sergei
Már büszkén csörgetik,
És rab lesz a' magyar
Ha most is aluszik!
Elég gyalázat az,

A hadügyminiszteriumban, a hadelnöki osztály titkárává 1849 juniusban lett kinevezve Bloch (később Ballagi) Mór, százados, ki előzetesen Görgey, majd Aulich táborkari fogalmazója volt.[42])

Csekély az így alkalmazott zsidó tehetségek száma, a miről persze nem azok tehettek.

Ezen kívül még egy téren kitüntek éles eszükkel és tollukkal, egyaránt a magyar függetlenség és szabadság érdekében harczolva, a hirlapirás terén.

Hogy fenyegetni mer;
Hadd veszszen! él magyar,
Él számtalan ezer!
Ha meg nem stb. . . .

Kaszához, ki apa!
Megvédni gyermekét;
Kaszához vőlegény
Megvédni kedvesét.
Tán el nem hagyja ezt
Rablónak prédául,
Ki abban is, mi szent,
Kegyetlen, durván dul.
Mocsoktalan magyar,
Volt eddig szép hazád.
Boszuld meg hát, boszuld
A hon gyalázatát!
Ha meg nem stb. . . .

Kaszához, ki erős,
Kinek a karja ép!
Legtöbb a bátor szív,
S te bátor vagy ó nép!
Nem puska, kard sem kell
Ha éles kasza van;
Hatalmas fegyver ez
A nép' csatáiban.
Igy harczolának, így
A bátor lengyelek,
S kaszáik százszor is
Ágyúkon győztenek!
Ha meg nem stb. . . .

A hősnek hálát zeng
Hű szíve és hona;
Gyávára átok vár,
És gúny és rabiga!
Ki drága nemzetét
S honát védelmezi
Azt áldja nemzete,
És Isten szereti.
Kaszához hát magyar,
Kinek kaszája van!
A legjobb fegyver ez,
A nép csatáiban!
Ha meg nem menti más,
Megmenti honját a kaszás!

[42]) Közlöny, 1849 junius 28.

Jelentékenyek voltak e tekintetben:

Mauksch Benedek, egy ideig a Pester Zeitung, a Közlönynek megfelelő német félhivatalos szerkesztője, a míg az a magyar ügyet szolgálta.

Einhorn Ignácz, a pesti izr. reform-társulat lelkésze, «Der Ungar» munkatársa, «Der ungarische Israelit» rövid életű felekezeti lap szerkesztője.

Klein Ármin, ki 1842-ben alapította a «Der Ungar» czímű napilapot és 1848 szeptemberig szerkesztette is. Igen bátor és elszánt harczosa volt az igazi szabadságnak és egyenlőségnek, így tehát a zsidók egyenjogosításának is, a miért a márcziusi napok után, melyek a sajtó szabadságát meghozták, üldöztetésnek is ki volt téve. Azon népgyűlés kérvénye, mely az áprilisi pesti zavargások alkalmával á miniszterelnökhöz lett beadva és mely a zsidóknak a nemzetőrségből való kizárásukat kéri, egyuttal azt is el akarja érni, hogy «Klein Ármin, az «Ungar» szerkesztője botrányos kikeléseért fenyíttessék meg».

Erre azonban az április 24-iki miniszterelnöki rendelet azzal felel, hogy «a mennyiben Klein Ármin sajtó útján olly vétséget követett volna el, mellynek folytában a közvádló megtorló keresetet indíthat, annyiban az illető hatóság kötelessége a közvádlót oda utasítani, hogy a keresetet indítsa meg; mennyiben pedig a fent nevezett szerkesztő magánszemélyeket sértett volna meg oly módon, mely a sajtó-törvény súlya alá esik, annyiban a sértett félnek szabadságában áll, a vétséget a törvényes biróság elébe vihetni».[43])

[43]) Pesti Hirlap, 1848 április 26.

Főmunkatársai Diósy Márton és dr. Saphir Zsigmond voltak. Azután letéve a szerkesztői hivatalt, a lapnak segédszerkesztője gyanánt szerepelt.

Dr. Saphir Zsigmond később maga is szerkesztett egy lapot, «Der wahre Ungar» czíműt, természetesen szabadelvű, magyar szellemben.

Nem az utolsók közül való volt dr. Vasfi-Eisler Mór, az «Opposition» szerkesztője és dr. Zerffy-Hirsch Gusztáv, ki 1848 elejéig a «Morgenröthe» szépirodalmi napi lapot szerkesztette, később a Reform, majd a «Der Ungar» szerkesztője lett.

Mindezek, egy-kettő kivételével, a szabadságharcz gyászos vége után külföldre menekültek és azért lesz alkalmunk még bővebben szólni róluk, midőn a szenvedés korát tárgyaljuk, a zsidókról az emigráczióban szólva.

HATODIK FEJEZET.

A zsidók belügyei.

Hogy az 1847/48-iki országgyűlés 1848 április 11-én be lett rekesztve a nélkül, hogy a magyar zsidók egyenjogusításának ügyét egy lépéssel is előbbre vitte volna, azt láttuk fentebb. [1])

Hogy a magyar zsidók ezen életbevágó, elintézetlen ügyük daczára nem állottak duzzogva félre, midőn a haza ügye forgott veszélyben, azt kimutattuk az előbbi fejezetben.

Az azonban csak természetes, hogy a zsidók önmaguk iránt tartoztak azzal, hogy a legfontosabb belügyük méltányos és igazságos elintézését sürgessék, a míg erre az idő alkalmas volt.

«A Magyarország és hozzákapcsolt tartományokbeli zsidóság» képviseletének tehát továbbra is főgondját kellett képeznie ezen teendőjének, hogy a mit az utolsó rendi országgyűlésnél el nem érhettek, azt az első képviseleti országgyűlésnél lehetőleg kieszközöljék.

[1]) L. fent 47—51. ll.

Igaz, hogy ennek működése elé sem nézhetett vérmes reményekkel, mert hisz a hangulat a zsidók iránt inkább rosszabbodott, sem mint javult az utolsó országgyűlés bezárása után, midőn a magyarországi zsidók keresztülmentek az áprilisi és májusi szomorú üldöztetéseken.

Midőn tehát az új országgyűlés számára folytak a képviselőválasztások, a melyekben a zsidók a törvény értelmében részt nem vehettek, nem is képezte a képviselők programmjának tárgyát a zsidók egyenjogusítása, de sőt ellenkezőleg többen egyenesen ellene foglaltak állást. És elég jellemző, hogy maga Irányi Dániel, a márcziusi mozgalmak egyik vezérembere elkövette azt, hogy mint a Lipótváros képviselőjelöltje Pesten «némely választóinak felszólítására» úgy nyilatkozott, miszerint a zsidók emanczipáczióját, mint a mostani ingerültség mellett veszedelmest, nem fogja pártolni.[2])

A zsidók országos képviseletének «kezelő választmánya» azonban a kedvezőtlen előjelek daczára is közgyűlést hív egybe 1848 junius 4-re, hogy az határozzon a fölött, mily lépéseket tegyenek a julius 2-ra Pestre egybehivott országgyűlésnél az egyenjogusítás ügyében.

A közgyűlés azonban nem volt megtartható a kitűzött időben, mivelhogy számos község nem küldte el képviselőjét és így az egybegyűltek csak egy ideiglenes bizottságot választanak, mely az előmunkálatokat foly-

[2]) Kossuth Hirlapja, 1848 julius 5., mely ezért Irányit meg is támadja.

tassa, míg a julius 4-ére tervezett ujabb közgyűlés a további teendőket meg fogja állapitani.

1848 julius 5-től 10-ig tényleg folyik a zsidóság országos képviseletének közgyülése, melynek főtárgya: Az egyenjogusítás sürgetése.

Ennek tárgyalása alkalmából állást foglalnak a képviselők azon igazságtalan és alaptalan váddal szemben, mintha a zsidót vallása visszatartaná polgári kötelességének odaadó teljesitésétől.

A bizottságnak pedig, melyet az 1848-iki országgyűlés egész tartamára megbíznak a zsidóság ügyeinek képviseletével, szigorú utasításba adja a közgyűlés, hogy sürgesse ugyan a polgárosítást kérvényezés által, de vallási kérdések tárgyalásába semmi szín alatt bele ne menjen; ha pedig csak vallási engedmények árán volna az egyenjogusítás elérhető, úgy inkább nem kell.[3])

Hogy a zsidók országos képviselete ezen kijelentését különös nyomatékkal hangsúlyozza, annak meg volt a maga jó oka. Hisz, a mint tudjuk,[4]) liberális vezér-

[3]) Budapesti hitközségi levéltár, Zsp. V. 259. sz. Jegyzőkönyv a képviselet közgyűléséről. U. o. 275. sz. Körlevél a községekhez a közgyűlések tárgyában és 279. sz. egy kelet nélküli jegyzék, mely szerint az állandó bizottság 22 tagból áll, ezek közül pedig 6, 2 pesti és 4 vidéki egy állandó választmányt képez, melynek tagjai 4 frt napidíjat huznak a türelmi adóalap kamatjaiból. Vidéki tagok gyanánt említi: Brill Eliás, Schlesinger Ignácz, Popper Dániel és Hübsch Móricz tagokat. De ezután következő pont azt mondja, hogy a permanens tagok: Dr. Schlesinger Ignácz, Diósy Márton, Holländer Leó, Dr. Gross, Dr. Róth és Diener Mór.

[4]) L. fent 19. l.

férfiak, maga Kossuth is, évek óta azon ferde nézetet hajtogatták, miszerint a zsidók polgári egyenjogusítását az ő vallási reformjuknak kell megelőzni és a mint alább látni fogjuk, tényleg meg is indult a magyar zsidóságban már 1848 áprilisban egy, bár szűkkörű mozgalom, mely, nyiltan vagy be nem vallva, az egyenjogusítás akadályainak elhárítása czéljából hajlandó volt gyökeres vallási reformokat létesíteni.[5])

A képviselők közgyűlési határozatának végrehajtása gyanánt meg is jelenik egy nyilt kérvény az országgyűléshez intézve, melyet «*A Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli izraelita lakosok megbizottjai*»: Holländer Leó, dr. Róth Mátyás, Diner Móricz, Diósi Márton, Pappenheim Herrmann, dr. Grosz Fridrik, dr. Schlesinger Ignácz, Steinitzer Jakab, Brüll Samu, Lichtmann Dávid julius 24-én adnak közre, és melynek hangja ép oly önérzetes, mint nyugodt, okfejtése ép oly egyszerű, mint igaz.

«Hazánk tisztelt képviselői! Alólirtak Önöktől Magyarország s hozzákapcsolt tartományokbeli zsidók nevében *igazságot, szabadságot s egyenlőséget* kérnek. Kérjük azért, mert arra jogunk van, mert Isten és ember előtt igényt tarthatunk reájok.

«Avagy nem volna-e kigunyolása az igazságnak, eltorzítása a szabadság fogalmának, meghazudtolása az annyira pengetett egyenlőségnek, azoknak áldásait

[5]) L. czikkemet az izr. magyar irod. társulat 1898. évkönyve, 251. l.: Reformmozgalmak a magyar zsidóság körében 1848-ban. E czikkem itt minden tekintetben kiegészítést nyer.

megtagadni egy néptől, melynek gyengeségén kívül egyéb vétke nincsen . . .

«Mi azért kivánjuk jogainkat, mert emberek vagyunk — mi egyenlők akarunk lenni e haza minden más lakosaival — *egyenlők terheiben és áldásaiban*, mert mi szintúgy vagyunk fiai; itt születtünk, itt nevelkedtünk, itt szabadon élni, halni akarunk, s nem lehet senkinek hatalmában, kivéve az erőszakot, minket szeretett anyánk keblétől elutasitani, szeretetéből kitagadni — csak egy perczig is tőlünk megvonni azt, mit Isten kezéből birunk, minek tudatát a természet sziveinkbe oltá . . .

«Törvényhozók! Legegyenesebb politika igazságosnak lenni, mert az igazság diadalában az istenség nyilatkozik, s mert az igazság boszút áll minden megsértőjén, minden megfertőztetőjén. Mivel nem tudtak igazságosak lenni, elvesztek nemzetek, megsemmisültek álladalmak. Mi lehet azonban igazságtalanabb, mint a honi lakosok egy részére csak terheket róni, az álladalom jótéteményeiből pedig őket kizárni?

«Magyarok! Nyujtsatok testvérkezeket, nektek is, nekünk is érdekünkben van testvéri keblekre számolhatni, mi született vértanui vagyunk a szabadságnak, elődeink mind elvérzettek ezen kincsérti küzdelmökben, s azért mi annak becsét méltányolni tudjuk. Mit a háromezer éves történet őseinkről bizonyít, annak jelét mi magunk is a legközelebbi események, s vészdús napokban adtuk; hogy a szabadságért lángolunk, hogy hazafiuságban bennünket egy néposztály sem múl felül, hogy állhatatosságunkat, kitartásunkat semmi csapás, semmi szerencsétlenség meg nem ingathatja.

«Európának szabadsága kivívásában minden tartományokban hitfeleink dicséretesen harczoltak — sorainkból is hullottak áldozatok a népfelség oltárán — s meggyalázva, visszautasítva, lábbal taposva bár, azon szavak hallatára «veszélyben van a haza!» testvéreink közül számosan mentek a halál torkába, míg más nemzetségek tetemes része ezt tenni vonakodott, vagy épen az ellenséggel szövetkezett; számossan siettek vagyonukkal járulni a haza szükségei fedezésére készséggel, lelkesedéssel.

«Mi ügyünknek igazságos volta érzetében reméljük, hogy önöket is irányunkban az igazság vezérlendi, az igazság, mely nem kegyelmet, nem félszeg rendeleteket, nem jogokat s engedményeket, hanem jogegyenlőséget osztogat minden lakosra nézve, különbség nélkül.

«Legyenek igazságosak, s ezen paizszsal győzni fognak; a jó ügy, melyet kivíni a magyar nemzet hivatva van — négyszázezer embert, kik lelkesülni, kik áldozni tudnak, azonnal nyerend.»[6])

A magyar zsidók megbizottjainak ezen kérvénye minden jogossága daczára sem tudta kieszközölni azon igazságot, melyre apellál, de azért a magyar nemzet ügye a nélkül is megnyerte a magyarországi zsidók lelkes áldozatkészségét.

[6]) Közölve: M.-Zs. Szemle, 1885. 72. l. A kérvény egész tenorja arra enged következtetni, hogy nyilt levél volt a képviselőkhöz, de nem az országgyűléshez beadott folyamodvány, a melynek különben is Szemere nyilatkozata julius 12-én már útját vágta.

A magyar kormány fagyasztó közömbösséggel viseltetett a zsidók jogos ügye iránt, nem akarta a zsidókat egyenjogusítani és azért talált mindig kifogást, melylyel a kérdést elaltatta.

Szemere Bertalan belügyminiszter már julius 12-én ki is jelentette Kállay Ödön képviselő interpellácziójára, hogy a zsidók egyenjogusítását elvben ugyan elfogadja a kormány, «de idő reá az ülés alatt nem lévén, nem fogunk törvényjavaslatot benyujani a háznak».

Hogy e kifogás tarthatatlan, mert azon néhány pontból álló törvényjavaslathoz nem kellettek hónapok, sem hetek, de egy rövid ülésben el lehetett intézni, azt bebizonyította ugyancsak Szemere Bertalan miniszterelnök korában egy évvel később, midőn Szegeden a magyar országgyűlés végóráiban be tudta nyujtani a zsidókról szóló törvényjavaslatot és egyhangulag el is fogadtatni.

És midőn most, mivelhogy a belügyminiszter nem ért rá, Kállay Ödön maga készit 5 §-os törvényjavaslatot a zsidókról, és azt julius 26-án benyujtva az országgyűlésnek, annak az osztályokhoz való utasítását ki tudta eszközölni, az osztályok központi bizottmánya, melynek pedig a későbbi, nagynevű igazságügyminiszter, Horváth Boldizsár volt a referense, megint elodázza az ügyet.

Elismeri ugyan, hogy úgy a jogegyenlőség, mint az emberiesség elve megköveteli az emanczipáczió kimondását, de mégis hat szóval három ellenében azt határozza, hogy majd a jövő ülésszakra készítsen a kormány törvényjavaslatot az ügyben és azzal kapcsolat-

ban — a mi a dolognak megfelelő mellékízt ad — az általános honosítás és telepítés tárgyában is, addig pedig «a nyilvános és társadalmi életben annyira feltünő, mivel káros elzárkozottság s kölcsönös idegenkedés okainak korszerű reform általi elhárítása végett, a miniszterium magát a zsidó-osztály értelmesebbjeivel értekezésbe tegye».

A Kállay-féle javaslat pedig belekerült — az irattárba.[7])

Most azután rövidesen igazán más gondja lett a kormánynak, mint a zsidók egyenjogusítása; a bécsi kamarilla mind nyiltabban és merészebben lépett fel ellenségeskedésével és csakhamar lángba borította a magyar hazát.

Pozsony városa azonban még mindig fél, hogy a zsidók polgárosítása törvénynyé válhatik és augusztus 7-iki körlevelével felszólítja a megyéket és városokat, hogy kérelmezzenek az országgyűlésnél ellene és tényleg nem egy helyen viszhangra is talál. Így Nagy-Szombat és Trencsén is állást foglal az emanczipáczió ellen[8]) és Sopron városa csatlakozik a pozsonyi inditványhoz, mert — ugymond — nem kivánhatjuk olly törvény alkotását, melly nem találkozik a nép bizalmával s rokonszenvével s melynek foganatosítása némi erőltetés s a társadalmi viszonyok újabbi veszélyes megingatása nélkül alig volna eszközölhető.[9]) Szombathely városa viszont napirendre tér a körlevél tartalma fölött,

[7]) M. Zs.-Szemle, 1894, 286. l. Kútfők.

[8]) Közlöny, 1848 augusztus 19.

[9]) Soproni levéltár, 1849, XV. 1965. sz.

valamint Arad is.[10]) Mindez azonban nem változtat a dolgon, a zsidók ügye az országgyűlés napirendjéről végleg eltünt. De nem így a szabad és szabadelvű sajtóban. Ennek organumai, mint a Kossuth Hirlapja, Nép Barátja, Népelem, Reform, A Jövő bátran és őszintén küzdenek az emanczipáczióért; kiváló, nagyszellemű férfiak veszik tollukra az igaz ügyet, mint Vas Gereben, Vörösmarty, Madarász József és mások.

Az «egyenlőségi társulat» Pesten augusztus 6-iki közgyűléséből kérvényt intéz az országyűléshez a zsidók polgárosítása érdekében, többek közt azt mondva: «Nemzet, mely kebelében rabszolgákat tűr, nem méltó a föld legnagyobb kincsére — a szabadságra».[11])

De mindez hiába volt, a zsidók várhatnak, míg reájok kerül a sor, hisz megszokták ők már századokon keresztül, hogy kötelességük van elég, de joguk — semmi.

Hogy pedig egyházi és községi belügyeik rendezésére avagy fejlesztésére nem volt alkalmas az a háboru zivataraitól nyugtalan idő, az csak természetes. Pédig a reformkorszak ébresztő szózata, mely hazánk közállapotában oly világraszóló átalakulásokat hozott létre, fölkeltette a hazai zsidóságot is és érezték, tudták, hogy szervezetükben volna javítani, változtatni való.

A zsidók országos képviseletének «kezelő választmánya» már márczius 17-iki kiáltványában, mely a pesti márczius 15-ének hatása alatt keletkezett, azt mondja

[10]) Kossuth Hirlapja, 1848 szeptember 7. és Der Ungar, 1848 aug. 21.

[11]) Népelem, 1848, 130. l.

hitsorsosainak, hogy «a zsidó községek ezen dícső esemény folytán, mint zárt testületek létezni megszüntek . . . a zsidó községek ezentul úgy mint a pesti-község máris példányával bizonyítja, csupán mint cultus elöljáróságok fognak működni».

És a pesti hitközség, elöljárva a példával, tényleg kimondja határozatilag, hogy a körlevél értelmében csakis belső ügyekre fog szorítkozni. De tagjai nem elégesznek meg e határozattal és a kebelükben támadt mozgalom folytán a hitközség vezetősége indíttatva érzi magát arra, miszerint egy 40 tagú bizottságot választasson, mely a — megváltozott viszonyokra való tekintettel a hitközség administrácziójának reformjára nézve dolgozzon ki javaslatot.[12]) A tagoknak egyrésze azonban az adminisztráczió reformján kívül mást is kíván: *vallási reformot.* Midőn pedig a hitközségi vezetőség ebbe belemenni nem akar, magánuton indítanak egyesek mozgalmat ez irányban.

Április elején némelyek egy felhivást intéznek a zsidó egyetemi ifjusághoz «Die alten jüdischen Kämpfer für Reform des Judenthums» aláirással, a melyben az ifjakat szólítják fel a reformok létesítésére, azoknak gyulékony kedélyére alapítják reményeiket.

Egyelőre tisztán az istentisztelet átalakítását akarják, miszerint az ima az ország nyelvén történjék, ének és zene kiséret mellett, födetlen fővel. Ha pedig erre a hitközségi templomot nem nyerhetik meg, úgy szerezzenek külön imahelyiséget, alapítsanak cultus-egyletet, mely

[12]) Pesti izr. hitközség jegyzőkönyve, 1848 márczius 26. és április 8.

Pesten, mint központi legyen szervezve, a melynek minden megyében lehet fiókja.

Egyuttal arra is felhivják az ifjuságot, hogy alakítson bizottságot, mely a német rabbi-gyűléssel és reform-egylettel érintkezésbe lépjen, hogy az ott nyert utmutatás szerint intézze a reformálást.[13])

«A zsidó felekezetű tanuló ifjuság» felel a fölszólításra és általános szólamokban megköszönve a bizalmat, késznek nyilatkozik a megbizatás elvállalására.[14])

De maguk a mozgalom megindítói korántsem voltak tisztában czéljaikkal, nem is tudták, hogy az egyszer általuk megindított lavina mekkorára fog önmagától megnövekedni, míg vészes gurulásában megáll.

Már április 28-án megalakul a reform barátok körében a szűkebb bizottság, mely Einhorn Ignácz elnöklete alatt áll Diósy M., Eisler, Engel, Fanta, Gletzinger, dr. Kollinsky, Ligeti, Mayer, dr. Pollák, dr. Saphir, dr. Schlesinger és Strasser Ph. tagokból, a melynek kötelességévé tétetik, hogy legkésőbb 8 nap alatt jelentést tegyen munkálkodásáról.[15])

Másnap azután aláirási íveket köröztet a következő nyilatkozattal: «Mi alulirt Mózes vallású magyarok, vallási szertartásainkban a korigényelte változások életbeléptetése és mindazon szokások eltöröltetése iránt, mik a zsidalmon kívül elkülönzési vádakat támasztottak

[13]) Der ungarische Israelit, 1848 április 15. rendkívüli melléklete: Aufruf an die hochherzige ung. Universitätsjugend mosaischer Confession.

[14]) Pester Zeitung, április 20, az ifjuság felelete.

[15]) Der ungarische Israelit, április 28.

ellenünk, — szivünk őszinte óhajtását ezennel nyilvánítjuk».[16])

Ugyanakkor levelet intéz a bizottság Holdheim Sámuel dr., a berlini reform-egylet lelkészéhez, melyben kéri, hogy egyletük alapszabályait, a reá vonatkozó iratokat, ugyszintén az általa elfogadott összes ének és imakönyveket küldje meg neki.[17])

Midőn pedig erre a válasz késik, junius 25-ikén «ideiglenes» programmjukat teszik közzé, mely szerint kivánják: *a)* az imáknak már jelzett átalakítását, *b)* a főünnepeknek az első napra való redukálását, a bőjtök közül csak a jom-kippurt, *c)* a szombatnak más napra való áttételét, *d)* az étkezési törvények eltörlését, *e)* a circumcisio nem kötelező voltának kimondását és más fölvételi czerimóniával való helyettesítését, *f)* a vegyes házasságok megengedését.[18])

Programmjuk azonban különféle támadásoknak lett kitéve, sőt elvbarátaiknak körében sem talál osztatlan tetszésre és ime ekkor, az időközben a reform-egylet lelkészévé választott Einhorn I. helyreigazítást tesz közzé, melyben kijelenti, hogy a reform-egylet — a nélkül, hogy ideiglenes programmjának egyes pontjaihoz, mint p. o. a szombatra és circumcisióra vonatkozóhoz szigoruan ragaszkodnék, határozott reformot akar a zsidóságon belül. «Isteni vallásunk oly szent momentumainak eltörléséről tehát nem lehet szó, mondja, csakis azoknak

[16]) Pesti Hirlap, május 3.

[17]) Der Israelit des XIX. Jahrhunderts, Red. von Dr. M. Hess, 1848, 164. l.

[18]) Der ung. Israelit, 111. l.

a korszellemnek megfelelő átalakításáról.[19]) A terv tehát még ingadozik, úgy mint hónapokkal később, nem akar határozottan színt vallani, nehogy egyes tagokat elidegenítsen magától!

A már április vége óta körözött aláirási íveken pedig — egyik jelentés szerint — állítólag több száz tag jelentette ki hozzájárulását a reformtervhez és így julius 8-án megtartják az alakuló közgyűlést, a melyen «A magyar izraelita középponti reform-egylet» nevet veszik fel és egy 25 tagú ideiglenes választmányt neveznek ki az ügyek vitelére.

Ez alakuló ülésből dr. Rózsay (Rosenfeld) József id. elnök, dr. Schwarcz Lajos, id. I. titoknok, Ligeti József, id. II. jegyző egy felhivást bocsájtanak ki, «a magyar izraelitákhoz», mely így kezdődik: «Jól érezvén azt, mi keblünknek felsőbb vallásos gerjedelmek lecsillapítására szükségeltetik, áthatva vallásos szemléletünknek megfelelő reform szükségétől s legyőzhetetlen ösztönétől, minden anyagi közbenjárás nélkül egyedül a vérrokonság magnetikai ereje által egyesítve, a szent ügynek megfelelő nagy számmal, egy szívvel lélekkel egy radical reform alakítására határoztuk magunkat.»[20])

A meglehetős nehézkes és dagályos bekezdésű nyilatkozat puszta általánosságban mozog és úgy mint

[19]) Der Ungar, 1848 aug. 16.

[20]) Der ung. Israelit, 111. l. Hogy hány tag jelentkezett, azt, sajnálatunkra, nem mondja meg a jelentés és más forrásból sem tudhattuk meg. A felhivás megjelent a hirlapokban, Pesti Hirlap, julius 15. s többen.

indító okairól, úgy czéljairól az egyletnek sem ad kellő felvilágosítást.

Egyelőre csak azt igéri, hogy egy röpiratot fognak kiadni, mely reformjaikat tárgyalni fogja, addig is a németországi reformmunkálatok szolgálnak alap gyanánt. Egyelőre nem is akarnak az anyaközségtől elszakadni, hanem «egy engesztelés, szeretet és testvériség hangján szóló memorandumban» arra kérik, hogy fedezze az ő költségüket is, mint fiókét.

Midőn az anyaközség azonban ezen beadványra a dolog természetéből kifolyólag hosszabb ideig nem felel, hozzálát az egylet imahelyiség szerzéséhez és berendezéséhez, a minek költségeire tagjai között gyűjtést rendez. Gyűjti ezenkívül a tagokat is és pedig «több oldalról jött fölszólítások» következtében kinyilatkoztatja, hogy az egyletbe lépni kivánók a következő uraknál levő aláirási íveken jelentkezhetnek, nevezetesen: Boscovitz Manó (Bálvány-utcza, Blühdorn-féle ház), Reusz Károly (u. o.), Lackenbacher Jakab (Zrinyi-utcza, Marczibányi ház), Munk Mór (Új-tér, Marokkói ház), May és társa (Nagyhid utcza), Engel Mór (József-tér, Vogel-féle ház), Engländer Ármin (Új-tér, Burgmann ház), Schulhof Lipót (Ország-út, saját ház). Egyelőre azonban még nincsenek tisztában jövendő vallásukkal, annak szertartásaival, mert a berlini reform-egylet «főrabbijától» még nem kaptak fölvilágositást, a mint azt kérték.[21])

Közben mégis haladnak tovább, alapszabályokat

[21]) Kossuth Hirlapja, augusztus 10.: A reformegylet aug. 4-iki fölhivása.

készitenek és augusztus 10-én lelkészt is választanak, Einhorn Ignácz rabbijelölt személyében, a ki kezdettől fogva serényen működött az egylet érdekében és a kit most azonnal Berlinbe küldenek, hogy ő hozza meg onnan a késedelmező feleletet.[22])

Ime tehát, a berlini reform-egylet mintaképe a pestinek, attól veszi át az elveket, a szertartásokat, az imákat, és minden, a reformhoz tartozó fő- és mellék-kellékeket.

Ez tulajdonkép nem is lehetett másképp, mert hazánkban mindeddig, eltekintve Chorin Áron, aradi rabbinak mindenesetre nevezetes, de más irányú reformterveitől, nem történt számbavehető kisérlet vallásos átalakulásra és legfölebb arra szorítkozott egyes községek törekvése, hogy az istentisztelet formáját némileg tetszetősebbé tegyék; általában azonban sokkal kevesebb volt a magyar zsidóságban az u. n. korszerü műveltség és fölvilágosodás, semhogy gyökeres reformok után áhitozott volna, a mire a talaj nem is volt tehát előkészítve.

Másképp állott a dolog Németországban, a hol már 1815-ben létesült a Jakobson Izráel és társai által berendezett imaház Berlinben, mely német szónoklatokat és imákat, orgonát és karéneket honositott meg, míg azután kormányrendelet 1823-ban beszüntette. De már utánzásra talált Hamburgban, Lipcsében, Königsbergában, majnai Frankfurtban.[23])

[22]) Der Ungar, augusztus 15. Az elnökség nyilatkozata.

[23]) Holdheim, dr. Sámuel. Geschichte der Entstehung und Entwickelung der jüdischen Reformgemeinde in Berlin. Ber-

A harminczas években már egész kis gárda modern műveltségű és tudományosan képzett rabbi működött Németország különböző községeiben, a mely tény maga, de főleg Geiger Ábrahámnak 1835-ben meginditott theologiai folyóirata sokban hozzájárult a reformeszmék terjedéséhez, habár nem csekély küzdelem árán. Ilyen volt a hamburgi új templom imakönyve körül kifejlődött vita (1841) és a braunschweigi rabbi-gyűlés (1844) egyes tagjainak addig hallatlan szabadelvű nyilatkozata ellen megindult polemia.

Ezen szellemi mozgalom, mely több oldalról lett élesztve, megérlelte azután a zsidó közvélemény egy részét arra, hogy 1845 márcziusban Berlinben egy reform-egylet alakitására törekedjék.

Április elején egy fölhivás jelenik meg a napi lapokban «a német hitsorsosokhoz», mely pathetikusan kiált fel: Mi akarunk: hitet, mi akarunk: positiv vallást, mi akarunk: zsidóságot; a mint azonban későbbi munkálataiból a fölhivást kibocsátóknak kitünik, mind a háromból csak igen keveset akartak tényleg is.

Az egylet megalakul, mint «Genossenschaft für Reform im Judenthume» azon czéllal, «hogy a zsidóság talaján léptesse életbe mindazon reformokat, melyek által amaz a kornak igényeivel és hiveinek *jelenlegi* öntudatával összhangba hozható»!

Hogy mily rugalmas és képtelen meghatározás ez, midőn egy vallást a kor igényeihez és a hivek minden-

lin, 1857. 10. l. Ezen mű szolgált a német reformokra vonatkozólag a következőkben is alapul, a hol más forrás megnevezve nincsen.

kori öntudatához akarunk alkalmazni, azt megmutatta világosan a berlini reform-egylet. Mindjárt kezdetben tagjainak egy része egy synodus összehivását tartja szükségesnek, mert csak az adhat utmutatást és határozott javaslatot a reformokra nézve, míg másik része önmagát is hivatva és följogosítva érzi minden vallási ügyben való határozathozatalra, mert — úgymond — a synodus egy phantom, senki sem fogja magát annak határozatai által vallásos magatartására nézve befolyásolni engedni.

Midőn pedig az 1845 juniusban majnai Frankfurtban ülésező rabbi-gyűlekezethez mégis küldenek egy 3 tagú bizottságot, meghagyják neki, hogy nem szabad a rabbikkal semmiféle tárgyalásba bocsátkozniok. «Úgy lépünk mi — szól a rabbi-gyülekezethez intézett feliratuk — Önök elé, mint a kornak egy szabad, független és önálló hatalma és csakis egy szabad szövetség lehet az, mely által mindkét rész nyer erőt, a nélkül, hogy önálló fejlődésének szabadságát elvesztené».

Csak szabadságot és önállóságot akar a reformtársulat, nem engedi magát sem elvek, sem hittételek által megkötni. Midőn egyedül arról van szó, hogy a sabuóth ünnepre szóló imában a kinyilatkoztatás fel legyen említve, sokan az egylet vezérférfiai közül hevesen küzdenek az ellen, mert az hitelv fölállítása volna. És lelkészük maga bevallja, hogy «a kötelező hittételektől való irtózat a legjobb elméket elvi ellenségévé tette a zsidóság minden meghatározott igazságának».[24])

[24]) Der Israelit des XIX. Jahrhunderts, 1848 márczius 26. A berlini reformgyülekezet jegyzőkönyve, 1847 októberről.

És a milyen alapon indul a reform-egylet, olyan ösvényeken halad azután is: Semmi határozott elv, csupa alkalmazkodás! A szombatot még 4 éven keresztűl meghagyják ünnep gyanánt a vasárnap mellett és pedig mert «a szombat alkalmazkodás a történethez, a vasárnap alkalmazkodás az élethez», mondja határozatuk.

Midőn pedig 1850-ben hatósági jóváhagyásért folyamodik az egylet, hogy önálló hitközséggé alakulhasson és ennek engedélyezése előtt a hatóság hitelveik benyújtását kéri, beható vita után kimondják, hogy semmiféle hittételt, még az Isten egységéről szólót sem állíthatnak fel, mert ez ellentmond az ő reformjuk alapgondolatának, az állandó fejlődésnek, már pedig az ő vallásos nézeteik fejlődésképességét föl nem adják semmi szín alatt.

Tényleg állandóan megnyilatkozik a reform-egylet terveiben és tárgyalásaiban az a minden fixpont nélkül való ingadozás, az a végnélküli megalkuvás és alkalmazkodás elve, mely gyakran a vallási nihilismus felé hajt.

Nem is jutottak, intézményeikre nézve sem, egy könynyen megállapodásra és midőn 1848 áprilisban a pesti reform-bizottság hozzájuk fordul útmutatásért és fölvilágosításért, még sok meghatározni valójuk van, hisz csak az előző év végén Berlinben két izben is megtartott gyülekezete a német reform-egyletek küldötteinek eredménytelenül oszlott fel. De volt mégis ideiglenes imahelyiségük kedvük szerint berendezett istentisztelettel, megállapították volt az ünnepek számát és formáját, a hatályon kívül helyezett vallási tanokat és törvényeket.

A pesti reform-egylet, a mint azt többször kijelentette, ezen mintakép után indul és úgyszólván mindenben utánzata a berlini reformegyletnek; a midőn tehát mi ennek alapelveit és vallási felfogását megvilágítottuk, egyúttal ismertettük a pestiét is.

Ezt kellett tehát a pesti anyahitközségnek is tekintetbe venni, midőn «a középponti izraelita reformegylet» hozzá fordul azon kéréssel, hogy fiókja gyanánt tekintve, költségeit fedezze.

Az anyahitközség természetszerüen nem intézheti el a dolgot rövidesen, mert előbb kiadja a reformegylet kérvényét szakszerű véleményezés végett rabbijának, a nagytudományú Schwab Löwnek Ez megfelelve feladatának egy kis röpiratban összegezi véleményét, mely meg is jelent ezen czím alatt: «Gutachten an den izraelitischen Gemeinde-Vorstand zu Pesth in Betreff der daselbst sich gebildeten sogenannten Central-Reform-Genossenschaft».[25])

Ebben sorra véve a reform-egylet addigi nyilatkozatait és terveit, azon következtetésre jut, miszerint az mindazoknál fogva, a mit a zsidó vallásból eltöröl és átalakít, elszakadt a zsidóságtól, kilépett Izráel közösségéből és nem is számítható hozzá mindaddig, míg programmját föl nem adja. «Ezért is — úgymond —

[25]) A vélemény kelte, 11. August 1848. Ellene irt Holdheim S.: Das Gutachten des H. L. Schwab, Rabbiner zu Pest, über die Reformgenossenschaft daselbst. Berlin, 1848., úgyszintén Einhorn J., Einige Bemerkungen über das Gutachten des Herrn L. Schwab, Rabbiner der israelitischen Gemeinde zu Pest, von J. Einhorn, Rabbiner der isr. Reformgenossenschaft daselbst. Pest, 1848.

vallási tekintetben semmi kapcsolatban sincs velünk és mi nem közösködhetünk vele semmi oly dologban, a miben vallási vagy felekezeti momentum érvényesül, sem az életben, sem a halálban».

Hogy ezen vélemény — bár kissé ridegen van kifejezve — a zsidóság szempontjából, történeti és vallási alapon, az egyedül lehető, bizonyítja ugyancsak egy arra hivatott tényezőnek, a budapesti országos rabbiképző intézet tanári karának véleményes itélete, mely 1885-ben volt azon helyzetben, hogy az 1848-iki reform-egyletről nyilatkozzék, midőn azt halottaiból, annak törekvéseivel és terveivel, egy sokkal jelentéktelenebb kis csoport «reformált izraelita egyház» czímen fel akarta támasztani.

«A tételek és elvek, melyek a programmban kifejezvék — úgymond a vélemény ez ügyben — az alapítandó «egyházat» már előre kizárják a fönnálló zsidóság köréből; valamint az «izraelita» nevezetre sem tarthat számot mindazok után, a miket tudományban és szokás szerint e fogalmon értünk ... A szombati és ünnepi nyugalomnak, valamint az étkezési és házassági törvényeknek az ötkönyvben előadott, sem időhöz, sem helyhez nem kötött határozatait — melynek vallásos kötelező erejét a programm megszünteti — a zsidóság osztatlan és mindenkor uralkodó felfogása szerint senkinek sincs joga hatályon kívül helyezni vagy megszüntetni.

Mindenestől új tan ez, mely itt előadatik; mert a Mózes törvényeiből önkényesen és jogosult vagy megokolt elv nélkül összeállított szemelvények megtagadják a zsidóság dogmatikus talpkövét és úgy, minden

históriai alap nélkül szűkölködvén, az új tan még positiv vallás jellegére sem tarthat számot.»[26])

A pesti hitközség 1848 augusztus 13-iki ülésében tényleg magáévá teszi rabbijának véleményét és feleletül a reform-egylet beadványára kiadja azt neki.[27])

Ezzel azután megszakadt a kettő között minden összeköttetés és a reform-egylet halad a maga útján tovább.

Mire az őszi ünnepek elérkeznek imaházat is szerzett magának, melyet szeptember 27-én, az új év előestéjén avatnak fel esti istentisztelettel.[28])

A fölavatás érdekes lefolyása a következő volt: Kezdődött magyar karénekkel, orgonakiséret mellett; ezt követte egy magyar szónoklat, melyben lelkészük, Einhorn Ignácz összetartásra, békére inti hiveit.

Majd német kar után a tulajdonképeni avató-beszéd német nyelven, mely az egylet czélját fejtegette. Végül pedig német imák zárták be az istentiszteletet, illetve az avató-ünnepet.

Ugyancsak ezen időre ideiglenes templomrendet is kapnak az egylet tagjai, mely eladdig úgyszólván egye-

[26]) M.-Zs. Szemle, 1886. 153. l. Az országos rabbiképző intézet tanári karának véleménye a ref. izraelita egyház programmjáról. A vallás- és közoktatási minister felhivására. Aláirva: Dr. Bacher Vilmos, jegyző; Bloch Mózes, elnök.

[27]) Pesti hitközség jegyzőkönyve, 1848, 1073. sz.

[28]) Az imahelyiség létesítése körül különösen fáradoztak: Lackenbacher J., Reusz K., Klatscher N., Schulhof L. és Hönigswald M.; Einhorn, i. m. 111. l. Az imahelyiség az ú. n. Valero-házban volt.

dűli hitvallomásuk, miután bővebb programmot még nem adtak.

E templomrend azonban nemcsak a csend és rend szabályait foglalja magában, hanem egyúttal istentiszteletük alakjáról és némileg lényegéről is nyújt fölvilágosítást, a midőn meghatározza, hogy (1. §.) az istentisztelet új év mindkét napján és jaum-kippurkor reggel pontban 9 órakor kezdődik. Peszach, szukkausz első és hetedik napján, sabuóthkor, valamint vasárnap és szombat napokon rendszerint 10 órakor. Délutáni istentisztelet csak jaum-kippurkor tartatik. Előeste csak új év és jaum-kippur ünnepkor, este 6 órakor.

(3. §.) Az imaházban a jobboldali padok a nők, a baloldaliak a férfiak részére szolgálnak; ép így a karzaton. Az ülőhelyek nem számozottak, hanem mindenki szabadon választhat az üres helyek között.

(4. §.) A férfiak beléptükkor leveszik kalapjukat és az erre készített helyre teszik. Halotti ruha, tallisz, úgymint sófár, eszrog és lulov nem használtatik.

(6. §.) A tóra három évi cyclus szerint lesz két nyelven felolvasva; és pedig héberül és németül a német, héberül és magyarul a magyar istentiszteletnél. A felolvasott tórarész, valamint a kezdő- és vég-choral a táblán följegyeztetik.

(7. §.) A felolvasást hetenként magyar vagy német beszéd követi.

(8. §.) Hetenként ima a halottakért. A kinek a hétben halottja vagy évforduló emléknapja van, jelentse be a hitszónoknál, hogy a nevet felvehesse.

(9. §.) Ha valakinek fia vagy lánya születik, az a napot, melyen az anya először jön templomba, irásban

bejelenti a hitszónoknál és akkor történik a beszentelés és névadás.[29])

A mit ezen, mindenesetre nevezetes templomrendben a reformegylet röviden és hézagosan kifejezésre juttatott, azt kibővítve, meglehetős hosszú lére föleresztve találjuk meg később azon röpiratban, melyet az egylet már megalakulásakor igért és melyet most lelkésze megírt.

Ugyanazon elvek, ha ilyenekről itt szó lehet és azoknak következtetései vannak az 1848 novemberében megjelent röpiratban tárgyalva és kifejtve, mint a berlini reformegylet hasonló munkáiban, csak némileg alkalmazva a magyarországi viszonyokhoz. Ezen az egylet reformjairól szóló füzetben még sokban ingadozik a szerző; nem akar végleg szakítani a régiekkel, nehogy hivei egy részének idegenkedését keltse föl.

Így pld. a szombatról azt mondja, hogy szent és «csak azon zsidók (de csakis azok!) részére teendő át más napra, a kik szombaton, annak valóban méltó megüléséhez okvetlen szükséges nyugalmat el nem érhetik»; a sófár vallásos kötelesség, de nem parancs; peszachkor, a ki akar ehetik kovásztalan kenyeret, úgy mint szukkauszkor készíthet sátrat és használhat ünnepi csokrot, mert ezek vallásos jelek; a circumcisio nem okvetlen szükséges.[30])

[29]) Der Ungar, 1848 szeptember 26. Vorläufiges Kirchenreglement für die Pesther israelitische Reformgemeinde. U. o. október 1. a fölavatásról.

[30]) Einhorn J., Grundprinzipien einer geläuterten Reform im Judenthume. Pest, 1848. Az előszó kelte: Pest, 10. November 1848. A röpirat következő fejezetekre oszlik: I. Das

Nem egészen egy évvel később ugyanazon szerző, midőn a német röpiratot rövid kivonatban, a sallangok elhagyásával, magyar nyelven is közzéteszi, már sokkal kategorikusabb és szabadabb.

«A Talmud által csudálatos szőrszálhasogatással tervezett szombati törvények egész tömkelege» már épen nem kell neki és teljesen a vasárnapot teszi helyébe, a circumcisio most már szükségtelen, jövőre megszüntetendő és törekvése, nyiltan bevallja, összeolvadni a más felekezetüekkel, a minek okáért a vegyes házasságot megengedi, sőt óhajtja.[31])

Így fejlődött egy év alatt a pesti reform-egylet, de valószínüleg nem igen tág körben hódított, mert erről az egylet jelentései sehol sem szólnak.

Volt ugyanis a reformmozgalomnak a vallásin kívül egy másik, politikai oldala, mely a legtöbb hitsorsos előtt ellenszenvessé tette.

Reformprinzip. II. Die Aufgabe des Judenthums. III. Unser Streben. IV. Unsere Religionsquellen. V. Allgemeine Religions- und Sittenlehren. VI. Das Zeremonialgesetz im Allgemeinen. VII. Einige Zeremonialgesetze besonders. VIII. Der öffentliche Gottesdienst.

[31]) A reformált Izraelita Vallás elvei. Irta Einhorn Ignácz, a pesti izraelita Reformtársulat lelkésze. Pesten, 1849. Kiadja a pesti izr. reformtársulat. Ftdő Horváth Mihály Vallás és közoktatási Minister úrnak legmélyebb tiszteletének csekély jeléül ajánlja a szerző. A bevezető Figyelmeztetés kelte: Pesten, 1849, nyárelő (junius) 22. Egy fejezettel rövidebb, mint a német és a fent említett eltéréseken kívül még több is van a két kiadás közt; így a magyarban már nem szól az emanczipáczióról, mint a melyért az egylet — általános felfogás szerint — első sorban hozta vallási áldozatait.

Már utaltunk arra fentebb is, hogy a zsidók egyenjogusítását azon okokkal is halasztgatták, hogy előbb a zsidóknak vallásukat kell reformálni. A zsidók országos képviselete, hallottuk, tiltakozott ez ellen, midőn tehát a reformbarátok azon kijelentéssel sorakoznak, hogy el akarják törölni azon szokásokat, melyek a zsidók ellen az elkülönzés vádját támasztják és midőn azután, már mint reform-egylet, alkalmazkodási theoriájukkal fellépnek, csak természetes, hogy a zsidóság nagyobb része, mely vallási meggyőződésből velük nem tart, felzudul a reformtervelők ellen és azzal vádolja őket, hogy árúba bocsátják ősi vallásunkat a polgári egyenjogusításért.

Így Schwab rabbi is sűrű szemrehányásokkal illeti ezért a reformegyletet, kifejtvén említett röpiratában, hogy mily helytelen egyrészt, ha az állam befolyást akar gyakorolni oly belügyre, mint a vallási reform, meg mily elvtelenség és méltóságunk megtagadása másrészt, ha mi a polgári egyenjogosításért, mely a mi jogunk, ép úgy, mint az emberiesség és igazság ügye, vallási törvényeket akarunk áldozatul hozni.

A mi az egyik főakadály gyanánt lesz odaállítva, az étkezési törvény, arra nézve megjegyzi, hogy hisz' végre is a haza birodalma nem evésből és ivásból áll és a hazának nem annyira közös lakmározásra és mulatozásra van szüksége, mint inkább közös elvekre és munkásságra.

A reform-egylet igaz ugyan tiltakozott a vád ellen és augusztus 5-én egy nyilatkozatot is közzétesz, mely az országgyűlési osztályok bizottmányának azon határozata ellen foglal állást, melyről már szóltunk és mely

szerint az emanczipáczió törvényjavaslatának benyujtása előtt a miniszteriumnak az u. n. intelligens zsidókkal kell tárgyalnia vallási reformjaikra nézve és azt jelenti ki a reformbarátok nevében: «Mi kereken visszautasítjuk az emanczipácziót, a míg az nem föltétlenül és az összes izraelitáknak Magyarhonban kivétel nélkül adatik meg»; de ezen mosakodást jelentő tiltakozás nem semmisíthette meg a tények által előidézett benyomást, az egyszer lábrakapott vádat és azért a reform-egylet szükségét érzi annak, hogy hónapokkal később, midőn Einhorn röpirata megjelenik, egy fejezetben újra foglalkozzék a kérdéssel, védelmébe véve az egyletet.[32])

Ámde ha a pesti reform-egylet tiltakozott az ellen, hogy az ő törekvéseit vallásárulásnak bélyegezzék és az egyenjogusítással összefüggésbe hozzák, a vidéki reform-egyletek ráczáfoltak, nyiltan bevallva azt, hogy mit akarnak ujításaik által elérni.

Így az első mind között, «*az aradi magyar zsidók*» nyilatkozata 1848 ápril 24-ről azt mondja: «Hogy azon ellenvetés és *nem alap nélküli vád*, miszerint a zsidók magukat vallási szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessék, és hogy vallási instituczióink a társas viszonyok irányában legkisebb ellentétet se képezhessenek, a zsidó vallásban gyökeres reformok szükségeltetnek.»

Ezen czélból akarnák tehát békés úton, «nehogy a jelenleg községi viszonyokban valamely zavarok támasztassanak», elintézni azon ujításokat a szombatra, az

[32]) Grundprinzipien stb., 32. l.

ünnepekre, az isteni tiszteletre, stb.-re nézve, mint a pesti reform-egylet.

Öt pontban foglalják össze terveiket, melyeknek méltó betetőzése, a hatodik így hangzik: «A bibliában ki lévén mondva, hogy a zsidókra nézve vallási alapelvül egyedül a tízparancsolat, mint istentől Mózesnek tett kijelentés kötelező, önként következik, hogy minden egyéb fennálló parancsolatok, vallási szertartások, a Talmud és más behozott szokások érvénytelenek.»[33])

Ugyanaz időben kérdést intéznek ugyancsak dr. Holdheim Sámuelhez Berlinbe, vajjon ők a hat pontjuk daczára zsidók maradnak-e még? Egyuttal kérik, hogy miután «biztonsággal sejtik, hogy egyházi szokások, emlékünnepek stb. kellenek», küldje be nekik a német reform-egylet határozatait, nyomtatványait, imáit.

Holdheim felel az aradiaknak és pedig teljesen az ő kivánságuk szerint; ő helyesel mindent, sőt buzdítja őket vállalkozásukban, mely szerinte zsidó alapon áll.[34])

Csakhogy az aradi zsidóknak nem sokára más teendőjük akadt, mint reformtervekkel foglalkozni. Először is a nemzetiségek jelentkeztek hazaellenes mozgolódásukkal, a mely véres harczczá fejlődött. Azután pedig,

[33]) Pesti Hirlap, 1848 május 3. Gracza, i. m. I. k. 258. l., kit e tény azon megjegyzésre indít, hogy a zsidókat országszerte üldözték, pedig ép ez időtájt a magyar zsidóság annyira igyekezett hozzásimulni a társadalomhoz, hogy még ősrégi vallási szertartásainak a megváltoztatására is hajlandó volt. Mintha ezen simulékonyság valaha is lefegyverezte volna a zsidófalókat!

[34]) Der Israelit des XIX. Jahrhunderts, 1848, 164. és 181. l.

midőn az október 3-iki császári proklamáczió a magyar kormányt forradalminak jelentette ki, Arad várának parancsnoka nyilt ellenségeskedés terére lépett; midőn pedig a város nem egedelmeskedett neki, október 7-én bombáztatta. Az aradi zsidók tehát ezentúl a harcznak véres munkájával voltak elfoglalva és belügyüket teljesen háttérbe szorította a haza ügye.

Egy másik «*Izraelita ujító egylet*» *Pécsett* még egyenesebben kimondja, mint az aradiak, hogy mi vezeti kezdeményezésében.

«A' hongyűlés azon nyilvánított akaratánál fogva, miszerint az Izraél vallását követők vallásos különczködéseikből kibontakozván, simulni törekedjenek e' hon egyéb vallásfelekezetbeliekhez Pécs városa kebelében lakó Izraeliták néhányai . . . egy vallásos szerkezetünket átalakítani törekvő egyletbe gyűltünk összve.»

Ily világosan fejezve ki szándékukat, kérik a tanácsot, engedje meg nekik a községtől elszakadva saját költségükön a következő ujitásokat eszközölni:

1. «Az ujító egylet irányul tűzi ki magának a vallásunkban visszaélésekből becsúszott s nevetségig aljasuló szertartásokat, úgy az emberiséggel össze nem férhető imádságokat, melyeket egyéb ujító egyletek is kihagytak lassankint, kiküszöbölni, a templomban tartandó imádságokat s egyéb isteni szolgálatokat egy jól rendezendő énekkar által végeztetni, szóval magunkat a Pesten alakuló izraelita ujító egylettel folytonos érintkezésbe tenni.

2. Hogy a nagylelkű magyar nemzet meggyőződjék, miszerint az ujító egylet tagjai méltókká óhajtják tenni magokat e hon hű fiainak neveztetni, főfeladata leend

az egyletnek minden törekvését oda irányítani, hogy az imádság és egyéb isteni szolgálatok mentül hamarább magyar nyelven végeztessenek s mihelyes a jövedelem megengedendi, egy magyar hitszónokot tartsanak, hogy minmagunk s gyermekeink a magyar nyelv tökéletes birtokába jutván, egyéb különcz szokásainkban is mentül gyorsabban simulást eszközölhessünk.

Azon fogunk működni, hogy egyházi törvényeink a magyar nemzet törvényei alá helyeztessenek, azaz ha a szükség úgy kivánná, készek leendünk éltünket, vagyonunkat a haza oltárán felajánlani ünnepnapokon is — mit eddig vallássértés nélkül nem tehettünk — azon öntudattól boldogítva, miszerint hazafiui kötelességünket hiven teljesítők!»

A mi e nyilatkozat hazafiasságát illeti, bizonyára csak dicséretére válik a pécsi reformbarátoknak, de a mily bizonyos, hogy ujításuknak ahhoz semmi köze, ép oly sajnálatos, hogy a vallásunk törvényeiben való járatlanság hitsorsosaik tulnyomó többsége ellen irányuló rágalomra viszi őket!

Nem-e erősítheti meg az ilyen alaptalan nyilatkozat azon téves véleményt, mintha a zsidó vallás tényleg megakadályozná hiveit honfiui kötelességeik teljesítésében, midőn veszélyben a haza? És van-e a föltevésnek a legcsekélyebb jogosultsága?

Bizony nincs!

Hisz az egész magyar zsidóság, a legconservativabb része is, a budapesti ép úgy, mint a pozsonyi, számtalanszor bebizonyította ép a szabadságharcz idején, már annak kezdetén is, hogy legszentebb ünnepein is,

szombaton úgy, mint jaum-kippurkor kész bármely hazafiui szolgálatra!

És van-e legcsekélyebb alapja is azon állításnak, hogy az állam törvényeihez való alkalmazkodás megkivánja a zsidó vallás törvényeinek átalakítását?

Bizony nincs!

«A zsidóság büszke arra — mondja a rabbiképző tanári karának idézett véleménye — hogy hirből sem ismeri az összeütközést az állam törvényeivel, melynek magát készségesen aláveti. A haza és a társadalom iránti kötelességérzetét mindig sikerrel törekedett hiveiben fölkelteni és ápolni.

«*Ezért még csak a föltevés is, mintha a zsidóság az államhoz és törvényeihez való viszonyát illetőleg reformra szorulna, nyomatékkal visszautasítandó.*»

A pécsi ujítók pedig minden túlbuzgó nyilatkozatuk mellett sem érték el a tanácsnál czéljukat, mert ez kérelmőkre, hogy az anyahitközség részére való adózás alól őket felmentse, 1848 deczember 1-én a következő határozatot hozza: «A folyamodók, Reich Gábor, Engel Adolf, Fuchs S., Rothmüller József, Fux Markus, Engel Simon, Becker Herman, Honig Dávid, Wenczel Herman, Mayer Reich, Szommer Márkus oda utasíttatnak, hogy vallás és szeztartási ujítási tervöket a *pesti új héber felekezet* után bémutassák, és az arra kivántató miniszteri helybenhagyást is kieszközöljék, mindaddig pedig, míg ezeket eszközlendik, fennálló szerkezetük mellett megmaradjanak.» A szabott feltétel teljesítésére azonban a beállott vészes idők nem lévén alkalmasak a pécsi izraelita ujító egylet, mely tagjainak csekély száma miatt különben sem lett volna képes tervét

megvalósitani, nem lépett életbe és a dissidensek visszatértek az anyahitközség kebelébe.[35])

Hasonló sorsra jutott a *nagyváradi «reformált izraelita egyház»* is, két évi fennállás után.

1847 augusztus havában ugyanis több tag kivált a nagyváradi hitközségből, külön imahelyiséget bérelt magának (Olaszi városrészben, Szerdahelyi-féle házban), a hol istentiszteletét énekkar kisérete mellett tartotta és Rokonstein Lipót, akkori tanító, később rabbi, magyar hitszónoklatait hallgatta.

Midőn azután 1848 tavaszán a szabadság erős szele járt körül a hazában, a nagyváradi «reformált izraelita egyház választmánya» is a nyilvánosság elé lép vallásmentő terveivel és juniusban egy beadványt intéz a vallásügyi miniszterhez, kérvén őt arra, miszerint minél előbb hivjon egybe Pestre «zsidó synodust» egyházi viszonyaik rendezésére, a mint a keresztény felekezetek számára a hasonlót már elrendelte.[36])

«Egyedül nekünk — úgymond beadványában — nem szolgáltatik mód a közvélemény által régen táplált vágyak kielégitésére, s midőn a régi rendszer minden

[35]) Pécs városi levéltár, Jegyzőkönyv 1848, 5126. sz. Továbbá: Pécs hitközségi levéltár: A folyamodók beadványa a tanácshoz és gyűlésükről szóló jegyzőkönyv, november 26-ról.

[36]) Czéloz b. Eötvös Józsefnek 1848 április 27-iki rendeletére, melylyel a magyarországi ev. ref. egyházkerületeket összehivta, melyek azután értekezleteiket Pesten augusztus 30. és szept. 7. meg is tartották. De még közelebb fekvő példa is lebeghetett előttük, mert a görög nem egyesült kath. püspök N.-Váradon márcziusban megyei synodust tartott. L. Hegyesi, Bihar vármegye 1848/49-ben, 185. l.

átkai csómóban egyesítve most fejeinkre nehezednek, s a régi emberek által táplált rosszaság és gyűlölség minden nyilai sziveinkre irányozvák, *azon az ország-gyűlés által bennünk gerjesztett édes remény,* hogy leg-alább saját eleink által kovácsolt, s mintegy elvisel-hetetlen bilincseket eltörhetendjük, hogy a mosaismus illatos kertjét elborított, sötét időben észre nem vett burjánokat kiirtandjuk, hogy vallásunk életfájáról a haszontalan s kóros galyakat lenyeshetendjük; *hogy a községek igazgatását az önkény alól kivenni, s a buzgó hazafiságra bizni lehetend,* ez utolsó reményünk még eddig nem teljesült; még tovább is kell görnyednünk kétszeres rabiga alatt, a rabiga pedig azon egyénekre legelviselhetetlenebb, kik mint magunk a szabadságért lángolunk, s mint a zsidók mindenütt bebizonyítják, hogy a szabadságra érettek is!»

A nagyváradi reformátorok tehát szintén hajlandók az országgyűlés kivánságát magukévá tenni és a zsidó vallás élőfáját megnyesni, a mennyire csak a korszerű-ség ollója viszi; ők is belekeverik a hazafiságot a val-lás ügyébe.

De a mint beadványuk a «vallás- és nevelésügyi miniszterhez» sikertelen maradt, ép úgy nem valósul-tak meg egyéb terveik sem. Hitszónokuk elment a háborúba, ott szolgált hazája és vallása szent ügyének[37]) és csak kántorjuk maradt. Az egyletnek körülbelül 50 tagja volt, első elnöke pedig Rosenthal Adolf. 1849-ben

[37]) Dr. Rockonstein Lipót, a szabadságharczban hadnagy lett, később majd szombathelyi rabbi. Itt állásáról lemondva, bukaresti rabbi gyanánt fejezte be életét.

azonban feloszlott és többé nem is kelt N.-Váradon életre.[38])

N.-Becskereken is megindult a reformmozgalom 1848-ban, de ott sem tett szert önállóságra és tartósságra. Egyik fővezére, Brick Mózes, ki egy röpiratot is kiadott az ügy érdekében: «Reform des Judenthums. In 100 Thesen dargestellt, erläutert und motivirt durch Moses», 1849 nyarán, mint honvédtiszt hunyt el Hódmező-Vásárhelyen[39]) és a nagybecskereki reformegylet alig élte túl.

Számbavehető önállóságra és függetlenségre tehát csak a pesti reform-egylet tett szert, a miben sokkal szerencsésebb volt, mint berlini mintaképe, a mely 1854-ig, midőn a berlini anyahitközség maga fölmentette a reform-egylet tagjait a hitközségi adózás alól, nem birta a felsőbb jóváhagyást kieszközölni.

A pesti reform-egyletnek ez sokkal hamarabb sikerült; de nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a pesti reform-egyletnél, úgy mint keletkezésében nagy

[38]) A ref. izr. egyház választmányának beadványa közölve teljesen: Nemzeti, 1848 junius 17-iki számában. A többi adatot *Schön Adolf* nagyváradi tanító úr szíves közlésének köszönöm. Der Ungar, 1848 jun. 1. mellékletén a Vágujhelyi szerencsétlen zsidók számára adakozók között van: Der isr. Reformverein in Gr.-Wardein a következő tagokkal: Dr. Pollák Herrman, Haas Gottlieb, Steiner Leopold, Farkas Albert, Stern Antal, Weisz Ede, Saacz Joh., Sonnenfeld Joh., Sonnenfeld József, Simon S., Beuer Mór, Brukner J., Breier Ede, Pollák Ed., Wiener Alb., Steiner Ig., Rozskövi Ig., Mihelfy Mór és Mihelfy Albert.

[39]) Löw, Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn, X. 1,

faktor volt az országban életre kelt szabadság erős hullámverése, úgy miniszteri jóváhagyásában is kétségkívül nagy szerep jutott a szabadságharcz forradalmi szelleme befolyásának, a melynek hatása alatt a kormány nem tagadhatta meg tőle a megerősítést.

1849 juniusban, miután a reform-egylet elveit beterjesztette a miniszteriumhoz, Horváth Mihály, vallás- és közoktatásügyi miniszter, elrendeli, hogy «A pestvárosi reformált izraeliták a régi vallásos és polgári intézményű izraelitáktól különválva önálló községet alakítván, miután e tettüket a kormány is helybenhagyta, meghagyatik Pestmegye és város, meg az ország többi törvényhatóságainak, hogy minden a pesti izraelita községhez hivatalosan intézendő rendeleteiket és megkereséseiket, külön a reformált községhez is küldjék meg, továbbá annak is minden tudósításait, vagy kiadandó bizonyságleveleit érvényeseknek ismerjék és fogadják el.»[40])

Egy másik rendelete pedig arról intézkedik, miszerint a reformált izraeliták lelkésze úgy adhasson tagjai gyermekeinek hitoktatást és erről bizonyítványt, mint a többi lelkész.[41])

Első lelkésze, mint tudjuk, Einhorn Ignácz volt, ki ifjú lelke egész hevével szolgálta az egylet ügyeit, de

[40]) Közlöny, 1849 junius 25. Születési és házassági anyakönyveket is vezetett az egylet, melyek feloszlása után a pesti anyahitközségnek lettek átadva; halálozásit azonban nem vezetett, bizonyára, mert nem volt külön temetője. Születési esetei a 4 évben összesen 62, házassági pedig összesen 5 volt.

[41]) Pest városi levéltár, Vegyes 1849, 25. cs. 1436. sz.

egyuttal a magyar szabadság ügyét is hivatása körében. A szabadságharcz vége felé mint tábori lelkész tartózkodik Komáromban, a honnan 1849 szeptemberben a vár feladásakor menlevéllel külföldre távozott, hol azután a magyar emigráczió működésében vett részt és élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki.[42])

Utódja a reform-egyletnél nem egyhamar került. A szabadságharcz befejezése után következő szomorú idő más gondokkal terhelte bizonyára az egylet tagjait is. Egy ideig helyettes-hitszónokuk volt Schönfeld Vilmos, míg nem második lelkészük, Dr. Einhorn Dávid, 1852 januárban foglalta el állását a reform-egyletnél, odahagyva Schwerin nagyherczegségben elfoglalt országos rabbi állását: de csak ugyanaz év őszeig működhetett itt,[43]) mert a reform-egyletet a helytartóság, a pesti hitközség folyamodására, 1852 október 20-iki rendelettel feloszlatta és így tagjai kénytelenek voltak az anyahitközség kebelébe visszatérni; «miután — így szól a rendelet — nem engedhető meg, hogy egy törvényesen fennálló izraelita hitközségnek egy része tetszőleges reformok keresztülvitelére a községgel ellentétbe helyezkedve kiváljék, mert ily eljárás megengedése által a zsidó községek fenntartása lehetetlenné volna téve és csak a zsidóságnak rendetlen szektákra való szétforgácsolásának lenne útja nyitva.»[44])

[42]) L. alább 323—324. l.

[43]) Innen azután Amerikába ment és New-Yorkban halt meg 1879, miután több amerikai községben működött mint rabbi. A pesti beköszöntő beszédje a fenti kelettel föl van véve: Dr. David Einhorn's ausgewählte Predigten und Reden. New-York, 1880.

[44]) A rendelet közölve, Löw, i. m. 186. l.

Ezzel azután a pesti reform-egylet is végleg letünt a magyar zsidóság felekezeti életének szinpadáról és fennállása nem lett «a magyar zsidók történetében korszakot alkotó körülmény», mint azt meginditásakor vezetői gondolták, mindenesetre azonban nevezetes kulturhistóriai esemény a magyar zsidóság felekezeti életében.

Talaja nem volt szilárd a magyar zsidóságban [45]) és a mint részben egyenes utánzata volt a németországi ilynemű törekvéseknek, úgy másrészt magyarázatát leli keletkezése az 1848 csodálatos évének lázas idejében, midőn a korlátok lerontásának vágya általános volt.

Megszünte azonban mindenesetre üdvös volt a magyar zsidóságra nézve, mert így legalább egy hivatalos párttal kevesebb lett és a kebelében létező ellentétes táborok nem álltak nyiltan oly távol egymástól, mint a reform-egylet a zsidóság többi részétől.

Két irányban azonban, bármint itéljünk vallási tendencziájuk felől, dicséretes volt törekvésük és pedig a templomban a magyar szónak meghonosítása és az u. n. zsidó eskü eltörlése körül.

Igaz, hogy e törekvések semmi összefüggésben sem állottak a vallási reformmal, a mint nem is szorítkoztak a reformbarátok körére, de ezek működése, mint zárt testületé, mindenesetre elismerésre méltó módon

[45]) Állításunk helyességét bizonyítja azon körülmény is, hogy a reformegylet születési anyakönyvébe bevezetett összes esetek között, fennállásának 4 évi tartama alatt, *a circumcisio egyetlen esetben sem maradt el.*

hozzájárult a fontos kérdések fejlesztéséhez. A magyarosodás a zsidók között, mint erre már volt alkalmunk utalni,[46]) a negyvenes évék kezdete óta folyton terjedt, magyar hitszónoklatok is felhangzottak a zsidó templomokban, főleg Lőw Lipót által, ki 1847-ben egy folyóiratot is megindított: «Magyar Zsinagóga» czímen, a «felvilágosított vallásosság, tiszta erkölcsösség és buzgó hazafiságnak az izraeliták közti elterjesztésére», mely azonban az első füzetnél tovább nem jutott.[47])

A «pesti magyarító egyletről» is szólottunk fentebb, és habár ennek tagjai között is sokan azt hitték, hogy a magyar müveltség terjedése föltételezi a zsidó vallás reformját, hisz jóformán az ő körükből indult ki a reformmozgalom, és első tanácskozásaikat is «a magyarító egylet» helyiségében tartották,[48]) a tények azonban egész a mai állapotaink fejlődéseig az ellenkezőt bizonyították be. A magyar zsidóknál nem volt és nem is lesz szükséges bárminemű erőszakos eszközök alkalmazása, a magyarosodás teljes elérésére.

A zsidó esküre nézve igen helyesen jelenti ki a reform-egylet a kormányhoz is beterjesztett elveinek kifejtésében. (34. §.) Az eskü szent előttünk, mint más

[46]) L. fent 20. l.

[47]) A füzet tartalma: 1. A pápai zsinagóga felszentelése. 2. Felszólítás a szentirás magyar fordítására. 3. Jóél. Fordította Bleuer Ignácz. 4. Egy izraelita atya igénytelen észrevételei a gyermekek hitbeli neveléséről. Irta Pserhofer Samu, orvos. 5. Nehány szó a magyar izraelita nevelés körül. Irta Kugler Márton. 6. A király s honérti szombati ima. Első füzet. Pápán a ref. főiskola betüivel. 1847, 8°. 88. l.

[48]) Der Ungar, 1848 április 15, melléklet.

vallású polgár előtt. És azért mint igazságtalan és becstelenítőt visszautasítjuk és örökre vissza fogjuk utasítani ama középkorból eredett követelést, hogy a zsidó külön eskü szavak és külső formalitások által erősítse meg esküjét».

De ezen dicséretes fellépésében sem volt a reformegylet egyedül, de még kezdeményező sem.

Lőw Lipót már 1845-ben kieszközölte *N.-Kanizsán*, igaz, hogy Kerkápolyi alispán és Deák Ferencz közbenjárása mellett, hogy néhány előkelő zsidó a már egyszer letett eskű után nem lett «a zsidó esküre» kényszerítve.

Schwab Löw pedig 1847 szeptemberben egyenesen megtagadja közreműködését a zsidó eskünek a templomban való letételénél, hivatkozván arra, hogy a zsidók számára érvényes osztrák esküforma 1846-ból csak azt mondja, hogy *esetleg* rabbi is bevonandó az eskü letételéhez, de nem kötelez erre.

De sőt a váltótörvényszék már 1843 október 23-iki határozatával kimondta, hogy a zsidó eskü nem a templomban végzendő, mert a tripartitum nem követeli, a mely határozatot a septemviratusi tábla 1844 február 22-én megerősítette ; de 1847 augusztus 13-án ujra úgy dönt, hogy a zsidó eskü igenis a zsidó vallás szertartása szerint a templomban teendő le és még 1863-ban is erre hivatkozik egy aradi ügyvéd, midőn zsidó ellenfelét így kéri megeskettetni.[49])

[49]) Ben-Chananja, 1863, 213. és 669. l. Der Eid more judaico in Ungarn, Löw Lipót tollából érdekes részlete a zsidó eskü történetének Magyarországon, mely még megirandó.

1848-ban tehát, természetes ezek szerint, általában érvényes a zsidó eskü kötelezettsége, és pl. Pápán, május 10-én zsidó tanukról azt jelenti a városi jegyzőkönyv, «a Synagogában zsidó szertartás szerint meghiteltetvén».

A magyarországi zsidók képviselete tehát csak kötelességét teljesíti, midőn 1848 augusztusban lépéseket tesz a zsidó eskü eltörlése végett, azonban, ép úgy, mint az egyenjogusítás ügyében, eredménytelenül.[50]) A zsidó eskü fenmaradt továbbra is, és a szegedi biróság még 1862-ben is 10 frt büntetésre itéli Löw

Továbbá l. Kohn Sámuel, A zsidók története Magyarországon. Budapest, 1884, I. k. 326—328. l. Tudvalevőleg Verbőczy codificálta a Tripartitium végén a zsidó esküt, egyet ütni akarván a zsidókon; szerinte a zsidó az eskünél keletre forduljon, határozott zsidóköpenyt (chlamys vagy pallium) és csúcsos kalapot (pileus judaicus) vegyen fel, mezitláb legyen és úgy mondja el az előirt esküformát. Templomról és rabbiról Verbőczynél nincs szó, de a gyakorlat idő és hely szerint változó volt. Igy pld. *Szombathelyen* 1825 deczember 14. (Városi jegyzők. 558. pont) azt találjuk, hogy «*a hit letétel végett holnap reggeli 10 órára a Rabinus vagy a Schachter a Thalmuddal együtt fölconstituálni rendeltetett.*» Különben pedig majd templomban, majd a biróságnál tartották meg a különböző czeremóniákat és a közreműködő rabbi személyére nézve nem igen voltak válogatósak, bár ez is adott alkalmat tárgyalásokra és a zsidók közti viszályra, mint pl. *Pápán*, 1848 január 19. (Városi jegyzőkönyv) két dajjan (Juristák) ad bizonyítványt, hogy a zsidó esküt elvégezték a féllel; de a felperes a főrabbit kivánja, a mi ellen a juristák protestálnak, mert ők is hiteles személyek erre.

[50]) A képviselet jegyzőkönyve, 1848 aug. 28—szept. 1.; pesti hitk. levéltár, Zsp. V. 258. l.

Lipótot, mert nem akar az eskületételnél való közreműködéshez a biróságnál megjelenni,[51]) sőt dr. Schnitzer Ármin, komáromi rabbi, 1865-ben is azon helyzetben volt, hogy ilyen papi funkcziót megtagadjon. Pedig a magyar zsidók már nagyon fájdalmasan érezték e gyalázat terhét, a mint ez kifejezésre jutott az ellene való küzdelemben és egy sajnálatos alkalommal, midőn Meisel, pesti rabbi, 1862 szeptember 21-én a zsidó eskü ügyében elég furcsán azon rövid véleményezést adta ki a hatóságnak, hogy a zsidó eskü letéle előtt szükséges a rabbi által való intelem (admonitio). Erre azután nemcsak a szakférfiú támadása következett Löw részéről, de pl. *Szombathely* községe egy igen jellemzetes nyilatkozatot tesz közzé ez ügyben.[52])

Mindez valószinüleg másként lett volna, ha az 1847/48-iki reform-országgyűlés kimondja a zsidók egyenjogusítását és azzal eltörli a vele ellenkező régi szokásokat és törvényeket.

Ez nem történt meg, még a következő 1848-iki országgyűlésen sem, és így maradt minden a régiben.

Mert nem vehető komolyan számba azon ujjítás sem, melyet némely helyütt a városok kezdeményeztek, t. i. hogy tekintettel az 1848: IX. t.-czikknek az úrbéri viszonyok és az ezekkel kapcsolatban levő uri hatóságok megszüntetésére, elhatározzák, hogy megszünik a zsidó biró, a zsidók gyámsági pénztára, a zsidó község politikai szinezete és csak kultus-ügyekkel foglalkozhatik.

[51]) Ben-Chananja, i. h.

[52]) U. o. 377. l. A szerkesztőséghez czímezve és 24 aláírással ellátva.

Nem vehető komolyan számba, mert nem volt határozott törvényen alapuló és általános, hanem csak egyes esetekre szorítkozott. De sőt a zsidó községek hátrányára értelmezték az egyes városok azt gondolván, hogy most teljes joggal beavatkozhatnak a zsidó község belügyeibe.

Midőn pld. Pápán május elején a zsidó község «főrabbija Lőw Lipót úr vezérlete és szónoklata alatt a Tanácsnál hódolatát mutatá be lemondva birája nevében az eddig általa viselt birói czímről s ajánlva magát 's hitsorsosait a' város kegyességébe, bizodalmába és szeretetébe», a városi biró elfogadja a hódolatot, biztosítja őket, hogy úgy fogja az izraelitákat tekinteni, mint a város többi lakóit és arra figyelmezteti őket, «hogy jövőre nagyobb összejöveteleket a város tudta — különösen az ő helybenhagyása nélkül, s illetőleg valamely városi Biztos jelenléte nélkül ne tartsanak és hogy számadásaikat minél elébb elkészíteni, a' náluk levő árva értékekkel eggyütt a városi hatósághoz beadni, illetőleg vizsgálata elébe terjeszteni siessenek».[53])

Pest városa pedig jóval később, csak deczember 21-iki közgyűlésében határozza el, hogy «a zsidó község s így külön közigazgatása eltöröltetik és beolvasztatik Pest város községébe. Hasonlóan eltöröltetik a koscher díj (t. i. a husról fizetett díj) és az ide vonatkozó viszonyok kiegyenlítésére választmány küldetik ki».[54])

A hatáskörök teljes összezavarását és félreismerését

[53]) Pápa város jegyzőkönyve, 1848, 666. pont.
[54]) Pesti Hirlap, 1848 deczember 23.

látjuk ily esetekben, melyek a felekezeti önkormányzatot egyenesen megsemmisítik.

Minthogy azonban úgyis csak ideiglenes, átmeneti intézkedések voltak ezek és a hasonlók, melyeket a szabadságharcz leveretése után az absolut kormány vett revizió alá és helyettesített másokkal, nem tarthatnak igényt jelentőségre.

Nem különben áll ez a zsidók egyenjogusításának törvénybeiktatásáról, mire a szabadságharcz független kormánya csak jó későn szánta rá magát, úgy hogy a feketesárga, hivatalos *Figyelmező* 1849 márcziusban örömmel használja fel e körülményt arra, hogy Kossuthon és a zsidókon egyet üthessen, midőn többek között azt mondja:

«Hát Izraél fiai, kik Kossuthnak legtevékenyebb s legbúzgóbb satellesei, financzialis tervezői, pénzváltói, huszasok escamoteurjei voltak, — Emancipatio ubi es? — alig ha ez egyszer félre nem ütött speculatiojuk.»[55])

Az országgyűlésnek Debreczenben való tartózkodásakor, 1849 május 24-én készített ugyan Szemere Bertalan, belügyminiszter és miniszterelnök egy rövid törvényjavaslatot a zsidókról, de ott nem került tárgyalás alá és csak Szegeden, a *nemzetgyűlés* utolsó ülésében, julius 28-án, midőn a magyarok ügye már végnapjai előtt állott, akkor terjesztette be a rég várt törvényjavaslatot. Ez azonban szintén nem állott az igazi szabadelvüség magaslatán, mert megint csak

[55]) Figyelmező, 1849 márczius 31.: Demagógai kaczérkodás és lekenyerezés. (Vonások Kossuth életéből) III.

összekötötte a polgári egyenjogúságot a vallási reformmal és az egyházi belügygyel.

Hangzott pedig ama törvényjavaslat, a mint az magyarul és németül ki lett adva nyomtatásban, a következőképen:

A nemzet nevében. A zsidók polgárosításáról a nemzetgyülés által törvény alkottatott, melly szóról szóra eképen következik:

Törvény a zsidókról.

1. §. A hazának polgárai közt vallásbeli különbség, jog és kötelesség tekintetében különbséget nem tévén, ezen elv szerint kijelentetik, mikép a magyar álladalom határain belől született, vagy törvényesen megtelepedett mózes vallásu lakos, mindazon politikai s polgári jogokkal bir, mellyekkel annak bármely hitü lakosai birnak.

2. §. A törvényes telepedésnek feltételei, ideiglenesen rendeletnél fogva a kormány által fognak meghatároztatni.

3. §. Keresztyén és mózes vallásu közt kötendő házasság, polgári következményekre nézve, érvényesnek nyilváníttatik. Az illy házasság polgári hatóság előtt köttetik, mellynek módja, ideiglenesen, rendelet által fog meghatároztatni.

4. §. Egyszersmind a belügyministernek meghagyatik:

a) A mózes vallásuak papjaiból és megválasztottjaiból hívjon össze egy gyülekezetet, részint, hogy hitágazataikat nyilvánítsák s illetőleg reformálják, részint, hogy jövendő egyházi szerkezetökre nézve, *a kor kivánataival megegyező* javításokat tegyenek.

b) E törvény foganatosítása azon utasítással tétetik kötelességébe, hogy alkalmas szabályok által, a mózes vallásuak a kézi mesterségek és a földmivelés gyakorlására vezéreltessenek.

Palóczy Lipót m. k.
a képviselőház korelnöke.

Melly törvény a nemzet nevében általam ezennel kihirdettetvén, rendelem és parancsolom, hogy annak engedelmeskedni, azt megtartani és illetőleg megtartatni mindenki kötelességének ismerje. Egyszersmind pedig annak végrehajtásával a belügyminister megbizatván.

Kelt Szegeden, julius 28-án, 1849.

Kormányzó *Kossuth Lajos*, s. k.

Belügyminister *Szemere Bertalan*, s. k.[56])

A törvény tehát formailag meg volt, de bizony értéke nem sok lehetett, mert végrehajtására nem is gondolhatott a magyar kormány, attól már elkésett. Nem is volt alaptalan a metsző gúny, melylyel e tényről az osztrák félhivatalos «Pester Zeitung» megemlékezik, azt mondván: «Természetes, a zsidó emanczipácziónak sem volt szabad hiányozni, a melynek mindig megigért, de mindig elodázott megadásával a számitó Izraél fiak pénzét és tetterejét mágnes módjára magukhoz tudták vonni. Ily nagy és nevezetes — az országnak valóságos romlására tett — szolgálatokat nem szabadott többé jutalom nélkül hagyni, ha hogy a hitelező meg ne vonja a személyi hitelt. De természetes, ennél is a rabulisztikus adósságcsinálók módjára járnak el, kik azon pillanatban ismerik el tartozásukat, midőn fizetésképtelenek lettek».[57])

Bizony így állott a dolog igazában és azért érzi magát Kossuth is indíttatva, midőn Angliában a magyar történetből tart előadást és az 1848 nagyszerű vívmányairól szól, mely egyenlő szabadságot, egyenlő jogot

[56]) Országos levéltár, Vegyes 1849. 1. B.

[57]) Pester Zeitung, aug. 10. 1849.

és egyenlő kötelességet adott az ország összes lakosainak, azért érzi magát indíttatva a következő nyilatkozatra: «Csak azt az egyet sajnálom is, szégyenlem is, hogy az akkor még uralgott előítélet miatt az örök igazság e szent elvét az ország zsidó lakosaira ekkor még nem lehetett kiterjeszteni; de vigasztalt azon gondolat, hogy az elv törvénybe lévén iktatva, a szabadság napjának melege ez előítélet ködét is mihamar eloszlatandja, s csak kis idő kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról ez az utolsó folt is eltünjék».[58])

Tehát csak az elv volt kimondva, mert gyakorlati alkalmazásra most nem jutott. És valóban az, hogy az idézett törvény meghozatott, jóformán semmi jelentőséggel sem bir, de igenis az, hogy «köztaps» között egyhangulag lőn elfogadva és pedig Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter olyan beszéde kíséretében, mely maga fölért egy szép tettel és a magyar zsidók hazafias működéséről a lehető legfényesebb bizonyítványt állította ki.

«Méltóztassanak megengedni, — így szólt — ha azoknak ismét eleget nem tehetek, a kik a formához most is szerfelett ragaszkodnak, meg nem fontolván, hogy forradalmi időben a formák elveszítik a hazát, békés időben megmentik. Azonban kénytelen vagyok a t. ház figyelmét egy nagy elvre, egy néposztályra felhivni.

«Én Magyarországot most úgy képzelem, hogy ennek különböző népei össze vagynak gyülve egy lakomázó

[58]) Kossuth, Irataim az emigráczióból, II. k, 143. l.

nagy asztal körül. Az asztalra el van rakva a népek vagyona, élete, békéje, szabadsága, becsülete, dicsősége, szerencséje, reménye a jövendőnek, áldás a maradóknak. Magyarország minden népei az asztal körül vannak és védelmezik az utolsó csepp vérig, a halálig. Oldalt áll azonban egy néposztály, mely szintén védelmére kelt a kincsekkel megtelt asztalnak, pedig az ő szabadsága nincs az asztalon, az ő jogai azon jogok között, melyeknek megvédésében részt vesz, ezen asztalon nincsenek biztosítva, tehát úgy látszik idegen jogot, becsületet, szabadságot védelmez, ontván azonban vérét a többivel egyenlően. Ezen néposztály a zsidó néposztály. (Éljen.)

«Uraim, ha a zsidó nép szinte ott van a csatatéren, és vérét ontja egy oly hazáért, melynek ő még nem kijelentett polgára, ha ő vagyonát, életét örömest feláldozza azon szabadságért, melyet csak reményl, azon jogokért, melyeket még nem bir, mit birnak a többiek, kik vele harczolnak, azt hiszem, az igazság kivánja, hogy mig egyrészről az ellenség még nagyobb számokkal, terhekkel tetézi, mint a többi népeket, eljött az idő, hogy a nemzetgyűlés azon szent elvi kijelentését tovább ne halaszsza, miszerint a zsidók is a hazának polgárai (Igaz) jogban, kötelességben (kitörő éljenzés) a többiekkel egyenlők.

«Én azon magyarázatot, ha csak a t. ház nem kivánja, melylyel a törvényjavaslatot kisérem, nem fogom felolvasni, nemhogy a házat ne untassam, hanem mivel a törvényjavaslatban oly igazságok foglaltatnak, melyeket nem magyarázni, hanem csak szíveinkhez nyulva, érezni lehet.»

Miután pedig a rövid törvényjavaslatot felolvasta és az köztaps közt elfogadtatik, így folytatta:

«És már most ennek folytában kérésem a házhoz:

1. Figyelembe véve a rendkívüli körülményeket, a mikor valamit halasztani annyi, mint veszélyeztetni a hazát, a formáktól e törvényjavaslat tárgyalására és elfogadására nézve méltóztassanak elállni.

2. Méltóztassanak e törvényjavaslatot, ha úgy tetszik tanácskozás alá venni, és mindenesetre, módosítással vagy a nélkül törvényes erőre emelni. (Elfogadjuk.)

«Azt hiszem, hogy az eddig haladt hiba, ha tovább is halad, még nagyobb hiba, mert eljött az idő, hogy az egyenlőség elve a háromszázezerből álló népre is alkalmaztassék, eljött az idő, hogy e népé is legyen a szabadság, melyért vérét ontja s áldozta vagyonát, eljött az ideje e nép polgárosodásának ezer év után s a magyar forradalom nem lehet ügyének veszélyeztetése nélkül elveinek egyik legnemesbikén hütlen».[59])

Miután mindez «közhelyesléssel» lett fogadva és elfogadva, el volt intézve a fontos ügy és a nemzetgyűlés tagjai másnap elszélyedtek, ki N.-Váradra, ki Aradra.

Azután nem sokára következett a dicső küzdelemnek gyászos vége, a hősi munkának szomorú befejezése. Erre pedig jött az elnyomatás ideje, az önkényuralom kora, mely egyaránt kiméletlenül és kegyetlenül sujtotta az ország egész lakosságát, de különösen a zsidókat.

[59]) M. Zs. Szemle, 1894, 388—389. l. Kútfők. Közlöny, 1849, julius 29.

Eljött azon szomorú kor, melynek — mint Salamon Ferencz mondja[60]) — meg volt «azon politikai haszna, hogy az alkotmányt, a szabadságot mindenkire nézve az igéret földének tüntette fel, társadalmi téren arra kezdte szoktatni a viszálykodásra s egymás lenézésére vagy gyülöletére hajlandó osztályokat, hogy össze-simuljanak, egyetértsenek. Csakugyan megszünt akkor a különbség conservativ és liberalis, földesúr és városi polgár, katholikus, protestáns, zsidó, diák és filiszter között, sőt a gyalog ember és a mágnás közt is».

Ezen szomorú idő segítette megérlelni a zsidók teljes egyenjogusítását Magyarországon és igy történt, hogy 1868 megadta a zsidóknak azt, a mit 1848 megtagadott tőlük.

[60]) Idézve Marczali, i. m. 857. l.

HETEDIK FEJEZET.

Az osztrák győzők és a zsidók.

A magyar ügy pártjára önként állottak a magyarországi zsidók, a magyar haza védelmére szivesen áldoztak vért és vagyont a veszély első pillanatától kezdve az utolsóig. Ismeretes volt e kétségbevonhatlan tény az ország közvéleménye előtt és elismerte azt habozás nélkül az ország kormánya, a nemzetnek országgyűlése is, a mint azt az első fejezetben kifejtettük.

De elismerte ezt, ugyancsak minden kétséget kizáróan, a hazának akkori ellensége ; nyiltan kifejezésre juttatták ezt az osztrák hadvezérek, a midőn győzelmeik után azonnal különös figyelemben részesítették a magyar zsidókat, a mit ezek igen keservesen megéreztek. Így tehát nemcsak a szabadságharcz dicső küzdelmeiben vettek részt önfeláldozással, de az azt követő «büntetésből» is bőven kijutott részök.

Megkezdte a kivételes eljárást a magyar zsidók ellen *Windischgrätz,* utánozták más hadvezérek és fényesen betetőzte *Haynau,*

1848 deczember 15-én lépte át az osztrák sereg herczeg Windischgrätz Alfréd fővezérlete alatt a magyar határt. A teljhatalmú, elbizakodott alterego azt hitte, hogy seregének puszta megjelenésével elnyomja a «lázadást» és a «rebellisek» sietve kegyelemért fognak könyörögni.

Deczember 18-án vonult be Pozsonyba, a honnan a magyar sereg előtte való nap vonult el, hogy Győrbe menjen. Pozsonyban igen jól érzi magát Windischgrätz, egy hétig vesztegel ott rendeletek kibocsátásával foglalkozva, a mely idő Görgey seregének igen jól esett, mert kipihenhette magát.

Görgey azonban nem akart Győr mellett ütközetbe bocsájtkozni és tovább vonult, a mint Windischgrätz Pozsonyból elindult.

Az osztrák sereg mindig jobban közeledett a főváros felé, úgy hogy az országgyűlés és a kormány kényszerítve látta magát deczember 31-én onnan távozni és Debreczenbe tette át székhelyét. Windischgrätz pedig 1849 január 5-én kardcsapás nélkül vette birtokába Pestet és Budát, miután Görgey seregével visszavonult a Duna bal partjára és Váczon ütötte fel táborát.

Windischgrätz most azt hitte, a mint január 7-iki proklamácziójában ki is fejezi, hogy a főváros elfoglalásával véget vetett az egész szabadságharcznak és lábainál hever az ország, hogy készséggel fogadja parancsait.

Ez azonban korántsem úgy történt, mint ő oly szépen kigondolta, sok kudarcz és veszteség után néhány hónap mulva kénytelen volt ő Budáról és Magyarországból távozni.

Közben azonban sok mindent tett és még többet rendelt és proklamált.

A zsidókra is kiterjedt éber figyelme és miután azt tapasztalta, hogy január 7-iki proklamácziója daczára is vannak magyarok, kik «a debreczeni felforgató párttal» összeköttetésben állanak, sőt attól parancsokat is elfogadnak, február 11-iki rendeletével portyázó csapatokat küld ki, a melyeknek parancsnokait jus-gladiival ruházza fel, hogy a kinél Kossuth és pártjával való összeköttetésre találnak, azt rögtön itélő biróság elé állítsák. Ez alkalommal megemlékezik a zsidókról is.

«Végül — így szól rendeletében — figyelmeztetni akarom a budai és pesti, különösen pedig az ó-budai zsidókat, hogy a felségsértő Kossuthtal, az u. n. honvédelmi bizottmánynyal és a rebellisek országgyűlésével minden néven nevezendő összeköttetéstől tartózkodjanak, miután bizonyságot szereztem magamnak arról, hogy ép az izraeliták engedik magukat a rebellisek kémei és szállítói gyanánt felhasználni, úgy mint feladatuknak tartják, hogy hamis hireket terjeszszenek a rebellisek állítólagos győzelmeiről és az által félelmet és gyanut keltsenek; azért is minden izraelitáért, a ki a fenn jelzett bünök miatt hadi vagy rögtön itélő biróság által elitéltetik, azon zsidó község, a melyhez tartozik, 20,000 vp. frtot fizet büntetésül».[1])

De nem elégedett meg azzal, hogy a proklamáczióban megfenyegesse a zsidókat, hanem Havas József kir.

[1]) Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste und Proclamationen, 44. l.

biztos által beidéztette a pesti, budai és ó-budai zsidó előljárókat február 12-re, a katonai iroda politikai osztályába, a hol is a rendőrfőnök illő bevezetés után felolvasta nekik a proklamáczió rájuk vonatkozó részét, lelkükre kötve, hogy föltétlenül engedelmeskedjenek annak.

Az ó-budai község előljáróira nagy hatással volt a dolog; fájt nekik, hogy az ő községük különösen veszedelmes rebellisnek volt feltüntetve és azért február 14-én közgyűlést tartva kijelentik, hogy könyörtelenül kizárják körükből azokat, kik a rendeletben említett vétségekben bünösöknek találtatnak. Ezen nyilatkozatukat aláirásukkal megerősítve jegyzőkönyvbe foglalják és a nyilvánosságnak is átadják.[2])

A pozsonyi zsidó község is nagyon megilletődött Windischgrätz proklamáczióján és február 28-án hódoló feliratot intéz hozzá, melyben kijelenti, hogy mély bánattal látja, mint vannak oly elvakultak, kik a főhatalom ellen küzdenek és csak sajnálni tudják Pest és Buda hitközségeit, hogy oly kemény leczkében részesültek. Ők biztosítják, hogy minden erejükkel vigyázni fognak hitközségük mocsoktalan hazafiui hirnevére. Ugyanakkor hasonló feliratot nyujtanak át Pozsony kerületi parancsnokának, Kempen tábornoknak.[3])

Ha azonban valaki ezen nyilatkozatokból komoly következtetéseket akarna levonni, általánosságban a zsidó községek vagy akár csak az illető községek tag-

[2]) Figyelmező, 1849 márczius 10. A nyilatkozatot 404 tag irta alá.

[3]) Pester Zeitung, 1849 február 28.

jainak magyar érzelmére nézve, ép oly igazságtalanságot követne el, mint a ki a legmagyarabb városok egyikének, *Kecskemét*-nek 1849 márczius 15-én az ott táborozó Jellachich bánhoz intézett hódoló felirata szerint itélne, a mely többek között sajnálkozik a fölött, hogy falain néhol még «éljen Kossuth» látható és így végződik: «Méltóztassék Excellentiátoknak ezen városnak, a sok bujtogatás daczára is jó indulatu és ő cs. kir. fölségének, a mi legkegyelmesebb királyunknak örök hűséggel adózó lakosságát kegyében részesiteni».[4])

Hogy pedig a zsidók nem ijedtek meg Windischgrätz fenyegetésétől, azt bebizonyították tettek által.

1849 márczius 27-én alkalma is nyilik a cs. kir. hadpolitikai bizottmánynak elitélni Kohn Jakab, pesti születésű, 33 éves, izraelita, nős sapkacsinálót; Grüneke Károly Henrik berlini születésű, 10 év óta Budapesten tartózkodó, 34 éves, izraelita, nős paszományost és Spitzer Ignácz pestmegyei, aszódi születésű, 39 éves, izraelita, nős aszódi fuvarost; az első kettőt saját vallomásuk, Spitzert pedig a körülmények egybevágása által jogszerüleg rábizonyított azon tény miatt, hogy február hóban a pártütők számára következő czikkek szállítását kisérlették meg (u. m. 549 drb. ing, 549 drb. gatya, 475 posztó csákó, 200 kényelmes csákó, 100 viaszvászony csákó boriték, 1 tiszti csákó, 17 tuczat nemzeti sapka, 1500 lószőrforgó, 4500 nyakkötő, 50 tuczat magyar czimer, 100 kardbojt, 15 tiszti öv és 8 zászló) és pedig Kohn biztatására, Grüneke jótállása mellett, Spitzer által szerzett szekeren Debreczen felé

[4]) U. o. márczius 25, a felirat teljes szövege közölve.

Zsámbékig vitték, de ott a katonai hatóság által elfogattak. Elitéli pedig a hadbiróság Kohn Jakabot és Grüneke Károlyt kötél általi halálra, Spitzert pedig 8 évi nehéz vasban végzendő sánczmunkára. A herczeg őmagassága azonban, tekintve azt, hogy a czikkek nem jutottak el rendeltetésük helyére, kegyelmet gyakorol és Spitzer büntetését jóváhagyva Kohn Jakabét 12 évi, Grüneke Károlyét 10 évi nehéz vasban végzendő sánczmunkára változtatja, oly kijelentéssel, hogy a zsidó községek kötelesek a három elitéltért egyenként 20,000 frtnyi birságot fizetni.[5])

A pesti hitközség Havas József kir. biztos márczius 27-iki felszólítása folytán 3 nap mulva le is fizeti a 40,000 frt birságot.[6])

Az aszódi hitközség azonban megmenekül a fizetés

[5]) Figyelmező, 1849 márczius 31. és Pester Courir, u. o. közlik az itélet teljes szövegét.

[6]) Pesti hitközségi levéltár, Zsp. V. Az elitélésről szóló proklamáczió; Havas fölszólítása és a 40,000 frtról szóló nyugta, mely így hangzik: Abfuhrschein. Ueber Vierzig Tausend Gulden — kr. in Conventions Münze, welche von der pester Stadt israelitischen Gemeinde als auferlegte Strafe für die des Hochverraths schuldig befundenen Israeliten Jakob Kohn und Karl Grüneke in Folge hohen Armee General Commando Verordnung vom 28-t. März 1849. — Nr. 4266/r. und zwar 26667 fl. in Banknoten und 13333 fl. in Silbermünzen — zusammen 40,000 fl. CM. zu dem hier unten stehenden kaiserlichen königlichen Armee Feldoperat-Casse abgeführt, und von selbem in dem Allgemeinen Militair-Fonds-Journale unter dem Artikel 2932 im Empfange verrechnet werden. Von der k. k. Armee Feld-Operat-Casse zu Ofen am 30. März 1849. Johann Opitz, Cassier, Georg Mathes, Controllor.

alól, mert — ugymond Gelich — jobbnak tartotta in corpore eltűnni Aszódról.[7])

De bizony a pesti hitközség számára sem volt könnyü dolog, ily összeget 48 óra alatt előteremteni, hisz a folytonos háboruskodás zavarai által nagyrészt pangott az üzlet és épenséggel nem volt kedvező a zsidók anyagi helyzete.

Már 1848 juniusban «*Krajczáregylet*» keletkezik a hitközség kebelében, hogy az idő zavarai által keresetüktől megfosztott szegény zsidóknak segélyt nyujtson. Megalakul 250—300 taggal Schwab rabbi, Einhorn, dr. Rózsai, dr. Schlesinger, dr. Pollák vezetősége alatt és bár nem nagy arányú, de bizonyos, hogy nehány hónappal később már így sem létesült volna.

Már 1848 októberben arra látja a hitközség magát kényszerítve, hogy 20,000 frt deficzitje folytán leszállítsa a hivatalnokok fizetését és a tanítóknak egy részét elbocsássa, mert — ugymond — a tagoknak jövedelmük alig lévén, jobban meg nem terhelhetők.

De sőt egy hónap mulva már oda jut, a mi zsidó hitközségnél eleget jelent, hogy szűk pénzviszonyaira való tekintettel, kénytelen a szegények havi segélyeit beszüntetni, a mit azonban a ritka kemény télre való tekintetből deczemberben, 1 hónapra valahogy mégis folyósít.[8])

Nem csekély megerőltetésébe kerülhetett tehát a pesti hitközségnek is, 1849 márcziusban ily tetemes összegü sarczot lefizetni; de Windischgrätz értett a merterséghez.

[7]) I. m. III. k. 154. l.

[8]) Pesti hitközség jegyzőkönyve, 1848 okt. 28. és decz. 30.

Arra is akarta a zsidókat kényszeríteni, hogy a türelmi adó megváltási összegének hátralékát, 480,000 frtot egyszerre lefizessék és ha ez teljesen lehetetlen volt is, de egy nagyobb részletet kellett törleszteniök.[9])

A mellett a pesti hitközség a körülmények kényszerítő hatása alatt a császári sereg sebesültjei és betegei számára nagyobb mennyiségű fehér ruhát, ágynemüt és kötszereket ajándékoz, a miért Hentzi, várparancsnok mond neki köszönetet.[10])

De Ó-Buda hitközsége sem lett megkimélve, loyalis nyilatkozata daczára sem; 1849 májusban egy zsidó szállítóért szintén 20,000 forintot kénytelen lefizetni 24 óra alatt.[11]) Windischgrätzen kívül azonban más osztrák vezér is értette a zsidók megsarczolását.

Vogel tábornoknak, midőn 1849 februárban a Szepességből *Liptó-Szt.-Miklósra* jön, első teendője, hogy maga elé hivassa a zsidó község elnökét és tudtára adja, miszerint «tekintve azon hallatlan vakmerőséget, melylyel a l.-szt.-miklósi zsidók a rebellisek lázadását minden elképzelhető módon előmozdították», 20,000 frtnyi hadisarczot rótt ki a községre, mit 3 nap leforgása alatt tartoznak lefizetni, mert ellenkező esetben a hitközség épületeit rommá löveti.

A megrémült zsidók hiába kérnek, könyörögnek, hogy a követelésnek a legjobb akarat mellett sem képesek eleget tenni, a tábornok eleinte nem enged, míg

[9]) Pester Zeitung, 1849 febr. 13. és Allg. Ztg des Judenthums, 1849, 154. l.

[10]) Pester Courir, 1849 április 18.

[11]) Orient, 1849, 103. l. Ofen 11. Mai keletü tudósítás.

végre azután megalkuszik a zsidókkal 8000 frtban, a mit ezek le is fizetnek és pedig 6000 frtot önmaguk közt gyüjtve össze, 2000 frtot pedig a városi polgárságtól véve kölcsönbe.[12])

Urban Károly ezredes, az oláh határőrezred parancsnoka, kit Bem kivert Erdélyből, folyton ott leskelődik a határon, hogy felhasználva az alkalmas időt újra betörjön és midőn 1849 februárban ez sikerül neki, pusztít útjában. *Deés városát* nagyobb összeg erejéig megsarczolja, minek fedezésére Hersel Salamon ottani zsidó egymaga 400 frtot adott.[13])

Hogy más vidékeken más parancsnokok jóvoltát a többi lakosok között első sorban a zsidók érezték meg, az csak természetes, hisz Windischgrätz márczius 10-én kiadta famózus rendeletét, mely szerint azontúl az osztrák sereg hadi szükségleteit a magyarok tartoznak fedezni minden kártérítés igénye nélkül és ezt a zsidó korcsmárosok és üzlettulajdonosok bizonyára első sorban érezték meg.

De Windischgrätz nemcsak a jelen bűneit akarja megboszulni, visszanyul a multba is, előkeresve a büntetendőket.

Így Kuh Dávid, prágai születésű, 30 éves, izraelita, nőtlen irót, «Wien und Pesth 11 November» czímű czikke miatt, mely a «Der wahre Ungar» lapjában jelent meg, «fegyveres fellázadásrai elősegítés miatt», öt évi vasban töltendő várfogságra itéli és ugyancsak

[12]) Herczog S., A zsidók története Liptó-Szt.-Miklóson, Egyenlőség, 1849 nov. 9.

[13]) Friedländer Gyula úr szíves közlése, Deésről.

Hoffmann Károly, pozsonyi születésű, 30 éves, izraelita, nőtlen irót, szintén a «Der wahre Ungar» czímű lapban napvilágot látott «Lied des Wehrmannes» költeménye miatt két évi vasban töltendő várfogságra.[14])

Hasonlókép hirlapi tevékenysége miatt szenvedett Neuwirth Adolf, kinek szomorú sorsa élénken tükrözteti azon állapotokat, melyeket Windischgrätz uralma a maga rémlátásaival létesített. Neuwirth Adolf, kiről egy bajtársa, Barsi József, akkor katholikus pap tudósít bennünket igen érdekes könyvében, «tehetséges fiatal izraelita», vagyonos családból származott és bár rendszeres kiképeztetést nem nyert, felületes műveltséget szerzett magának. Eszék tájáról Pécsre jutott, hol lapot adott ki s leveleivel szivesen látott munkatársa lett a budapesti német ajkú, de magyarnál magyarabb lelkületű sajtó jobb részének. A «Fünfkirchner Zeitung» elhervadván, Neuwirth feljött Pestre és itt irogatott, itt került fogságba.

Állítása szerint, ő mentette meg Scitovszky pécsi püspököt a nép dühétől, midőn az 1848 szeptemberben Pécsről el akart utazni és a tömeg Jelachichcsal való egyetértéssel gyanúsítván, elutazását szökésnek tartotta, a miért is kocsijából ki akarta vonszolni és bizonyos, hogy akkor jó vége nem lett volna.

Neuwirth tehát magyar érzelmű czikkei miatt fogságba kerül 1849 januárban, de midőn Windischgrätz áprilisban készülődni volt kénytelen, hogy kudarczainak színhelyét elhagyja és visszatérjen Ausztriába, nem akarta foglyait, kiket mindenféle ürügy alatt a

[14]) Pester Courir, 1849 márcz. 16. és Figyelmező, 1849 márcz. 31.

Neugebäudeba csukatott, itt hagyni, hanem elküldte őket itélet hiján Laibachba. Az utat, mint Barsi leirja, Budától Bécs-Ujhelyig ökörszekéren tették meg, nem kevés viszontagsággal vesződve, onnan pedig vasuton mentek, vagy inkább vitettek rendeltetésük helyére. Ott várták sorsuk eldöntését egészen a szabadságharcz leveretése utánig, a midőn is októberben újra Budára lettek hurczolva, hogy Haynau törvényszéke által elitélve, megint Olmütz várába menjenek tovább szenvedni. Neuwirth, ki élénk temperamentuma által fogolytársai között is kitünt, gyakran tartva nekik előadásokat különböző kérdésekről, már első fogsága alatt is szigorúan lett tartva, azután pedig 1849 októberben halálra lett itélve, de a kegyetlen büntetés 20 évi várfogságra lett kegyelemből átváltoztatva.

14 évig sinylődött Olmütz várában, többnyire elkülönítve fogolytársaitól, a kiknek nagyobb része már az ötvenes években kiszabadult, ott hagyván őt szomorú rabságában.

A sok szenvedés megtörte a heves ifju lelkét és visszanyert szabadságának nem örülhetett, mert megtébolyodott. 1890-ben még Verőczén élt bátyjánál és mint egy szemtanú róla írja: «Beszédbe soha senkivel sem ereszkedik, egy és ugyanazon helyben tíz perczénél tovább maradni nem képes, hanem magában dünynyögve, egész napon át az utczában jár-kel. Azt szemeimmel is láttam, hogy ha a kávéházba jött, fönnállva valamely lapot lapozgatott, s csakhamar tovább ment.»[15])

[15]) Barsi József, Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1856. Budapest, 1890. 73—79. és 384. l.

Ki tudja, hány ilyen áldozat gyászolta meg Windischgrätznek rövid magyarországi uralmát!

Ámde mind az, a mit a magyar zsidók az osztrák diadal első uralma alatt szenvedtek, a minek összes részletei persze többé föl nem deríthetők, mind az csak előfutárja, úgyszólván izelítője volt annak, a mi a szabadságharcz teljes leveretése után rájuk zudult. Windischgrätz uralma rövid hónapok alatt lejárt, mert a dicsőséges tavaszi hadjárat, mely a magyar fegyvereknek az ország különböző harczterein fényes diadalokat szerzett és a magyar sereg főrészét Tiszafüredtől Komáromig vezette sok szerencsés ütközet után, úgy hogy a sikert Komárom várának felmentése koronázta meg, tarthatatlanná tette Windischgrätz helyzetét Magyarországban és április 11-én visszahivatott itteni állásáról.

Nem sokára ezután elhagyják a császáriak a fővárost és csak Hentzi marad a budai várban hátra. De ő is csak május 21-ig, a midőn szabadságharczunk egyik legfényesebb hadi tette sikerült Görgey vállalkozásának: *Budavár visszafoglalása.*

Az országgyűlés és a magyar kormány visszatér a fővárosba, diadalmenettel vonul be oda, de sokkal rövidebb időre, mint talán gondolta.

1849 juniusban megkezdődik a 250,000 orosz betörése és junius közepén megkezdi működését a 175,000 főnyi osztrák sereggel egyetemben, a mely utóbbinak főparancsnokává és egyuttal Magyarország helytartójává «a bresciai véreb», Haynau táborszernagy lett kinevezve, a ki azután Magyarország és vele együtt a magyar zsidók történetében is örökké emlékzetes nyomokat hagyott hátra.

A szerfölött nagy tulerővel szemben a magyaroknak hősies és csodával határos erőfeszítése is hiába volt és bár még két hónapon keresztül eltartott az élet-halál küzdelem, de szomorú vége kikerülhető többé nem volt.

A Rába-vonal már junius végén osztrák kézre került és Haynau junius 28-án Győrött ütvén fel ideiglenes főhadiszállását, a zsidókat azonnal különös figyelemben részesíti.

Julius 1-én proklamácziót ad ki, melyben előre jelzi elveit, a melyek szerint kiván majd a legyőzöttekkel elbánni.

Miután hat pontban leirja a halállal büntetendő vagy rögtönitélő biróság elé kerülő vétségeket, a hetedikkel imígy végzi kiáltványát:

«Zsidó községek, melyeknek tagjai a rebellis kormány által elkobzott jószágot megszereznek, annak visszaszolgáltatásán kívül még érzékeny pénzbüntetéssel sujtandók; ezen büntetés alá esnék valamely zsidó község azon esetben is, ha tagjai a lázadóknak kémekül szolgálnak, vagy azoknak bármely módon segítséget nyujtottak.»[16])

Határozatát mindjárt alkalmazza is és a győri hitközséget 80,000 frt hadisarcz fizetésére itéli el.[17])

De még más emléket is hagy a győri zsidók között, midőn Woitiz Adolf, győri születésű, nőtlen izraelitát.

[16]) Sammlung der für Ungarn erlassenen allerh. Manifeste etc. 107. l.

[17]) Allg. Zeitung des Judenthums, 1849, 399. Raab 1. Júli tudósítás szerint; más nyomát azonban nem tudtam e sarczolásnak felfedezni.

mivelhogy junius 29-én egy őrségen levő csapat közé vegyült és ott lázító beszédet tartott, hogy hitszegésre csábítsa vagy elcsüggedésre birja azt, vétke napján agyonlövette[18])

Midőn azután Győrből Komárom alá vonul, ott julius 11-én a magyarok rendkívül hősies küzdelmük daczára elvesztik a csatát és Görgey seregével Vácz felé vonul, onnan pedig tovább Losonczig.

A magyar kormány Görgey korábbi jelentése folytán már junius 30-án készülődik a fővárost ujra elhagyni és julius 9-én tényleg távozik a nemzetgyűléssel együtt, *Szegedre.*

Pest tehát újra nyitva állott az osztrákok előtt és Haynau be is vonul oda, hova julius 22-én már 36,000 császári katona követi.

De most, természetes, nem maradt ott, hanem, minthogy a háboru súlypontja a déli vidéken volt, elutazik oda, hogy főparancsnoki állásában rendelkezzék.

Mielőtt azonban útra indulna, több proklamácziót intéz Pest-Buda lakóihoz, melyek egyikét így végzi: «Bresciának hűtelen lakói, kik úgy mint ti a lázadás vezetői által többször megcsalva, új árulást kezdtek, szolgáljanak nektek például, hogy vajjon a lázadókkal szemben ismerek-e elnézést. Tekintsetek azon megfenyítésre, mely ott végbement és őrizkedjetek, hogy engem, intelmeimnek vakmerő semmibevételével, arra kényszerítsetek, hogy reátok hasonlót hozzak.»[19])

A zsidókról azonban még külön is gondoskodik és

[18]) Pester Zeitung, 1849 julius 25.
[19]) Sammlung etc. 132. l.

julius 19-én a következő hirdetménynyel lepi meg őket:

Az ó-budai és pesti izraeliták közönsége ismételő gyalázatos és törvényellenes magaviseletet nem csak általában, de különösen a lázadóknak törvényes Császár és Királyuk ellen nyujtott kedvezmények által olly világosan tanusított, mikép indítva érzem magamat azoknak ugyan megérdemlett büntetésükül, más községeknek pedig kellő óvatosságára, következő hadisarczot katonaruha és más felszerelési nemükben egyenlő részletekben beszolgáltatandóban kivettetni:

Ezen requisitio leend:

40,000 gyalogsági köpeny.
8,000 lovassági köpeny.
40,000 gyalogsági pantalon.
16,000 lovassági kék pantalon.
8,000 lovassági sötét zöld pantalon.
12,000 lovassági félnadrág.
60,000 pár német czipő.
20,000 pár magyar topán.
15,000 pár félcsizma.
60,000 darab ing.
60,000 darab gatya.
20,000 nyakkötő.
16,000 nyakkötő fátyol, mind kész állapotban.
16,000 rőf hamuszin posztó.
30,000 rőf fehér posztó.
800 mázsa talpbőr.
400 mázsa felbőr.
300 mázsa talpbéllés anyagban.

Ezen anyagnemek egyenlő részletekben és pedig az első részlet a mai naptól számítva egy hónap alatt és azután 14—14 napi közökben oly módon lesznek beszállítandók az ismét Ó-Budán felállítandó felszerelési bizottságnál, hogy hat hónap alatt az egész mennyiség be legyen adva. Azon esetben, ha egyik vagy másik határidőn valamely nemnek beszállításában késedelem állna be, az illető községre naponként

50 pfrtnyi bűndíj leszen vetendő és azonnal beszedendő és a főpénztárba beszállítandó.

Hahogy ezen lefizetett bűndíj daczára sem tartatnék be a szállítási határidő, úgy a következő határidő elérkezésekor ujból naponként 500 pfrt leszen kivetendő, és ezen módon a teljes szállításig aképen eljárandó, hogy egy napért kétszeres, háromszoros stb. contributio lesz fizethető.

Azonkívül tartoznak nevezett zsidó községek és pedig 4 nap alatt az egészségügyi csapat részére minden kárpótlás nélkül

100 lovat,
196 kumetet,
32 pár lószerszámot,
55 nyerget

szállítani.

Fő hadiszállás Pesten Jul. 19-én 49.

Haynau,
tábori szertárnagy és hadi főparancsnok.[20])

Hogy ez óriási hadisarcz kivetése mit jelentett az *ó-budai és pesti hitközségekre* nézve és mint változott át a magyar zsidóság javára, azt később fogjuk látni, most kövessük Haynaut útjában, a mint elindult Pestről dél felé törekedve.

Még ki sem ment a megye határából és újra megállapodik, hogy néhány más zsidó községet is megsarczoljon.

A kecskeméti főhadiszállásról bocsátja ki julius 27-én új rendeleteit, melyekkel *Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czegléd és Irsa zsidó községeit akarja sujtani és*

[20]) U. o. 127. l. Ugyancsak proklamácziókép Országos levéltár, 1849, I B. magyarul és németül, valamint az akkori hirlapokban. Gelich, i. m. III. k. 767. l. hiányosan közli a rendeletet.

pedig ugyanazon okból, mint a pest-ó-budait, a melyekre hivatkozik is rendeletében.

Kecskemét zsidó községe szállítsa a következő csekélységet:

10.000 gyalogsági köpenyt,
2000 lovassági köpenyt,
5,000 gyalogsági pantalont,
2000 lovassági pantalont,
10,000 pár német czipőt,
15,000 pár magyar czipőt,
20,000 darab inget,
20,000 darab gatyát,
75,000 vadász mellényt,
7,500 fehér mellényt,
2000 zöld mellényt a lovasság részére,
2000 fölszerelt táskát kész állapotban,
8000 rőf szürke,
500 rőf csíkos (meliert),
1000 rőf fehér posztót,
150 mázsa talpbőrt,
75 mázsa felbőrt,
50 mázsa talpbéllést és
200 nehéz tüzérlovat.

A szállitási feltételek, illetve határidők ugyan olyanok, mint a pest-ó-budai községek számára, csak még a lovakra nézve jegyzi meg külön, hogy 8—8 napi időközökben kell 50—50 darabot szállítania a 132-ik hadosztályhoz, úgy hogy egy hónap alatt mind be legyen szolgáltatva. A határidők be nem tartása esetén ugyanannyi pénzbüntetést tartoznak fizetni minden elmulasztott napért, mint a pest-ó-budaiak.[21])

[21]) M.-Zs. Szemle, 1889, Kútfők, 188. l.

Ugyancsak ily sarczot vet ki a *nagykőrösi, czeglédi* és *irsai* községekre, a melyek, ép úgy mint a kecskeméti, teljesen képtelenek a hallatlan követelések teljesítésére és így az első határidő leteltével, augusztus 27-én a kecskeméti cs. k. katonai parancsnokság a szállítás elmulasztása folytán járó büntetéspénzt követeli a nevezett községeken és hogy ezt minél biztosabban megkapja, elfogatja az illető községek legelőkelőbb tagjait, egyszersmind fenyegetve azokat, hogy ha ez sem használ, úgy még szigorúbb, sőt a legszigorúbb eszközökhöz fog nyúlni, felelőssé téve mindet egyért és egyet mindért.[22])

Haynau tehát jó kezekre bízta rendeleteinek végrehajtását és nyugodtan mehetett tovább.

Elment Szegedre, a honnan az utolsó, julius 28-iki ülés után a nemzetgyűlés tagjai elszéledtek és augusztus 1-én a kormány is távozott Aradra, miután Dem-

[22]) U. o. 1890, 573. l. Az irsai községhez intézett levél Vom k. k. Milit. Stadt-Commando zu Ketskemét, 31. Aug. 1849 kelettel. Ebből azt következtethetjük, hogy a n.-kőrösi, czeglédi és irsai községekre is ugyanoly sarczot vetett ki, mint a kecskemétire, a melynek rendelete, egyedül: Die Judengemeinde der Stadt Kecskemét-ről szólva, meg van, míg a másik 3 nincs. A levél ugyanis így kezdődik: Da die durch seine Excellenz dem Herrn Armee-Ober-Commandanten FZM. Herrn Haynau *auf die Judengemeinde von Ketskemét, dann auf jene* von Nagy-Kőrös, Czegléd und Irsa ausgeschriebene Contribution an Montur und Pferden, war mit dem ersten Termin am 27. d. Mts. verfallen, ohne dass eine dieser Gemeinden auch nur das Mindeste an dieser Contribution geleistet hätte.

binszky seregével elvonult Szegedről, megkezdve szerencsétlen hátrálását Temesvár felé.

A szegedi főhadiszálláson sem feledkezik meg a zsidókról és augusztus 6-án *Szeged*, valamint *Szabadka* zsidó községeire vet ki «gyalázatos és törvényellenes viselkedésük miatt» az eddigi sarczolásaival szemben feltünően csekély összeget, 50,000 pár német czipőt, úgy hogy mindegyik község 25,000 párt tartozik szállítani és pedig az első részletet a kivetés napjától számítva 3 hétre, a többit 8—8 napi közökben; ha pedig a határidőket be nem tartják, úgy minden elmulasztott napért 200 frt büntetést fizetnek.[23])

Most azután, mint a ki jól végezte munkáját, vonulhatott Temesvár felé, a hol augusztus 9-én tényleg megnyerte a csatát, bár Bem apó váratlanul ott termett, hogy Dembinszkytől átvegye a fővezérséget, de biz' már ő sem segíthetett a hátrálás által demorálizált seregen.

A szerencsétlen temesvári csata után következett augusztus 11-én Kossuth és a kormány lemondása, Görgeynek diktátorrá való kinevezése és ezután, augusztus 13-án — *Világos.*

Magyarország ege elborult a Világosról szerte áradó gyászos sötétségtől és úgy látszott, hogy hiába való volt a sok hősi küzdelem, a hazafiaknak patakonként ömlött vére, nem hozta meg a várt gyümölcsöt, legalább egyelőre nem!

E helyett azonban megkezdte Haynau az ő véres működését, most már szabad volt a tér, megvalósíthatta

[23]) M.-Zs. Szemle, 1884, 412. l. Kútfők.

fenyegetéseit, a mint vérszomjas lelke kivánta. Hogy hány áldozatot szedett az ő lelketlensége, hány magyar és mint ilyen, hány zsidó szenvedett vértanu halált Haynau és általában az osztrák rémuralom eszközei által, ki tudná megmondani.

Hentaller Lajos nyomozásai szerint 1848 deczember 7-ikétől kezdve 1854 április 27-ikéig 162 politikai kivégzés történt hazánkfiai közül. De hány ember tünt el a szomorú időkben nyomtalanúl, hány hazafit pusztították el titkon, itélet nélkül? Így, kortársak szavahihető tudósítása szerint, a dühöngő Haynau 1849 október 14-én éjjel az Ujépület udvarán egyszerre húsz embert végeztetett ki.[24])

Hogy egy-egy zsidónak élete nem sokat nyomott a latban ilyen büntető birák előtt, az csak természetes. Biztos tudomásunk van arról, hogy 1849 juniusban Kőszegen bitófán végezték ki, osztrák hadbiróság itélete folytán Schöntag Bernátot, mivelhogy, a mint maga bevallotta, részt vett a horvátoknak üldözésében, kik az elfogott Róth és Philippovics seregéből erre vették útjukat hazafelé.[25])

A «Neugebäude» most már lerombolt falai között másokkal Galizenstein nevü zsidó honvédet is agyonlőtték.[26])

És ha nem tudjuk kideríteni általában, hogy hány

[24]) Gracza, i. m. V. 1327. l.

[25]) Nevezettnek még élő rokonaitól.

[26]) Spitzer Lajos, volt honvéd, budapesti lakos elbeszélése, kinek nevezett Galizenstein unokafivére volt. Közelebbi adatokra azonban, sajnos, már nem emlékezik.

vesztette életét a háboru befejezése után a magyar ügynek védelme miatt, még kevésbbé ismerjük pontosan azokat, kik csekély okok és ürügyek miatt kínos rabságot szenvedtek évekig vagy házájukból, családjuktól elüldözve hontalanná, bujdosóvá tétettek.

Hisz egy Kossuth-bankó visszatartása, egy kasza vagy más hasonló eszköz eltitkolása több havi fegyházat szerzett a nyomorult üldözötteknek, más bünnek czíme meg annyit, vagy többet, ha nem halált. Már julius 1-én Bana főhadiszálláson adta ki Haynau rendeletét, mely szerint az u. n. «magyar Kossuth bankjegyek forgása, mint törvényelleni pénz megtiltatik . . . Azon bankjegyek, melyek ezen hirdetés után 48 órának lefolytával át nem adatnak, a hol találtatnak, nemcsak elfoglaltatnak, hanem azoknak tulajdonosa azonkívül még hadszéki büntetés alá is vétetni fog».[27])

Hogy pedig Haynau komolyan vette rendeleteit és érvényt is tudott azoknak szerezni, azt bebizonyította mindenféleképen. Hogy a magyar bankjegyekre való rendelete által különösen érzékenyen sújtotta a zsidókat, az csak természetes; hisz ők, többnyire kereskedők lévén, gyakran egész vagyonukat ily ingó értékben birták és most tömegesen jutottak tönkre.

Az igért «hadszéki büntetésből» is kijutott több hitsorsosunknak, kiket a zsarnok kémei mint bünösöket fölfedeztek.

Deutsch Ignácz, Mező-Szent-György (Veszprémm.)

[27]) Gelich, III. k. 687. l. Ugyanekkor adott ki Gr. Zichy Ferencz «orsz. Fő Biztos» hasonló rendeleteket Miskolczon a Kossuth-bankók és az Almássy-féle jegyekre nézve.

28 éves izraelita 3 havi vasban töltendő fegyházat kapott, mert egy 10 frtos Kossuth-jegyet fizetés gyanánt elfogadott Haynau rendelete után is.

Weiner Salamon, nagymegyeri, 27 éves, héber vallású, Wieselmann Adelheid 31 éves, szintén héber vallású nőtől vett 520 frt Kossuth bankjegyet és nem szolgáltatta át a hatóságnak, azért az első 5 havi vasban töltendő fegyházra, az utóbbi 3 havi börtönre itéltetett.

Lederer József, pesti, 26 éves izraelita szabósegéd, mivel 51 frt 18 kr. Kossuth pénzt visszatartott, szintén 5 havi vasban töltendő fegyházat kap.

Fleischmann Jakab, zsámbéki születésü, 60 éves izraelita, kereskedő Bicskén és

Fleischmann Simon, ugyanannak 16 éves fia egy egyenes kasza eltitkolása miatt 2 évi sánczmunkára könnyü vasban, illetőleg hat havi vasban töltendő fegyházra itéltetnek.

Pollák József, izraelita üveges, mivel egy bizonyos mennyiségű ólom golyót, mire mesterségéhez volt szüksége, visszatartott, 6 havi vasban töltendő fegyházbüntetésben részesül.

Wellisch Móricz, boscovitzi (Morvaország) születésű, 51 éves izraelita, hamis hadi hirek terjesztése miatt 4 havi vasban töltendő fegyházra lett itélve.

Grosz Herrman, miskolczi, 49 éves izraelita sokkal jobban bünhődik azért, mert a «felkelőknek» Pestre való bevonulása után az ottani kereskedők áruit összeirta és őket a karhatalommal való fenyegetés által a felkelőknek való szállításra birta, nyervén 2 évi sánczmunkát könnyű vasban jutalmul.

Míg Gross Lipót, ó-budai születésű, 54 éves és Rosenfeld Simon, szintén odavaló, 50 éves izraelita ruhanemű szállítása miatt 1—1 évi várban töltendő fegyházzal sujtatnak.

Irgalmasabb volt a táborszernagy-helytartó — nagy befolyású protektorok közbenjárása folytán — az ország két nagynevű rabbijával szemben.

Schwab Lőw — így hangzik az itélet — Morva-Krumaui születésű, 55 éves, pesti főrabbi, bevallotta, hogy ez évi május 27-én a Pest városi hatóság rendeletére, Magyarország forradalmi függetlenségeért istentiszteletet tartott; e hó (szeptember) 21-én kihirdetett és foganatosított hadbirósági itélettel, tekintettel a javára szóló fontos enyhítő körülményekre, a mult hó 17-étől kiállott vizsgálati fogságon felül 6 heti fogságra lett elitélve.

Lőw Lipót, pápai főrabbi pedig, mivelhogy 1849 május 31-én Veszprémben a függetlenségi nyilatkozat megünneplésénél hitszónoklatot tartott, betegen Pestre szállítandó és október 15-étől deczember 15-ig marad fogságban, míg állítólag báró Sina közbenjárására kegyelmet kap.[28])

Hogy a fölsoroltakon kívül hányan szenvedtek hitsorsosaink közül kisebb-nagyobb tartamú fogságot, arra, adatok hiányában, nem felelhetünk.

[28]) A felsorolt itéletek közölve vannak teljes szövegükben: Pester Zeitung, 1849 aug. 24, szept. 4, 7, 10, 14, 19, 25, 26, 29. és okt. 2-iki számokban. Lőw-re nézve lásd még: Feitel Mór, Reminiscenzen aus dem Umgange mit Leopold Löw. Pápa, 52. l., továbbá: Lőw és Kulinyi, A szegedi zsidók, 190—200. l.

A világosi fegyverletétel után a honvédtisztek Nagy-Váradra lettek küldve, a honnan ki az aradi várba, ki a pesti Neugebäudebe került; közöttük természetesen a zsidók is. Ezek közül tudomásunk van Reinfeld Dániel őrnagyról, ki a Neugebäudeban volt több fő- és törzs-tiszttel együtt fogva, a 11. számú szobában, a kik azután egy közös lapon örökítették meg e tényt aláírásaikkal, 1849 október 3-án.[29])

Singer-Dallos Elek pedig, ki végül mint őrnagy a 136-ik zászlóalj parancsnoka volt, az aradi törvényszék által halálra lett itélve, de büntetését kegyelem utján 15 évi várfogságra változtatták át, a miből 5 évet ki is töltött.[30])

Mindez persze csak egy csöpp azon tengernyi szenvedéssel szemben, mely azon szomorú időben az egész ország magyar lakosságát érte, hisz elég, ha csak az aradi október 6-ra gondolunk. De nem akarunk mi a felhozott esetekből külön vértanu koszorút fonni a zsidók feje köré, csak arra akartunk utalni, hogy mint magyarok szenvedtek ők is a győztes ellenfél boszúja által, mert mint magyarok vettek részt a szabadságharcz küzelmeiben, a mit az ellenség igen jól tudott.

[29]) Gracza, i. m. III. k. 243. l. Fényképmásolata az aláírásoknak: 10-ik ív, folytatás. Am III-t. Oktober 1849. Pest im Neugebäude. Die Namen meiner Leidensgefährten im Gefängniss Comando im Neugebäude zu Pest und zwar im Zimmer Nr. 11. Fürst Woroniczky, gewesener ungarischer Oberst. Közöttük, a 9 aláírás között az 5-ik, D. Reinfeld, Major. L. róla alább 330—331. l.

[30]) U. o. V. k. 1401. l.

Ámde mindazon büntetések és kínzatások, melyekből egyeseknek elég bőven kijutott, lettek légyen azok az illetőkre nézve bármily szomorúak és gyászosak, elenyésznek azon hallatlan nagyságú hadisarczokkal szemben, melyek, ha tényleg behajtatnak, egész zsidó községeket tesznek tönkre, azoknak tagjait teljesen koldusbotra juttatva.

A már említetteken, *Pest, Ó-Buda, Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czegléd, Irsa, Szeged és Szabadka* községein kívül még *Arad* zsidósága is drágán megfizette a magyar ügynek partolását, mert azon felül, hogy csak úgy szenvedett a háboru és a város bombáztatása alatt, mint a többi lakosok, Schlick tábornok 1849 augusztus havában még 10,000 frt és 1700 kartács erejéig külön is megsarczolja őket, a mit hüségesen le is fizetnek.[31])

Szeged hitközsége is lerótta a reá kivetett sarczot, 25,000 bakkancsot szállítva, a minek összes költségeit 83,988 frtot tagjainak kellett előteremteni. Hogy mily módon, arra elég azon tény, hogy egyik tagjára, Pollák Simon örököseire 10,900 frt jutott. Hiába folyamodik a sarcz elengedéseért, a cs. kir. helytartóság elutasítja, mert — ugymond — «a folyamodó izraelita községnek a forradalom alatt tanusított igen rossz magaviselete következtében folyamodási kérelmének egyáltalán helyt nem adhatott». De nemcsak, hogy nem enged a folyamodók kérelmének, hanem az ügyben eljáró hitközségi tagokat le is tartóztatja a Neugebäudeban. A község tehát kénytelen adósságba verni magát, hogy az erejét

[31]) L. alább 299. l.

meghaladó követelésnek eleget tegyen és még soká megérzi annak következményeit.[32])

A többi, megbüntetett község azonban, a pestit sem kivéve, minden erejét megfeszítve sem lett volna képes a reá kivetett, szertelen nagy mennyiségű katonai czikket beszerezni.

De mit tehetnek az elnyomott zsidók a korlátlan és féktelen hatalommal szemben, mely a legkegyetlenebb eszközöktől sem retten vissza, hogy jogtalan követeléseit érvényesítse?

Alázatosan folyamodnak a katonai parancsnoksághoz, hogy szállítsa alább a nagy sarczot, mert összes vagyonuk sem elégséges arra, hogy azt lefizessék.

Először is az ó-budai hitközség folyamodik ez iránt, és kérvényét átteszi a katonai parancsnokság, augusztus 12-én a megye alispánjához annak megvizsgálása végett, vajjon alapos-e az ó-budai zsidók kérelme? Erre az alispán azt feleli, hogy igen, az ó-budai zsidók képtelenek a rájuk kivetett sarczot leróni, mert különben teljesen inségre jutnak, hisz Ó-Budán összesen csak 600 zsidó lakik, holott Pesten 14900.

Ugyancsak hasonló feleletet ad az alispáni hivatal a czeglédi, irsai, n.-kőrösi és kecskeméti zsidókra nézve, miszerint azok is képtelenek Haynau követeléseinek teljesítésére.[33])

A pesti hitközség azonban Haynau rendeletének vétele után következő napon már bizottságokat alakít,

[32]) L. bővebben: Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók 1785—1885. Szeged, 1885. 131—133. l.

[33]) Pestmegyei levéltár, 1849. csomó, alispáni jelentések.

melyek az egyes czikkeket beszerezzék és az erre szükséges összeget a hitközségi tagokra, négy osztályba sorozván őket, akarja kivetni, a mely czélból naponta, szombat kivételével, d. e. 8—11 és d. u. 3—7 tart üléseket.[34])

A 4 nap alatt szállítandó lovak és szerszámok öszszegét tényleg át is szolgáltatja, valamint nagyobb mennyiségű czipőt, csizmát, vásznat, fehérruhát, bőrt, nyakkötő fátyolt, rézgombot és posztót, az eredeti nyugta szerint 61,098 frt 33 kr. értékben, a többire nézve pedig halasztást kér.[35])

De mikor azután a czikkek további beszerzésére és az a végett szükséges összeg kivetésére kerül a dolog, eltekintve az ilyen ügynél elkerülhetetlen reklamáczióktól, belátja a hitközség, hogy a lehetetlenséggel határos számára, tagjaitól előteremteni annyi pénzt, hogy a roppant mennyiségű katonai szükségletet megszerezhesse.

Mit tehet azonban mást, mint kegyelemért folyamodik, úgy mint a többi község.

[34]) Pesti hitközség jegyzőkönyve, 1849 julius 20.

[35]) Pesti hitközségi levéltár, Zsp. IV.: Ausweis über die von der Pesther israelitischen Gemeinde auf Anordnung Sr. Excellenz dem Herrn Feldzeugmeister Freiherrn v. Haynau abgelieferten Montoursorten:

A) Pferde und Geschirre	9320.—
B) Schuhe und Stiefeln	21705.17
C) Leinwand und Wäsche	9914.46
D) Leder	12121.29
E) Halsflöre und Metallknöpfe	1151.53
F) Tuch	6885.08
	fl. 61098.33

Erre azután a hadügyminiszterium 1849 szeptember 17-iki rendeletével nevezetes engedményt tesz, miszerint a pesti, ó-budai, kecskeméti, czeglédi, n.-kőrösi és irsai községek a rájuk kivetett sarczot nem természetben, hanem pénzben róhatják le és pedig a hivatalos átszámítás szerint 2.300,000 frtnyi összegben, azon felül, a mit eddig a pesti és szegedi hitközségek már anyagokban szállítottak.

Tévedne azonban, a ki azt hinné, hogy e kegyelmi ténynek a zsidók viszonyainak tekintetbe vétele volt a forrása; korántsem, hanem, a mint egy leirat tiszteletreméltó nyiltsággal bevallja, a katonai kincstárnak jól felfogott érdeke.

Az által ugyanis, hogy «a magyar forradalomban leginkább compromittált községek» — így szól a rendelet — a rájuk kirótt hadi czikkeket be akarják szerezni, a nagy kereslet által annyira megdrágítják azokat még a külföldön is, hogy a hadsereg számára való egyéb szállításokat nagyon megnehezítik. Nem kivánja tehát a sarczot hadikészletekben, hanem pénzben. Most azután, úgy gondolja a hadügyminiszterium, miután a zsidó községek terhén ennyire könnyített, hogy pénzben fizethetik a csekélyke 2.300,000 frtot és miután nem is az akkori, hanem az 1842-iki árak szerint lett átszámítva a czikkek értéke, most már csak leróhatják hamarosan.

Ezt kivánja legalább a budai városi katonai parancsnokság, midőn október 1-én felszólítja a Pest városi hatóságot, hogy hajtsa be a pesti zsidó községen a még járandó 529,913 frt 54 kr. összegét és ha a község vonakodik lefizetni, rójja ki rá az eredetileg meghatá-

rozott 500 frt napi «bűndijat», vagy vegyen a leggazdagabb zsidó családokból túszokat, kik addig tartandók fogságban, míg az egész összeg be nem lesz szolgáltatva.

Ugyancsak hasonlót követel október 8-iki rendeletével az ó-budai városi hatóságtól. Eszerint az ó-budai zsidó hitközség összesen 573,915 vp. frtot tartozik fizetni, mint a rája kivetett hadisarcznak egyenértékét. Minthogy pedig az eredeti sarczkivetés feltételei érvényesek az átváltoztatott pénzösszegre is és így október 3-án már négy részlet volt esedékes, tehát 265,073 frt 20 krt azonnal fizessen le a község. Hivassa meg a hatóság a zsidó község elöljáróit és figyelmeztesse őket, hogy ha kötelezettségüknek eleget nem tesznek, az 500 frtnyi bűndíjon kívül a legszigorúbb kényszereszközöket fogják reájuk alkalmazni.

Ime tehát, a pénzre átváltoztatott sarcz gyanánt is majd 600,000 frtot kellene az ó-budai zsidóknak fizetni, midőn pedig összes vagyonuk a katonai hatóság közbenjöttével történt felbecslés szerint nem több, mint 250,000 frt.

A pesti hitközség szintén egy félmillió frtnál többet fizessen, miután már 8 hónap leforgása alatt, mióta az osztrák győző először lépett Budapest földjére, több mint 400,000 frtot kellett különböző, rendkívüli czélokra előteremteni, a minek folytán teljesen ki is merültek tagjai.

Mindezt és még más alapos okokat egy folyamodványba foglaltatja a pesti és ó-budai hitközség és miután már korábban beadott kérvényére felelet sem érkezett, októberben két megbizottját, Spitzer Gersont és Schlesinger L. H.-t Bécsbe küldi, a kik azután októ-

ber 20-án az osztrák minisztertanácshoz nyujtják be kérvényüket, könyörületért esedezve, hogy a két hitközséget a végromlástól megmentsék, mert — úgymond — hiába fenyegetik és büntetik őket, a túlcsigázott követeléseknek semmikép eleget nem tehetnek.

Nos, a minisztertanács végre is nem csupa Haynaukból állott és hajlik a pest-ó-budai hitközségek kérelmére, a mit annál inkább is megtehet, mert oly megoldási módot talált, a mely mellett a hadi kincstár a kegyelemnek kárát nem látja.

Egy 1849 október 22-iki terjedelmes rendelet ugyanis arról értesít bennünket, hogy a contributio ügyében újból nevezetes fordulat állott be és pedig azon legfelsőbb határozat, miszerint a 2.300,000 frt hadisarczot, mely eredetileg csak a leginkább compromittált 6 községre volt kivetve, ne azok fizessék egyedül, hanem az egész magyarországi zsidóság egyetemben.

Ime, itt az első átmenet a szűk körre kiszabott sarczolásból, a később megállapitandó országos alap eszméjéhez, mely a magyarországi zsidóságnak azután nagy hasznára vált.

A katonai kincstár tehát az újabb terv szerint is eléri eredeti czélját, sőt így még biztosabban megkaphatja a hadisarcz nagy összegét és mégis kegyelmet gyakorolt, a mire különben, megint elég őszintén bevallja maga, kényszerítve is volt.

«Miután — úgymond — azon községek között, melyekre eddig a contributio ki volt róva, több van, mely ugyan nagyobb bűnösségére való tekintettel nagyobb büntetést érdemel, de tekintettel viszont arra, hogy vagyoni helyzetük és családjaik száma folytán képtele-

nek a reájuk eső részét az egész összegnek kifizetni, a nélkül, hogy vagyoni helyzetüket teljesen tönkre ne tegyék, és *minthogy a Magyarországban levő izraeliták-nak legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvés-módjuk által az ottani forradalmat, mely az ő közre-működésük nélkül soha sem nyerhetett volna olyan kiterjedést, előmozdították,* azért is a fentnevezett vég-összeget a Magyar korona országában levő összes zsidó községekre, vagyonuk és családjaik száma szerint, tart-juk kivetendőnek, kivéve Pozsony és Temesvár közsé-geit, melyek loyalisaknak bizonyultak.»[36])

A rendeletnek itt kifejtett megokolása ezentúl állan-dóvá válik és minden a hadisarczra vonatkozó rendelet-ben ismétlődik. A zsidók annyira előmozdították a magyar forradalmat, hogy megérdemlik mindannyian

[36]) Álljon itt a fontos rendelet megokolása eredetiben. «Nachdem jedoch unter den Gemeinden, die bis jetzt mit dieser Strafcontribution belegt worden sind, mehrere sich be-finden, welche obwohl in Anbetracht ihrer grösseren Schuld mit einer grösseren Strafe betheilt, doch mit Rücksicht auf ihre Vermögensverhältnisse und Familien-Anzahl nicht in der Lage sind, dies ganze Quantum des auf sie entfallen-den Theils zu berichtigen, ohne ihre Vermögens-Umstände ganz zu Grunde zu richten, und *nachdem der grösste Theil der in Ungarn befindlichen Israeliten durch ihre Gesinnung und schlechte Handlungsweise die hierländische Revolution, welche ohne ihre Mitwirkung nie diese Ausdehnung hätte gewinnen können, befördert hat,* so findet man die obgedachte Total-Summe auf sämmtliche im Kronlande Ungarn befind-lichen Judengemeinden, mit Ausnahme jener von Pressburg und Temesvár, welche sich loyal bewiesen haben, nach Ver-hältniss ihres Vermögens und Familien-Anzahl umzulegen.

a kemény büntetést, mert az ő hozzájárulásuk nélkül nem is terjedhetett volna annyira. Úgy látszik, ezen meggyőződés vezérli az osztrák hivatalos köröket, hogy a hadisarcz összégéből engedni nem akarnak egy fillért sem. Hogy Pozsony és Temesvár községeit kiveszi a szabály alól, az nem azt bizonyítja, hogy az ottani zsidók közül nem voltak a honvédseregben, a magyar ügyért küzdők, igenis voltak,[37]) de minthogy mind a két város a harcznak igazi kitörésétől kezdve, egész a háboru végéig osztrák kézben volt, természetes, hogy nem nyilvánulhatott «rebellis» eljárásuk, a mi az osztrákok éber figyelmét magára vonja.

Az idézett rendelet különben elmondja azt is, hogy a 2.300,000 frt 1850 január 1-étől számítva négy év alatt $^1/_4$ évi részletekben lesz lefizetendő, ha pedig egy részletet elmulasztanak, a részleten felül még 5000 frt büntetés lesz rájuk róva.

Elrendeli egyuttal azt is, hogy az összeg kivetése a polgári hatóság közbejöttével a türelmi adóalapon azon bizottság által végeztessék, mely a türelmi adóhátralék, illetve megváltása kezelésével van megbizva. Ez tehát egyelőre befejezett tény, ezzel számolni kell a magyar zsidóságnak és még inkább a kivető bizottságnak; azonban még sem ment az oly könnyen, mint a katonai parancsnokság képzelte.

Ez ugyanis igazi katonai rövidséggel rendelkezik az ügyben és katonai gyorsasággal is kivánja dolgoztatni a bizottságot, oly rövid időt szabván annak a kivetési munkálatra, hogy az képtelen azt teljesíteni.

[37]) L. fent 144—145. l. és Gelich, i. m. I. k. 372. l.

De hiába folyamodik ellene, hiába fejtegeti és vele együtt a pesti hitközség is, hogy a türelmi adóalap helytelen a sarcz kivetésére, mert Horvát-Szlavonország, Pozsony, Temesvár ki vannak ez alól véve, viszont *Jász-Kunban* 1828-ban még nem voltak zsidók, a katonai parancsnokság 1850 január 3-iki és 8-iki rendeleteivel fentartja előbbi intézkedését és egy január 10-iki leirattal csak annyiban enged a bizottság kérelmének, hogy az magát vidéki tagokkal kiegészítse.

A míg így a tárgyalások elhuzódnak, közeleg az első részletfizetésnek határideje, április 1., de nem lévén meg a kivánt összeg, a kezelő bizottság személyes közbenjárással egy havi halasztást nyer.

Közben folyik a kivetésnek nehéz munkája és csak természetes, hogy fölszólalások, panaszok történnek ellene, mint az az eredeti sarcznak kivetése alkalmával is történt.

Ez utóbbi felszólalások között bizonyára a legérdekesebbek, bár szomorú érdekességűek, azok, melyekben néhány pesti és egy aradi *volt izraelita* a contributio fizetése alól való felmentését kéri azon okból, mert időközben azt a sok csapással, még contributióval is sujtott zsidóságot elhagyták és a sok más előnyön felül, még örök üdvösséget is biztosító katholikus egyház kebelébe tértek át.

A volt izraeliták kérésére nézve azonban a Pest városi hatóság és a n.-váradi kerületi főbiztosság egymástól eltérő nézetben vannak.

Míg ugyanis Pest város tanácsülésének 1849 augusztus 14-iki jegyzőkönyve azt mondja: «Miután a jelen tudósitványból, valamint a hozzá mellékelt keresztelő-

levelekből kiderülne, miszerint Fleischmann Benedek, Pink Fülöp Lajos, Granichstädten Frigyes és Károly volt izraeliták már f. évi julius 21-ik napján tértek volna át a keresztény vallásra, a sarczadó pedig, mely a zsidó községre a cs. kir. ausztriai ház ellen néhány tagjai által tanusított hűtlenség miatt még sokkal ezelőtt vettetett ki, nevezett folyamodókat is az említett község tagjai valának, kötelezne s így abbeli kérelmüknek, miszerint a sarczadó fizetéstől, mint mostani keresztények mentessenek fel, annyival is inkább, minthogy a más vallásrai áttérésnek visszaható erőt tulajdonítani nem lehetne, hely nem adathatván, ők jelen kérelmüktől elmozdíttatnak»; addig a n.-váradi cs. kir. főbiztos azon véleményben van, miszerint a a folyamodó aradi Steinitzer Wolf fölmentendő a sarczfizetés alól, mert először is a sarcz a magyar zsidókra azért lett kivetve, mivelhogy «érzelmeik és rossz cselekvésmódjuk által az itteni forradalmat előmozdították», nevezett folyamodó pedig 17 darab bizonyítványnyal igazolja, hogy ő ezen bűnben nem leledzik, másodszor pedig augusztus 25-én áttért a keresztény vallásra és ha most az ilyen áttérteket a sarczfizetésre kényszeríteni engednék, úgy a zsidók nagy szabadalmat nyernek ezeknek szorongatására, mert ezekre rónának több sarczot, inkább mint hiveikre.

Azonfelül folyamodnak egyesek és községek, részben, hogy eddig már teljesített fizetéseiket nekik beszámítsák, részben, hogy a rájuk kivetett összeget csökkentsék.

Ezt kezdi a katonai parancsnokság megunni és január 3-ikán elrendeli, hogy többé semmiféle folya-

modványt tekintetbe nem vesz, de el sem fogad ez ügyben.

Az eddigi folyamodók közül azonban Pest községének 47,771 frt 68 krt, Ó-Budáénak 6974 frt 17 krt, Szegedének 48,697 frt 5 krt és az aradinak 977 frt 30 krt (a szállított 1700 kartácsért) beszámít, míg az utóbbinak, ugyancsak Schlick által reá kivetett és lefizetett 10,000 frtnyi sarczösszeget beszámítani nem engedi.[38])

Midőn a katonai parancsnokság látta, hogy mennyi nehézségbe ütközik az óriási sarcz kivetése, talán maga is belátta igazságtalanságát és könnyíteni akart a zsidók sorsán. 1850 márczius 10-én egy tervvel lép a magyar zsidók elé, melyet junius 9-én közelebbről is szabályoz, miszerint *föl lesznek mentve egyesek vagy községek a sarczfizetés alól, ha egy e czélra összeállított bizottság előtt okmányok vagy tanúk által bebizonyítják, hogy sem szóval, sem tettel, sem erkölcsi, sem anyagi eszközökkel egyáltalán részt nem vettek a forradalomban.*

Elnevezte pedig a mentési eljárást a katonai parancsnokság: *purifikácziónak.* Tisztázzák magukat a magyarországi zsidók, ha ugyan tudják, azon vád alól, miszerint ők a szabadságharcznak tényleg tevékeny résztvevői és buzgó előmozdítói nem voltak!

[38]) Ezen elengedés, ill. beszámítás azonban illuzoriussá vált, miután a sarcz nem lett a többi község által befizetve és az iskolaalaphoz a megsarczolt községek a már lefizetett összegre való tekintet nélkül voltak kötelesek a kiszabott összeggel hozzájárulni.

A magyar zsidókban azonban — s ez csak becsületükre válhatik — volt annyi igaz hazafiság és politikai bátorság, hogy miután a legdicsőbb szabadságharczok egyikében részt vettek és pedig lelkesedéssel és buzgalommal, inkább elviselik a reájuk kiszabott terhes büntetést, semhogy meggyalázzák önmagukat a purifikáczióval és azért a parancsnokság jóakaró ajánlatait határozottan visszautasítják.

A pesti állandó bizottság, mely a kivetéssel foglalkozott, már április 4-én, midőn a purifikáczió terve csak elvben, de nem részleteiben volt kijelentve, tudva azt, hogy az el nem fogadás igazi okát nem vallhatják be a katonai parancsnokságnak, talál kifogást eleget és köriratban azon határozatát ajánlja a községeknek elfogadásra, miszerint kijelentik, hogy miután az u. n. purifikáczió csak a zsidó felekezetre lenne alkalmazandó, másikra azonban nem, ez uj gyalázat reá nézve és azért igénybe nem veheti. Azonfelűl az eljárás ugyancsak tág teret nyitna a denuncziálásnak, a magánboszu és gyülölködés mesterkedésének és ezért is vissza kell utasítaniok. Mondják ki azonban egyuttal, hogy loyalitásuk bebizonyítására készek egy bizonyos összeget az országos iskolaalap részére befizetni.

A bizottság tényleg már akkor elhatározza, hogy irásban teszi meg ajánlatát, miszerint 5—600,000 frtot adna a magyar zsidóság (zum Staatschulfonde) országos iskolaalap részére, hogy ez által megszabaduljon a sarcz kivetése alól.

Ime, első világos nyoma a későbbi izrælita iskolaalapnak, melyre a zsidók akkor talán gondolni sem mertek. Ők az államnak akarnak egy félmilliót rendel-

kezésére bocsájtani országos czélokra és csak a legfelsőbb kegy fordítja azt az ő javukra.

Egy 1850 junius 30-iki rendelet ugyanis felel a pesti bizottság imént említett beadványára és ez már határozottan izraelita iskolaalapról szól.[39])

A nevezetes okirat így kezdődik: «A pesti izraelita kezelő-bizottsághoz. A czímnek a belügyminiszter úrhoz a sarczot illető rendszabályok megszüntetése tárgyában benyujtott kérvénye azon megjegyzéssel lett nekem átküldve, hogy hajlandók volnának a zsidó községekre kirótt sarczot elengedni, csakhogy a helyett, a pénzügyminiszter urral való megegyezés szerint, 1,200.000 vagy legalább 1,000.000 frtot kellene a cs. k. udvari hívatalnál Budán befizetniök, a mely összegből külömben egy külön vallás- és közoktatási alap lenne alkotandó és államilag kezelendő, a melynek jövedelmét az állam hajlandó izraelita vallási- és közoktatási czélokra fordítani.»

Ezen rendelet tehát, mely Bécsben kelt, már sokkal szelidebb húrokat penget, mint a katonai parancsnokság eddigi rendeletei és határozott alakban jelenti ki a hadisarcz elengedésének szándékát.

Meggyőződött a bécsi kormány a felől, hogy a magyar zsidóság, mely a szabadságharcz alatt a kereskedelem pangása és a háboru ezer veszélye által oly sokat szenvedett anyagilag is, képtelen azt lefizetni, hogy az első negyedévi részletet sem birták előteremteni. Másrészt valószinű az is, hogy ezen ténye által a maga részére kivánta megnyerni a magyar zsidóságot

[39]) Közölve: Orient, 1850 február 20.

az abszolutisztikus uralom, midőn az ország lakóival általában sok baja volt.

Lett legyen azonban ez bármiként, az bizonyos, hogy ezen uj fizetési meghagyással nagy szolgálatot tett a magyar zsidóságnak, mert megszerezte neki első országos alapját, a mely különben egyhamar alig jött volna létre.

Ugyancsak a fenidézett rendelet felhivja a bizottságot, hogy tegyen a miniszteriumnak ajánlatára nézve kötelező igéretet, miután előbb a községektől ez irányban felhatalmazást szerzett magának.

Ez természetesen megtörtént és ennek következtében 1850 szeptember 20-ikán kelt elhatározással ő felsége elrendeli, hogy a magyar zsidókra kirótt contributio elengedtessék és arra nézve minden további eljárás beszüntettessék. E helyett azonban a magyar korona országában és a temesi bánságban lakozó összes zsidók legalább is egy millió forintot tartoznak befizetni egy zsidó iskolai és tanügyi alap czéljaira.

Midőn a pesti állandó bizottság az illető rendeletet megkapta, azonnal körlevelet intéz a községekhez, kifejezést adva azon lelkes örömnek, mely kell, hogy e kegyelmi tény fölött a magyar zsidóságot eltöltse, a midőn egy anyagi romlással fenyegető sarcznak csapása ily szerencsésen vonult el feje felől.

Azért felhivja a községeket a kellő hálanyilatkozatok megtételére, a miket azután ő küldöttségileg fog az illető helyen kifejezésre juttatni; nevezetesen Koller miniszteri biztosnál, Gehringer ideiglenes helytartónál és Macchio katonai parancsnoknál, mint a kik közreműködtek az ügy ilyen kedvező megoldásában.

Tényleg nemcsak a zsidók látták hálával eltelve a hadisarcz ügyének ily előnyös és üdvös elintézését, a mint az természetes, hanem magukat az intéző köröket is megelégedéssel töltötte ez el, a mint azt Koller min. biztos a bizottsághoz intézett átirata világosan kifejezésre is juttatja. Most tehát végleg be volt fejezve a kínos ügy, megszünnek a panaszok és felszólalások, a fenyegetések és büntető rendszabályok, melyek egy hosszú évnél tovább oly sok kellemetlen tárgyalásra adtak okot.

A mi tehát a Haynau által a magyar zsidókra kivetett óriási hadisarcz helyét elfoglalja, az az ő felsége által a zsidók czéljaira rendelt iskolaalap, a melynek keletkezését így megismertetve röviden előadjuk további történetét is, mert csak ennek eredményei által lett világos, mit jelentett a hadisarcznak izraelita iskolaalappá való átváltoztatása.

Az eredeti terv szerint két év alatt kellett volna a magyar zsidóknak az 1.000,000 frtot befizetni, de a kivető bizottság kérelmére, a határidő négy évre lett meghosszabbítva és egy 1850 október 14-iki, Koller min. biztos által aláirt terjedelmes rendelet előadja az iskolaalapnak egyelőre megállapitott módozatait.

Állottak pedig ezek a következőkből:

a) A magyar korona országában, azután a szerb vajdaság- és a temesi bánságban lakó *összes* izraeliták kivéve a teljesen vagyontalanokat, kötelesek jövedelmök arányában az alaphoz hozzájárulni, mig az az egy millió frtot el nem érte. *b)* Az összeg 1854 deczember végeig, félévi részletekben fizetendő. Az első részlet 1850 deczember végeig. *c)* Ezen összeg, fenntartva hovafor-

dításának közelebbi meghatározását mint önálló izraelita iskola- és tanulmányalap kezelendő; jövedelme pedig zsidó iskola és tanulmányi czélokra fordítandó. *d)* A hajdani türelmi adó hátralékának behajtásával foglalkozó bizottság felhivatik, hogy a zsidó községekre az átalányösszeget kivesse, ezek pedig a családokra és egyesekre, még pedig 1850 november végeig. *e)* A nevezett bizottságot Magyarország császári biztosa az izraelita községek képviselőivel az egész országból kiegészíti, a végből, hogy a kivetés helyes legyen. *f)* A behajtásnál kivánatra a polgári hatóságok kötelesek segédkezni, csak úgy mint az országos adó behajtásánál.

Meghagyja továbbá a rendelet azt is, hogy a bizottság első ülését november 12-én mulhatatlanul megtartsa és a régi kezelő bizottság tagjain, Kassovitz J. H., elnökön, Barnay Ignácz, titkáron, Hellsinger Mór, Lakenbacher Jakab, Pollák Márkus, Schlesinger Eliás és Spitzer Gerzson tagokon kívül hivassék meg a vidékről: Schey Fülöp (Kőszeg), Eigner Albert (Miskolcz), Weissbach Márkus (Ungvár), Dr. Gross Fülöp (N.-Várad), Gotthilf Ferencz (Temesvár), Diner Sámuel (L.-Szent-Miklós) és Pappenheimer Herrmann (Pozsony).

A bizottság november 12-én Koller min. biztos elnöklete alatt, Pest vármegye székházában tényleg összeül, hogy tárgyalását megkezdje.

A fentnevezett tagokon kívül azután még tíz képviselőt hivtak be, részben pestieket, részben vidékieket.

A bizottság azontul, mint «Das israelitische Landesschulfondbegründungs-Comité» szorgalmasan dolgozik és nehány hét alatt be is végzi munkáját, mely szerint a

kivetés a türelmi adó alapján a következő lett, a mint az *eredeti* összeállítás mutatja:

Abauj	13,200	Neutra (Nyitra)	37,000
Arad	14,800	Oedenburg (Sopron)	25,000
Árva	6,000	Pesth	73,000
Bács	22,000	Pressburg (Pozsony)	80,000
Baranya	8,400	Raab (Győr)	12,000
Békés	3,300	Sáros	18,690
Bereg	17,000	Sümegh	11,600
Bihar	22,000	Szabolcs	44,000
Borsod	39,000	Szala (Zala)	33,600
Bars	2,800	Temes	4,500
Comorn (Komárom)	2,300	Torna	3,200
Csanád	5,000	Thurócz	5,600
Csongrád	4,100	Tollnau (Tolna)	18,000
Eisenburg (Vas)	25,000	Torontál	6,000
Gran (Esztergom)	4,800	Trenschin	24,000
Gömör	400	Ugocsa	3,300
Heves	18,600	Unghvár	17,000
Hont	1,600	Weszprim	36,000
Haidu Kunstädte	4,100	Weissenburg (Sz.-Fehérvár)	10,300
Jazygien und Cumenien	2,000	Wieselburg (Moson)	10,000
Krassó	3,700	Zips (Szepes)	6,000
Liptau (Liptó)	5,600[40])	Zemplin	35,000
Mármaros	19,000	Stadt Caschau (Kassa)	3,200
Neográd	14,500	« Fünfkirchen (Pécs)	2,200

[40]) Teljesen téves tehát Herczog, A zsidók története L.-Szt.-Miklóson, i. h. azon állítása, miszerint L.-Szt.-Miklós község ca. 10.000 frttal járult «az 1.300,000 frtnyi összeghez, melyet Haynau kivetett a zsidókra». Ilyen összeg nem létezett, hanem, mint láttuk, 2.300,000 frt a sarcznak pénzre való átszámításánál, a mely azonban nem lett befizetve, hanem e helyett 1.000,000 frt iskolaalap.

Stadt Güns (Kőszeg)	4,000	Stadt Skalitz (Szakolcza)	1,200
« M. Theresiopel (Szabadka)	5,000	« Szegedin	10,400
« Neusatz (Ujvidék)	400	« Trenschin	2,400
« Pesth	169,200	« Temesvár	5,200
		« Zombor	500

A kivetés tehát megtörtént annak rendje szerint, úgy mint négy évvel korábban a türelmi adó megváltásának összege 1.200,000 frt[41]) és azután be is lett az összeg fizetve, mert a felsőbb rendelet már eleve kikötötte, hogy az egy millióból nem szabad semminek hiányozni! Ugyanezért a kivető bizottság tagjai napi díjaikat most is a türelmi adó-alap kamataiból huzzák, a míg munkálatuk tart. Ugyancsak azért elutasíttatnak Pest és Buda községei kérelmükkel, miszerint az általuk annak idején lerótt hadisarcz számíttassék be az ő részükbe, mert — úgy mondják — miután ő felsége a sarczot elengedte, ez ügy többé nem tisztán pénzkérdés, hanem becsületbeli ügy. Nem különben járnak a pestiek azon kérelmükkel, hogy az 1848 juniusban a magyar államnak kölcsönzött 50,000 frt tudassék be az ő részletükbe.

Az izraelita iskola-alap tehát meg van már 1855-ben, de még jó ideig tart, míg rendeltetésének át lesz adva. 1856 márczius 29-én kelt azon legfelsőbb elhatározás, miszerint az egy millió forint mint osztatlan alap

[41]) L. fent 27—28. l. A türelmi adó megváltása és az iskola-alap tehát egymástól teljesen független. Egészben téves e szerint: Löw és Kulinyi, A szegedi zsidók, 126. l. előadása, mely a kettőt összezavarja. Az elsőhöz a szegedi község 9074.49 frttal, a másodikhoz pedig 10,400 frttal járult.

kezelendő és jövedelme a kormány határozata szerint használandó fel.

Ennek értelmében akkor a következő czélok lesznek számára kitüzve, a mint azt az 1856, junius 14-iki helytartósági rendelet következőképen adja tudtára a pesti hitközség elöljáróságának:

«Junius 13-iki előterjesztésére indíttatva érezzük magunkat, vonatkozással az izr. iskolaalap kivetésére kirendelt immár feloszlatott bizottságnak 1854, szept. 24-iki beadványára a Magyarország, szerb vajdaság és temesi bánság részére szolgáló, egy millió frt. izr. iskolaalapnak rendeltetése és hovafordítása ügyében, a magas cs. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium ez évi április 7, 5114/53. sz. a. rendelete alapján tudtára adni, hogy Ő cs. kir. apostoli felsége ez évi márczius 29-iki legfelsőbb elhatározása folytán a fenti Egy millió összeg mint oszthatlan alap kezelendő és ezen alap jövedelmének hovafordítása a Magyarország öt közigazgatási kerületében és a szerb vajdaságban levő izraelitáknak érdekében kizárólagos tekintettel a fennálló szükségletekre az illetékes kormányközegek belátása és határozata szerint eszközlendő.

a) Rabbi képző intézet (Rabbinats-Institut) létesítése, a melynek létesítése módozatai fölött nevezetesen annak székhelyére, belső berendezésére, az izr. lakosság részvételére vagy más koronatartományok izr. alapjainak részvételére nézve, a költségek viselésében stb. külön tárgyalások indítandók és Ő felségének határozathozatal végett eléterjesztendők.

b) Mintafőiskolák létesítése azon alapelvvel, hogy minden közigazgatási kerületben egy izr. mintafőiskola

létezzék, a helynek meghatározását, a hol az létesíttessék, Ő felsége a vallás-és közoktatási ministeriumra bizta azon hozzátoldással, hogy fenn kell tartani azon föltételt, miszerint a részes izr. hitközség legalább a helyiség előállításának és fentartásának költségeit viselje. — Ezen mintafőiskolákon legfelsőbb utasítás szerint külön izrael. tanitóképző tanfolyamok (Präparanden-Curse) létesítendők mindenütt, a hol ez az izr. tanitójelöltek számára és az egyéb országos viszonyokra való tekintetből czélszerűnek mutatkozik. — Ezen felül szegény izr. népiskolák támogatása, nevezetesen ott, a hol általános érdekek az elhanyagolt ifjuság gondozását igénylik, az alap jövedelméből oly mértékben, a mint azt az előbbi czélok létesítése megengedi, ne legyen kizárva. — Azon helységekben, a hol az előbb nevezett mintafőiskolák fennállanak, létesíttessenek, a mennyire ez ott keresztülvihető, elkülönített leány-iskolák, a melyekben főleg a női kézimunka tanítandó.

c) Alapítványi helyek létesítése szegény izr. szülők vak és süketnéma gyermekei számára a nevezett közigazgatósági kerületekben azon határozattal, hogy ezen alapítványi helyek nyilvános pályázat alapján a legszegényebb és legméltóbb kérvényezőnek a vallás- és közoktatási ministerium által a kerületek lehető figyelembe vételével adományozandók. Annak meghatározását vajjon ilyen alapítványokban részesített egyén, mely vakok- vagy süketnéma-intézetben helyezendő el, Ő felsége szintén ezen ministeriumra bízta azon határozattal, miszerint ez alkalommal a hasonnemü izr. intézetekre megfelelő tekintettel kell lenni,

és hogy egy vagy több alapítványosnak ugyanazon intézethez való utalása, az illető intézetnek időszerinti megbizhatóságától függőnek tekintendő.

Ő felsége legfelsőbb parancsa folytán legelőbb is a (minta-) főiskolák létesítése a hasonló katholikus intézeteks zámára fennálló szabályzat szerint és süketnéma gyermekek elhelyezése fog végrehajtatni. — Az utóbbiak számára egyelőre 20 alapítványi hely egyenként évi 200 frttal létesíttetik.

Ezen legfelsőbb elhatározásról azon hozzáadással értesitjük, hogy a Pesten felállítandó (minta-) főiskolára vonatkozó tárgyalások megindítása végett az ottani hatóságnak a szükséges utasítások ki lettek adva, valamint az említett 20 alapítványi hely betöltésére nézve is a szükséges intézkedés itt megtétetett a miről a hivatalos ujságok legközelebb tartalmazni fogják a megfelelő hirdetéseket.»

A kitüzött czélok közül a két utóbbi tényleg sokkal könnyebben volt elérhető, mint az első és azért előbb is lett foganatosítva.

A mintafőiskola Budapesten 1857 október 8-án tényleg megnyilt s két év mulva, 1859 október 24, a hozzákapcsolt præparandiai tanfolyam is, mely mint az «országos izraelita tanítóképző intézet» negyenéves fennállását már megis ünnepelte.[42])

Sokkal nagyobb küzdelembe került a rabbi-képző ügyének megoldása, mert ez már kezdettől fogva valóságos Eris-almája volt a magyar zsidóságnak, a mely körül

[42]) Bánóczi József, Az országos izr. tanítóképző intézet története, 1857—1897. Budapest, 1897.

forgott a rideg conservativ és a mérsékelt haladók pártjának gyakran igen elkeseredett harcza. Egészen kiélesítette ezt az 1868-iki zsidó kongresszus tárgyalása, melynek folyamán a többség elfogadta a rabbi-képző felállításának tervét, mire az orthodox párt az iskolaalap kettéosztásáért folyamodott Ő Felségéhez. Midőn pedig ezen kérelmével el lett utasítva, azon ajánlatot tette, hogy inkább katonai czélokra fordíttassék az alap, semhogy rabbi-képző létesüljön annak terhére.

Mindeme ellenséges törekvések daczára az 1869 junius 14-iki legfelsőbb elhatározás megerősíti a rabbiképző felállításának tervét, de csak 1873 április 29-ikén tehet Trefort közoktatásügyi miniszter az országgyűlésnek ez ügyben előterjesztést és csak 1877 október 4-ikén nyilik meg a már két évtizednél hosszabb, gazdag multra visszatekintő Budapesti országos rabbiképző intézet.[43])

Így azután teljesen megoldotta az izraelita iskolaalap azon nagy kulturális feladatokat, melyek számára rendelve lett, úgy hogy a magyar zsidóságnak kiszámíthatatlan előnyére vált, ugyszólván jutalmául azon hazafias részvételének és odaadásának, melyet 1848-ban a magyar haza iránt tanusított.[44])

[43]) A 20 év történetére nézve lásd: Az orsz. rabbi-képző intézet első évtizedének története; összeállította Bánóczi József. Budapest, 1888 és A budapesti rabbi-képző intézet története, összeállította Schill Salamon. Budapest, 1896.

[44]) A hadisarcz és az iskolaalap történetének forrásai, a hol más jegyzet nincs, a pesti hitközség levéltárában őrzött okiratok, hol Zsp. IV. és V. alatt vannak, a melyek közül a

fontosabbakat más alkalommal közzé akarjuk tenni teljes szövegükben. A felhasznált okmányok ezek:

1849 október 1. rendelet, Armee-Oberocmmando a városi hatósághoz.
— « 7. « K. k. Militär-Stadt-Commando a városhoz.
— decz. 14. « K. k. Obercommissair des Gr. Wardeiner Districts an k. k. Militär-Districts-Comando Gr. W.
— október 20.: Pest-Óbuda hitközségi megbizottak folyamodványa az osztrák ministertanácshoz.
— « 22.: An den Vorstand der k. k. Kameral-Verwaltung in Ungarn Moriz Grafen Almassy.
1850 január 1.: Ausweis über die Einnahmen und Ausgaben für die Contribution.
— « 3.: K. k. Militair Districts-Comando Ofen-Pesth rendelete.
— « 8.: Uannak rendelete.
— « 26.: Uannak rendelete.
— február 10.: Verwaltungscomité körlevele a községhez.
— « 23.: K. k. Mil. Districts-Comando Ofen-Pesth rendelete.
— « 25.: Verwaltungscomité körlevele a községekhez.
— márcz. 19.: Militair-Comando átirata.
— « 19.: Militair Districts Commando Ofen-Pesth átirata.
— április 4.: Arad zsidó községének folyamodványa Ő felségéhez.
— « 4.: Verwaltungscomité jegyzőkönyve.
— junius 9.: Militär-Districts-Comando, Ofen-Pesth, átirata.
— julius 20.: Uannak rendelete.
— október 14.: K. k. Rath u. Ministerial-Commissair für den Pest-Ofner Militär-Districht átirata.
— nov. 11.: Uannak átirata.
1850 decz. 11.: Uannak átirata.

1851 julius 17.: Pest és Ó-Buda községének folyamodványa.
— nov. 25.: Pest város polgármesteri végzés.
1852 április 21.: Pest város polgármesteri átirat.
1856 junius 14.: Pest város polgármesteri átirata a legfelsőbb elhatározásra vonatkozólag.

Köszönetet kell mondanom itt is Goldheim Lipót anyakönyvvezető urnak, ki mint a hitközségi levéltár őre a legnagyobb előzékenységgel volt a levéltár használatában segítségemre.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Zsidók az emigráczióban.

A megelőző fejezetben elvonult előttünk szomorú sorsa azon hazánkfiai hitsorsosoknak, kik a szabadságharcz leveretése előtt és után az osztrák győzők önkényének kitéve megszenvedték hűségüket, melylyel a magyar haza és szabadság szent ügyével szemben viseltettek. Megszenvedték személyükben vagy vagyonukban, de legalább a hazának földjén maradhattak.

Egy másik, még szomorúbb fejezete a kínszenvedéseknek, melyek a magyar szabadsághősökre zúdultak, az, midőn azok menekülve az üldözőknek vérszomja elől, elhagyják szeretett hazájukat, hogy a kietlen idegenben várják meg, mit hoz reájuk a bizonytalan jövő.

Ki tudná megmérni fájdalmukat azoknak, kik olyanok voltak, mint «a hajónak tört roncsai, melyeket a szélvész a homokra dobott egy sivatagon», midőn a haza veszte fölött keseregve idegen, földön kétszeresen érezték a honfiui bánatot, mely a haza minden igaz fiát földig sujtotta.

Mennyi kínos kételyen, mennyi keserves nélkülözésen kellett keresztülmenniök, míg elérték azt, hogy a hontalanság daczára, mely rájuk ki volt mondva, némi nyugalmat találtak, a hol nem kellett minden pillanatban a bősz ellen kopóitól tartaniok.

És midőn már a hontalanságban itt-ott szilárd talajra találtak, előlről kellett kezdeniök a küzdelmet, hogy csak megélhetésüket biztosítsák, miután legtöbbnyire csak puszta életüket mentették meg az üldöző ellenség elől, de vagyont magukkal több okból nem vihettek.

Hogy hányan ették a magyar honfiak közül a számkivetés keserű kenyerét, kik az osztrák önkényuralom kezdetétől annak enyhüléseig hazájukban nem maradhattak, azt pontosan meghatározni nem lehet.

Azon 5000 emberből, kik augusztus végén török földre menekültek, október elején már csak 3000 volt együtt; egy része áttért volt az iszlámra, másik része elszéledt. Október 18-án ujra 2000 ember ment vissza az osztrák kegyelem reményében fekete-sárga zászlós hajón hazájába, a mire másnap Kossuth azt mondta: megfogytunk, de megtisztultunk.[1])

Hogy hány zsidó osztozott más vallású honfitársaival a számkivetés szomorú sorsában, azt teljesen felderíteni ugyancsak nincsen módunkban. Nem állapíthatjuk tehát meg, mit adjunk a fekete-sárga félhivatalos Pester Zeitung azon hirére, melyet tudósítója Kalafatból küld 1849 augusztus 23-án, miszerint Kossuth előtte való

[1]) Veress Sándor, A magyar emigráczió a keleten. Budapest, 1879. 42. l.

napon szállott ott hajóra nagy számú kisérettel, a melyben különösen sok zsidó volt, a kik közül Ullmann Frigyest felismerte a tudósító.[2])

Azt azonban ebből is látjuk, hogy a zsidókat itt is kiváló figyelmében részesíti az osztrák fél, úgy mint kivételes módon járt el velük szemben a haza határai közt, mert hisz, mint mondá, a zsidók nélkül a magyar forradalom soha sem nyert volna oly kiterjedést, mint tényleg elért.[3])

Ámde ha nem is vagyunk oly kedvező helyzetben, hogy a zsidó emigránsok sorsáról teljes képet nyujtsunk, azt mindenesetre elmondhatjuk és a következőkben példákkal bizonyíthatjuk, hogy a magyar emigránsok között levő zsidók csak ugy megőrízték szeretetüket és odaadásukat a leigázott magyar haza iránt, mint bármely más vallású bajtársaik; csak úgy résztvettek a külföldön is, mint amazok és pedig legjobb tehetségük szerint a haza felszabadítására irányuló, bár hiuságosnak bizonyult törekvésekben és talán egynek kivételével, nem hoztak szégyent a magyar névre ők sem, de ellenkezőleg becsületet szereztek neki, a mint csak tehették.

És úgy mint Kertbeny, ki a magyar emigránsok névsorát és történetét össze akarta állítani, többek között azon czélból is, hogy «Európának bebizonyítsa, hogy a magyar idegenben is legtöbbnyire becsületére válik nemzetének», úgy mi is kiszedegethetjük az ő művéből, megtoldva gyakran igen rövid tudósításait

[2]) Pester Zeitung, 1849 szeptember 10.

[3]) L. fent 295. l.

egyéb forrásaink adataival, egyebek között ugyancsak a hasonló czélból is.[4])

És ha adataink egyeseknél nagyon is fogyatékosak, néha csak a puszta névre szorítkoznak, az nem a mi hibánk, az idő elnyelte az emigránsok történetének bizonyára sok megható részletét és azokat felderíteni többé nem igen lehet.

Kertbenynek 2000 nevet számláló betűsoros jegyzékét követjük és azokat, kiket ő «Isr.» névvel jelöl meg vagy a kikről mi ezt más oldalról minden kétséget kizáró

[4]) Főforrásunk, a hol más említve nincs, mindenre Kertbeny-nek száraz, kidolgozatlan adatokat tartalmazó műve: Alphabetische Namenliste ungrischer Emigration 1848—1864. (Mit Einschluss der ausserhalb Ungarns Internirten.) Sammt vorläufigen biografischen Andeutungen in Abreviaturen. Redigirt von K. M. Kertbeny. Als Manuscript gedruckt. Brüssel u. Leipzig, 1864.

Ezen műből nyujtott egy igen rövid, de igen érdekes mutatványt az izr. magyar irodalmi társulat 1898-iki évkönyvében: Peisner Ignácz, «Zsidó emigránsok» czím alstt, 246—251. lap.

Kertbeny-nek szándéka volt a vázlatokat egy nagyobb munkában kidolgozni, mely azonban előttünk ismeretlen okból el nem készült és melynek czíme lett volna: Die ungrische Emigration seit 1849. 2000 Skizzen biographischen, historischen, statistischen und bibliographischen Inhalts. A munka czélja volt, mint megjegyzi: «Tendenz des Werkes: Europa den Beweis zu liefern, dass der Ungar auch in der Fremde seiner Nation meist Ehre macht.»

Kertbeny, ki magyar származású szülőktől Bécsben született, de magyar neveltetésben részesült, rajongó magyar volt nem csak szellemi, de politikai téren is. Meghalt Budapesten 1882-ben.

bizonyossággal megtudhattuk, itt soroljuk fel azon meggyőződésben, hogy ezzel is egy érdekes részletét szolgáltatjuk a zsidók részvételének a magyar szabadságharczban.

A többnyire, igaz, közömbös név között nem egy kiválóra akadunk a sorban, mely ek viselője élte végéig a haza és a közügy szolgálatában állott és dicsőséget is szerzett magának és hazájának.

1. *Adliczer Antal,* 1848-ban honvéd-orvos, 49-ben Törökországba menekül; 1862-ben az olasz-magyar légióban százados volt, azután Egyptomba távozott.

2. *Aranyi-Goldner Károly,* ki mint huszárőrnagy küzdött a szabadságharcz befejezéséig, nem egy derék haditettet vive véghez, míg azután külföldre menekült. Majd az amnestia után hazatérvén hivatalnokoskodott; öreg napjaira kórházba került és 1892-ben ott halt meg.[5])

3. *Ascher dr.* — 1850-ben Aleppo.

4. *Báthory Ignácz,* 1848-ban honvédfőhadnagy, ott volt 49-ben Komárom vára feladásánál és Hamburgba menekült, hova Klapka tábornokkal együtt számos honfitársa gyült egybe és a hol a régibb idő óta ott élő magyarok gyűjtést is rendeztek felsegélyezésükre.[6])
1850-ben Amerikába ment és ott tábornokig felvitte az amerikai hadseregben.

5. *Blumberg Henrik,* dr. 1848-ban lapszerkesztő; 60-ban Kelet-Indiában él, 1864-ben meg Cannesban (Francziaország) működik mint orvos és angol iró.

[5]) L. fent 156. l. és Gracza, i. m. V. k. 1393. l.
[6]) Klapka, Emlékeimből, 356. l.

6. *Diósy Márton,* ki a pesti hitközségben a vezető férfiak között szerepelt, tagja volt a magyarhoni és erdélyi zsidóság országos képviseletének; 1848-ban a miniszterelnöki hivatalban titkári állást foglalt el. Komárom vára feladásánál jelen volt és menlevéllel Angolországba távozott. Majd 1854-ben megfordult Oroszországban és 1857-ben Londonban telepedik meg végleg, a hol is később, mint tekintélyes, gazdag kereskedő előkelő szerepet vitt. Titkára volt azon angol bizottságnak, mely az emigránsok segélypénzét kezelte, a mi által összeköttetésbe jutott sok üzletemberrel, kik megismerve ügyességét és megbizhatóságát, őt később a maguk ügyében is felhasználták, úgy hogy nemcsak megélhetett, de maga is nyíthatott üzletet és felvitte a dolgát.[7])

7. *Ehrlich Izsák,* 1849-ben honvéd, 1851-ben Londonban él; ez az, mit róla Kertbenyi nyomán tudunk.

8. *Fraynd* . . . lengyel zsidó, ki mint honfitársai számosan, a magyar szabadságért küzdött és 1849-ben századosi ranggal birt a hadseregben.

Jól tudva, hogy mily sors várhat reá, ha orosz vagy osztrák kézbe kerül, Törökországba menekült és ott áttérve a mohammedán vallásra, mint katona szolgált tovább a török hadseregben. 1850-ben Boszniában működött és mint pasa, alezredesig felvitte.

9. *Glück Izidor,* dr. huszárfőorvos, jelen volt Komárom vára feladásánál; 1850-ben Amerikába vándorol, 1851-ben Londonban, 1855-ben Bécsben található.

[7]) Pulszky Ferencz, Életem és korom. Bpest, 1881. II. k. 7. l.

10. *Goldmann* . . . Pozsonyból származó, de különben teljesen ismeretlen emigráns.

11. *Grosz Mór*, százados, a szabadságharcz leveretése után török földre megy, áttér az izlámra, 1850-ben Boszniában működik és 1857-ben az amnestia folytán viszszatér hazájába és pedig Nagy-Váradra.

12. *Goldstein József*, lengyel. Mint ilyen a lengyel legióban őrmester gyanánt szolgált és azután szintén Törökországba menekül.

13. *Grün Lajos*, őrmester. 1849-ben török földön a többi emigránssal egyetemben és 1851-ben ugyanazokkal Amerikába megy.

14. *Heilprin Mihály*, egyik kiváló példája a zsidók aszimilálódó képességének. Ritka tehetségével és nagy, idealizmussal tele lelkével teljesen a magyar haza hű fiává vált, bár mint lengyel született 1823-ban és csak 1842 vége felé jött be Magyarországba. Daczára ennek rövid idő alatt annyira elsajátította a magyar nyelvet, hogy költeményeket irt e nyelven és 1847-ben Borsód követe, Szemere Bertalan joggal utalhatott rá, a zsidók egyenjogusítása tárgyalásánál az országgyűlésen, bizonyítandó, hogy a zsidók mint magyarosodnak. Már 1846-ban jelent meg tőle több lapban a «Zsidó kördal» czímű költeménye, melyben a zsidók nyomasztó helyzetéről szól és «Éjszaki határnál», melyben a lengyel mozgalom bukása felett kesereg.

Midőn pedig a szabadságharcz kitör hazánkban, Heilprin tollával annak szolgálatába szegődik. «Kaszához, ki magyar» czímű lelkesítő költeményét teszi közzé, fölvilágosító beszédeket tart népgyűléseken a magyarok szent ügyének érdekében; házában — Mis-

kolczon lakott, mint könyvkereskedő — fordultak meg a lengyelek, kik legióvá alakultak a magyar ügy védelmére.

1849 májusban adta ki «Köztársasági dalok» gyüjteményét, melynek czíme már eleget mond. Miután pedig ez év juniusától kezdve a belügyminiszterium irodalmi osztályában mint titkár működött, a szabadságharcz szomoru végével sikerült neki jó barátok segítségével idejekorán menekülni, mert ha Haynau kezébe kerül, mint lengyel-magyar és zsidó, nem kétséges, hogy milyen sorsra jutott volna.

Hamburg, Brüssel, Páris volt menekülésének útja, a míg az utóbbi helyen huzamosabb ideig marad és az ottan élő magyarokkal, többek között volt főnökével, Szemere Bertalannal lép összeköttetésbe.

1850 végén, miután az u. n. compromittáltak üldözése alábbhagyott, visszatért Miskolczra és újra mint könyvkereskedő szolgál a magyar irodalomnak, több nevezetesebb művet, Tompa költeményeit is, kiadva. 1856-ban azonban különböző okok által rábirva, Amerikába vándorolt egész családjával és ott is fejezte be életét. Mint hirlapiró és tudós kiváló hírnévre tett szert, közreműködve több nagyobb irodalmi vállalatnál, míg 1880-ban nagy munkája: «The historical Poetry of the ancient Hebrews, translated and critically examined», a régi héber költészetről jelent meg. Majd Vámbéry Árminnal együtt írt egy munkát a magyarok ó-kori, középkori és legújabb történetéről.[8])

Amerikában sem feledkezett meg arról, hogy Magyar-

[8]) Vámbéry Ármin and Heilprin M., Hungary in ancient, mediaeval and modern times. London, 1887.

ország lett második hazája és az ott, gyakran nagy nyomorban élő magyarokat támogatta tőle telhetőleg, Kossuth nővérével egyetemben keresvén fel őket. Kiváló szellemi tehetsége, melynek egyik fényes bizonyítéka, hogy tizenhárom nyelvet birt szóban és irásban egyaránt jól, New-Yorkban is előkelő állást szerzett neki, hol 1888-ban halt meg.[9])

15. *Helfy-Heller Ignácz,* kinek neve mellé Kertbeny még 1864-ben oda tehette az «Isr.» jelzőt, miután a szabadságharczban mint hadnagy résztvett, szintén külföldre távozott. De 1851-ben visszatér Pestre, majd a bécsi egyetemen folytatja tanulmányait, azután pedig Olaszországba megy, hol Mantuában tanár lett, majd egy olasz hirlap szerkesztője. Később visszatér hazájába és haláláig a függetlenségi párt vezérférfiai közé tartozott, kinek szava mindig nagy súlylyal birt.

Hogy «Kossuth palatinusa», a legnagyobb száműzött hű barátja, elvének letéteményese mily érdemeket szerzett magának a magyar függetlenség eszméjének harczában, azt itt fejtegetni sem helyünk, sem okunk nincsen; eléggé ismeretes az.

16. *Herczeghy-Fürst Móricz,* mint Garibaldi orvosa működött Olaszországban, majd pedig a legióban orvos, később Turinban tartózkodik.

17. *Hermann Adolf,* ki 1849-ben a magyar hadsereg szállítójaként szerepelt, bizonyára megelégelve a Bach-korszak üldözéseit, 1858-ban Amerikába akart

[9]) Kertbeny rövid tudósításán kívül l. Hochmuth Ábrahám, Heilprin Mihály. Magyar-Zsidó-Szemle, 1888. 560—569. l. L. fent 213. l.

menni, de szerencsétlenségére az «Austria» gőzösön utazva egész családjával, nejével és 7 gyermekével együtt, a tengerbe veszett.

18. *Herskovics József,* legionárius.

19. *Hirsch Lipót,* szomorú példáját nyujta annak, milyen sanyarú gyakran az Amerikába vándorlók sora. A szabadságharczban a 9-ik zászlóaljban szolgált, ki is tüntette magát, sebet is szerzett magának,[10]) de azután, midőn a magyar ügy le volt verve, nemsokára Amerikába kényszerült menni mostoha viszonyainál fogva. Ott azonban, nem értvén angolul, csak nyomorultul tengette életét, mígnem egy magyar mágnás asszony által felismerve, mint magyar, az készített neki egy fekete táblát, ráirva árúinak árait, hogy így beszéd nélkül is folytathassa szerény igényű házalását. Majd azonban a honvágy annyira gyötörte, hogy a newyorki tébolydába került és onnan $1^1/_2$ évi betegség után magyarok segítségével haza utazhatott. Változatos sorson keresztülmenve, most mint öreg nyomorék tengeti életét kis nyugdijából és az annyira hires gyufaárulásból. A honvédmenházba fölvették, de ott meg vallásossága miatt nem maradt és 78 évvel vállán hordozza az élet terhét, a míg majd birja.[11])

20. *Hirschler Miksa,* 1849-ben honvéd, 1859-ben halt meg Veronában, mint kereskedő.

21. *Hirschler-Isléry Zsigmond.*[12]) 1857-ben ács-

[10]) L. fent 155. l.

[11]) Magánértesülés után.

[12]) Hirschler Zsigm. és fivére Miksa a hirneves szemorvos, v. főrendiházi tag, Dr. Hirschler Ignácz testvérei voltak.

mester Törökországban, 1859-ben Olaszországban tüzérhadnagy, 1860-ban Garibaldi csapatjában megsebesült Volturno mellett és kapitányi rangra tett szert, 1861-ben legióbeli százados, azután Zürichben telepszik meg, mint épitész; majd Budapesten él ugyanezen minőségben.

23. *Holländer* név alatt kettőt vesz fel Kertbeny, kik közül az egyik vadászhadnagy, a másik főhadnagy gyanánt volt jelen a Komárom vár feladásánál. Melléknevüket nem közli, közelebbi adatokat nem tud róluk. Hogy nem Holländer Leó, főhadbiztos őrnagyi rangban és fia Holländer Gyula, százados lehettek, kik a komáromi kapitulácziónál jelen voltak, azt magánértesülés útján megállapitottuk, mert nevezettek nem mentek számüzetésbe, hanem haza, Eperjesre. A Kertbeny által említettek kilétét nem tudjuk.

24. *Horn I. Ede*, született 1825-ben; a szabadságharczban Einhorn Ignácz név alatt szerepelt, mint a pesti reform-egylet lelkésze, lelkesítvén hiveit a haza ügyeért és miután Haynau 1849 juliusban bevonult Pestre, sikerült neki Komáromba menekülni, hol Klapka tábori lelkésznek nevezte ki.

Jelentékeny szerepet játszott a pesti hitközségben már 1848 elején; egy felekezeti lapot is indított: «Der ungarische Israelit» czím alatt, mely azonban csak néhány hónapig állott fenn. Majd a reform-egylet érdekében működött buzgón szóval és irásban, lelkésze maradván megalakulásától egész meneküléseig.

A komáromi kapituláczió után Németországba ment; 1850-ben Lipcsében irta meg művét: Die Revolution und die Juden in Ungarn, mely azonban eltekintve

azon körülménytől, hogy szerzője mint az események szemtanúja, mint a nagy idők buzgó munkása, egyes esetekben hiteles fölvilágosítást nyujt, puszta általánosságban mozog és igen kevés adatot dolgoz fel, úgy hogy munkánknál csak ritkán vehettük hasznát.

1852-ben Brüsselben, majd Párisban működik mint kiváló hirlapiró, tehetségét a magyar ügy igazának védelmére és megismertetésére rendelkezésére bocsájtva b. Jósika Miklósnak, ki az európai sajtóban indított magyar propagandát intézte. B. Jósika Kossuth-hoz írt levelében Hornt «pótolhatatlan» munkatársának nevezi, majd pedig azt írja róla: «A párisi tárogatós is ügyes fiu, ez is rúg egy kissé, ha megeresztjük a kantárt — a maga helyén.»[13])

Brüsselben meg is nősült és elvét, melyet a más felekezetűekkel való összeolvadásról, mint a pesti reform-egylet lelkésze hirdetett, megvalósítva, egy belga katholikus nőt vett el. Két leányát katholikus, egy fiát pedig zsidó hitben nevelte. Mint kiváló statisztikus és nemzetgazda nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki a külföldön, míg 1869-ben hazatérve országgyűlési képviselő, majd államtitkár lett a kereskedelmi miniszteriumban. Ez utóbbi díszes állásában azonban csak igen rövid ideig maradhatott, mert kinevezése évében, 1875-ben meghalt.[14])

[13]) Kossuth, Irataim az emigráczióból. II. k. 84. és 91. l.

[14]) Kertbeny, forrásunkon kívül, más munkájában is szól Horn-ról: Ungarns Männer der Zeit. I. Dresden, 1862. Dolgozatot közöl tőle egy másikban: Études sur la littérature hongroise. Choix des morceaux relatifs à la poésie hongroise, tels que: Articles, lettres, traductions et citations .... Paris, 1863.

25. *Horn (Einhorn) E. Antal*, az előbbinek öcscse, ki mint 13 éves gymnazista vett részt, két idősebb fivérén, Edén és Móriczon kivül, az 1848 márczius 15-ike lelkesedésében Pesten. Ő is «odaözönlött» a Trattner-féle nyomda elé, hallotta Petőfitől a «Talpra magyar» szavallását, Vasvári, Irányi stb. szónoklatát. Ő is részt vett a Tancsicsot kiszabadító menetben a budai várba, hol «a szabadítás műve» oly fényesen sikerült.

De nem állott meg ily passiv szereplésnél, hanem, midőn Haynau 1849 juliusban bevonult Pestre, ő mint 14 éves ifju beáll honvédnek és résztvesz a szöreghi és temesvári csatákban.[15]) Azután büntetésül be lesz sorozva az osztrák seregbe, majd onnan kiszabadulva, 1855-ben Párisba megy bátyjához, hol szintén czikkeket ír Magyarországról. Később a Journal de St. Petersbourg szerkesztője lesz, míg nem 1890-ben visszatért Budapestre.

26. *Just Manó*. Előkelő tagja a pesti hitközségnek, 1848 márczius 13-án a közcsendi bizottmány tagjává választatik; a szabadságharczban, mint kormánybiztos működött Komáromban. A vár feladásánál jelen volt, 1850-ben Amerikába vándorol; majd bankár lett Kaliforniában és 1863-ban Párisban.

27. *Kálózdy-Kaufmann Mór* dr. 1848-ban törzsorvos, 1849-ben Törökországba menekült; 1850-ben Aleppoban tartózkodik és állítólag áttérve az izlámra, török szolgálatba állott.

[15]) Magyar Ujság, 1898 márczius 15. «Márczius 15.» Irta Horn Antal E.

28. *Keller* százados. A szabadságharcz végével azonnal török földre menekül az első csapattal, ott hitehagyott lőn és török szolgálatba lépett; 1850-ben Boszniában működött, 1860-ban Garibaldi csapatjában.

29. *Kisfi-Klein* dr. orvos New-Orleansban.

30. *Korn Fülöp*. Pozsonyban, a várhegy ghettójában élt, mint könyvkereskedő, midőn a szabadság hajnalán a pozsonyi nyárspolgárok beszennyezték a magyar nevet az ottani zsidók üldözése és kirablása által.[16] Ő volt elnöke a Pozsonyban, mint a pesti középponti kivándorlási egylet fiókja gyanánt megalakult kivándorlási egyletnek, melynek czélja lett volna, az itt országszerte üldözött zsidókat tömegesen Amerikába vándoroltatni. Ebből azonban, mint láttuk, nem lett semmi, hanem e helyett maga Korn toboroz hitsorsosai között egy önkéntes csapatot, midőn a horvátok Magyar-Óvárnál táboroznak és Bécs felé veszik útjukat.[17])

Résztvett a svechati ütközetben, később a német legio parancsnoka lett századosi rangban és így küzdött a harcz végéig. Akkor természetszerűen menekült az üldözés és elnyomatás elől és pedig török földre. Onnan elbocsáttatván a magyarok, Amerikába megy, de ott is hazája érdekében működik, kiadva egy két kötetes munkát, mely a magyar szabadságharcz részleteiről szól és az orosz invasiót tárgyalja.

Munkájának czíme: Die neueste Chronik der Magyaren (Hamburg und New-York 1852). 1863-ban visszatér hazájába.

[16]) L. fent 68. ll.
[17]) L. fent 143. l.

31. *Kövi-Stein Albert.* 1848-ban tüzér-hadnagy, a komáromi kapitulácziò után Londonba megy.

32. *Kövi-Stein Zsigmond,* százados volt a honvédseregben, majd mint emigrans Cunec-ban hadnagy gyanánt szolgál 1863-ban.

33. *Langer Ignácz* dr. 1848-ban törzsorvos. A száműkivetésben is folytatja működését, mint orvos. 1864-ben még Amerikában van, később visszatért hazájába.[18])

34. *Lefkovics Mór.* 1848-ban hadnagy; 1862-ben főhadnagy Cuneoban.

35. *Lővinger Károly.* 1849 végén Londonba ment és ott telepedett meg, jó módra tévén szert.

36. *Lüllei Manó* százados; végig küzdte egész szabadságharczunkat. Világos után Kossuth kiséretében menekült Törökországba, majd vele ment a «Missisipi» hajón, nejével és öt gyermekével Amerikába, hol azután megtelepedett. Résztvett az amerikai polgárháborúban s egyike volt a magyar emigransokból toborzott Kossuth-nevű szabadcsapat megalakítóinak.

Már Viddinben jó szolgálatot tett emigrans-társainak, mert midőn a többféle nélkülözés között különösen megérezték azt, hogy a szokatlan módon készített ételeket nem tudták élvezni, bizonyos Lülei nevű zsidó — mondja egy kortárs, Imrefi naplója — a külvárosban kaszinó-féle vendéglőt nyitott, hol étkezni, kávézni lehet és egyuttal gyülekezési helyet teremt az emigransoknak.

Kertbeny egyedül azt jegyzi meg róla, hogy főhad-

[18]) Bleuer Ignácz százados úrtól tudom, kinek iskolatársa és barátja volt.

nagy lett légyen és 1849-ben Kiutahiába belebbeztetett. Halálát véletlen szerencsétlenség okozta. Rendkívül szenvedélyes dohányos lévén még az ágyban is pipázott.

Egyszer elszunyadt közbe s a pipából kiesett tűz az ágyat lángba borította és ő az égési sebek folytán meghalt 1859-ben, Washingtonban.[19])

37. *Mandel* ... 1848-as hadnagy, 1849-ben török földön áttér az izlámra; 1850-ben Boszniában működik, 1856-ban a török hadseregben tüzér-százados.

38. *Manovil* .... kinek esete alkalmat ad *Pulszky Ferencznek* az emigráczióról irva megjegyezni, hogy midőn Amerikába kellett menniök az emigransoknak, igen sok kellemetlenséget okoztak neki, mert sokan ugyan szivesen beleegyeztek, sokan azonban deportatiónak nevezték és zúgolódtak ellene.

«Legjobban viselték magukat a zsidók. Életrevalóbbak voltak s csakugyan három hónap alatt majd mindegyik talált helyet vagy foglalkozást, melyből némikép megélhetett.

Volt köztük olyan is, a ki egy térítéseiről híres angol paphoz ment s elbeszélte neki, miként skrupulusa van, vajjon Jézus nem volt-e igazán a Messiás? Ezen kérdés felett hetekig tanakodott a pappal, a ki őt magához vette, de teljesen capacitálni nem volt képes, elküldte tehát ajánló levéllel más anglikánus térítő paphoz, kinél ugyanazon jelenet ismétlődött, ez ismét tovább küldte papokhoz, kanonokokhoz, püspökökhöz s Manovil — ez volt neve — egy évnél tovább igen jól élt —

[19]) Gracza. i. m. V. k. 1415. l. és u. o. 1335. l.

megtérési szándékából. Később Svédországba ment s ott tisztességes állást szerzett magának.»[20])

39. *Mauksch Benedek,* a «Pester Zeitung» szerkesztője volt és pedig 1849 április 25-től julius 21-ig, a mely idő alatt az előbb is, később is pecsovics lapot a magyar ügy szolgálatába állította.

A komáromi kapituláczió után Hamburgba menekül, majd Londonba megy s ott a tőzsdére jár. Róla beszéli el ugyancsak Pulszky, hogy Londonban esténként Juhász alezredessel együtt busongott sör mellett és elbeszélgettek a magyar dolgokról. Mauksch megjegyezte, hogy legnagyobb bajunk az volt, hogy Kossuth nem volt igazi demokrata, ha az lett volna, felakasztatta volna mind az arisztokratákat, akkor — Juhászhoz fordulva — ön tábornok volna, én pedig báró.

40. *Mogyoródy-Kaiser Adolf,* lovag. Horvát létére a magyar szabadságharczban vett részt és mint hadnagy távozott Komáromból, Hamburgba megy. Azután is a magyar ügyet szolgálta és midőn 1852-ben visszament Magyarországba, mint emissarius, el lett fogva, de azután szerencsésen visszanyerte szabadságát, a midőn is Londonba ment. 1859-ben Olaszországba vonzza szive. Junius elején Genuába megy, ő veszi át az első, 75 emberből álló magyar csapatot, mely junius közepén már 400 emberre szaporodott és melyet ő vezényelt, mint százados. Augusztusban őrnagygyá lépett elő, ekkor azonban 3 hónapi veszteglés után, a nélkül, hogy harczba mehettek volna, fel lett oszlatva a magyar legio, vagy mint az emigránsok akarták

[20]) Pulszky, Életem és korom. II. k. 7. l.

neveztetni, magyar honvédsereg. 1861-ben garibaldista lett. A garibaldi legióban, mely az olaszországi magyar sereg keretét képezte és 400 főből állott, a gyalogságnak parancsnoka lett mint alezredes. Kiváló működéseért olasz érdemjelet is kapott és 1861-ben Aquiban van, míg 1863-ban, midőn az utolsó reményt is meghiusítva látta a magyar függetlenségi bizottság, elbocsátását kérte és kapta meg. 1865-ben Szerbiába és Horvátországba megy Mayerfival, hogy ott előkészítse a talajt a lázadásra, azonban siker nélkül. További sorsa ismeretlen előttünk.[21]) Később Ausztráliába vándorol ki.

41. *Óváry-Altstädter Lipót.* 1848-ban mint őrmester szolgált a honvédseregben, majd Aradon hirlapirói minőségben élt, még 1860-ban ő is Olaszhonban küzd a garibaldisták soraiban és a csatatéren, mint százados ezüst érmet szerez magának. 1861-ben mint a magyar legió századosa működik, majd Nápolyban tartózkodik, míg most a tudománynak él, mint az országos levéltár kiváló allevéltárosa.

42. *Polácsek Rudolf,* hadnagy; 1849-ben a komáromi vár feladása után Hamburgba távozik, majd 1850-ben Amerikába.

43. *Reinfeld Dénes Dániel.* Rohonczón (Vasm.) született. 1848-ban Eszéken lakott mint kereskedő, de ott, mint magyar üldöztetvén, ki lett rabolva és menekülni kényszerült juniusban. Beállott a német legióba és végig küzde a szadságharczot, többek között Budavár

[21]) Veress Sándor, A magyar emigráczió keleten. II. k. 357—360. l. és 426. l.; Gracza, i. m. u. o. 1358. l.

ostromában is résztvéve. Mint őrnagy tette le a fegyvert és N.-Váradon volt több tiszttársával letartóztatva, míg azután aláirva azon reverzálist, hogy parancsra bármikor jelentkezik, szabadon lett bocsátva, hogy szülőhelyére távozzék.[22])

Októberben több tiszttársával egyetemben a Neugebäudeban van fogva,[23]) csak miután október 18-án keresztül ment a felülvizsgálaton, lett kényszerútlevéllel Rohonczra küldve.

Ott azonban nem soká maradt, csakhamar külföldre távozik, hol mint ügyes kereskedő vagyonra tett szert, miután hosszabb vándorlás után Londonban telepedett le.

Nyugtalan természete azonban tovább hajtja; 1860-ban szintén garibaldista, 1861-ben pedig a legióban

[22]) Az ott nyert útlevél eredetije a család birtokában van, érdekessége miatt másolatban közöljük itt:

436. *Utlevél,*

melly mellett a' volt honvédseregnél mint fő-százados 126 Z. A. szolgált Reinfeld Dániel miután magáról a' köteles téritvényt kiadta, Vas megyébe Rohoncz mint állandó lakása helyére szabadon bocsáttatik és utasittatik.

Kelt Váradolasziban, aug. 24, 849.

Bihar Megyei Elnök 's k. Biztos *Jósa Péter.*
három lóval és (L. S.)
két tiszt legényel.

A hátlapján: Widi k. k. Platz Commandó
Grosswardein, den 24. Aug. 849.
Basil Neutak Hptmann.

Ugyanott olvashatlan orosz nyelvü láttamozás.

[23]) L. fent 288. l.

szolgál, mint őrnagy, később a függetlenségi bizottságnak is tagja.

Majd Turin mellett szerez magának birtokot, hol állandó összeköttetésben áll Kossuthtal és környezetével, míg ugyanott meg is halt.

44. *Reményi-Hoffmann Ede*, a világhírű hegedűművész. A szabadságharczban Görgey segédtisztje és tábori hegedűse, résztvett a peterdi ütközetben. 1849-ben komáromi menlevéllel Hamburgba távozik, majd Franczia- és Angolországban hangversenyez rendkívüli sikert aratva. 1860-ban amnestiát kapott és visszatért hazájába, beutazta az országot és mindenütt ritka kitüntetéssel fogadták. Ő kezdeményezte a Petőfi-szoborra való gyüjtést, jelentékeny részét, 57,000 frtot, maga hegedülte össze a szó legszebb jelentményében. Majd újra Párisban telepedett le, míg nem Amerikába vándorolt, a hol ez évben fejezte be mozgalmas, sok dicsőséggel koszorúzott életét.

45. *Róth Mátyás* dr. Tagja volt a magyarországi zsidók országos képviseletének, mely az 1848/49-iki országgyűlés tartama alatt volt hivatva a zsidók ügyét képviselni és mint ilyen irta alá a zsidók kérvényét 1848 juliusban. A szabadságharczban, mint a tábori orvosi kar főigazgatója[24]) vett részt; külföldi küldetésben járva Ausztriában elfogták, de szavára szabadon bocsátották és 1849-ben már Angliában telepedett le, hol is kiváló orvosi iró és gyakorló orvos hirét szerezte meg magának.

[24]) Kertbeny szerint: Generaldirector der ungarischen Feldärzte.

46. *Schiller-Szinessy S. M.* 1848-ig Eperjesen, Holländer Leó által berendezett imaházban működik, mint hitszónok és az ottani református collegiumban mint tanár, de a szabadság hivó szózatára ő is beáll a honvédek közé. Mint utász vett részt a háborúban egész annak végeig, azután pedig külföldön keresett menedékhelyet. 1850-ben Manchesterben rabbiállást foglalt el, majd Cambridge-ban egyetemi tanár és könyvtáros. Kiváló irodalmi tevékenységet fejtett ki és néhány évvel ezelőtt ugyanott meghalt.

47. *Schindler Antal, lovag.* Mint honvéd küzdött a nagy években, azután 1850 óta Párisban élt, mint ékszerész. A II. Károly spanyol rend lovagja.

48. *Schindler József.* 1849-ben a német legióban szolgál mint főhadnagy. Többet nem tudunk róla.

49. *Schindler* dr. 1848-as honvédorvos, 1849-ben török földön. Majd visszatér Magyarországba és mint orvos működik Balaton-Füreden, Pesten és végül Párisban.

50. *Schlesinger* . . . . 1848-ban százados, 1849-ben Komáromból Hamburgba megy, 1850-ben pedig Amerikába.

«A derék Schlesinger», mint Klapka írja, szintén résztvett Lopeznek kubai expeditiójában, melyben a kiváló vitézségű Prágay ezredes elesett. Ő pedig többiekkel fogságba kerülve, «kimondhatatlan kínok átszenvedése után», megmenekült és az amerikai kávétermelők egyik leggazdagabbika lett Costarikában.[25])

51. *Schlesinger Ferdinánd.* Mint honvéd-tüzérfőhad-

[25]) Klapka, Emlékeimből 274. l.

nagy küzdött a harcz alatt, azután emigrált. Többet nem tud róla Kertbeny és mi sem.

52. *Schlesinger Miksa.* 1848-ban lapszerkesztő, 1849 Berlin, 1850-ben London a lakhelye. Itt marad és kiváló német meg angol iró lesz, a litografált «Englische Correspondenz» tulajdonosa.

53. *Spitzer* . . . . 1848-as honvéd, 1849-ben Törökországban, szabó, majd kereskedő Bagdadban.

54. *Spitzer* dr. a török birodalom protomedikusa.

55. *Stab Simon,* kiről Veress Sándor, «A magyar emigráczió a keleten» czímű munkája nyomán annyit tudunk, hogy «Lord Raglan mellé osztatott be, felfuvalkodott magaviseletű volt, de francziául, angolul, törökül és oroszul tudott és így mint tolmács igen hasznavehető volt, a mely állásban meg is maradt mindvégig».

56. *Szarvady-Hirschl Frigyes.* 1848-ban Párisba Teleki László grófhoz lett kiküldve, a honnan többször hazajött és újra visszautazott a kormány megbizásából. A szabadságharcz leveretése után természetesen ott is maradt, úgy mint Teleki, a ki levelében többször fel is említi, a Párisban élő és összetartó magyar emigransok között.[26])

57. *Tauszky Rudolf* dr. 1861-ben százados, katonaorvos Aquiban, majd lemondva ez állásáról 1863-ban Amerikába megy.

58. *Ullmann* . . . . 1864-ben Bostonban, Amerikában él.

59. *Ullmann Frigyes, Szilányi,* kit a Pester Zeitung

[26]) Klapka, i. m. 556. l.

tudósítója Kalafatban, Kossuth kiséretében felismert és ki a többivel együtt szerencsésen elérkezett Widdinbe.

Majd Párisban találjuk, hol szintén a magyar emigránsokkal együtt működik, a mint gr. Teleki László többször említi Klapkához írt leveleiben.[27])

60. *Utassi-Strasser Dávid.* 1848-ban egy gyorsposta vezetője, 1849-ben török földre tart. 1851-ben Amerikában találjuk. Ő az egyetlen az emigránsok között, ki nemtelen hajlamoktól vezetve, letért a becsület útjáról.

Bárónak és ezredesnek adta ki magát, a mi persze nem volt soha. 1861-ben az amerikai «Garibaldi Guard» alakítója és parancsnoka lett, de majd 1863-ban sikkasztás miatt egy évi börtönt szenved el New-Yorkban. Azután is tovább haladt a züllés sikamlós útján és mint zenetanár tengette életét.

61. *Vasfi-Eisler Móricz* dr. 1818-ban született, ifjúságát talmudtanulással töltötte és már előrehaladt korú volt, midőn nejétől elválva 1846-ban Pesten mint orvosnövendék látogatta az egyetemet, 1848-ban az éles ellenzéki «Opposition» szerkesztője, természetesen csak márczius után; 1849-ben honvéd-orvos Temesvár és Aradnál. Felső-Magyarországon keresztül sikerült Prágába menekülnie, onnan Lipcsébe, hol kitünő czikkeket ír a «Grenzbote»-ba a magyar ügy érdekében.

Ugyanott adja ki Kertbenyvel a forradalmi dalok gyüjteményét «Hangok a multból» czím alatt, mely 10 év mulva második kiadást ért.

Majd 1851-ben Párisba megy, hol szintén irodalmilag működik, kiadja ugyancsak Kertbenyvel a forradalmi

[27]) U. o.

dalok német forditását, «Nationallieder der Magyaren» czím alatt.

1853-ban Amerikába vándorol és New-Yorkban orvossá lesz, a mellett, hogy magyar és német iró.

62. *Zerfy-Hirsch Gusztáv* dr. «A legtekintélyesebb német lap «Ungar» szerkesztője, mondja róla Szilágyi Sándor. Előbb szinész vala; bejövén Magyarhonba, a Honderü mellett segédkedett. A kormánynak pestről i másodszori kivonulása után Pancsovára ment, ottan akarván német lapot kiadni. Különben honvéd-százados vala. Sok ész, sok élcz, sok tudomány, de semmi politikai belátás.»[28]) 1849 májusban Budapest főparancsnokának, Schweidel József tábornok adjutánsa. A harcz szerencsétlen kimenetele után persze menekül és egy ideig Belgrádban a franczia konzulnál dolgozik, 1852-ben Párisban, 1853-ban Londonban él és a Royal Medical College tagja.

Mindezek után megoldottnak véljük feladatunkat, melyet munkánk maga elé tüzött. Megrajzoltuk utolsó részletét is azon magasztos képnek, mely ha nem is kimerítő teljességben, de a hozzáértőnek elég világosan tünteti fel azon történetet, melyet a magyar zsidók az 1848/49-iki szabadságharcz alatt és annak hosszu folytatásában átéltek, egyrészt szenvedőleg, másrészt cselekvőleg.

[28]) Szilágyi Sándor, A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest, 1850. 92. l.

Szenvedtek mint zsidók és szenvedtek mint magyarok. Küzdöttek, harczoltak és áldoztak mint zsidó magyarok.

Azon munkában, mely a magyar állam ujjászületésének bámulatos tényét megteremtette, nem lehetett részők, de azon munkában, mely az ujjászületett magyar állam létét és kiépülését megvédte és biztosította, abban hűségesen megosztoztak más vallásu polgártársaikkal minden téren.

A tárgyilagos történetirás el fogja ezt ismerni mindenkor és ennek, kizárólag ennek szempontjából kivánjuk megitéltetni azon eredményeket, melyeket munkánk felderített.

TARTALOM.

ELSŐ FEJEZET.

A zsidók jogi helyzete 1848 elején.

MÁSODIK FEJEZET.

Márczius tizenötödike és a zsidók üldözése.

HARMADIK FEJEZET.

A nemzetőrség és a zsidók.

NEGYEDIK FEJEZET.

Önkéntessereg, honvédség, népfölkelés és a zsidók.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Adakozások a haza oltárára és a zsidók egyéb szolgálatai.

HATODIK FEJEZET.

A zsidók belügyei.

HETEDIK FEJEZET.

Az osztrák győzők és a zsidók.

